

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

**MEDYA ÇALIŞMALARINDA
İDEOLOJİ YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN
EPİSTEMOLOJİK VE YÖNTEMSEL SORUNLAR**

Doktora Tezi

Şerife Çam

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

**MEDYA ÇALIŞMALARINDA
İDEOLOJİ YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN
EPİSTEMOLOJİK VE YÖNTEMSEL SORUNLAR**

Doktora Tezi

Şerife Çam

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Nur Betül Çelik

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

**MEDYA ÇALIŞMALARINDA
İDEOLOJİ YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN
EPİSTEMOLOJİK VE YÖNTEMSEL SORUNLAR**

Doktora Tezi

Şerife Çam

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nur Betül Çelik

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Doç. Dr. Nur Betül Çelik

Prof. Dr. Nilgün Gürkan Pazarıcı

Doç. Dr. Beybin Kejanlıoğlu

Doç. Dr. Ayşe İnal

Doç Dr. Mine Gencil Bek

Tez Sınav Tarihi: 4 Aralık 2006

GİRİŞ	6
1. GERÇEKLIK VE İDEOLOJİ	23
1.1. Epistemolojik Motifli İdeoloji Kavrayışı.....	30
1.2. İdeoloji Görünen-Örtük Olan Ayrımı, İdeoloji Dolayımrama ve İdeoloji Değiştirilmiş Gerçeklik Eksenleri.....	48
1.3. Kamusal Alan Odağında Kavrayışın Temasal Çerçevesi.....	73
1.4. İfadesel Ortaklıklar	89
1.4.1. <i>Medyanın, modern zamanlarda demokrasi vaadinin gerçekleşmesi yolunda verilen mücadelenin gitgide dışında yer almasına yol açan siyasi ve ekonomik sorunlara ilişkin ifadelerin oluşturduğu ortaklık:</i>	89
1.4.2. <i>İzleyici/alımlama araştırmalarına, ideoloji çözümlmelerine ve kültürel çalışmalara yönelik itirazlarda benimsenen üsluba ilişkin ortaklık:</i>	94
2. EKONOMİK İLİŞKİLER VE İDEOLOJİ	98
2.1. Belirlenim Motifli İdeoloji Kavrayışı.....	104
2.2. İdeoloji Belirleyen Üretim Tarzı ve İdeoloji Üretim ve Tüketim Arasındaki Denklik İlişkisi Eksenleri	120
2.3. Neo-Liberal Politikaların Medyadaki Uzantıları Odağında Kavrayışın Temasal Çerçevesi.....	144
2.4. İfadesel Ortaklık.....	152
2.4.1. <i>Yeni medyanın olumlanmasına yönelik kaygıları dile getiren ifadelerin oluşturduğu ortaklık:</i>	152
3. SEÇKİNLER VE İDEOLOJİ	158
3.1. Araçsalıcı Motifli İdeoloji Kavrayışı.....	162
3.2. İdeoloji Özne-Nesne Karşıtlığı, İdeoloji Hakikat ve İdeoloji Kurtuluş Eksenleri	175
3.3. Kültürel Emperyalizm Odağında Kavrayışın Temasal Çerçevesi.....	189
3.4. İfadesel Ortaklıklar	207
3.4.1. <i>Anti-ütopyalara verilen referansların oluşturduğu ifadesel ortaklık:</i>	207
3.4.2. <i>Karşıtını mit olarak değerlendiren ifadelerin oluşturduğu ortaklık:</i>	214
4. DİL, ÖZNE VE İDEOLOJİ	219

4.1.	Öznellik Motifli İdeoloji Kavrayışı.....	223
4.2.	İdeoloji Tanımlama Gücü/ İktidarı ve İdeoloji Kodlama Eksenleri.....	238
4.3.	Anlam Üretimi Odağında Kavrayışın Temasal Çerçevesi	258
4.4.	İfadesel Ortaklıklar	270
4.4.1.	<i>Medyadaki alışlagelmiş, yerleşik ve hâkim tanımlamalar ile açıklama tarzlarının sorgulanması gerektiğini dile getiren ifadelerin oluşturduğu ortaklık:</i>	270
4.4.2.	<i>Burada ve şimdi, yerleşik olana yönelik müdahalelerde bulunmanın gerekliliğini vurgulayan ifadelerin oluşturduğu ortaklık:</i>	276
5.	HEGEMONYA, İKTİDAR VE İDEOLOJİ.....	279
5.1.	Hegemonik Motifli İdeoloji Kavrayışı	283
5.2.	İdeoloji Anlam Üzerindeki Mücadele ve İdeoloji Çelişki, Tutarsızlık ve Heterojenlik Eksenleri.....	294
5.3.	Kültürel Metinlerin Çokvurgululuğu Odağında Kavrayışın Temasal Çerçevesi	303
5.4.	İfadesel Ortaklık:	309
5.4.1.	<i>Anlam üzerindeki mücadelede ideolojik kapanımın imkânsızlığını vurgulayan ifadelerin oluşturduğu ortaklık:.....</i>	309
	SONUÇ.....	311
	KAYNAKÇA	318
	ÖZET	336
	ABSTRACT	337

Giriş

Medya çalışmaları içerisinde ideolojiyi ele alan ve temel kavramlarından birisi olarak kullanan çalışmalar, oldukça geniş bir literatürü oluşturmaktadır. Doğrudan veya dolaylı bir biçimde ideoloji kavramının tartışılması üzerinde duran bu literatür, medyanın sahip olduğu ideolojik rol ve işlevler, medyada veya medya dolayısıyla çeşitli ideolojilerin kuruluşu, medyanın farklı nitelikli meseleler hakkında ürettiği ideolojiler ve medyanın kendisi üzerine olan, medya hakkında üretilen ideolojiler gibi pek çok konuyu ele almaktadır. Bu kapsamda yapılan değerlendirmelerde bilinçli ya da bilinçdışı bir şekilde, siyaset bilimi ve felsefe içerisinde yer etmiş çeşitli ideoloji yaklaşımlarına ait argümanların farklı düzeylerde kullanımları söz konusudur.

İdeoloji, felsefe ve siyaset bilimi içerisinde kuramsal ve yöntemsel açıdan oldukça zengin tartışmaları barındırmaktadır. Kavramın 1790'larda Antoine Destutt de Tracy tarafından ilk kez kullanımından bu yana, kimi çalışmalarda birbirini tamamlayan, kimi çalışmalarda birbiriyle çelişik, kimi çalışmalarda farklı politik konumları veya felsefi gelenekleri ifade eden ideoloji tanımları ve kavrayışlarından bahsetmek mümkündür. Farklı nitelikli ideoloji kuramlarından beslenen medya çalışmaları da, medyaya yönelik farklı bakış açıları ve yaklaşımları sergilemektedir. Bu türden bir farklılaşmaya rağmen, alanın temel metinleri olarak kabul edilen pek çok çalışmada ideoloji kuramlarının neredeyse faydacı bir okumasının yapılmakta olduğu gözlemlenmektedir. İdeoloji kavramı, medya çalışmaları içerisine taşınırken, kavramın yaygın kullanım tarzlarına yönelik çeşitli itirazlar, kavrama ilişkin farklı nitelikli sorgulamalar ve kavramın nasıl bir kavrayışla değerlendirilmesi gerektiğini

konu alan pek çok tartışma, medya çalışmaları alanına taşınmamaktadır. Bir anlamda ideoloji kavramının kendisinin tartışılması siyaset bilimi veya felsefeye ait bir sorun olarak görülüp, kavramın arkasında sürüp gitmekte olan tartışmalar belli bir noktada sabitlenerek devralınmaktadır. Bu durum, kavrama ilişkin tartışma ve sorgulama noktalarının da aslında kavramla birlikte medya çalışmaları alanına dâhil olduğunun göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla ortada benimsenen ve izlenen ideoloji yaklaşımlarıyla hesaplaşmayı gerektiren sorunlar bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle bu tez çalışmasının, medya çalışmaları içinde yer etmiş ideoloji yaklaşımlarına ilişkin epistemolojik ve yöntemsel nitelikli sorunların tartışılmasını konu aldığı ifade edilebilir.

Medya çalışmalarının çoğu zaman ideoloji kavramına ilişkin politik ve felsefi tartışmaları belli bir noktada sabitleyerek, adeta kavramın kullanımını üzerinde belli bir uzlaşma bulunuyormuş türünde bir anlayışa sahip olması, söz konusu epistemolojik ve yöntemsel sorunlara kaynaklık etmektedir. Bu sorunlardan ilki, medya çalışmalarında benimsenen ideoloji kuramlarına bir tür model muamelesi yapılmasıdır. Farklı durumlara uygunluğu açısından sınanabilirliği ve çeşitli örnekler üzerine uygulanabilirliği ile model anlayışı, ampirik ve belli ampirik incelemelerin sonucunda ulaşılabilecek olan yasa benzeri düzenliliklere dayanan pozitivist geleneklerle sıkı bir bağ içerisindedir. Aslında siyaset felsefesi içinde, ideoloji etrafında yürütülen tartışmalar, genellikle pozitivist ve ampirik geleneklere yönelik bir karşı duruş ve itiraz niteliğindedir, kavramın medya çalışmalarındaki çeşitli kullanımlarında bu nitelik, pek çok durumda kaybolabilmektedir.

İkinci sorun öbeği, medya çalışmalarının, politik ve felsefi düzlemde ideolojiye dair birbiriyle ilişkili ve bağlantılı olarak geliştirilen yaklaşımlardan birini, ilişkili olduğu diğer yaklaşımlardan kopararak ele almasıyla ilintilidir. Medya çalışmaları

içerisinde konumlanan farklı yaklaşımlar arasındaki bağlantıların kopuk olması, yapay bir bölünmeyle yaklaşımlar arasında sloganlarla ifade edilmeye kadar varan karşıtlık ilişkisinin pekişmesi ve yerleşik bir hal almasına yol açmaktadır. Örneğin araçsalcı yaklaşım, kültürel çalışmalar ve ekonomi politik yaklaşım arasındaki farklılaşma, medya çalışmaları içerisinde neredeyse düşman kardeşler ilişkisiyle tarif edilir olmuştur.

Üçüncü grupta yer alan belki de en önemli sorunlar, medya çalışmaları içerisinde ideoloji kavramının her kullanımında, ideolojinin gerçeklik, bilinç, altyapı-üstyapı ilişkisi, sınıf, iktidar, hegemonya, özne-nesne ikililiği, dil ve anlamla olan gerilimli ilişkisinin farkında olmayı gerektirmesiyle ilgilidir. Medya çalışmaları içerisinde ideoloji ile yukarıda sıralanan diğer kavramlar arasındaki bağıntıların belirgin hale gelmesi, belirli bir geçerlilik sağlamış ideoloji kuramlarına yönelik itirazların ve ideolojiye ilişkin farklı kavramsallaştırma çabalarının siyaset bilimi ve felsefe kadar medya çalışmaları içinde de aleniyet kazanmasına yardımcı olacaktır.

Medya çalışmalarında, temelde üç grup altında toplanabilecek olan epistemolojik ve metodolojik nitelikli sorunlara işaret etmek üzere bu tez çalışması, ideoloji kavramıyla doğrudan veya dolaylı ilişkili alanın temel metinlerinin, oluşturulan belli ayrımlar ışığında okunmasını hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda amaçlanan aslında medya çalışmalarında benimsenen çeşitli ideoloji yaklaşımlarının arkasında yatan belirli bir gizil anlamı ve niyeti açığa çıkarmak ya da yürütülen ideoloji tartışmaları içinde ortaya konan bazı argümanları haklılaştırmak, bazılarını ise geçersiz kılmaya çalışmak değildir. Bunların yerine, medya çalışmaları içerisinde benimsenmiş ve kullanılmakta olan belirgin ideoloji kavrayışlarıyla bağlantılı çeşitli sorunlara işaret etmek amaçlanmaktadır. Bu sayede, medya çalışmaları alanının, sosyal ve beşeri bilimler içerisinde yer alan diğer disiplin ve

çalışma alanlarıyla daha organik ve heteronomik bir ilişki kurması gerektiği vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmada değerlendirilen temel nitelikli metinlerin seçiminde mümkün olduğunca farklı üniversitelerce oluşturulmuş ders programlarından ve okuma listelerinden yararlanılmaya çalışılmıştır¹. Bunun yanı sıra, çeşitli yayınevlerince

¹ İnternet taramasıyla okuma listelerine ve ders programlarına ulaşılan üniversitelerden bazıları şunlardır:

ABD: University of Colorado, The College of Arts and Sciences, Department of Communication, (<http://comm.colorado.edu/>); University of California, Los Angeles, School of Theater, Film and Television, Department of Film, Television and Digital Media (<http://www.tft.ucla.edu/dof.cfm>); University of California, San Diego, Department of Communication (<http://communication.ucsd.edu/>); Temple University, School of Communications and Theater, (<http://www.temple.edu/sct/>); MIT, Comparative Media Studies (<http://ocw.mit.edu/OcwWeb/Comparative-Media-Studies/>); The University of Iowa, College of Liberal Arts and Science, Department of Communication Studies (<http://www.uiowa.edu/~commstud/resources/>); New York University, Department of Culture and Communication (<http://steinhardt.nyu.edu/dcc/Home/>); University of Minnesota, Department of Communication Studies (<http://www.comm.umn.edu/>); University of California, Santa Barbara, Film and Media Studies (<http://www.filmstudies.ucsb.edu/>); University of Illinois, Chicago, College of Liberal Arts and Sciences, Department of Communication, (<http://www.uic.edu/depts/comm/>)

Finlandiya: The University of Tampere, Department of Journalism and Mass Communication (<http://www.uta.fi/laitokset/tiedotus/index1.html>)

Hollanda: International Institute of Social History, Documentation International Mass Media Research Center <http://www.iisg.nl/archives/en/files/i/10770506full.php>

Güney Afrika: Rhodes University, School of Journalism and Media Studies, (<http://jms.ru.ac.za/index.php>)

İngiltere: University of East Anglia, Faculty of Arts and Humanities, Film & Television Studies (<http://www.uea.ac.uk/eas/sectors/film/fshome.shtml>); University of Sussex, School of Humanities, Department of Media and Film Studies (<http://www.sussex.ac.uk/mediastudies/>); University of Leeds, Institute of Communication Studies (<http://ics.leeds.ac.uk/>); University of Westminster, School of Media, Arts and Design, (<http://www.wmin.ac.uk/mad/page-130>); The London School of Economics and Political Science, The Department of Media and Communications (<http://www.lse.ac.uk/collections/media@lse/>); University of London, Goldsmiths College, Department of Media and Communications (<http://www.goldsmiths.ac.uk/departments/media-communications/>)

Japonya: Tokyo Keizai University, Graduate School of Communication Studies, http://www.tku.ac.jp/%7Ekoho/english/graduate_school/communication.html

Kanada: Simon Fraser University, School of Communication, (<http://www.sfu.ca/communication/>); York University, Faculty of Arts, Division of Social Science, Communication Studies (<http://www.yorku.ca/artscomm/>); University of Ottawa, Faculty of Arts, Department of Communication (<http://www.uottawa.ca/academic/arts/communication/eng/>)

Şili: University of Chile, The Communication and Image Institute, <http://www.icei.uchile.cl/english/index.html>

Tayvan: National Chung Cheng University, College of Social Sciences, Department of Communication & Graduate Institute of Telecommunications (<http://www.telcom.ccu.edu.tw/modules/cjaycontent/index.php?id=15>)

çıkarılan derleme ve ders kitaplarında ortak olarak yer alan ve çok sayıda yeniden basım olanağı bulmuş metinlerin çalışmaya dâhil edilmesine öncelik verilmeye çalışılmıştır². Dolayısıyla bu çalışmada tercih edilen pek çok metin hem kolaylıkla ulaşılabilecek olan hem de bu alanda akademik çalışma yapanların zaten aşına olduğu metinlerdir. Kuşkusuz bu durum, medya çalışmaları alanıyla yakından ilgili olmayan okurlar için, kimi zaman yürütülen tartışmaların uzağında kalma türünde sıkıntılar doğurmaktadır. Çalışmada bu sorunu belli ölçüde gidermek üzere, zaman zaman değerlendirilen metinlerin tartışmasına girişmeden önce, bu metinlerin çok genel bir özetini sunma yoluna gidilmiştir.

Burada ele alınan metinlerin pek çoğu, “Marksist Medya Teorisi”, “Eleştirel Çalışmalar”, “Eleştirel Medya Çalışmaları”, “Eleştirel İletişim Çalışmaları”, “Marksist Kültürel Analiz”, “Kültürel Çalışmalar”, “Medya Çalışmalarına Marksist Yaklaşımlar”, “İletişim Üzerine neo-Marksist Perspektifler” ve “Marksist Kültürel Yorumlar” gibi çeşitli başlıklar altında da toplanmıştır (Becker, 1984; Downing vd. 1995; Grossberg, 1997; Hall, 1999a; Hardt, 1992, 1999; Real, 1986; Sholle, 1999). Farklı isimlerle yapılmış olan bu sınıflandırmalara bakıldığında, medya çalışmaları içerisinde benimsenen ideoloji kavrayışlarının belki de en belirgin özelliğinin, epistemolojik ve metodolojik olarak Marksist gelenekle kurdukları ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişki, doğrudan geleneğin kuramsal mirasını devralmak ve onu medya çalışmalarına yansıtmak şeklinde olabildiği gibi, geleneğin içinden çıkmış temel kavram ve önermeleri sorgulamak şeklinde de olabilmektedir. Kuşkusuz bu durumun ortaya çıkması, sosyal bilimlerdeki ideoloji tartışmalarının ağırlıklı olarak Marksizm içinden yürütülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle medya

² Söz konusu derlemelerden birkaçı şunlardır: Boyd-Barrett ve Newbold, 1995; Curran ve Gurewitch, 2000; Durham ve Kellner, 2001; Gray ve McGuigan, 1997; Marris ve Thornham, 2000; O’Sullivan ve Jewkes, 1997; Golding ve Murdock, 1997.

çalışmaları da dâhil olmak üzere, farklı disiplin ve çalışma alanlardaki ideoloji üzerine olan tartışmaları, bir anlamda Marksist gelenekle hesaplaşma çabaları olarak da okumak mümkündür³.

Değerlendirilen metinlerin Marksist gelenekle bağıntısının bulunduğu ifade edilmesi, anadamar/anaakım (*mainstream*), yönetsel (*administrative*) ya da uzlaşımsal (*conventional*) medya çalışmalarının neden bu tez çalışmasında yer bulmadığına da işaret etmektedir. Anadamar medya çalışmalarında herhangi bir şekilde bir ideoloji yaklaşımı bulunmuyor değildir, aksine, bu türden çalışmalar pek çok durumda liberal ideolojinin billurlaşmış hali olarak değerlendirilmektedir. Ancak, anadamar medya çalışmalarında kavram ve kavrayış olarak ideolojinin kendisi sorunlaştırılmaz. Bu durum, anaakım medya çalışmalarının içinden konuştuğu ideolojik geleneğin yukarıda üç grup altında toplanan sorunlardan daha farklı sorunlar etrafında tartışılması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu çalışmada ele alınan olan metinlerin anadamar medya çalışmalarından ayrılmış olmaları doğrudan onların kendi içinde belli bir türdeşlik oluşturduğu anlamına da gelmemektedir. Bu doğrultuda Darly Slack ve Martin Allor, “eleştirel kitle iletişim araştırmasının tek bir kendilik (*entity*) olmayıp, daha ziyade iletişim incelemesine dair gelişmekte olan bir alternatif yaklaşımlar silsilesi olduğu”nu ifade etmektedirler (Slack ve Allor’dan alıntılan Hardt, 1999: 46). Benzer biçimde David Sholle de eleştirel çalışmalar kategorisinin “tutunumlu ve bilinçli olarak bir araya getirilmiş çalışmalardan oluşan bir bütünlük” olmadığını, daha çok bir bölgeyi ya da söylemsel mekânı ifade ettiğini vurgulamaktadır (Sholle, 1999: 269-270).

³ David Sholle, eleştirel çalışmalar kategorisi altında ideolojinin yeniden yorumlanmaya başlanmasının, Marksist sorunsalın dağılmasının bir kanıtı olduğunu ifade etmektedir (Sholle, 1999: 270). Bu çalışmada Sholle’un bu görüşünden farklı olarak, yukarıda “Marksist gelenekle hesaplaşma çabası” şeklinde bir ifade kullanılırken, bunun, doğrudan medya çalışmalarında Marksist sorunsalın dağılmasının bir işareti olduğu düşünülmemekte; bu sorunsalın farklı bağlamlarda ve farklı sorular aracılığıyla yeniden kavranmaya çalışılması olduğu düşünülmektedir.

Eleştirel çalışmalar literatürüne ilişkin belli bir kategorileştirme çabası sergileyen önceki çalışmaları izleyerek, bu tez de söz konusu literatürün her türlü yaklaşım ve anlayış farklılıklarını dışarıda bırakan bütüncül bir yapıda olmadığını kabul etmektedir. Bu noktadan hareketle, bu tezde bir arada değerlendirilen çalışmaların, tartıştıkları sorunlar, bu sorunları çözümlerken başvurdukları kaynaklar ve ürettikleri açılımlar bakımından birbirinden farklılaştıkları ifade edilebilir. Aslında burada tartışılan metinlerin pek çoğu, medya çalışmaları alanında doğrudan “ideoloji incelemesi” olarak dahi nitelendirilmemektedir. Ancak bu durum, onların genel ideoloji kuramlarından bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir. Öyle ki kimi metinler, ideoloji kavramı etrafında yürütülen felsefi ve siyasal tartışmaları esas almasalar bile bir şekilde ideoloji hakkında konuşmayı sürdürmektedir. Bu durum, ideolojinin yok-gösterge olduğu ya da ideolojinin medya çalışmalarında önemli bir kavram olarak tartışılmasına karşı çıkıldığı durumlarda bile ideoloji hakkında ve ideoloji üzerine konuşmanın mümkün olabileceğine işaret etmektedir. Değerlendirilen çalışmalar arasındaki belirgin ayrımların farkında olarak, bu metinlerin kendi aralarında tutarlı bir bütünlük oluşturmadığını tekrar etmek yararlı olacaktır. Bu nedenle, medya çalışmalarındaki farklı nitelikli ideoloji yaklaşımlarının tümü için geçerli olabilecek teorik özdeşlikler aramak anlamsız bir çabadır. Elbette, söz konusu yaklaşımlar içinde belli bir bağlamda geçerli olan benzerlikler, tekrarlar ve süreklilikler bulunmaktadır ancak, bunları özdeşlik biçiminde değişmeyen, dönüşmeyen, kesintiye uğramayan ve dağılmayan birlikler olarak ele almamak gerekmektedir.

Bu tez çalışmasında bir arada değerlendirilen metinlerin, iletişim ve medya çalışmaları içerisinde II. Dünya Savaşı sonrasında itibaren etkisi giderek artan, oldukça önemli bir konuma sahip olduğu ifade edilebilir. Medya çalışmaları

içerisinde tarihsel bir değerlendirmeyle bu literatür, Frankfurt Okulu düşünürlerinin çalışmalarından başlayarak, medya çalışmaları içerisinde kimi zaman araçsalcı gelenek olarak da ifade edilen kuzey Amerika kökenli ekonomi politik yaklaşıma, Avrupa kökenli (özellikle İngiltere kökenli) ekonomi politik yaklaşıma, yapısalılık ve göstergebilimden beslenen medya çalışmalarına, Kültürel Çalışmalara, hem ABD'deki hem de Avrupa'daki yeni sol ve neo-Marksist hareketten beslenen medya çalışmalarına, psikanalizden ve post-yapısalcılıktan beslenen medya çalışmalarına kadar uzanan geniş bir kapsama sahiptir. Ancak bu çalışmada tarihsel nitelikli kategorileştirmeden çok, analitik bir kategorileştirme geliştirilmeye çalışılmaktadır. İdeoloji kavramı merkeze alınarak oluşturulmaya çalışılan bu analitik kategorileştirmeyle, medya çalışmalarıyla sosyal ve beşeri bilimler içerisinde yer alan diğer disiplin ve çalışma alanları arasında organik bir bağ kurma çabası sergilenip, disiplinlerarası bir perspektifin ortaya konulmasına çalışılmaktadır. Bu sayede medya çalışmaları alanının dar ve kısıtlı bir kuramsal ve yöntemsel temele dayandırılmaması gerektiği düşüncesine katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Böylesi bir eğilim, alan içinde sıklıkla başvuru alan tarihsel kategorileştirme düzenlemesinden temelde iki açı açıdan farklılaşmaktadır. Bu farklılıklardan ilki, tartışılan epistemolojik ve yöntemsel sorunların doğrudan medya çalışmalarının kendi içindeki tartışmalara referansla ele alınmasından çok, sosyal ve beşeri bilimler içerisindeki diğer disiplin ve çalışma alanlarında yürütülen daha genel nitelikli tartışmalara referansla ele alınmasıdır. Bir diğer farklılık olarak bu çalışmada kimi zaman, medya çalışmaları alanında tarihsel bir değerlendirme tarzı benimsenerek oluşturulmuş kategorilere ait benzeşen özelliklerin farklı, buna karşın, farklı özelliklerin aynı başlık ya da kategori altında değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda örneğin, aynı metin bile farklı başlıklar altında ele alınabildiği gibi,

birbirinden tamamen farklı olduğu düşünölen kimi metinler aynı kategori altında ele alınmıştır. Aşağıda oluşturulmaya çalışılan bu analitik kategorileştirmeye ilişkin temel kavramlar tanıtılmaktadır.

Bu tez, medya çalışmaları alanında yer etmiş çeşitli ideoloji yaklaşımlarının, oluşturulan bir tür kümelendirme çabasıyla okunması biçiminde de değerlendirilebilir. Söz konusu kümeler “Gerçeklik ve İdeoloji”, “Ekonomik İlişkiler ve İdeoloji”, “Seçkinler ve İdeoloji”, “Dil, Özne ve İdeoloji” ve son olarak “Hegemonya, İktidar ve İdeoloji” başlıkları altında toplanmıştır. Her bir yaklaşıma/kümeyle ait metinler, *motif*, *eksen*, *temasal çerçeve* ve *ifadesel ortaklıklar* olarak adlandırılan dört kavram yardımıyla okunmaya çalışılmaktadır. Bu dört kavram ışığında, seçilen metinlerin kapsamlı bir okuması yapılmamakta, bunun yerine metinler içinde belli odaklar seçilerek onlar üzerinde yoğunlaşmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma ideolojiyle ilişkili medya çalışmalarının genel bir özeti niteliğinde değildir.

Burada kümelendirilmeye çalışılan ideoloji yaklaşımları genel anlamda tüm ideoloji teorileri ve yaklaşımlarını kapsayacak şekilde ele alınmayıp, yukarıda da değinildiği gibi büyük ölçüde Marksist gelenekle olan bağlantılarıyla sınırlandırılmıştır. Bu bağ çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan “Seçkinler ve İdeoloji” kümesinde oldukça azdır ancak bu kümenin temasal çerçevesi içinden kültürel emperyalizm teması seçildiği için, söz konusu küme de çalışmaya dâhil edilmiştir.

İdeoloji üzerine olan tartışmalarda Marksist geleneğin felsefi, kuramsal ve politik mirasının çeşitli kavram, önerme ve argümanlarının belli açılardan korunduğu, belli açılardan sorgulandığı, belli açılardan terk edildiği, belli açılardan farklı içeriklerle kullanıldığı düşünüldüğünde, yukarıdaki kümeleri birbirinden

ilişkisi olmayan ayrık kümeler biçiminde ele almanın mümkün olmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda hiçbir kümede tek bir ideoloji kavrayışının bulunmadığı ve bir kümede yer alan bir ögenin diğer bir ögeyle özdeş olmadığı ifade edilmelidir. Örneğin, bir ideoloji kavrayışı hem “Gerçeklik ve İdeoloji” kümesi içinde hem de “Ekonomik İlişkiler ve İdeoloji” kümesinde yer alabilir. Bunun dışında “Gerçeklik ve İdeoloji” kümesi içinde, o kümenin öğelerinden birisi olarak değerlendirilen bir metin, bir diğer metinle özdeş sayılmamalıdır. Tüm bunlara rağmen, kümelendirme mantığı ve kümenin uzamsal niteliği ister istemez küme içinde belli bir ideoloji kavrayışının ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Bu ön plana çıkan ideoloji kavrayışını tarif edebilmek için *motif* kavramına başvurulmuştur.

Çalışmada başvurulan kavramlardan ilki olan motifi, medya çalışmalarındaki farklı ideoloji yaklaşımlarını şekillendiren ve onlara yön veren temel unsur biçiminde tarif etmek mümkündür. Bu bağlamda motif, bir çalışmanın ideoloji kavramı veya genel nitelikli bir ideoloji kuramıyla bağlantılı olarak benimsediği ve metin içinde tekrar ettiği fikir veya düşünce birimidir. Kuşkusuz motifin farklı sanat dalları için geçerli olan çeşitli tanımları ve anlamları⁴ bulunmaktadır. Burada motif, esas olarak iki tanımı göz önünde bulundurularak kavranmaktadır. Bu tanımlardan ilkinde göre motif, metnin benzer metinlerle ortak olarak paylaştığı kolektif bilinçaltından devralınan ve metin içinde aralıklarla tekrarlanan ifade, metafor veya düşünce

⁴ Latince hareket etme anlamına gelen *movere*’den türeyen motif, yaygın olarak belirli bir eylem için harekete geçiren neden biçiminde kullanılmaktadır. Kavram müzik, resim ve edebiyat gibi çeşitli sanat dalları için kullanılır olmasıyla farklı anlamlar kazanmıştır. Bunlardan bazılarını, “belli bir sanat eserindeki temel düşünce”, “bir sanat eserinin bütününe etkileyen fikir”, “bir sanat eserinde tekrarlanan desen, ritim, melodi, fikir, sözcük veya metafor”, “temayı destekleyen öge(ler)”, “bütün içinde belirli bir anlam taşıyan en küçük öge”, “bir yapıtın diğer yapıtlarla paylaştığı, kolektif bilinçaltına ait eylem veya imge”, “bütün içinde bölünemeyen/ayrılmayan en küçük birim”, “imgesel ifade”, “*persona*’nın karakteristik niteliği”, “temsilleri değişse de değişmeden kalan”, “gelişme olasılığına sahip hareket”, “yapı içindeki belirgin bir sembol”, “yapıtın ayrıştırılmayan bölümünün teması” olarak ifade etmek mümkündür (Levin, 2003; Tomaşevski, 1995).

kalıbını dile getirmektedir. İkinci tanım ise motifi, metin içinde işlenebilecek, geliştirilebilecek veya dönüştürülebilecek bir nüve olarak değerlendirmektedir. Aslında her iki tanım açısından da motif, metnin bütünlüğü içinde merkezi ve kurucu bir role sahip olup, metnin ideolojiyle ilgili felsefi ve politik referanslarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu türden bir önemine rağmen, motif (temadan farklı olarak) metnin tamamına hâkim değildir. Metnin belli noktalarında ortaya çıkar, bunun da ötesinde bir metin içinde farklı motiflere rastlamak olağandır. Dolayısıyla bu çalışmada değerlendirilen metinleri, içerisinde tek bir ideoloji motifinin bulunduğu metinler olarak düşünmek yanıltıcı olacaktır. Bir başka ifadeyle çalışma içerisinde örneklenen bir metin doğrudan belli bir ideoloji motifinin sembolü olarak düşünülmemelidir.

Medya çalışmalarının benimsediği ideoloji motifleri yukarıda belirtilen beş başlık altında sırasıyla “Epistemolojik Motifli İdeoloji Kavrayışı”, “Belirlenim Motifli İdeoloji Kavrayışı”, “Araçsalıcı Motifli İdeoloji Kavrayışı”, “Öznellik Motifli İdeoloji Kavrayışı” ve “Hegemonik Motifli İdeoloji Kavrayışı” şeklinde ayrılaştırılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, bu ideoloji motiflerinin her biri tek başına tek bir kümeyi temsil etmemektedir. Bu doğrultuda örneğin, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı sadece “Gerçeklik ve İdeoloji” kümesine ait bir ideoloji motifi değildir. Bunun tam tersi de doğrudur, yani, “Gerçeklik ve İdeoloji” kümesi içinde sadece epistemolojik motifli ideoloji yer almaz. Aşağıda çalışmada ayırt edilen her bir ideoloji motifi kısaca tanımlanmaktadır.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışında ideoloji, temelde ideoloji-gerçeklik ilişkisi içinden kavranmaktadır. Genel anlamda epistemolojik bakış açısında, gerçek ile gerçeğe ilişkin bilgi arasında belirgin bir ayrım bulunmaktadır (Barrett, 1996: 51-52). Gerçeğe ilişkin bilginin, gerçeklikle örtüşmemesi veya uyuşmaması durumu,

ideolojinin ortaya çıkışına kaynaklık etmektedir. Dolayısıyla, ideolojinin ele alınma biçiminde gerçekliğin doğru ve yanlış bilgisi karşıtlığı esas alınmaktadır. İdeolojiye, ideolojik olana göre daha üst bir konumdan bakıldığı için, bu kavrayış içinde ideolojik olan ve olmayan ayrımı korunur ve ideolojik olmayanla (bilim, bilgi, gerçek veya sanat gibi) ideolojiyi aşma yolunda bir eğilim bulunmaktadır. Bu haliyle ideoloji, hemen her durumda ideoloji eleştirisiyle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışı ideolojiyi, altyapı-üstyapı ilişkisi içinden tarif ederek belirlenimci bir çizgi izlemektedir. Bu bağlamda ideoloji, altyapı tarafından belirlenmiş olan üstyapının bir parçası biçiminde değerlendirilmektedir. Toplumsal oluşumun bir düzeyi ile öteki düzeyi arasında zorunlu bir tekabül etme/örtüşme ilişkisi bulunduğu düşüncesine dayanan belirlenim, politik, yasal ve ideolojik pratiklerin ekonomik düzeyle uyum içinde olduğunu varsaymaktadır (Hall, 2005: 364). Bu tanımıyla belirlenim, olumsal veya fiili olmaktan çok, zorunlu bir var oluş tarzına gönderme yapmaktadır. Ancak medya çalışmalarında bu tarz katı bir ekonomik belirleyiciliğin motif olarak adlandırılabilir düzeyde ön plana çıkmadığı görülmektedir. Bu yüzden doğrudan ekonomik ya da sınıf indirgemeci nitelikte ve yansıtma esasına göre kurulmuş belirlenime, medya çalışmaları alanında oldukça az sayıdaki örnek dışında rastlanılmadığı eklenmelidir. Medya çalışmalarında, bir metin içinde belirlenim ifadesi yer alsın ya da almasın belirlenime yüklenen anlam daha çok kültürel üretimin gerçekleştiği ekonomik ve politik sistemin “sınırlandırıcı” ve “baskı uygulayıcı” yönüne vurgu yapmaktadır.

Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışında ideoloji, ekonomik, siyasi ya da askeri seçkinlerin ülke içinde ya da başta az gelişmiş ülkeler olmak üzere dünya genelinde tahakküm kurmasına ve kendi çıkarlarına uygun düşünceleri meşrulaştırmasına yarayan önemli araçlardan birisi şeklinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda

araçsalcı motifli ideoloji kavrayışı, “ideolojiyi toplum içinde kim üretiyor?”, “ideoloji hangi çıkarlara hizmet ediyor?” veya “ideoloji hangi amaca yönelik olarak kullanılıyor?” türündeki sorulara yanıt arayışı içerisindedir.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışı, kurucu nitelikli ideoloji anlayışına sahip olup, temelde ideolojinin özneleştirilen veya özne kılan özelliklerini mercek altına almaktadır. Bu kavrayışla birlikte ideolojiyi üreten özneler anlayışı yerini, ideoloji tarafından üretilen özneler anlayışına bırakmıştır: “Artık konuşan öznenin sistemin dışında, onu işleten ve ondan etkilenmeyen bir özne olduğunu önermek yeterli değildir. Özne sözünü söylediği an tespit edilmiştir ve bir şekilde söylediği söz tarafından inşa edilmiş, yerine konmuştur” (Coward ve Ellis, 1985: 115). Bu kapsamda öznellik motifli ideoloji kavrayışı, bireylerin özneler olarak kuruluşu ve öznelerin ideoloji içerisindeki özdeşleşme sürecine odaklanmaktadır. Öznellik motifli ideoloji kavrayışı, ideolojiyi aynı zamanda dille olan yakın ilişkisi içerisinde tarif ederek dili, ideolojinin üretildiği, işlerlik kazandığı ve yerleştiği en önemli alan şeklinde ele almaktadır. Bu bağlamda, ideolojik pratikler üzerine düşünmek, dil dolayımıyla anlamın inşası üzerinde odaklanmayı beraberinde gerektirmektedir. İdeoloji burada anlamlandırma sürecinin belli bir anında anlamı sabitleyen veya sınırlandıran bir çerçeve biçiminde ele alınmaktadır. Söz konusu bu sınırlama, bir temsil sistemi biçiminde değerlendirilen dil içinde, öznenin anlamı belli bağlama yerleştirmesi şeklinde düşünülmektedir.

Son olarak hegemonik motifli ideoloji kavrayışında ideoloji, başlıca toplumsal mücadele zemini olarak değerlendirilmektedir. İdeoloji bu kavrayışta bir tür ilişkiler alanı şeklinde ele alındığı için, ne özneler ne de öznelerin içinde yer aldıkları ideoloji önceden verili olarak kabul edilmez. İdeolojinin maddiliğine ve performatif gücüne vurgu yapan bu kavrayış, ideolojiyi spesifikleştirerek ebedi ve ezeli ideoloji fikrinden

uzaklaşıp, onun metafizik bir anlayışla ele alınmasına engel olmaktadır. “İdeolojinin gerçekliği” olarak ifade edilebilecek olan bu durumun kökeninde ideolojinin “siyasal olarak harekete geçme gücü” ve “tarihsel olarak gerçekleşmesi” yatmaktadır (Hall, Lumley ve McLennan, 1985: 10).

Yukarıda aktarılan ayrımlaştırmanın ardından motifle ilgili olarak, farklı ideoloji kuramlarının içinde farklı motifli ideoloji kavrayışlarının bir arada yer alabileceği tekrar edilmelidir. Dolayısıyla, burada ayırt edilen beş ideoloji motifinin zorunlu olarak beş farklı ideoloji kuramını şekillendirdiğini düşünmek yanlış olacaktır. Aynı motif, belli benzerliklere sahip çeşitli ideoloji kuramlarının şekillenmesinde önemli rol oynayabilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada ele alınan medya çalışmaları metinleri de içlerinde tek bir ideoloji motifini barındırmamaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak farklı ideoloji motiflerini bünyesinde barındıran kimi metinler, çalışmada birden farklı bölüm altında değerlendirilmiştir.

Motifin ardından bu çalışmada yararlanılan bir diğer kavram *eksendir*. Bu tezde eksen, medya çalışmaları içinde yer etmiş ideoloji kavrayışını kesen ideoloji hatları biçiminde tanımlanmaktadır. Eksen sözlük anlamı açısından genellikle bir bütünü ikiye bölen doğru biçiminde tanımlanırken, bu çalışmada ideoloji eksenleri şeklinde kavramın çoğul kullanımı tercih edilmiştir. Çünkü medya çalışmalarındaki ideoloji çözümlerinin takip ettiği, izini sürdüğü birden fazla ideoloji eksen bulunmaktadır; hiçbir ideoloji kavrayışı gerçek veya hayali, belirleyici tek bir eksen etrafında şekillenmez. Farklı eksenler ideoloji kavramının ilişkili olduğu diğer kavramlara gönderme yaparak, ideolojinin kendinden menkul bir kavram olarak değerlendirilmesini engellemektedir. Böylelikle, eksen aracılığıyla belli bir anlayış içerisinde yer etmiş ideoloji kavramının ilişkili olduğu diğer kavramlarla kurduğu bağıntılar alenilik kazanmaktadır. Çalışmada ideoloji eksenlerinden yararlanılarak

ideolojinin çeşitli kavramlarla kurduğu ve ittifak veya karşıtlık⁵ biçiminde gelişen ilişki tarzlarının açığa çıkarılması hedeflenmektedir. Ayırt edilen beş yaklaşım içinde, ideoloji kavramının ittifak veya karşıtlık/çatışma düzeyinde ilişkili olduğu pek çok kavram bulunmaktadır. Bu kavramlar kimi durumlarda ideolojiyle eşanlamlı olarak, kimi durumlarda ideoloji-olmayan biçiminde, kimi durumunda ise ideolojinin tarif edilmesini veya diğer ideolojilerden ayırt edilmesini sağlayacak biçimlerde kullanılmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmada örneğin, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını kesen eksenler, “|” işareti kullanılarak, *ideoloji | görünen-örtük olan ayrımı ekseni*, *ideoloji | dolayımleme ekseni* ve *ideoloji | değiştirilmiş gerçeklik eksenleri* olarak ayrımlaştırılmıştır. Benzer bir şekilde, diğer dört küme içinde öne çıkan ideoloji motifini kesen iki ya da üç ideoloji ekseni ayrımlaştırılarak, bu eksenlerin, değerlendirilen medya çalışmaları metinleri içindeki belirginliğine ve yer etme tarzına vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada yararlanılan diğer bir kavram *temasal çerçevedir*. Temasal çerçeve medya çalışmalarındaki ideoloji çözümlerinin neliğini ortaya koymaya yardımcı olacağı düşünülen bir kavramdır. Metinlerin, ideoloji kapsamında veya ideolojiyle ilişkilendirerek ele aldıkları konuların oluşturduğu matris niteliğindeki temasal çerçeve üzerine düşünmek, medya çalışmaları, neyi ele alırken veya tartışırken ideoloji hakkında konuşmaktadır, sorusuna yanıt arama çabasını ifade etmektedir. Temasal çerçeve kavramının çerçeveleme mantığı içinde, ideolojiyle bağlantılı olarak hangi konu ve tartışmaların metne dâhil edildiğinin veya hangi konu ve

⁵ Eksenin hem yandaşlığı, ortaklığı ve ittifakı hem de karşıtlığı ve çatışmayı kapsayan anlamları bulunmaktadır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya, İtalya ve savaşın sonlarına doğru Japonya'nın oluşturduğu birlik Eksen olarak adlandırılmıştır. Bu anlamda Eksen'i tanımlayan bir yandan bu ülkelerin kendi aralarındaki birlik ve yandaşlığı olurken öte yandan İttifak ülkeleriyle olan karşıtlığı ve çatışması olmuştur.

tartışmaların yok sayıldığı görünür olmasına da yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda, temasal çerçeveyi ayırt edilen beş farklı ideoloji yaklaşımının izini süren medya çalışmalarındaki imgesel nitelikli sınırlayıcı bir çerçeve olarak değerlendirmek mümkündür. Bu imgesel çerçeve içinde dağılmış farklı temalar bulunmaktadır. Aynı ideoloji motifine sahip medya çalışmaları söz konusu çerçeve içinde yer alan temalardan birini ya da bir kaçını konu edinirken, çalışmanın benimsediği ideoloji kavrayışı hakkında ve onun üzerine de söz söylemektedir.

Bir temasal çerçeve içinde dağılmış çeşitli temalardan birisinin, üzerinde yürütülen tartışmaların yoğun oluşuyla diğerlerine göre daha fazla ön planda olduğu söylenebilir. Çalışmada her bir yaklaşımın temasal çerçevesi içinde daha çok ön planda duran bir tema üzerinde odaklanılarak, bu tema, çerçeve içindeki diğer temalarla kurduğu ilişki içinden değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, “Gerçeklik ve İdeoloji” kümesinin temasal çerçevesi içinden kamusal alan teması, “Ekonomik İlişkiler ve İdeoloji” kümesinin temasal çerçevesi içinden neo-liberal politikaların medyadaki uzantıları teması, “Seçkinler ve İdeoloji” kümesi içinden kültürel emperyalizm teması, “Dil, Özne ve İdeoloji” kümesi içinden anlam üretimi teması, “Hegemonya, İktidar ve İdeoloji” kümesi içinden kültürel metinlerin çokvurgululuğu teması üzerine odaklanılmaktadır.

Değerlendirilen bir küme içinde yer alan her metinde, o kümenin temasal çerçevesini ortaya koymak üzere odağa alınan tema bulunmayabilir. Tersten ifade edilecek olursa, odağa alınan tema, o küme içindeki bütün metinlerin içerisinde yer almamaktadır. Bu nokta aynı zamanda bir küme içerisinde yer alan bir metnin diğerleriyle aralarında benzerlik kadar farklılığın da bulunduğunu, kısaca küme içindeki her bir ögenin özdeş sayılamayacağını göstermektedir.

Medya çalışmalarının benimsediği farklı ideoloji yaklaşımları değerlendirilirken yararlanılan son kavram *ifadesel ortaklıklardır*. İfadesel ortaklıklar, her bir yaklaşım içinde yer alan metinlerin birbiriyle ifadesel düzeyde kurdukları ortaklıkları dile getirmektedir. Kuşkusuz aynı yaklaşımı paylaşan farklı metinlerde ideoloji hakkında çok sayıda benzer veya aynı ifadelere rastlamak mümkündür. Bu çalışmada, değerlendirilen metinlerdeki ifadesel düzeydeki ortaklıkların tamamına ilişkin bir döküm sunmak yerine, metinlerin okunması sırasında ön plana çıkan ve onların benimsediği ideoloji kavrayışını bir anlamda kristalleştirdiği düşünülen bir ya da iki ifadesel ortaklık üzerinde durulmaktadır.

Değerlendirilen metinlerin benimsediği ideoloji kavrayışını belli bir önermeyle dile getiren ifadelerin oluşturduğu ortaklığı doğrudan, “bir küme içerisinde yer alan her metinde seçilen bir ya da iki ifadesel ortaklık zorunlu olarak bulunmaktadır” şeklinde yorumlamamak gerekiyor. Küme içinde yer alan öğelerin özdeş olmamaları nedeniyle, bir çalışmanın izini sürdüğü ideoloji yaklaşımını kristalize eden ifadeler, küme içinde öne çıkan bir ya da iki ifadesel ortaklıktan farklı olabilir. Çalışmanın sınırlandırılması açısından temasal çerçeveye ilgili olarak bir küme içindeki tüm temaların tartışılması söz konusu olmadığı gibi, bu başlık altında da bir küme içindeki tüm ifadesel ortaklıkların değerlendirilmesi söz konusu olmamıştır.

1. Gerçeklik ve İdeoloji

Çalışmanın bu ilk kısmında, ideoloji gerçeklik ilişkisine ait sorunları ele alan medya çalışmalarının tartışılması üzerinde durulmaktadır. Aslında ideoloji kavramının geçerliliğinin savunulduğu her durumda, ideoloji ve gerçeklik ilişkisine dair tartışmalardan uzak durulamayacağı açıktır. Bu yüzden, “İdeoloji ve Gerçeklik” kümesinin bu çalışmada ele alınan diğer dört ideoloji kümesiyle kesiştiği ifade edilebilir. Bu türden bir kesişme “Gerçeklik ve İdeoloji” kümesi içinde farklı ideoloji kavrayışlarının bulunduğu da göz ardı edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir. Ancak burada yapılan okuma, kümenin uzamını görünür kılabilmek için bir ideoloji kavrayışının ön plana çıkarılmasını gerektirmektedir. Bu ideoloji kavrayışı epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı olarak adlandırılmıştır.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı, nesnel gerçeklik ile bu gerçekliğe ait bilgi arasındaki ayrımı esas almaktadır. Bu kapsamda kavrayışın ideolojiyi gerçekliğe ilişkin bilginin niteliği (yanlış, eksik, çarpıtılmış gibi) çerçevesinde değerlendirdiği söylenebilir. Bir başka deyişle ideolojinin çıkışına kaynaklık eden, büyük ölçüde gerçekliğe dair bilginin yanlış, eksik, çarpıtılmış veya bozulmuş olmasıdır. Bu kapsamda gerçekliğin bilgisine ideolojik niteliği kazandıran unsurlar nelerdir, bunlar nasıl bir ortamda ortaya çıkmaktadır ve neden ortaya çıkmaktadır türündeki sorular epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı içindeki önemli sorulardır. İdeolojiyle ilgili tartışmanın çerçevesinin bu şekilde sınırlandırılmış olması teorik ve felsefi anlamda epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının hem Aydınlanma hem de Marksist gelenekten beslendiğine de işaret etmektedir. Bu nedenle çalışmanın bu ilk kısmının ilk bölümünde Aydınlanmacı ve Marksist çizgi, aralarındaki benzerlik ve

farklılıklara vurgu yapacak şekilde izlenerek, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının şekillenmesindeki katkıları açısından değerlendirilmektedir.

Kavrayışın gerisindeki felsefi geleneklerin neler olduğunu ifade ettikten sonra, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının genel niteliklerine değinmek gerekiyor. Bu türden çalışmalarda toplumsal gerçeklikle bu gerçekliğin medyadaki temsili arasındaki ayrıma vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu ayırım, medya temsilinde gerçekliğin bozulmasını veya çarpıtılmasını sorunlaştırmaktadır. Ancak bu ifadeyi sığ bir şekilde “epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarına göre medya gerçekleri çarpıtır” şeklinde okumamak gerekir. Çünkü epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, medyada temsil edilen gerçekliğin kasti olarak çarpıtıldığını, çarpıtma niyetiyle hareket edilmesinin bir sonucu olarak medya temsillerinde bozulmanın ortaya çıktığını vurgulamaz. Bunun yerine ideolojinin ortaya çıkmasına kaynaklık eden bozulmanın neden ortaya çıktığını sorgulamaya yönelmiştir.

Bu sorgulamanın kavrayış içinde üç ideoloji eksenini oluşturduğunu görülmektedir:

1. İdeolojik içeriğin ortaya çıkmasına neden olan bozulmanın nedenlerini ekonomik ve politik bağlamda tartışan çalışmalar,
2. İdeolojinin ortaya çıkışını özne-nesne arasındaki dolayım ilişkisinin kayboluşuyla ilişkilendirerek tartışan çalışmalar,
3. İdeolojik bozulmayı olguların kurgulara dönüşmesiyle ilişkilendirerek tartışan çalışmalar.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını kesen bu üç ideoloji ekseni bu çalışmada sırasıyla *ideoloji | görünen-örtük olan ayrımı ekseni*, *ideoloji |*

dolayımlama eksenini ve son olarak *ideoloji | değiştirilmiş gerçeklik eksenini* olarak adlandırılmıştır.

İlk ideoloji eksenini aracılığıyla değerlendirilen çalışmalar, medya ürünlerinin/çıktılarının/metinlerinin üretiminde, dağıtımında ve tüketiminde medyanın içinde yer aldığı ekonomik ve politik düzlemin sınırlandırıcı ve baskı uygulayıcı niteliğini eleştirel bir perspektifle değerlendirmektedir. Medyayı incelerken önceliğinin medyanın içinde yer aldığı ekonomik ve politik sistemin temel dinamiklerine verilmesi gerektiğini vurgulayan çalışmaları genel anlamda ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş çalışmalar olarak adlandırmak mümkündür. Ancak medyanın ekonomi politik yaklaşımı ya da medya çalışmalarında ekonomi politik yaklaşım gibi ifadeler pek çok durumda geniş bir yelpazeyi ifade edebilmektedir. Bunun en somut örneklerinden birisini, Peter Golding ve Graham Murdock'un *The Political Economy of Media* (1997) (Medyanın Ekonomi Politik yaklaşımı) başlıklı her biri yaklaşık 700 sayfalık iki ciltlik derlemelerinde bulmak mümkündür. Derleme, medyanın ekonomi politik yaklaşımı başlığı altında, Theodor Adorno'nun "Culture Industry Reconsidered" (1975) (Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünmek) başlıklı makalesinden başlayarak, Herbert Schiller'in *Zihin Yönlendirenler* (1993) adlı kitabından seçilen bir bölüme kadar uzanan geniş bir yelpazeyi içinde barındırmaktadır.

Bu çalışmada yukarıda örneklenen türde geniş bir yelpazenin benimsenmesi sorunlu bulunmaktadır. Bu nedenle *ideoloji | görünen-örtük olan ayrımı eksenini* tartışılırken başvurulan ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş medya çalışmalarının, öncelikli olarak ideolojiyi yoğun bir şekilde işlevselci vurguyla tanımlamadıklarını belirtmek gerekmektedir. Bu çalışmada örneğin, *Zihin Yönlendirenler*'de daha işlevselci bir ideoloji kavrayışının görünür olduğu düşünüldüğü için, kitapta belirgin olan ideoloji motifinin araçsalci motifli ideoloji kavrayışı olduğu kabul edilmiştir. Bu

yüzden de kitap, “İdeoloji ve Seçkinler” başlığı altında çalışmanın üçüncü kısmında ele alınmıştır.

Genel olarak ilk ekseninde tartışılan ve ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş çalışmalar olarak nitelenen çalışmaların, ideolojiyi işlevselci bir tarzda tanımlayan ekonomi politik yaklaşımı benimseyen çalışmalardan farklılaşarak, ideolojinin ortaya çıkmasına neden olan ekonomik ve politik dinamikler ve işleyişlere öncelik tanıyan çalışmalar olduğu belirtilebilir. İkinci olarak yukarıdaki derlemede Adorno'nun bir çalışmasının da ekonomi politik yaklaşım içerisinde değerlendirilmesi türünde bir eğilim doğmaktadır⁶. Burada genel anlamda Frankfurt Okulu'nun medya üzerine olan incelemelerini doğrudan ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş çalışmalar biçiminde değerlendirerek indirgemeci bir eğilime neden olmamak üzere, bu makalenin de içinde yer aldığı Adorno'dan seçilen diğer metinler ikinci ekseninde değerlendirilmiştir.

İlk ekseninde ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş medya çalışmaları tartışılırken işaret edilmeye çalışılan sorun, yaklaşım içerisinde ekonomik ve politik düzeyler arasındaki ilişkinin giderek özerk bir tarzda ele alınmasıyla ilişkilidir. Bu özerkliği sağlayan büyük ölçüde politik öznenin yurttaş olarak tarif edilmesiyle ilgilidir. Bu doğrultuda yurttaşların eşit ve adil bir şekilde medya ve iletişim olanaklarından yararlanması gerektiğine ilişkin argümanla sıklıkla karşılaşmaktadır.

⁶ Aslında *The Political Economy of Media* kitabını derleyen Peter Golding ve Graham Murdock'un kültür endüstrisi kavramsallaştırmasıyla Frankfurt Okulu düşünürlerini doğrudan ekonomi politik yaklaşım içinde değerlendirmek gibi bir bakış açısına sahip olduklarını ifade etmek yanıltıcı olacaktır. Çünkü aynı yazarların “Capitalism, Communication and Class Relations” (1977) (Kapitalizm, İletişim ve Sınıf İlişkileri) başlıklı makalelerinde Frankfurt Okulu düşünürleri ekonomi politik incelemeler yerine kültürel eleştiriyi tercih etmeleri nedeniyle eleştirilmekte ve özellikle Adorno'nun ampirik düzeyde ekonomi politik araştırma yapmayı reddediği belirtilmektedir (Murdock ve Golding, 1977: 18-19). Buna rağmen bu makalede kültür endüstrisi kavramının ortaya atılmasının ekonomi politik yaklaşım açısından bir başlangıç olabileceği vurgulanmaktadır. Bu açıklama ışığında yukarıda adı geçen derlemeye Adorno'nun “Cultural Industry Reconsidered” makalesinin de eklenmiş olması, kültür endüstrisi kavramının, yazarlar tarafından Marksist kültür teorisi için bir başlangıç noktası biçiminde kabul edilmesiyle açıklanabilir.

Kuşkusuz yurttaşlığın önemine yapılan bu vurguda, neo-liberal politikaların etkisi karşısında sadece sınıfa değil, cinsiyete, ırka ve etnik kökene dayalı farklılıkları da yurttaş kimliği altında bir araya getirme çabası ön plana çıkmaktadır. Her ne kadar yurttaşlığın içerimi liberal geleneğin klasik yurttaş tanımlamasından farklı da olsa, yaklaşım içinde yurttaşlığın sorgulanmadan kabul edilmesinin, ekonomik ve politik düzeyler arasındaki heteronomik bağıntıyı özerk (otonomik) olarak ele alma riski taşıdığı düşünülmektedir.

İdeoloji | dolayımrama ekseni epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını kesen bir diğer ideoloji hattıdır. İdeolojinin ortaya çıkışını özne ve nesne arasındaki dolayım ilişkisinin kaybolmasıyla tarif eden bu eksenin görünürlüğü en çok Frankfurt Okulu temsilcilerinin medya incelemelerinde ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden bu eksen, Frankfurt Okulu içinde özellikle Adorno'dan seçilen metinlerle aktarılmaktadır.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını kesen bir diğer ideoloji ekseni *ideoloji | değiştirilmiş gerçeklik ekseni* olarak adlandırılmıştır. Bu eksen aracılığıyla tartışılan metinler, medya dışındaki gerçekliğin medyadaki temsilinde gözlemlenen bozulmayı diğer iki eksene göre belki biraz daha mekanik tarzda, olguların ve yaşanan gerçekliğin kurgulara dönüştürülmesi şeklinde açıklama eğilimindedir. Bu eksen, Amerikan muhalif geleneği içerisinde üretilmiş Todd Gitlin, Stuart Ewen, Elizabeth Ewen ve Hanno Hardt'tan seçilen metinlerle tartışılmaktadır.

Bu üçüncü eksen içinde ele alınan metinlerde, medyada temsil edilen sözün ya da imgenin, seçmeci bir tarzda olgusal nitelikli gerçekliği bozarak oluşturulduğu ve eleştirel ve muhalif düşüncenin medyanın kendine özgü mekanizmalarıyla bastırıldığı, önemsizleştirildiği, yok sayıldığı ya da marjinalleştirildiği vurgulanmaktadır. Kuşkusuz bu türden bir bakış açısının haklı yönleri

bulunmaktadır. Ancak böylesi bir bakış açısının, epistemolojik ve yöntemsel açıdan medyadaki temsilin o tarzda ortaya çıkmasını sağlayan nedenleri ve medya temsiline neden özellikle o tarzı aldığı açıklamaya yönelmediği görülmektedir. Bu durumun işaret ettiği sorun, birinci tekil şahıs olarak benim sözümün ve/veya imgemizin ya da birinci çoğul şahıs olarak bizim sözümüzün ve/veya imgemizin medyada temsil edilmeden önce orijinal ve otantik olduğunun varsayılmasıyla ilgilidir. Medyanın kendisinin bir temsil düzlemi olduğunun göz ardı edilmesi, imgenin ya da sözün bozulmasının ve çarpıtılmasının sebebi ve sorumlusu olarak medyanın suçlanması gerektiği türünde kolaycı bir açıklamaya açık kapı bırakabilmektedir.

Her üç eksen bir arada düşünüldüğünde, medyaya yönelik bakış açılarında değişen tarzlarda da olsa belli bir normatif değer korunduğu ifade edilebilir. Bu nokta, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının ideoloji üzerine söz söylemesini mümkün kılan temel unsur biçiminde değerlendirilebilir. Çünkü epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının temasal çerçevesi içinde örneğin medya ve modernlik ilişkisi, devletten ve büyük şirket gruplarından gelen müdahaleler, yeni sağın ve neo-liberal politikaların medya üzerindeki etkileri, kamusal alan ve medya ilişkisi, ulus-devlet, yurttaşlık ve kimlik tartışmaları gibi konuların eleştirel perspektifle değerlendirildiği görülmektedir.

Bu çalışmada yukarıda sıralanan temalar içinden, kamusal alan teması seçilerek bu kısmın üçüncü alt bölümünde tartışılacaktır. Jürgen Habermas'ın *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* (1997) başlıklı kitabının İngilizceye çevrilmesinin ardından başlatılan tartışmalara medya çalışmaları da dâhil olmuştur. Yapılan tartışmalarda Habermas'ın ortaya koyduğu kamusal alan kavramsallaştırmasına ilişkin çeşitli

sorunlar dile getirilmesine karşılık, bir ilke olarak kamusal alanın işaret ettiği eleştirel tartışmanın, kavramın kendisini de içine alacak şekilde genişletilmediği görülmektedir. Kamusal alan her zaman için iletişimin kurulduğu ya da normatif açıdan nasıl kurulabileceğine ilişkin ilke, değer veya temelin ifade edilmesine gerek duymaktadır. Ne var ki pratikte, sözle muhatabın buluşmasını (ister etkileşim içinde isterse karşıtlaşma halinde) ifade eden konuşmanın (*conversation*) gerçekleşmesi pek çok durumda mümkün değildir. Bu bölümde esas olarak yüz yüze ya da medyada konuşmanın gerçekleşmediği durumlar bir tür sayıklama hali olarak nitelendirilerek, sayıklamanın medya ve iletişim çalışmalarının varsaydığından daha yaygın bir deneyim olduğuna değinilmektedir.

Bu kısımda son olarak epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının ifadesel ortaklıkları üzerinde durulmaktadır. İlk ortaklık kamusal alan temasıyla ilişkili olup, medyanın demokrasi mücadelesinin giderek dışında yer almasına yol açan sorunlara ilişkin ifadelerin oluşturduğu ortaklıktır. İkincisi ise kültürel çalışmalara yönelik itirazların dile getirilmesinde benimsenen üsluba ilişkin ifadelerin oluşturduğu ortaklıktır.

Burada özellikle temasal çerçeve ve ifadesel ortaklıklarla ilgili olarak, “Gerçeklik ve İdeoloji” kümesi içerisinde değerlendirilen her metinde, bu çalışmada odağa alınan kamusal alan temasının ve yukarıda sıralanan iki ifadesel ortaklığın zorunlu olarak yer aldığını düşünmenin yanıltıcı olacağını belirtmek gerekiyor. Giriş bölümünde de değinildiği gibi, çalışmayı sınırlandırmak adına, bir küme içerisindeki her temanın ve ifadesel düzeyde saptanabilecek olan her ortaklığın tartışılması mümkün olmamıştır. Bu doğrultuda temasal çerçeve ve ifadesel ortaklıklarla ilgili yapılan tercihler, değerlendirilmesi mümkün diğer temaların ve ifadesel ortaklıkların dışarıda bırakılması sonucunu doğurmuştur. Kuşkusuz buradakiler yerine dışarıda

bırakılan temaların ya da ifadesel ortaklıkların ele alınması, çalışmada belli farklılıkların ortaya çıkmasını beraberinde getirecektir. Ancak kümelenme mantığı zaten birbiriyle özdeş olmayan öğelerin belli bir küme altında bir araya getirilmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla değerlendirilen metinler arasında her zaman ve durumda geçerli özdeşlikler aramak yerine, bu metinlerin kendi aralarında benzerlikler kadar farklılıklar da taşıdığı baştan kabul edilmektedir.

1.1. Epistemolojik Motifli İdeoloji Kavrayışı

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı ideolojiyi, gerçeklikle ilişkisi çerçevesinde ele alarak, bu kavramı, gerçeğin ortaya çıkmasını engelleyen başlıca unsurlardan birisi olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda ideolojinin önde gelen işlevi, zihnin gerçeklikle kurabileceği varsayılan doğrudan ilişkiyi bozmaktır. İdeoloji bu işlevini, gerçekliği çarpıtarak, gizemleştirerek, bulanıklaştırarak ya da ters-yüz ederek yerine getirmektedir. Böylelikle zihin, gerçekliğin çıplak, dolayumsuz, tümel ve mutlak bilgisine erişememektedir. Kısaca gerçeklikle kurduğu ilişki bakımından ideoloji, gerçekliğe dair yanlış, eksik, abartılmış ya da çarpık bilgiyi ifade etmektedir. Ancak yine de, bu ideoloji kavrayışı içinde ayrıcalıklı kimi öznelerin gerçekliğin üzerindeki ideolojik örtüyü kaldırabileceği ve gerçekliğe doğrudan ulaşabileceği kabul edilmektedir. Böylesi ayrıcalıklı bir özne konumuna fırsat tanınmasından dolayı, bu olumsuz ideoloji kavrayışı içinde ideoloji, pek çok durumda benim değil, ötekinin düşüncesi biçiminde tarif edilmektedir (McLellan, 2005: 1; Thompson, 1990: 5).

Esas olarak gerçekliğin doğru ve yanlış bilgisi karşıtlığı üzerinde yükselmesi nedeniyle, bu ideoloji kavrayışını şekillendirerek, onu mümkün kılan motif, epistemolojik niteliklidir. Bu noktada epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı içinde

yer etmiş gerçeklik anlayışının, tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilmiş (*constructivist*) gerçeklik anlayışından farklı olduğu ve büyük ölçüde olgusal nitelikli dışsal gerçekliği esas aldığı da eklenmelidir. Bu niteliği nedeniyle kavrayış, kabaca ifade edilirse, sabit bir gerçekliği merkeze alıp, ideolojiyi de merkeze alınan bu sabitlikten sapma biçiminde değerlendirmektedir.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını ayırt eden bir diğer önemli nitelik ise, dış dünyadaki nesnelere ile bu nesnelere zihindeki imgelerinin iki farklı kategori olarak değerlendirilmesidir. David Hawkes, tarihsel olarak bu gelişmenin başlangıcına Hobbes'un maddi dünyadaki nesnelere ile bunların zihindeki temsilleri arasında kökten bir fark olduğu düşüncesini yerleştirir ve bu düşünce tarzıyla, madde ile ruhun eşölçülemezliği (*incommensurability*) ilkesine dayanan Platonik kavrayışın bir kırılma yaşayarak, fiziksel dünya ile kavramlar arasındaki ayrıma dönüştüğünü vurgulamaktadır. Yazara göre bu gelişme, ontolojiden epistemolojiye geçişi ifade etmektedir (Hawkes, 1996: 38 ve 194'deki 8. dipnot).

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı, hem Aydınlanma düşüncesine dayalı yaklaşımlar hem de Marksist gelenek içinden çıkmış yaklaşımlar için oldukça önemli bir yere sahiptir. Aydınlanma düşüncesi, 17. yy.'ın sonlarından itibaren genel olarak İngiliz ampirizmi, Fransız materyalizmi ve Alman idealizmi türünde farklı felsefi ve siyasal gelenek ve yaklaşımlar ile çeşitli toplumsal projelere ve bunların önemli eleştiri ve sorgulamalarına kaynaklık etmesine rağmen, bu farklı yaklaşımların takip ettikleri yolların kesiştiği noktaları saptamak mümkündür.

İdeoloji kavramıyla olan ilişkisi bakımından bu ortaklıklardan ilki, Aydınlanma düşüncesine dayalı yaklaşımlar içerisinde önyargılar, hurafeler, batıl ve boş inançlar gibi dışsal gerçeklikle dolaysız bir ilişki kurarak bilgiye ulaşmayı engelleyen irrasyonel kategorilerin ortadan kaldırılması gerektiğidir. Bu türden bir

değerlendirmenin barındırdığı temel varsayım, illüzyonlardan kurtulmuş ya da kurtulabilecek zihinsel durumun mümkün olduğu, hatta aydınlanma hali için bir zorunluluk olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu varsayım, “aydınlanmış biz ile aydınlanmamış onlar arasındaki ayrımı” (MacIntyre, 1999: 245) ifade etmektedir⁷. Söz konusu keskin ayrımı ortaya çıkaran, Aydınlanma düşüncesinin izini süren farklı yaklaşımlar içerisinde önemli bir geçerlilik düzeyine sahip olan soyut akıl nosyonudur. Buna göre akıl, gerçekliğin üzerindeki ideolojik örtüyü veya maskeyi kaldırıp, gerçekliğe doğrudan ulaşarak, doğa veya doğa benzeri olduğu düşünülen toplum yasalarını ortaya koyacak olan en önemli güçtür. Bu durumun bir sonucu olarak aklın öncülüğünde geleneksel, dini ve mutlakıyetçi otoritelerin sorgulanması, keyfi nitelikli iktidarların toplumsal etkililiklerinin yok edilmesi ve bireylerin bu keyfi iktidarların etkisinden kurtulup bağımsız hareket etmeleri mümkün olacaktır.

Aydınlanma düşüncesini esas alan yaklaşımların, aklın her türlü önyargıyı veya kandırmacayı çürütebileceğine yönelik neredeyse sonsuz bir güven beslemelerinin söz konusu olduğu söylenebilir. Özgürleştirici akıl, bireysel düzeyde ele alındığında ise, bireylerin yeteneklerini keşfedip bir anlamda kendilerini gerçekleştirmelerine, yaratıcılıklarını arttırmalarına, Kant’ın ifadesiyle ergin olmama halinden kurtularak başkalarının kılavuzluğuna ve yardımına ihtiyaç duymadan karar almalarına ve özgürce hareket etmelerine yardımcı olacaktır (Kant, 1984: 213-215). Aydınlanma

⁷ Yukarıdaki ifadede yer alan “aydınlanmış biz” sözünü nihai olarak aydınlanmasını tamamlamış toplum veya belli bir toplumsal kesim ya da grup olarak düşünmek yanlış olacaktır. Konuyla ilgili pek çok metinde aydınlanma düşüncesi, devam etmekte olan süreç şeklinde ele alınarak, gelişimi tamamlanmış bir düzey biçiminde değerlendirilmez. Bu doğrultuda örneğin Kant’ın “<<Aydınlanma Nedir?>> Sorusuna Yanıt” adlı yazısında aydınlanmış çağa ulaşılması için katedilmesi gereken çok yol olduğundan, ortadan kaldırılması gereken pek çok engel bulunduğundan söz edilmektedir (Kant, 1984: 219). Aydınlanmış olma hali her ne kadar devamlı bir ertelemeyi ve belli bir süreyi talep ederek, gelecekte erişilecek olan bir konumu ifade etse de “aydınlanmış biz ile aydınlanmamış onlar” ayrımı, Aydınlanma düşüncesi içinde yer etmiş seküler dünya görüşü-skolâstik dünya görüşü, özgür düşünce-dogmatik düşünce, bağımsız, özerk birey-bağımlı (tabi) tebaa türündeki karşıtlar çerçevesinde ele alındığı zaman belli bir anlam kazanmaktadır.

düşüncesinin burjuva bireyciliği ile yakın diyalogu göz önünde bulundurulduğunda vurgu, bireysel akıla yönelikmiş gibi dursa da, Aydınlanma'nın akli, esas olarak kamusal akli (*public reason*) ya da aklın kamusal/kamu hizmetinde kullanımını ifade etmektedir (McCarthy, 1999). Aklın kamusal kullanımı, içinde yer alınan dönemde yerleşik bir hal almış farklı kökenli otoriter uygulamaların ürettiği sınırlamalara dikkati çekmesi ve mevcut sınırlamaları sorunsallaştırabilmesi nedeniyle eleştirel bir potansiyele sahiptir. Michel Foucault'nun Aydınlanmayı “felsefi bir ethos” olarak değerlendirmesini sağlayan bu durum, Aydınlanma'nın etik boyutunu oluşturarak, şimdiki zaman ve kendimiz üzerine eleştirel bir sorgulamayı, özerk bir özne olarak kendini kurma yükümlülüğünü ve kendimizi bilginin, iktidar ilişkilerinin ve ahlaki eylemlerin özneleri olarak nasıl kurduğumuz meselesi üzerinde düşünmeyi ifade etmektedir (Foucault, 2000b)⁸. Bu doğrultuda Ann Game, “bizim şimdi nasıl oluşturulmakta olduğumuz” sorusunun, “Foucault'nun başlangıç noktası”nı oluşturduğunu ifade etmektedir (Game, 1998: 72)⁹.

Aydınlanma düşüncesinden çıkmış farklı yaklaşımların ideoloji kavramıyla bağlantılı olarak kesiştikleri bir diğer noktada sekülerleşme nosyonu durmaktadır.

⁸ Foucault'nun kendimize ilişkin tarihsel ontolojiyi tartışmak üzere Aydınlanma'nın etik boyutunu oluşturan eleştirel sorgulama üzerine durması, Hubert Dreyfus ve Paul Rabinow tarafından, Foucault'nun günümüz toplumsal pratiklerinde gözlemlenen yabancılığı/tuhafılığı (*strangeness*) açıklamak üzere, bizi biz yapan ve ötekilerle paylaştığımız farklı nitelikli kültürel pratiklere dikkati çekerek, bu farklı pratiklerin mutlak ve evrensel etik kodların bulunmadığını gösterdiğini vurgulamak istemesi şeklinde yorumlanmaktadır. Yazarlar bu türden bir anlayışla Foucault'nun farklı konular arasındaki diyaloga olanak tanıdığını ve yorumsal düzeydeki çatışmaları teşvik ettiğini düşünmektedirler (Dreyfus ve Rabinow, 1986: 115). Foucault'nun, “konuşan öznenin de içinde yer aldığı şimdikiye ait olmanın anlamı nedir?” türündeki sorularını basitçe “içinde yaşadığımız bu tuhaf dünyada bir arada yaşamak nasıl mümkündür” şeklinde yorumlamak, Maurizio Passerin d'Entrèves'in ifadesiyle Foucault'nun Amerikanca evcilleştirilmesini (?) (*the American 'taming' of Foucault*) ve onun Nietzsche okumalarının göz ardı edilmesini ifade etmektedir (d'Entrèves, 2000: 200). Öte yandan, Foucault'nun her öznenin kendini yaratması, özne olarak kendini üretmesi gerektiğine ilişkin etik vurgusu Slavoj Žižek tarafından “hümanist-elitist gelenek” içinde yer almak şeklinde değerlendirilmiştir: “Bu anlayışın en yakın gerçekleşme biçimi, kendi içindeki ihtiraslara hâkim olan ve kendi hayatından bir sanat yapıtı çıkaran Rönesans'ın “çokyönlü insan” ideali olacaktır. Foucault'nun özne anlayışı daha ziyade klasiktir: kendi üzerinde düşünme ve antagonist güçleri birbiriyle uyumlu hale getirme gücü olarak, benlik imgesini onarma yoluyla “hazların kullanımı”na hâkim olmanın bir yolu olarak özne.” (Žižek, 2002: 18).

⁹ İtalik, orijinal metne ait.

Sekülerleşme ya da dünyevileşme dinsel otoritenin siyasal alandaki etkisini en aza indirmeye, bireyler ve toplum üzerindeki dinsel kökenli dogmatik baskıları ortadan kaldırmaya ve dini pratikleri bireysel ibadet ve manevi bağlılık düzeyiyle sınırlamaya yönelik olarak gelişmiştir. Gerek ateist, gerek deist, gerekse pietist anlayışlar içinde sekülerizm, karşı çıkma, sorgulama ve sınırlama türünde farklı düzeylerde ilerleyen din eleştirisiyle, kilisenin ve din adamlarının sorgusuz sualsiz, gözleri kapalı bağlanılan dini otorite şeklindeki toplum içindeki merkezi konumlarını sarsmıştır. Bu durum ya dini tasarımların toptan reddedilmesine ya da bu tasarımların akla uygun hale getirilmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda Tanrı ve vahiy fikirleri bile kimi yaklaşımlar içinde doğruyu arayan bağımsız aklın önünde bir engel olarak değerlendirilmemektedir. Çünkü Tanrı ve vahiy fikirlerinin akıl-üstü kategoriler olmasının, akla aykırılık anlamına gelmediğine inanılmaktadır. Bu konuda bilinen en ünlü örnek, İngiliz Aydınlanması'nın başlatıcılarından birisi olarak değerlendirilen John Locke'un *The Reasonableness of Christianity* (Hıristiyanlığın Akla Uygunluğu) adlı eseridir (aktaran Copleston, 1996). Genel olarak ifade etmek gerekirse, Aydınlanma düşüncesi, bireyleri köleleştirdiğine inanılan önyargılar, dogmatik kalıplar, mistik tasarımlar ve hurafeler üretmesi ve bunlara yönelik eleştiriye imkân tanımamasından ötürü din eleştirisine girişmiştir. Ne var ki bu durum çoğunlukla doğrudan din ve Tanrı karşıtlığı anlamına gelmemekte; dinin üzerinde, ruhban sınıfına ayrıcalık tanıyan, buna karşılık halkı köleleştiren mistik unsurlar ortadan kaldırıldığı zaman "saf" dinin ve Tanrı inancının doğaya ve akla aykırı olmadığı savunulmaktadır.

Son olarak, Aydınlanma düşüncesinden çıkmış farklı yaklaşımlarda benzer kullanıma sahip bir diğer nosyona, eleştiriye değinilecektir. Eleştiri ilkesi Aydınlanma düşüncesi içinde her şeyin akla ve eleştiriye tabi olması gerektiği

şeklinde yer etmiştir. Buradaki her şey, Aydınlanmacı düşünürler için öncelikli olarak dogmatik, geleneksel ya da otoriter değerler ile bu değerleri üreten toplumsal kurumları ifade etmektedir. Bu doğrultuda eleştiri, esas olarak toplumun idare edilmesiyle ilgili önemli siyasi ve toplumsal etkilere sahip çeşitli kurumlar ile bu kurumların uygulamalarını hedef almaktadır.

Michel Foucault, “What is Critique?” (1997) (Eleştiri Nedir?) adlı yazısında eleştiri ile yönetimin yakın ilişkisine işaret ederek, eleştiriye bir tür yönetilmeme istenci şeklinde ele alır. Ancak bu durum basitçe yönetilmeyi istememe anlamına gelmez; ifade, mevcut yönetim anlayışını sorunsallaştırmaya yarayacak şekilde “bu yöneticiler tarafından, bu biçimde, bu ilkeler adına, bu amaçlar uğruna, bu araçlar kullanılarak vs.” yönetilmeme istencini dile getirmektedir. Foucault bu anlamda eleştiriye gönüllü başkaldırı (*voluntary insubordination*) şeklinde tanımlarken, kavramın erdemle akrabalığının bulunduğunu savunmaktadır. Aslında Foucault’nun eleştiri kavramına ilişkin değerlendirmelerinin oldukça spesifik bir kavrayışı ifade ettiğine değinmek gerekiyor. Judith Butler’ın da ifade ettiği gibi, eleştiri hep bir şeylerin eleştirisi olarak ele alınarak, o şey (eleştirinin nesnesi) hakkında çoğunlukla olumsuz olan bir yargıyı dile getirmektedir (Butler, 2002)¹⁰. Bu bağlamda

¹⁰ Eleştiri kavramının yargıyla olan yakın ilişkisi pek çok çalışma içerisinde sorunsallaştırılmıştır. Örneğin Terry Eagleton, eleştiri kavramının bu “sorunlu” yapısını bir ölçüde aşmak üzere, eleştirme (*criticism*) ve eleştiri (*critique*) kavramları arasında bir ayrıma gitmektedir. Buna göre eleştirme, Aydınlanmacı geleneğin kullandığı anlamda dışsal ya da aşkın bir noktadan birinin ötekilerin durumundaki çarpıklığı anlatmasıyken, eleştiri, öznenin içinde yer aldığı durumun ötesine işaret eden geçerli yönleri aydınlatmayı amaçlayan, özneyi içeriden anlamaya yönelik söylem biçimidir (Eagleton, 1996: 15). Aslında bu ayrım, kavramın bir anlamda içine işlemiş yargı kavramına olan bağımlılığını aşmasına çok da yardım eder görünmemektedir. Hatta bu ayrımın, Theodor Adorno’nun “Kültür Eleştirisi ve Toplum” (2004: 174) başlıklı makalesinde vurguladığı anlamda aşkın eleştiri-içkin eleştiri karşıtlığını koruyarak, aşkınlık karşısında içkinliğin tercih edilmesini savunduğu da ifade edilebilir. Eagleton’dan önce Raymond Williams’ın *Anahtar Sözcükler*’ine (2005) bakıldığı zaman, kavramın yanlış bulma şeklindeki olumsuz yargı olarak ele alınışının ötesine geçme anlamında önemli bir çabayla karşılaşılmaktadır. Williams’a göre, eleştiri (*criticism*) yerine geçebilecek bir terim aramaktansa, metne verilen tepki olarak eleştirinin içerdiği soyut yargının yerine “bütün durum ve bağlamıyla etkin ve karmaşık ilişkileri içinde olumlu ya da olumsuz tepkilerin belli bir pratiği içerdiği yargı” kavrayışı tercih edilmelidir (Williams, 2005: 102-105). Williams’ın bu vurgusunun eleştiriye,

Aydınlanma'nın öznelinin *ancien régime*'in yönetim ilkelerini sorgulamalarının ve bu yönetim ilkeleri ile yöneticilerinin değişmesi için verdikleri mücadelenin Avrupa çapında başarı kazanmasının ardından, Foucault'nun bahsettiği eleştirel tavırlarını önemli ölçüde yitirerek, eleştiriyi, salt “aydınlanmış biz-aydınlanmamış onlar”, “seküler dünya görüşü-skolâstik dünya görüşü”, “özgür birey-bağımlı tebaa” türündeki karşıtlıkları pekiştirmenin ve sürdürmenin bir aracı olarak gördükleri söylenebilir. Böylelikle eleştiri, Aydınlanma-karşıtı olarak kabul edilen değer, yaklaşım ve akımların yanlışlığını ya da çarpıklığını göstermeyi hedef edinmiş yargılar halinde kavranır olmuştur.

Yukarıda evrensel ve soyut akıl, sekülerleşme ve eleştiri kavramları aracılığıyla Aydınlanma düşüncesine bağlı yaklaşımların ortak kimi özelliklerine değinilmeye çalışıldı. Bu yaklaşımlar içerisinde epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının yer edinişi, 19. yy.'ın başlarından itibaren gelişmiştir. Her üç kavramla bağlantılı olarak Aydınlanmacı yaklaşımlarca yararlanıldığı haliyle epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının belli bir epistemolojik düzen inşası aracılığıyla yerleşik bir hal aldığı ifade etmek mümkündür. Bu epistemolojik düzenin öncelikli olarak epistemolojik düzenin içi ve dışı ayrımını net bir şekilde tarif etme çabası içinde olduğu görülmektedir. Buna göre, epistemolojik düzenin içi, geçerli yöntem ve teknikleri kullanarak gerçekliğin doğrudan bilgisine ulaştığı kabul edilen, bilen öznenin hâkimiyetinde kurulmuş bilgi alanını ifade ederken, epistemolojik düzenin dışı, meşru yöntem ve teknikleri kullanmadıkları için iddia düzeyinin ötesine geçememiş ve çoğunlukla da dinsel ya da politik çıkarları yansıtan ifadelerden oluşan ideolojik alanı ifade etmektedir.

öznenin gerçekleştirdiği, deneyimlediği ve ürettiği pratik olarak değerlendirmeye yönelik olduğu belirtilebilir.

Aydınlanmacı yaklaşımlar, ideolojik alanın kimi durumlarda dini kurumlarca üretilen ve ruhban sınıfının çıkarlarını yansıtan metafizik yorumlardan, kimi durumlarda ise, belli siyasi akımların propagandacı ifadelerinden oluştuğunu belirtir. Her iki halde de Aydınlanmacı yaklaşımların, epistemolojik düzenin dışına yerleştirdikleri ideoloji, hemen her durumda ideoloji eleştirisi anlamında kullanılmaktadır¹¹. Bir başka ifadeyle Aydınlanma düşüncesine dayalı yaklaşımlar için ideoloji, bilgi karşıtı dogmatik değerlere karşı geliştirilen eleştirinin nesnesi konumundadır. Bu anlamda ideoloji eleştirisi de geleneksel tahakküm biçimleriyle sarmalanmış toplumların karşıtı (ilerlemeci tarih anlayışını izlersek gelecekteki hali) konumundaki rasyonel toplum hakikatine ulaşmak için bir araçtır.

Söz konusu bu epistemolojik düzenin içine bakıldığı zaman, bu bilgi uzamının, bilen özne-bilinen dış dünya (nesne), incelenen nesne-bu nesneyi doğru bir şekilde aktarmayı amaçlayan nesne bilgisi (yansıtmacı bilgi anlayışı) gibi ayrımlar etrafında şekillenmekte olduğu görülmektedir. Bu ayrımlar epistemolojik düzenin içinde bilgiyi, dini ya da siyasi konumlardan üretilmiş ideolojik etkilerden korumaktadır. Bilgiyi dinden ve siyasetten uzaklaştırarak, ona nesnel ve tarafsız bir konum kazandırdığı iddiası, Aydınlanmacı yaklaşımların kendilerinin üretildiği spesifik ekonomik, politik ve toplumsal konumların belirsizleşmesine de yardımcı olmaktadır. Böylelikle asıl tartışılması gereken husus, epistemolojik düzenin dışına itilen ideoloji ve ideolojik etkiler olmakta ve epistemolojik düzenin içine yönelik eleştirel bir sorgulama yapılmamaktadır.

¹¹ Jürgen Habermas, ideolojilerin ilk ortaya çıkışlarının modern bilimin örtüsü altında gerçekleştiğini, meşruluklarını ise gerçek iktidar ilişkilerini analiz etmekten uzak durarak yürüttükleri ideoloji eleştirisinden elde ettiklerini belirtir. Yazar, bu bağlamda ideolojilerin, ideoloji eleştirisiyle aynı kökene sahip olduklarını vurgulayarak burjuva öncesi ideolojilerin olamayacağını altını çizmektedir (Habermas, 1997: 49). Habermas'ın metninde kapitalist üretim tarzı öncesinde ideolojinin olmadığına ilişkin bir vurgu var gibidir, ancak Marx'ın eserlerinde farklı üretim tarzlarının farklı ideolojileri doğurduğuna ilişkin değerlendirmelere rastlanmaktadır. Bu yüzden kavram olarak ideoloji ortaya atılmamış olsa da burjuva öncesi ideolojilerin varlığından söz etmek mümkündür.

İdeolojinin söz konusu bilgi alanına yönelik en önemli etkisinin subjektiflik olduğu kabul edilmektedir. Bu doğrultuda subjektifliğin gerçeğin doğrudan bilgisine ulaşmayı engellemesinin önüne ancak objektifliğin temsilcisi olan bilimsel bilgi tarafından geçilebileceği düşünülmektedir. Aydınlanmacı yaklaşımlar, çeşitli irrasyonel kategorilerin etkisinden arınmış/arındırılmış zihne sahip olan araştırmacıların veya bilim adamlarının, ideolojiyi etkisiz kılarak subjektifliği ortadan kaldıracak olan ayrıcalıklı bir özne pozisyonuna sahip olduklarını kabul etmektedir. Bu durum, bilen özneye gerçekliği temsil etme anlamında önemli bir otorite sağlarken, bilen öznenin kendisini ve bilgisinin kesinliğine ilişkin meşruluğun nasıl elde edildiğini tartışma dışına itmektedir. Bu türden bir tespit, gerçeklik-ideoloji ilişkisini büyük ölçüde objektif-sübjektif ilişkisi biçiminde ele alan Aydınlanmacı yaklaşımların özneyi belli bir zaman ve mekân içine yerleştirmedigine de işaret etmektedir. Dolayısıyla burada söz konusu olan, zaman ve mekânın üzerine ve ötesine geçmiş, evrensel nitelikli bir özne kategorisi düşüncesidir. Böylesi bir düşünce, gerçekliğe dair bilginin ancak temsiller aracılığıyla mümkün olduğunun göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü gerçekliğe dair bilginin çeşitli gösterge sistemleri dolayısıyla elde edildiğinin düşünülmesi, gerçekliğin temsilcisi konumundaki bilen öznenin otoritesini ve meşruluğunu tartışma konusu yapacaktır.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı, Aydınlanmacı yaklaşımların yanı sıra Marksizm içinde de belli bir geçerliliğe sahiptir. Gerçekliği tahrip eden bir unsur olarak ideoloji kavrayışının Marksist gelenekteki kökenleri, Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Alman İdeolojisi* (1992) adlı yapıtlarında kullandıkları *camera obscura* metaforuna kadar uzanır. Yazarlara göre ideoloji içerisindeki insanlar ve onların ilişkileri tıpkı *camera obscura*'da olduğu gibi baş aşağı çevrilmiş olarak görülmektedir (Marx ve Engels, 1992: 42). 1845-46 yılları arasında yazılan *Alman*

İdeolojisi, yazarların ölümlerinden sonra, ilk kez Rusça olarak 1924’de yayınlanabilmiştir ve yayınlanan metin de önemli ölçüde taslak niteliğinde olup, yazarlar tarafından tam anlamıyla yayına hazır bir halde bırakılmamıştır. Büyük ölçüde bu nedenle *Alman İdeolojisi*’nde gerçekliğin nasıl ters-yüz olduğu çok da açık biçimde ortaya konulamamıştır.

Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesi’nin Sonu*’nda (1992) Marx’ın *Alman İdeolojisi*’nde ele aldıkları sorunlara daha sonra tekrar dönme şansı bulamadığını belirterek, kendisinin bu metinde o dönemde yayınlanma imkânı bulamamış taslakta ele aldıkları sorunları değerlendirmeye çalışacağını belirtir. *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesi’nin Sonu*’nda doğrudan *camera obscura* metaforu kullanılmaz ancak, *Alman İdeolojisi*’yle benzer bir şekilde metinde “ters-yüz etme”, “baş aşağı dönmüş olanın ayaklarının yere basacak hale getirilmesi” gibi ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır. Bu ifadeler metinde esas olarak Hegel diyalektiği karşısında Marksist ya da materyalist diyalektiğin konumunu anlatmak üzere kullanılmaktadır. Engels’e göre Hegel diyalektiği felsefi açıdan soyut, değişmez ve tarihsiz olarak değerlendirilen her şeyi geçersiz kılmaktadır. Bu nokta, Hegel’in esas olarak Kant ve Hume’un görüşlerine verdiği yanıtta belirgin hale gelmektedir. Ancak Hegel, diyalektiği, sonunda Mutlak Fikir’e dayandırmaktadır. Bu durum, Mutlak Fikir’in dış dünyadan yani düşüncenin maddi gerçeklikten önce var olması anlamına gelmektedir. Engels bu noktadan hareketle Hegel’in maddeyi tinin ürünü gibi gösterdiğini ifade eder. Düşüncenin maddeden önce var olması her şeyden önce bir yaratıcı fikrine dayanmaktadır.

Marx ve Engels, Hegel diyalektiğinin şeylerin somut ve tarih içinde değişen doğasına vurgu yapması yönünün benimsenmesi gerektiğini belirtir. Ancak, diyalektiği bir Mutlak Fikir’e dayandırması Hegel’in idealizmini açığa

çıkarmaktadır. Sonuçta bu haliyle Hegel diyalektiği, "...idealist bir biçimde baş üstü konulmuş bir materyalizmden başka bir şey değildir" (Engels, 1992: 23-24). Marx, Hegel diyalektiği karşısına Mutlak Fikir ve yaratıcı düşüncesini geçersiz kılan materyalist diyalektiği geçirerek bu baş aşağı duran diyalektiğin ayaklarının yere basmasını sağlamıştır. Bir başka ifadeyle Marx'ın, diyalektiğin öznesinde idealizmden önemli bir kopuş anlamına gelen ciddi bir dönüşüm gerçekleştirdiği söylenebilir¹². Marx için diyalektiğin öznesi Mutlak Fikir değil, insandır. Ancak buradaki insan öznesi soyut bilinç şeklinde değil, toplumsal ilişkiler içindeki özne olarak ele alınmalıdır. Hegel diyalektiği materyalist diyalektiğe dönüştürülmezse, hâlâ Hegel diyalektiğinin olduğu gibi benimsenmesi sürdürülürse, fikirlerin maddi üretim ilişkilerinden bağımsız, kendilerine ait özerk bir tarihleri varmış gibi değerlendirilmesine devam edilmiş olacaktır. Bu durum, dönüşümün esas olarak fikirler düzeyinde, zihinde gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmek anlamına gelmektedir. Oysa Marx'a göre dönüşüm zihinde değil, maddi üretim ilişkilerinde gerçekleşmelidir.

Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde ideolojiyi, bilinçteki maddi nitelikli gerçekliğin ters-yüz olmuş ifadesi şeklinde ele alarak, onun çarpık ya da bozulmuş düşüncelere yol açtığını vurgulamaları, öncelikli olarak zihinde yer etmiş fikirlerin kaynağını insanlar arasındaki maddi ve somut nitelikli toplumsal ilişkilerde aranması

¹² Henri Lefebvre, Marksist materyalizminin karakteristiğini vurgulamak üzere aşma (*dépassement*) kavramına dikkati çeker. Yazara göre Marx'ın diyalektik yaklaşımı, son noktaya varmış [kapalı] Hegelci diyalektiğin aşılmasını sağlamıştır. Hegel diyalektiğinin aşılması büyük ölçüde siyasal olanın aşılması anlamına gelmektedir. Hegel'in İde'nin tenleşmesi diye adlandırdığı devlete verdiği öncelik, Marx için, toplumsal insan tarafından yaratılmış olan devlet ve siyasetin bağımsız birer form haline gelmesini ifade etmektedir. Marx, siyasal olanı, üretim ilişkilerinden çıkan toplumsal ilişkilerle, yani toplumsal olana öncelik vererek aşmıştır: "Kapitalizmle ve devletle birlikte, en gerçek olanın (yani toplumsal olan), en az gerçek olan (siyasal-olandan daha az gerçek olan) bir şey gibi görüldüğü; en başta gelen insanların (emekçilerin, yaratıcıların), en sonda yer aldıkları, somut koşulların ihmal edildiği "baş aşağı bir dünya"da yaşıyoruz. Bu durumu aşmak, aklî ve gerçeğin hakikî birliğini yeniden kurup; bir üstün birlik yaratarak, dünyayı ve toplumu daha aklî kılmak demektir" (Lefebvre, 1996: 137).

gerektiğine işaret etmektedir. Bu durum, idelerin kökenini tinsel alanda arayan felsefi gelenekten önemli bir kopuşu ifade ederken, çeşitli ideolojik formların bireylerin öznel nitelikli imgelemlerinin ürünü olmadığını da göstermektedir. Kısaca, Marx ve Engels için bilinçteki ters-yüz oluş fikirsel veya zihinsel kökenli değildir. Benzer bir biçimde ideolojinin yol açtığı gerçekliğe dair çarpık ve tahrip edilmiş düşünceler de, genç Hegelcilerin iddialarının aksine, doğru düşüncelerle yer değiştirse bile değişmeden kalmaya devam edeceklerdir. Bu nedenle, Marx'ın ideoloji kavrayışının, kavramı, salt zihinsel bir yanılsama olarak değerlendirdiğini söylemek yeterli olmayacaktır.

*Alman İdeolojisi'*nde dağınık bir şekilde de olsa ortaya konan ideoloji-bilinç, ideoloji-yanılsama, ideoloji-ters yüz olma gibi ilişkilere ilişkin değerlendirmeler Marx sonrası yazarlarca kimi zaman “ideoloji eşittir yanlış bilinç” biçiminde formüle edilmiştir. Marx'ın gerek *Alman İdeolojisi'*nde gerek *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'da (1993) gerek *Kapital*'in (2000) meta fetişizmiyle ilgili bölümünde ideolojiyi ele alırken yanlış bilinç ifadesini kullanmadığı bilinmektedir. Ne var ki Marx tarafından ideoloji için doğrudan yanlış bilinç ifadesi kullanılmasa da, Marx'ın gerçek ile onun görüngüsü arasında -biçimin gerçekliği pek çok durumda görünmez kılınacak derecede- fark bulunduğu düşüncesine bağlı kalarak, ideolojiyi bir tür yanılsama şeklinde, gerçekliği bulanıklaştıran görüngünün bir parçası olarak ele aldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Geç dönem Marksistlere kadar devam eden bu ideoloji anlayışı, kavramı pek çok durumda doğru ve yanlış bilme fikirleri arasındaki karşıtlık ilişkisi içerisinde değerlendirerek, onu çarpıtma, yanılsama, ters-yüz etme, gizemleştirme ya da görünmez kılma ile eşdeğerli olarak ele almaktadır. Ancak yukarıda da değinilmeye çalışıldığı gibi buradaki kritik nokta söz konusu yanılsamanın zihinsel veya fikirsel kökenli olmadığıdır. Bir başka

deyişle, yanılısama burada zihinleri sersemletilmiş, gözleri kör edilmişlerin gerçekleri görememesi sorunu değildir.

Marksist gelenek içinde sıklıkla gönderme yapılan yanlış bilinç nosyonu, ideolojiyi değerlendirmede en sorunlu kavramlardan birisidir. Yanlış bilinç, pek çok yorumlamada basitçe zihnin, mevcut toplumsal gerçeklikle ilgisi olmayan yanılısamalara ve çarpıklıklara sahip olma halini tarif etmek üzere kullanılmaktadır. Ancak kendisi kavram olarak yanlış bilinci kullanmasa da, Marx'ın çalışmalarında Engels'den başlayarak farklı düşünürlerce yanlış bilinç olarak tarif edilen işleyiş, Marx tarafından *1844 El Yazmaları*'ndan (2003) itibaren pek çok metninde, felsefi gelenek içinde yer etmiş özne-nesne ikililiğine karşı çıkmak için kullanılmıştır. Marx özne ve nesnenin iki ayrı kategori olduğunu yadsımasa da onları belli bir bütünlük içinde değerlendirmeyi tercih etmiştir. Marx'ın esas olarak bilinçle varlık (ya da subjektif ve objektif olan) arasındaki karşıtlığı aşmaya çalışarak, ne düşünselin ne de maddinin tek başına bir değerine göre ayrıcalıklı, belirleyici, üstün ya da önemli niteliklere sahip olmadığını göstermeye çalıştığını ifade etmek mümkündür. Marx'ın felsefi gelenek içinde yer etmiş özne-nesne karşıtlığını aşmak için geliştirdiği ciddi müdahale, düşünsel ve maddi olanın (bilinçle varlığın) bir bütün oluşturduğunu vurgulamaya yöneliktir¹³. Yanlış bilinç, bu bütünlüğün bozulmasıyla -örneğin karşıtlığın bir tarafının basitçe ötekinin yansıması olduğunun vurgulanmasıyla- ortaya çıkmaktadır.

Marx, idealizm ve mekanik materyalizm eleştirileriyle ortaya koyduğu özne-nesne karşıtlığını *praxis* kavramı aracılığıyla aşmaya çalışmıştır. Marx için, söz konusu özne-nesne karşıtlığının kapitalist toplumlarda yerleşik bir hal alıp, işlerlik

¹³ Rosalind Coward ve John Ellis'e göre özne ile nesneyi birbirinden ayırmak metafizik bir işlem olup öğelerden birini bastırmanın sonucu ya mutlak bir idealizm ya da onun tam tersi olarak mekanik bir maddecilik olacaktır (Coward ve ellis, 1985: 159).

kazanmasındaki kilit kavramlardan birisi temsildir¹⁴. Marx, her toplumsal gerçekliğin temsiller/tasarımlar, formlar, bir başka ifadeyle dış görünüşler yarattığını kabul eder. Buradaki dış görünüş doğrudan hayal, kuruntu vb. anlamına gelmemektedir, bunlar “belli bir anda insanî etkinliklerin oluşturduğu bütünün ortaya çıkış [görünüş] biçimleridir, yani bilincin ortaya çıkış tarzıdır” (Lefebvre, 1996: 60). Dış görünüşün gerçeklikle olan ilişkisi farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. İdeolojik oluşum için esas olan, dış görünüşün, felsefi ve siyasi tasarımların temellerinden yoksun kalacak şekilde, maddi gerçeklikten bağımsız, kendinde şey olarak görülmeye başlamasıdır. Bu durumu, formun, maddi gerçekliğin yerine geçmesi şeklinde ifade etmek de mümkündür.

Marx, temsil/tasarım (imgesel) ile gerçek arasındaki kopuşu ve temsil-gerçek ilişkisinin bozulmasını hem politik hem de ekonomik açıdan değerlendirmiştir. Politik temsille ilgili olarak *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire*’inde (2002) Marx, temsilin gerçeklikten bağımsız hale gelmesi ve özerkleşmesinin belirli bir sınıfın çıkarlarının tüm insanlığın çıkarları olarak aktarılmasında yattığını vurgulamaktadır. Temsilin gücü, tekil ya da kısmi olanın genel adına konuşabilme ve genele hükmetme yetisinden gelmektedir. Bu anlamda sadece temsil (tasarım, imgesel ya da görüngü) üzerinde odaklanmak, temsilin gerisindeki gerçekliğin (ve özün) kavranamamasını beraberinde getirmektedir.

Marx, kapitalist sistem içerisinde ekonomik nitelikli temsilin işlerliğini ise, meta fetişizmi kavramıyla *Kapital*’in ilk cildinde ortaya koymuştur. Görüngü ve öz ayrımına bağlı kalarak meta fetişizminin insan emeğinin ürünlerinin onları

¹⁴ David Hawkes, Marx’ın çalışmalarında yanlış bilinç olarak adlandırılan işleyişin esas olarak temsil sorunu olduğunu vurgulayarak, ideolojinin, temsilin özne ile nesne arasındaki dolayımı sağlayan işlevinin göz ardı edilerek, tek başına temsilin bir tür görüngü olarak değil de kendinde şey olarak algılanması sonucunda ortaya çıktığının altını çizer (Hawkes, 1996: 98-99).

yaratanlardan ayrılarak bağımsız ve özerk bir gerçeklik olarak görünmesiyle ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Bu niteliğiyle meta fetişizmi, kapitalizmin ekonomik biçimlerinin altında yatan toplumsal ilişkileri gizlemesine yardımcı olmaktadır.

Hem ekonomik düzeyde hem de siyasal düzeyde temsil nosyonunun Marx'ın metinlerindeki kullanımı, ağırlıklı olarak bir şeyin yerini alma, bir şeyin yerine geçme ve onun hakkında konuşabilme biçimindedir. Var olan temsil sisteminin devamlılığı ise, temsilci konumundaki bir şey (örneğin meta) aracılığıyla temsili bir ilişki içinde (örneğin değişim ilişkisi) eşdeğerlilik, denklik ve eşitlik ilişkisinin kurulmasıyla sağlanmaktadır¹⁵. Bu sayede karmaşık nitelikli toplumsal ilişkilerin, kişiler ya da sınıflar arasındaki ilişkilerin, nesnelere arasındaki ilişki gibi görünmesi mümkün olmaktadır. Ancak burada öznelarası ilişkinin, nesnelerearası ilişki gibi görünmesi türünde basit bir aldatmaca yoktur; kişiler arasındaki ilişkinin belli bir temsili ilişki içinde nesnelere arasındaki ilişki içerisinde gizlenmişliği söz konusudur¹⁶. Dolayısıyla temsil, gerçekliğe ilişkin kandırmaca ve aldatma olarak değerlendirilemez.

Var olan temsil sistemine ilişkin bir diğer önemli unsur ise, temsili ilişkiyi kristalize eden belli bir formun (örneğin para) ortaya çıkmasıdır. Bu form, hem karmaşık nitelikli toplumsal gerçeklikten çıkmış ilişkileri bünyesinde yoğunlaştırması, hem de bu toplumsal ilişkilerin bilgisine dair etkili bir yer

¹⁵ "...metalar, değişimde kendi aralarında denge kurarlar. Birbirlerinin yerini alırlar, birbirlerinin eşdeğeri sayılırlar ve böylelikle görünüşteki uyumsuzluğa karşın, aynı birimi temsil ederler" (Marx, 1993: 43).

¹⁶ "Ve ensonu değişim-değerini yaratan emeği nitelendiren bir başka şey de, burada, kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerin, söz uygun düşerse, tersine görünmesi, nesnelere arasında bir toplumsal ilişki gibi görünmesidir. Ancak bir kullanım değeri bir başka kullanım değeri ile değişim-değeri bakımından kıyaslandığı zamandır ki, ayrı ayrı kişilerin emeği eşitlenmiş ve genel emek bakımından kıyaslanmış olur. Demek ki, değişim değeri, kişiler arasındaki bir ilişkidir demek daha doğru olur ama bu ilişkinin, nesnelere örtüsü içinde gizlenen bir ilişki olduğunu da eklememiz gerekir" (Marx, 1993: 49)

değiştirme işleyişini sağlaması açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle temsili ilişkinin bu kristalize olmuş formu simge değildir. Bir başka ifadeyle Marx'ın metinlerinde temsil simge biçiminde değil, yoğunlaşma ve yer değiştirme aracılığıyla ifade edilmektedir¹⁷. Ancak temsili ilişkinin yoğunlaşma ve yer değiştirme aracılığıyla kurulmuş olması bu ilişkide yanılısamanın olmadığı anlamına gelmez. Yanılısama, temsili ilişkiyi kristalize eden form ile bu formun ifade ettiği toplumsal ilişkilerin devamlı olarak yer değiştirmesinde ortaya çıkmaktadır¹⁸.

Marksist gelenek içerisinde yer etmiş olan epistemolojik motifli ideoloji anlayışının temel noktalarına değindikten sonra, bu kavrayışın bölüm başında aktarılan Aydınlanma düşüncesine bağlı yaklaşımların ideoloji kavrayışından farklılaştığı noktaları da belirtmek gerekiyor. İlk olarak Marksist gelenek içerisinde ideoloji, tek tek bireylerin sahip oldukları kişisel kanaatler, inançlar ya da düşünceler biçiminde değerlendirilmez. Burada kaynağını maddi yaşam koşulları içerisindeki çelişkilerden alan ve toplumsal olarak belirlenmiş bilince denk düşen bir ideoloji kavrayışı söz konusudur. Bu ideoloji kavrayışı insan iradesinden büyük ölçüde bağımsızdır ve bu nedenle sübjektif ya da hümanistik bir öze sahip değildir. Ayrıca “maddi yaşam koşulları bilinci belirler” şeklinde vurgulanan belirlenme ilişkisi nedeniyle ideoloji burada zorunlu olarak ortaya çıkan bir sonuç biçiminde

¹⁷ “Para, metaların değişim değeri içinde ürettikleri değişim-değerinin bir billurlaşmasıdır...Para, bir simge değildir, nasıl ki bir kullanım-değerinin meta olarak varlığı bir simge değilse. Bir üretimin toplumsal ilişkisinin, bireyin dışında mevcut olan bir nesne biçiminde ortaya çıkmasının ve bu bireylerin toplumsal hayatlarının üretimi süreci içinde aralarında kurdukları belirli ilişkilerin, bir nesnenin özgül nitelikleri gibi görünmesi olgusudur ki, bu tersine durum, hayali olmayıp, gerçeğin ta kendisi olan bu aldanmadır ki, değişim-değerini yaratan emeğin bütün toplumsal biçimlerini nitelendirir. Bu, parada, metadakinden yalnızca biraz daha göze çarpar şekilde ortaya çıkar” (Marx, 1993: 64).

¹⁸ “Para sisteminin bütün yanıltmaları, belirli özellikleri olan doğal bir nesne biçiminde paranın, bir üretimin toplumsal ilişkisini temsil ettiğini gözden kaçırmamızdan ileri gelmektedir... Bu yanılısama biraz önce ellerinde tuttuklarını sandıkları nesnenin [para], kendilerine [modern iktisatçılara] birdenbire toplumsal ilişki olarak göründüğünü ve toplumsal ilişki diye sınıflandırdıkları şeyin de, kendileriyle alay edercesine, nesne biçiminde karşılıklarına çıkıverdiğini itiraf etmeleriyle sabittir” (Marx, 1993: 49-50).

değerlendirilmektedir. Bu yüzden Henri Lefebvre Marksist tarih anlayışı açısından insanın kendi bilincine ulaşması için ideolojiden geçmesinin zorunlu olduğunu ifade etmektedir: “Kendi bilincine ancak kendi ötekisi içinde, yani ideolojilerde varır” (Lefebvre, 2006: 111). Kuşkusuz bu ideolojik aşama, insanın kendi gerçekliğine ulaşması için yaşanması zorunlu olsa da aşılması gereken bir aşamadır: “İnsan düşüncesi ve gerçekliği ideolojiler dolayısıyla biçimlenir, ama ancak bu ideolojileri aşip, onlardan özgürleşip, gerçek etkinliklerle yüz yüze gelerek” (Lefebvre, 2006: 112). Ancak daha önceden de değinildiği gibi Marksizm açısından ideolojinin ortadan kaldırılması ve onun aşılması, Aydınlanmacı yaklaşımların varsaydığı gibi basitçe yanlış fikirleri doğrularıyla değiştirme şeklinde özetlenebilecek bir eğitim sorunu değildir¹⁹.

İkinci farklılık, ideolojinin eşitsiz güç ilişkileriyle olan bağlantısıdır. Aydınlanma düşüncesine sadık yaklaşımlarca adeta yok sayılan asimetrik güç ilişkileri, Marksist gelenek için ideoloji çözümlerinin merkezinde yer alır. Marx ve Engels, bir toplumdaki hâkim fikirlerin o toplumda üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfların fikirleri olduklarını belirterek, belli bir toplumda zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşüncelerinin de maddi üretim araçlarını ve dolayısıyla zihinsel üretim araçlarını elinde bulunduran egemen sınıfa bağımlı olduğunu vurgular (Marx ve Engels, 1992: 70). Bu çerçevede, egemen sınıfta üretilen ideolojik bilginin, kendini tabi sınıflara bağımlı kılma gücüne sahip olduğu

¹⁹ Marksist gelenek içindeki “ideolojiyi değil, ideolojiyi yaratanı yıkmalıyız!” sloganı, Marksizm’in nihai hedefinin, ideolojinin ortaya çıkmasına neden olan maddi yaşam koşulları içerisindeki çelişkilerin ortadan kaldırılması olduğunu dile getiren örneklerden birisidir. Bu kapsamda, ideolojinin olmadığı ya da ortadan kaldırıldığı toplum zaten komünist toplumu ifade etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca Marx’ın Feuerbach üzerine olan üçüncü tezi de hatırlanabilir: “Koşulların değiştirilmesine ve eğitime ilişkin materyalist öğretisi, koşulların insanlar tarafından değiştirildiğini ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unutmaz. O nedenle, toplumu -biri diğerinin üstünde yer alacak biçimde- iki kısma ayırmak durumunda kalır. Koşulların değişmesi ile insan faaliyetinin ya da insanın kendisinin örtüşmesi, ancak *devrimci pratik* biçiminde kavranırsa ussal olarak anlaşılabilir.” (Marx, 1992: 21 [italik orijinal metne ait]).

ve bu gücün ve etkinliğin üretim ilişkilerinden kaynaklandığı görülmektedir. Dolayısıyla burada ideoloji, sömürüye dayalı olarak şekillenen egemenlik ilişkisi dolayısıyla tanımlanmaktadır. Ancak, söz konusu olan egemenlik ilişkilerinin bir tür işlevi şeklinde değerlendirilebilecek bir ideoloji kavrayışı da değildir: “İdeoloji ya da egemen düşünceler, egemenliğin bir ürünü değildirler; egemenliğe içkindirler, onun bileşenlerindedir” (Durand, 2002: 94).

Marksist gelenek içerisindeki epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı, Aydınlanma düşüncesine bağlı yaklaşımlarca benimsenen kavrayışla belirli açılardan benzerlikler de taşımaktadır. İlk olarak, Marksist gelenek de ideolojinin olmadığı bir topluma kavuşmanın mümkün olduğunu savunur. Ancak bu toplum, Aydınlanmacı yaklaşımların ileri sürdüğü gibi serbest piyasa ekonomisinin hâkimiyetindeki kapitalist bir toplum değil, özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla geçilecek olan komünist toplumdur. Bir başka ifadeyle Marksist gelenekte ideolojinin sonu ile işbölümünün devrimci dönüşümü birbirine özdeştir (Balibar, 2003: 65). İdeolojisiz toplum düşüncesi, bu düşünceyi gerçek kılmaya öncülük edecek özel bir grubun (sosyalist entelektüeller) ya da sınıfın (sınıf bilincine sahip işçi sınıfı) ayrıcalıklı özne konumuna sahip olmasını da beraberinde getirmektedir.

İkinci olarak ideoloji, Marksizm içinde de pek çok durumda bilimsel bilginin karşıtı olarak değerlendirilir. Ancak burada sözü edilen bilimsel bilginin ve teorinin hedefi, pozitif bilim idealinden farklı olarak, tarihsel yapılardan bağımsız sadece olguları analiz etmek değil, bu olguların altında yatan gerçekliği ortaya koymaktır. Zaten, görüntü ve gerçeklik arasında bir ayırım yapmadan, görüntüyü incelenen olgunun özü gibi göstermek teorik değil, ideolojik bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Son olarak ideolojik olarak nitelenene göre daha üstün olan bilgi konumundan seslenen epistemolojik motife uygun eleştirel özün izlerine Marksizm içinde de

rastlanmaktadır. Marksist gelenek, kimi zaman genel anlamda ideoloji karşısında kimi zaman ise kısmi olarak burjuva ideolojisi karşısında esas olarak ideolojiye gerek duymayan, içinde şeylerin ne iseler o olarak görüldüğü bir topluma ulaşma yolunda etkili bir ideoloji eleştirisi geliştirmeyi hedefler. Ancak bu noktada, Marksizm içindeki ideoloji eleştirisinin nesnesinin doğrudan ideoloji olmadığı, mevcut ideolojik formların ortaya çıkmasına neden olan maddi dünyanın çelişkileri olduğu da eklenmelidir.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının temel nitelikleri, kavrayışın Aydınlanmacı ve Marksist yaklaşımlar içindeki yer edişi çerçevesinde, aralarındaki benzerliklere ve farklılıklara vurgu yapacak şekilde aktarıldıktan sonra, aşağıda bu ideoloji kavrayışını kesen eksenler aracılığıyla, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları değerlendirilecektir.

1.2. İdeoloji | Görünen-Örtük Olan Ayrımı, İdeoloji | Dolayımama ve İdeoloji | Değiştirilmiş Gerçeklik Eksenleri

Bu bölümde, medya çalışmaları içerisinde epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı içindeki belirgin hatları oluşturan üç ideoloji ekseni yardımıyla değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu eksenlerden ilki, *ideoloji | görünen-örtük olan ayrımı* eksenidir. Bu ideoloji ekseni, Aydınlanmacı yaklaşımlar içinden konuştuğu zaman çeşitli subjektif zihinsel yanılığlardan ötürü, Marksizm içinden konuştuğu zaman maddi yaşamda üretim ilişkilerinin barındırdığı çelişkilerden ötürü, görünen, açık ve ortada olanla, üzeri örtük biçimde gizli kalmış olan arasında belirgin bir fark olduğunu dile getirir. Bu kapsamda ideolojik olan, pek çok durumda görünene denk düşerken, gerçek olan, görünenin ardında yatan örtük olana denk düşmektedir. Bir

başka ifadeyle, görünenin kendisini gerçek olarak, örtük olanla hiçbir ilgisi yokmuş gibi sunması ideolojinin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda geçerli bir ideoloji analizinin amacı, eksik, çarpık, yanılıya sevk eden, ters-yüz olmuş vb. nitelikli görünen olanı aşır, ideolojinin ortaya çıkmasına neden olan kaynak ve kökenleri göstererek, gizli kalmış olan gerçeği açığa çıkarmak olmalıdır.

Medya çalışmaları alanında epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş çalışmaların, izledikleri bu ideoloji eksenini doğrultusunda öncelikli olarak medyayı kurumları ve içeriği ile ekonomik ve politik anlamda medyanın içinde yer aldığı sistemi, yapıyı ya da düzeni tanımlama, tarif etme, inceleme ve eleştirme olanağı sağlamasından ötürü önemsedikleri görülmektedir. Bu durum, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına bağlı medya çalışmalarının medyayı esas olarak “görünen” biçiminde değerlendirdiklerine işaret ederken, tatmin edici bir medya analizi için amaçlarının, görünenin ötesine geçip, eleştirel bir perspektifle, örtük olarak kalanı açığa çıkarmak olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda örneğin, Peter Golding ve Graham Murdock’un “Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik” (2002) başlıklı makalelerinde eleştirel ekonomi politik olarak nitelendirilen yaklaşım tarif edilirken, bu yaklaşımın ayırt edici unsurlarından birisi olan eleştirel niteliğin, “çözümlemeyi, iletişim ve kültür görüngülerinin incelediği toplumsal düzenin eleştirisine, bu toplumsal düzene ilişkin kuramsal bilgiyle şekillenen bir anlayışa dayandırmak” anlamında eleştirel olduğu vurgulanmaktadır. Bu makalede önerilen eleştirel çözümleme, “hem dinamik hem de sorunlu olarak tanımladığı, değişmeye maruz ve özünde kusurlu olduğunu düşündüğü geç kapitalizmin incelenmesi ve betimlenmesiyle” ilgilidir (Golding ve Murdock, 2002: 61, 65). Burada önerilen medya analizini bir anlamda toplumsal gerçekliğin analizi olarak da düşünmek mümkündür. Çünkü makalede, tarif edilen ekonomi politik yaklaşımın “çağdaş

toplumun eleştirel bir çözümlemesini yapmayı vaat ettiği” (elbette bu yönde eksiksiz bir açıklama olamayacağı kabul edilmekle birlikte) dile getirilmektedir (Golding ve Murdock, 2002: 65).

Medyaya yönelik bu türden bir yaklaşımın, medyayı ekonomik, politik ve kültürel açıdan içinde yer aldığı kapitalist sistemin eleştirisine olanak tanıyacak şekilde ele alınması gereken bir çalışma nesnesi biçiminde kavradığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle, medya, içinde yer aldığı ekonomik ve politik yapıyla ilişkilendirilmediği takdirde, yüzeysel kalmaya mahkûm olacak bir çalışma nesnesini ifade ediyor gibidir. Medyaya dair üretilen bilgi, gerek üretim, gerek metin, gerekse tüketim düzeyinde mevcut iletişimsel görüngülerin çözümlemesinin ötesine geçerek, tarihsel açıdan bu görüngülerin mevcut halleriyle ortaya çıkmasına neden olan, özünde kaynakların eşitsiz paylaşımının yattığı gerçeklik alanının bilgisi olma hedefindedir. Dolayısıyla burada, medyaya ilişkin olarak kullanılan her ifade, ekonomik, politik ve kültürel açıdan medyanın içinde yer aldığı bütünlüğe gönderme yapmak durumundadır. Bu durumda da bir medya teorisinin gerçekliği arayacağı temel, teori ister üretim ve dağıtım, isterse tüketim düzeyinde odaklansın medyanın kendisi değil²⁰, medyanın içinde yer aldığı toplumsal bütünlük şeklinde durmaktadır. Bu bağlamda, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları içinde ağırlıklı olarak ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş olanların temel amaçlarından birisinin (pek çok metinde geç kapitalizm olarak adlandırılan) toplumsal bütünlüğü anlamak olduğu ifade edilebilir (Golding ve Murdock, 2002: 65; Garnham, 1990: 7; Meehan vd., 1993: 107; Mosco, 1996: 267).

²⁰ Yukarıda aktarılan bu nitelik Nicholas Garnham tarafından şu sözlerle çarpıcı bir şekilde dile getirilmektedir: “Alman akademisyen Oscar Negt’in yaptığı şu hatırlatmayı parola edinmemiz gerekiyor: Medyayı anlamak için medyaya bakmamalıyız” (Garnham, 2001b: 127).

Bu eksen aracılığıyla tartışılan, daha çok ekonomi politik yaklaşım içerisinde çıkmış çalışmalar, ilk etapta birer meta olarak değerlendirilen kültürel ürünlerin üretimi, dağıtımı ve tüketimini kapitalist sisteme içkin olan eşitsiz güç ilişkileri çerçevesinde irdeleme amacı taşıyor gibi görünmektedir. Ancak bu türden bir perspektifle yapılan medya incelemelerini doğrudan meta analizi şeklinde, yani meta olarak değerlendirilen kültürel ürünü bir form biçiminde ele alıp, bu formun hem şey (kullanım) hem de değer (mübadele) olarak ortaya çıkışının analizi şeklinde değerlendirmek sorunlu görünmektedir. Bir başka ifadeyle kimi zaman kültürel ürünlerin, kimi zaman izleyicilerin (Golding ve Murdock, 2002: 72; Meehan, 1990; Smythe, 1977; Smythe, 1981: 22-51) kimi zaman ise izleyici ölçümlerinin (*ratings*) (Meehan, 1990) meta olarak nitelendirmesine rağmen, yaklaşım içinden üretilmiş medya çalışmalarında bulunmayan şey, aslında meta analizinin kendisidir. Bu türden çalışmalarda meta formunun ne olduğunun tespitiyle ya da metayı ortaya çıkaran endüstriyel ve ticari medya yapısının detaylı bir tasviriyle yetinildiği görülmektedir. Bu durum da, yapılan incelemenin ampirik verilerle desteklenmiş betimleyici niteliğinden uzaklaşıp çözümlene düzeyine ulaşması önünde bir engel gibi durmaktadır.

Epistemolojik ve yöntemsel açıdan meta formunun çözümlenmesine odaklanılmaması ekonomi politik yaklaşım içinden üretilmiş medya incelemelerinin teorik anlamda başka bir yönelimi tercih ettiğini göstermektedir. Bu yönelimi, medya erişimi ve kontrolünün daha eşitlikçi, daha adil ve daha demokratik bir yapıya kavuşturulması gerektiğinin ifadelendirilmesi olarak adlandırabiliriz. Bu doğrultuda ortaya atılan argümanlar, devletin ve sermayenin medya üzerindeki müdahale ve denetiminin sınırlandırılarak, demokratik bir iletişim sistemine kavuşulması gerektiği ve toplum içinde her kesimin iletişim olanaklarından eşit bir şekilde yararlanması

gerektiği noktalarında birleşmektedir. Bu türden argümanların gerisinde toplumsal anlamda ortak yarar (*common good*) (Golding ve Murdock, 1997b) ilkesi oluşturma ve yerleştirme çabalarının bulunduğu söylenebilir. Sonuçta böylesi bir çaba, liberal demokrasilerin iletişim ve medya sistemleriyle ilgili olarak yaşanan sorunlar karşısında yurttaşlığın öneminin vurgulanmasını ortaya çıkarmaktadır.

Bu doğrultuda örneğin Peter Golding'ın “Political Communication and Citizenship: The Media and the Democracy in an Inegalitarian Social Order” (1990) (Siyasal İletişim ve Yurttaşlık: Eşitsiz Toplumsal Düzendeki Medya ve Demokrasi) başlıklı makalesinde “iletişim kurumları ve süreçlerinin politik rolüne ilişkin daha yeterli bir analiz geliştirmede yurttaşlık kavramının anahtar öge olarak” önerildiği ifade edilirken, benimsenen perspektif açısından izleyicinin/dinleyicinin/okuyucunun yurttaş olarak kavrandığı vurgulanmaktadır.

Benzer bir şekilde Graham Murdock'un “Across the Great Divide: Cultural Analysis and the Condition of Democracy” (1995: 93) (Büyük Bölünmenin Ötesinde: Kültürel Analiz ve Demokrasinin Koşulu) başlıklı yazısında, siyasal topluluğun tam ve etkin üyeliğinin gerektirdiği hak ve sorumlulukların inşası açısından yurttaşlığın ekonomi politik yaklaşımın merkezinde bulunduğundan söz edilmektedir. Makalede yurttaşlığın sadece kişisel ifade ve toplumsal katılım için kaynaklara ulaşma açısından değil, aynı zamanda ortak yarar için müzakereye katkı sağlayabilme açısından da önemsendiği belirtilmektedir.

Bir diğer örnek, Vincent Mosco'nun *The Political Economy of Communication: Rethinking and Renewal* (1996: 163-164) (İletişimin Ekonomi Politigi: Yeniden Düşünme ve Yenileme) adlı kitabında bulunabilir. Kitapta yurttaşlık metalaşmanın kamusal alandaki alternatifi olarak gösterilirken,

metalaşmanın özel alandaki alternatifinin ise dostluğun inşası olduğu belirtilmektedir.

Aslında bu son örneğin, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren ekonomi politik yaklaşıma sahip incelemelerinin yukarıda değinilen teorik anlamdaki yön değiştirmeyi belirginleştirdiği söylenebilir. Söz konusu yön değiştirme, bu türden çalışmaların teorik temellerine büyük ölçüde Marksist mirastan devralınan metalaşma, kapitalist üretim tarzının eleştirisi, mübadele ilişkisi ve tarihsel materyalist yöntem türündeki kavramlar yerleştirmesine rağmen, işaret edilen sorunların çözümü ya da alternatifi olarak yurttaşlığın güçlendirilmesini göstermeleridir. Bu türden bir yolu tercih etmek, çalışmanın bir tür kamusal proje girişimi düzeyiyle sınırlandırılması anlamına gelebilir. Kuşkusuz ekonomi politik yaklaşımın temsilcilerinin çok büyük bir kısmı kendini ortodox Marksist olarak tanımlamamaktadır. Ancak, “ekonomi-politik dünyayı çözümlediği ölçüde onu değiştirmekle de ilgilenir” (Golding ve Murdock, 2002: 73) türünde bir motto benimsenmişse, değişiklik olarak, kamusal temsil arenasının genişlemesini sağlamak üzere yurttaşlık nosyonunun güçlendirilmesinin sunulması sorunlu görünmektedir. Aşağıda yurttaşlığın, ekonomik ile politik düzeyler arasındaki ilişkiyi özerk kılması açısından sorunlu olduğuna değinilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın bir önceki bölümünde Henri Lefebvre'den yapılan alıntıyla (sf. 37, dipnot 12) belirtilmeye çalışıldığı gibi, Marx'ın klasik ekonomi politiğe ilişkin eleştirisi, siyasal olanın özerkliğine yönelik ciddi bir müdahaleyi ifade etmektedir. Bu anlamda Marx'ın politik özneyi işçi sınıfı olarak tasarlaması tek başına ne siyasal düzeyin ne de ekonomik düzeyin özerk olmadığını, her ikisi arasındaki organik bir bağın bulunduğunu göstermektedir. Bu noktadan hareketle Etienne Balibar'ı (1994) izleyerek, Marksist ekonomi politiğin kendinden önceki felsefi gelenekten

farklılaştığı noktalardan birisinin, politik olanın özerk (otonom) olmadığı aksine, politikanın anlamının ve hakikatinin kendi içinde belirlenemeyeceğini ifade etmesi anlamında heteronomik bir yapıya sahip oluşunun vurgulanması olduğu söylenebilir. Bu durum Balibar'ın sözleriyle “politizme yönelik ekonomik eleştiriden ve ekonomizme yönelik politik eleştiriden oluşan bir döngünün meydana getirdiği politik olanın ötekisiyle materyalist özdeşleşmesini” ifade etmektedir (Balibar, 1994: xi). Ancak ekonomi politik geleneğin medya çalışmalarında yurttaşlık nosyonuna yaptığı vurguyla, politik olanın özerkliğini savunarak, ekonomi politiğe yönelik Marksist eleştirinin ayırt edici niteliğini göz ardı etmekte olduğu görülmektedir. Çünkü ekonomi politik yaklaşım içerisinde politik öznenin yurttaş olarak kurgulanması, ekonomik ve politik düzeyler arasındaki Marx'ın varsaydığı heteronomik ilişkiyi görünmez kılmaktadır. Bu çalışmada kuşkusuz medya çalışmalarındaki ekonomi politik yaklaşımın benimsediği yurttaşlık kavrayışının, liberalizmin klasik yurttaşlık kavrayışıyla özdeş olduğu varsayılmamaktadır²¹. Ancak farklı bir içerikle kullanılıyor olsa da yurttaşlığın söz konusu heteronomik ilişkiyi ifade etmede oldukça zayıf kaldığı düşünülmektedir. Burada elbette doğrudan “medya çalışmalarındaki ekonomi politik yaklaşımın politik öznesinin işçi sınıfı

²¹ Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş medya çalışmalarının özne kurgusunda 1980'ler öncesi ve sonrası arasında önemli bir farklılığın bulunduğu ifade edilmektedir. Buna göre, 1980'ler öncesindeki çalışmaların politik öznesinin esas olarak sınıfsal niteliği ile ön plana çıktığı dile getirilirken, 1980'lerden itibaren, o dönemde güçlenmeye başlayan yeni sağ ve neo-liberal politikalarla mücadele etmek üzere, ekonomi politik yaklaşım içinden üretilmiş çalışmaların sadece sınıfa değil, cinsiyete, ırka ve etnik kökene dayalı farklılıkları da kapsayacak bir özne kurgusu arayışına girdiği belirtilmektedir. Bu arayışın bir sonucu olarak 1980'lerden itibaren epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş çalışmalarda yurttaş kavramının kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım içerisinde yurttaşlık, liberal anlayışın yurttaşlık kavrayışından farklı olarak, ekonomik, politik ve toplumsal anlamda dezavantajlı grupları ortak bir kimlik altında toplama çabasının sonucunda başvuru olan bir kavram niteliğindedir. Bu değerlendirme karşısında epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş çalışmaların, kendilerine yönelik değerlendirmelerinde, 1980'ler öncesinde öznenin sadece sınıfsal konumunu merkeze almadıkları, bu yüzden de 80'ler öncesi ve sonrası arasında bir kırılma yaşamadıklarını dile getiren ifadeler rastlanmaktadır.

olarak kurgulanması gerekir” türünde kolaycı bir önerme ortaya atılmak istenmiyor, bunun yerine, politik öznenin yurttaş biçiminde kurgulanmasının, günümüzde global bir hal almış olan anti-kapitalist ve globalleşme karşıtı mücadelelere eklemleme konusunda handikapları bulunduğuna dikkat çekilmek istenmektedir.

Yukarıda değinilen noktaya ek olarak ayrıca bu çalışmada, adil, eşitlikçi ve demokratik bir medya yapılanması mücadelesinin politik öznesi yurttaş olarak kurgulanacaksa bunun için, kaynakların eşitsiz dağılımının sınıfsal niteliğinin öneminden başlanmasına gerek olmadığı düşünülmektedir. Çünkü medya çalışmaları içinde doğrudan siyasal iletişim başlığı altında liberal çoğulcu geleneği benimsemiş incelemelerin de temel sorunsalı, tüketici haline dönüşmüş yurttaşlardır, bu çalışmalarda da yurttaşların, apolitik ve olup bitene seyirci, sinik kimselere dönüştüğü vurgulanmakta, ortaya çıkan yeni kamusal alanın etik kuralları hakkındaki normatif belirsizliklerden söz edilerek kamusal alanın yeniden inşa edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (örneğin Blumler ve Gurevitch, 1995; McNair, 1999). Dolayısıyla analizin temeline kamu adına denetleyicilik (*watchdog*) yapan medya ideali yerleştirildiğinde de ekonomi politik yaklaşımın işaret ettiği benzer sorunlara dikkati çekmek mümkündür. Kuşkusuz medya çalışmalarında liberal çoğulcu gelenek içerisinden üretilmiş incelemeler ile ekonomi politik yaklaşım içerisinden üretilmiş incelemelerin yurttaşlık kavrayışları birbirinden oldukça farklıdır. Ancak ekonomi politik yaklaşımın kavramın içeriğine farklı bir anlam yüklemesi, yurttaşlık kurgusunun, ekonomik ve politik düzeyler arasında birbirini gerektiren heteronomik ilişkiyi karşıladığı anlamına gelmemektedir.

Özetle, medya çalışmalarında ekonomi politik yaklaşım içinde yer ettiği haliyle epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı, ilk etapta Marksist kökenli, incelemeye formdan başlayarak örtük olanın açığa çıkartılmasını amaçlayan, kapitalist üretim

tarzının çelişkilerine işaret ederek, bu çelişkileri ortadan kaldırmayı hedeflemiş kolektif nitelikli toplumsal öznenin mücadelesinin örgütlenmesini merkeze alan bir inceleme ve eylem (teori ve pratik) bütünlüğü ile yakından ilişkilymiş gibi durmaktadır. Ancak, bu yaklaşım içinden yapılan medya çalışmaları, toplumsal olarak biraz daha adil bir işleyişi yerleştirmek üzere, medyanın toplumdaki çeşitli grupların farklı görüşlerini ortaya koyabilmelerine olanak tanıyacak şekilde düzenlenmesi hedefine yönelmiştir. Bu durum, Robert McChesney'in (2003) kullandığı kavramlarla, ekonomi politik yaklaşımın esas olarak, kamusal tartışma alanının genişletilmesi, katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi, toplumsal eşitsizliklerin en aza indirilmesi, medya kuruluşlarına özel sektör ve hükümetten gelebilecek baskı ve kontrollerin mümkün olduğunca denetim altına alınması türündeki amaçlara sahip olduğunu göstermektedir. Bu noktadan hareketle, ekonomi politik yaklaşımın mevcut medya örgütlenmesi ve politikalarında çeşitli ıslah çabalarını ifade eder oluşunun, yaklaşımın Marksist nitelikli ekonomi politik eleştiriden farklılaştığı başlıca noktayı ifade ettiği söylenebilir.

Ekonomi politik yaklaşım içinde benimsendiği haliyle epistemolojik motifli ideoloji kavrayışı, yukarıda özetlenmeye çalışılan kamusal temsil arenasının pazardan ve hükümetten gelebilecek manipülatif müdahalelerden arındırılarak çoğulcu ve demokratik nitelikler kazandırılmasına yönelik olması ve farklı kaynaklardan gelebilecek olan ideolojik manipülasyonları ortadan kaldırma girişimi için sorumlu ve rasyonel yurttaşların önemine yaptığı vurguyla, aslında Marksizm'den çok, Aydınlanma projesine sadık yaklaşımların epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına yakın durmaktadır²². Bu durum zaten ekonomi politik yaklaşımı

²² Bu tespit Marksist geleneği, Aydınlanma düşüncesinden tamamen dışlamak olarak değerlendirilmemelidir. "Epistemolojik Motifli İdeoloji Kavrayışı" bölümünde de aktarılmaya çalışıldığı gibi iki gelenek arasında önemli benzerlik kadar farklılıklar da bulunmaktadır. Yukarıdaki

benimsemiş epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına izini süren medya çalışmalarınca açıkça dile getirilmektedir. Örneğin Nicholas Garnham'ın *Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information* (1990: 2) (Kapitalizm ve İletişim: Global Kültür ve Enformasyonun Ekonomisi) başlıklı çalışmasında “medya sadece sosyal bilimlerin genel projesi içindeki temel sorunlara odaklandığı ölçüde üzerinde çalışmaya değerdir” ifadesine yer verilerek, söz konusu projenin Aydınlanma'dan miras kaldığı belirtilir ve son yıllarda bu projeye yönelik entelektüel saldırılara rağmen savunulması gerektiği vurgulanmaktadır.

Aynı yazarın *Emancipation, the Media, and Modernity: Arguments About the Media and Social Theory* (2000) (Özgürleşme, Medya ve Modernlik: Medya ve Toplumsal Kuramla İlgili Argümanlar) adlı çalışmasında da benzer bir şekilde, günümüzde Aydınlanma düşünürlerinin karşılaştığı sorunların aynılıyla karşı karşıya olduğumuz ifade edilirken, sosyal teorinin entelektüel hedefinin Aydınlanmanın henüz gerçekleşmemiş olan özgürleşim projesinin tarihsel başarısı olduğu hatırlatılmaktadır (Garnham, 2000: 19). Bu doğrultuda yazar, bu son kitabının Kantçı bir anlayışla yazıldığını ifade eder. “Garnham'ın Kantçı dönüşü” (Winston, 2005) biçiminde yorumlanan bu çalışmada, Kant'ın Aydınlanmayla ilgili görüşlerini yorumlama tarzına ilişkin kimi sorunlar bulunduğu söylenebilir. Aşağıda bu sorunlara, Adorno'nun Kant okumasına başvurularak değinilmeye çalışılacaktır.

Kant'ın dogmatizm karşıtı olması nedeniyle kolaylıkla Aydınlanma adamı olarak nitelendirildiğini belirten Adorno, Kant'ın Aydınlanma'yla daha karmaşık bir ilişkisinin bulunduğunu belirtir. Adorno'nun bu ilişkide dikkati çektiği iki unsur bulunmaktadır. İlki, özerklik/otonomi ilkesiyle ilgilidir, Kant için Aydınlanma'daki

ifade esas olarak Marksist geleneğin öznesinin farklılığını ve özgünlüğünü vurgulamak üzere kullanılmıştır.

temel meselelerden birisi, dikte edilmiş düşünceye yönelik eleştiridir²³. Ancak Kant'ın ilgilendiği, akla dışarıdan dayatılan sınırlama değildir, söz konusu olan öznel nitelikli sınırlamadır. Bu anlamda bireyin davranışı, kendi düşüncesi içinde sınırlandırılmıştır. Adorno bu nedenle Kant'taki Aydınlanma düşüncesinin dış dünyadaki kurum ve düzenlemelerle bir ilgisi bulunmadığını ifade eder. Bu noktayla bağlantılı ikinci unsur ise, Kant'taki Aydınlanma ile pratik ya da eylem arasında gerçek anlamda bir ilişkisi olmamasıdır. Kant Aydınlanmayı, teorik çerçevede, aklın kendi öznel sınırlılığı çerçevesinde değerlendirmiştir. Geline sonuç açısından Adorno, bu değerlendirme tarzının burjuva rasyonelliğinden çıktığını belirterek, Kant'taki Aydınlanma'nın neredeyse bir Aydınlanma parodisi ya da karikatürü olduğunu söyler (Adorno, 2001c: 62-63). Bu değerlendirme ışığında Garnham'ın kitabını Kantçı düşünceden hareket ederek yazdığını belirten ifadesine geri dönülecek olursa, yazarın esas olarak yurttaşların özgürleşmesine yönelik pratiğı esas alan Aydınlanma projesi için Kant'a referans vermesinin, sorgulanması gereken bir çaba olduğu ifade edilebilir.

Aydınlanmanın işlevsel bir bakış açısıyla değerlendirilme tarzı, medya analizlerini de kapsayan tüm sosyal bilim araştırmalarının, işlevleri itibariyle değerlendirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Burada, belli bir medya incelemesi (ya da genel olarak sosyal bilimlerdeki herhangi bir araştırma) hangi toplumsal soruna dikkati çekmekte ve bu sorunların çözümüne yönelik neleri önermektedir türündeki sorulara yanıt arama çabası söz konusudur. Önerilen çözümler çoğunlukla, ideolojik manipülasyondan arındırılmış daha demokratik ve daha eşitlikçi medyaya ulaşmak için, rasyonel bir söylemce şekillendirilmiş tartışma ve bilgilendirme alanının

²³ Adorno, "Eleştiri" (2006) başlıklı bir başka yazısında Kant'ın "dışarıdan buyurulan şeylere başeğme[k]" olarak değerlendirdiğı heteronomi karşısında otonomiyi savunduğunu belirtir (Adorno, 2006: 108).

etkin faillerinin öne çıkmasını sağlayacak olan yurttaşlık nosyonunun canlandırılmasıyla yakından ilişkidir. Bu durum aslında, sosyal bilim araştırmalarının nihai hedefinin ya da temel işlevinin insan özgürleşimi olması gerektiğinin varsayılmasının bir sonucudur.

Sosyal bilim araştırmalarına özgürleşme türünde bir misyon yüklenebilir ancak özgürleşmenin “özgür iletişime dayalı kamusal tartışmaya ilişkin ortak kuralların inşası”, “tartışmanın rasyonel söylem kurallarına dayanması”, “tartışmanın kanıta dayalı argümanlarla yürütülmesi”, “tartışma sonucunda doğru ve yanlışın ne olduğu konusunda ortak bir yargıya ulaşmayla” (Garnham, 1990) sağlanabileceğinin düşünülmesi, günümüz toplumlarında özgürlük ve eşitlik sorunlarının dayanaklarının yanlış yerlerde arandığını göstermektedir. Bunun da ötesinde özgürlük, demokrasi ve eşitliğin hem felsefi hem de politik tasarımlar olarak sınırlılığını ortaya koyan Marksist açılımlar kolaylıkla ihmal edilmiş görünmektedir.

İşaret edilmesi gereken bir diğer nokta, ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının pek çok durumda, Aydınlanmayı sadece toplumsal bir proje olarak değerlendirip (bu doğrultuda örneğin Garnham’ın çalışmalarında Aydınlanma hemen her seferinde Aydınlanma projesi olarak kullanılmaktadır), Aydınlanma düşüncesinin toplumsal varlığını ve etkililiğini salt bu proje yandaşları ve karşıtları çerçevesinde ele almasıyla ilintilidir. Son iki yüzyıl boyunca felsefe tarihine damgasını vurmuş, insanların düşünme ve ifade pratikleri üzerinde bu denli etkili bir gelişme basitçe, günümüzde özelde medya çalışmaları genelde ise sosyal bilimler içinde kimler Aydınlanmayı savunmaktadır, kimler Aydınlanmaya karşı çıkmaktadır şeklinde değerlendirilmektedir.

Aydınlanmayı yandaşı olunacak ya da karşı çıkılacak bir toplumsal proje önerisi olarak ele almak, doğrudan “Aydınlanma Nedir?” sorusunu sormayı ve bu soruya yanıt aramayı ifade etmemektedir. Bu yüzden Aydınlanma yandaşları veya karşıtları şeklinde belirli kişi ve akımları işaretlemek, bir anlamda 18. yy.’dan itibaren düşüncemize nüfuz etmiş felsefi mesele anlamında “Aydınlanma Nedir?” sorusuyla yüzleşmekten kaçışı ifade etmektedir. Bu durum kuşkusuz Foucault’nun bir önceki bölümde yer verilen ifadesiyle, Aydınlanma tarafından öznel olarak kurulan toplumsal varlıklar için şimdinin, bu çağın, bu zamanın, bu dünyanın neyi ifade ettiğini (Foucault, 2000b) anlamayı da güçleştirmektedir.

Son olarak bu ilk eksen aracılığıyla tartışılan medya çalışmalarının, Marksist yöntemle ilgili ciddi sorunları bulunduğu da eklenmelidir. Marx’ın özellikle olgun dönem eserlerinde belirgin olan bir eğilim, medya çalışmaları içinde ciddi biçimde ihmal edilmektedir. Söz konusu yöntemsel yönelim, farklı geleneklerden beslenen farklı yazarca çeşitli biçimlerde ifade edilmektedir. Jacques Derrida, Marx’ın eserlerinde hayaletimsi bir form olarak değerlendirdiği bu şeyin (*this thing*) “görünmez kaçırıcı ve ele geçirilemez görünürlüğü ya da görünür bir X’in görünmezliği” (Derrida, 2001: 25) şeklinde ortaya koyduğu görüngüsel paradoksun izini sürmektedir. Henri Lefebvre ise “Marksist sosyolog, formların ortaya çıkışını izleyecektir” (Lefebvre, 1996: 53) ifadesini kullanarak, fetişleşerek bağımsız hale gelen formun gerçek ilişkileri saklamasını ortaya koymanın Marksist inceleme için vazgeçilmezliğini dile getirir. Slovaj Žižek, Lacan’ın Marx’ın semptomu icat eden düşünür olduğunu belirten ifadesini hatırlatır ve Marx’ın meta biçimi ardındaki gerçeğin açığa çıkarılmasıyla yetinmeyip, içeriğin neden meta biçiminde gizlendiğini; yani, meta biçiminin kendisinin doğuşunu analiz ettiğini ifade eder (Žižek, 2002: 30-31).

Meta biçiminin diyalektiği sadece ekonomi politiğin değil, hukuk, din, devlet ve ideolojik tasarımların/formların yorumlanması için de oldukça etkilidir. Kısaca burada Marx için sadece meta analizi söz konusu olduğunda değil, siyasal ve felsefi olanın yorumlanmasında da etkili bir yöntemsel eğilimle karşı karşıyayız. Bu eğilim, ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını izini süren medya çalışmaları içersinde göz ardı edildiği için, ideoloji basitçe medya örgütlenmelerinde ekonomik yapının incelenmesine engel bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, ideoloji meselesinin medya analizleri için ikincil bir sorun olduğu vurgulanarak, bu soruna odaklanmanın, medya gerçeği olarak değerlendirilen ekonomik ve politik yapının önemini anlamayı engellediği düşünülmektedir²⁴. Burada ideoloji salt tematik bir sorun olarak değerlendirilirken, Marx'ın ideoloji kavrayışının ve ideolojiye yönelik bakış açısının, eserlerinde ideolojiyi konu almanın ötesinde, epistemolojiye ve yönteme ilişkin önemli açılımlar içerdiği görmezden gelinmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip ekonomi politik yaklaşım içerisinden üretilmiş medya çalışmaları, Marksist mirastan devrıldıkları örneğin meta ve metalaşmanın, yaklaşımlarının temel sorunsallarından birisi olduğunu ifade etmelerine rağmen

²⁴ Yukarıda aktarılan durumun çarpıcı örneklerinden başlıcasını, ekonomi politik yaklaşıma bağlı medya çalışmalarının, kültürel çalışmalara yönelik bakış açısı oluşturmaktadır. Ekonomi politik yaklaşım açısından kültürel çalışmalar, toplumun maddi üretim temelinden bağımsız bir şekilde anlamlandırma pratikleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda sıklıkla dile getirilen ifadelerden birisi, kültürel çalışmaların metin analizine dayalı ideoloji çözümlerinin, sembolik üretimi, maddi üretimle ilişkilendirerek çözümlenmemesi, kültürel çalışmaların tarih-dışı, idealist, toplumsal gerçeklik karşısında görececi veya popülist yönelimlere sapmasına neden olmuştur. Bu haliyle kültürel çalışmalar niyetleri bu olmasa da günümüzde etkili olan neo-liberal ve muhafazakâr ideolojilere destek sağlamaktadır. Bu argümanlarla ilgili olarak bkz. Garnham, 1990, 1997a, 1997b, 2001; Golding ve Murdock, 1997b; Mosco, 1996; Murdock, 1997. Söz konusu bu argümanlar karşısında kültürel çalışmalardan gelen yanıtlarda da (örneğin Grossberg, 1998 ve 1997: 5-15; Morley, 1998 ve 2000) ideoloji çözümlerinin salt yazılı ya da görsel metne gömülü tematik bir sorun olmadığının vurgulanmadığı görülmektedir. Bu bağlamda her iki yaklaşımın da Marksist anlamda ideoloji sorunsalının Marksist metodolojiye ve epistemolojiye içkin bir mesele olduğunu belirtmede yetersiz kaldıkları gözlemlenmektedir.

(örneğin Mosco, 1996: 140-172) mevcut meta formunun neden o form halinde ortaya çıktığı üzerinde düşünmeye dayanan bir meta analizini ortaya koyamamaktadırlar. Meta, ifade edilenin tersine, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını takip eden ekonomi politik yaklaşım içerisinde üretilmiş medya çalışmaları için temel analiz nesnesi değildir. Kısaca burada metanın ismi vardır ama analizi yoktur.

Yukarıda belirtilen noktaya ek olarak, bu ilk ekseninde ele alınan çalışmaların özne-nesne ilişkisini sorunsallaştırarak belli bir özne teorisi üretmeye yönelmemiş olduğu da gözlemlenmektedir. Bir önceki bölümde de değinildiği gibi, Marx'ın ideolojiyi sorunsallaştırmasının felsefi kökeni, özne ve nesne ilişkisinin bozulmasına dayanmaktadır. Bozulma kimi durumlarda kategorilerden birinin ötekine indirgenmesiyle ortaya çıkabildiği gibi, kimi durumlarda ise her iki kategorinin birbirinden tamamen bağımsız, birbirini zorunlu olarak dışlayan kategoriler şeklinde değerlendirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Ortaya konulacak olan özne teorisi, öncelikli olarak özne-nesne ilişkisinde yer etmiş bu iki sorunu dikkate almak durumundadır. Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş ekonomi politik yaklaşım içerisinde üretilmiş medya çalışmalarının özne-nesne ilişkisini sorunsallaştırmaması, yaklaşım içinden üretilmiş analizlerin bozulmuş ilişkiyi tekrarlamakta olduğuna işaret etmektedir.

Medya çalışmaları içerisinde yukarıda işaret edilen sorunlu noktalara, özellikle de özne-nesne ilişkisinin bozulması, nesnenin öznedan bağımsız hale gelmesi sonucunda öznenin pasifliği sorununa odaklanılmasına izin veren kavramlardan birisi “kültür endüstrisi” olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde *ideoloji | dolayım*lama *ekseni* aracılığıyla özne ve nesne arasındaki dolayım ilişkisinin bozulması üzerinde duran ve kültür endüstrisini konu alan Frankfurt Okulu'nun (esas olarak Adorno'nun) medya incelemeleri değerlendirilecektir.

Adorno ve Horkheimer *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde (1996) kültür endüstrisi kavramıyla, kültürel nitelikli görüngülerin toplumsal bütünlüğü oluşturan diğer alanlarla olan ilişkisi üzerinde durmaktadırlar. Söz konusu ilişki, meta ekonomisinin sınırlandırılmasıyla kültürel ürünlerin standartlaşmış emtia şeklinde sadece değişim için üretilir ve tüketilir hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Adorno ve Horkheimer'a göre kültür endüstrisi sadece belli bir şemaya uygun olarak düzenlenmiş kültürel emtia üretmez, aynı zamanda, bu şematik işleyişi bilen (örneğin, bir filmin nasıl biteceğini, kimin ödüllendirilip kimin cezalandırılacağını tahmin edebilen) ve bundan dolayı kendini mutlu hisseden tüketicileri de üretmektedir. Ancak buradaki tüketici Adorno'ya göre kültür endüstrisinin iddia ettiği gibi kral şeklindeki özne değil, tam tersine nesnedir (Adorno, 1975: 12).

Kültür endüstrisini, ideoloji olarak değerlendirmeyi olanaklı kılan önemli bir nokta, kavramın çıkışında, özne-nesne ilişkisinin, ötekini yok sayacak ya da ötekini kendi içinde eritecek düzeyde bozulmasının esas alınması gelmektedir. Adorno'ya göre, özne ve nesne arasındaki ayırım, bu iki kategorinin karşılıklı olarak birbirini dolayımılmasıyla görünürlük kazanabilir: Nesne özne tarafından dolayımlanır, bundan farklı bir şekilde özne de nesne tarafından dolayımlanır. Söz konusu bu dolayım ilişkisinin yok sayılması sonucunda, özne ve nesne ayırımının keskinleştirildiği ve sabitlendiği durumlarda ideoloji ortaya çıkar. Dolayım, kategorilerden birinin kendini ötekenden ayırarak, öteki üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmasını ve ötekini kendine indirgemesini engellemektedir. Özne ve nesne arasındaki ayırımı sonlandıracak olan da bu iki kategorinin hâkimiyet ilişkisine dayanmayan ayrılığıdır (Adorno, 1998c: 246-247)²⁵.

²⁵ Raymond Williams, ideolojiyi bir çarpıtma biçiminde ele alan indirgemeci yaklaşımlar karşısında dolayım kavramının ortaya atılmasını Frankfurt Okulu'nun önemli bir katkısı olarak değerlendirmektedir. Yazara göre "artık "dolayım"da söz konusu olan değişim, gizleme ya da

Belirtilen bu izlek doğrultusunda *ideoloji | dolayımrama akseni* aracılığıyla değerlendirebileceğimiz, ideoloji olarak kültür endüstrisi Şeklinde ele alınan çeşitli kültürel rnler, Adorno tarafından oldukęa geniş bir yelpaze içinden değerlendirilmiştir. Adorno'ya göre ideolojik görüngünün geręeklięin yerini alma sürecinin ortaya konulması için kültürel ürünlerin birbirinden farklı özelliklerinin belli bir bütünlük içinden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu türden bir bütünlüklü analiz, kültür endüstrisinin iğerdiği anlamın, sahip olduğu iŐlevlerin ve öznelerin bilinę ve bilinęaltındaki etkilerinin sergilenmesine yardımcı olacaktır.

Adorno, televizyon için de böylesi bir analizin gerekli olduğunu, televizyonun toplumsal, teknik ve sanatsal niteliklerinin birbirine bağımlı oldukları için, onların yalıtılmış olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda, televizyona yönelik ampirik nitelikli toplumsal analizler aracın farklı niteliklerinin serimlenmesine yardımcı olsa da, bu nitelikleri sistemin bütünlüğü içinde değerlendirmede yetersiz kalmaktadır. Kültür endüstrisi içinde her Şey birbiriyle bağlantılı bir Şekilde iş gördüğü için yalıtılmış analizler sosyologların özellikle “televizyon insanlara ne yapar?” sorusunu yanıtlamalarında etkisiz kalmaktadır (Adorno, 1998a: 49-50). Bu soru Adorno için performansla ilişkin bir sorudur. Televizyonun performatif gücünün içerik analizleri tarafından kavranması mümkün olmadığı için, televizyonun özellikle bilinęaltı için tasarlanmış potansiyelinin ağığa ęıkarılmasını hedefleyen analizlere yönelinmesi gerekmektedir (Adorno, 1998b: 58).

ęarpıtma olarak görülmez. Bütün farklı varlıklar ve bilinę arasındaki etkin ilişkiler kaçınılmaz olarak dolayımlanır ve bu sreğ ayrı bir “araç” değildir, ilişki türlerinin özelliklerinde zaten vardır. “Dolayımrama nesne ile sonradan dönüŐtürülen biçimi arasında değil, nesnenin kendisinde iğkindir”. Dolayısıyla dolayımrama gizleme ya da yorumlama yoluyla toplumsal geręeklięe sonradan eklenen bir sreğ değil toplumsal geręeklięin içindeki olumlu bir sreğtir” (Williams, 1990: 80-81). Dolayımrama kavramının yansıtmanın edilgenliğini aŐtıęını vurgulayan Williams, yine de kavramın, idealist mirası izleyerek, farklı oldukları varsayılan iki kategori arasındaki dolayımrama biçiminde kullanılması durumunda kavramın yansıtmanın biraz iŐlenmiŐ biçimi olmaktan kurtulamayacağını belirtir (Williams, 1990: 81).

Televizyonun bilinçaltından bilince doğru çıkan çok katmanlı bir yapısı olduğunu vurgulayan Adorno, bu yapı içerisinde açık ve örtük mesajlar arasında bir ayrıma giderek ideolojinin kültürel ürünlerde nasıl işlediğine ilişkin ipuçları yakalama çabasıdır. Televizyonun çok katmanlı yapısı içerisinde açık mesajlar daha çok propagandist nitelikteyken, örtük/kapalı mesajlar psikanalizin gizli dürtülerine (*latent motives*) benzer bir işleyişle belirli durumlarda yüzeye çıkmaktadır: “Kitle iletişim alanındaki saklı mesajlar, tam olarak bilinçaltını ifade etmez; ne bütünüyle itiraf edilen ne de bütünüyle bastırılan düzeyi temsil eder- bir kinaye gibi, göz kırpıp ‘anlarsın ya’ demeye benzer” (Adorno, 2001b: 51).

Stereotiplerin jestlerinde ya da senaryo içinde sürekli tekrarlanan oyunlarda yüzeye çıkan bu örtük mesajlar, televizyonun sahte gerçeklikle (*pseudo-reality*) hem televizyondaki karakterler için hem de izleyici için ürettiği özneliği anlamaya yardımcı etmektedir (Adorno, 1998b, 2001a). Göran Therborn, kendi ideoloji kavrayışını ortaya koyarken “bir metni veya ifadeyi ideoloji olarak kavramak, onun insani özneliğin oluşumu ve dönüşümünde nasıl bir rol oynadığını üzerinde odaklaşmaktır” ifadesine yer verir (Therborn, 1989: 12). Adorno, ideoloji olarak çeşitli medya metinlerini tartışırken, ideolojiyi, Therborn’un ifade ettiği türden bir öznellik motifiyle ele almaktadır. Bu nedenle burada *ideoloji | dolayım* ekseni altında değerlendirdiğimiz bu çalışmalar sadece “Gerçeklik ve İdeoloji” kümesi içinde değil aynı zamanda “Dil, Özne ve İdeoloji” kümesi içinde de konumlanmaktadır. Dolayısıyla her iki ideoloji kümesinin kesiştiği alana, ideolojinin ortaya çıkışını özne ve nesne arasındaki dolayım ilişkisinin bozulmasıyla ilişkilendirerek inceleyen Frankfurt Okulu’nun medya incelemelerini yerleştirmek mümkündür.

Bu kısa değininin ardından tekrar Adorno'nun televizyonun sunduğu özdeşleşme durumuna ilişkin değerlendirmesine dönebiliriz. Adorno'ya göre, açık ve örtük mesajlarıyla izleyicilere zaten bildiklerini ve kolaylıkla tahmin edebileceklerini sunan ve bu niteliğiyle izleyiciye sahip olduğu konum dışında bir alternatif sunmayan televizyonun ideolojik karakteri, *status quo*'nun devamlılığında oldukça önemli bir role sahiptir. Televizyonun Adorno'nun orta sınıf ontolojisi (2001a: 162) olarak adlandırdığı, izleyiciyi oldukça güvenli bir pozisyon içerisine yerleştiren uzlaşımçı ve konformist yaklaşımları sürdürülmesine olan katkısı, totaliter bir zihniyeti serimlemektedir.

Kültür endüstrisi kavramı, kavramı ortaya atan Frankfurt Okulu düşünürlerinin felsefi birikimleriyle ilk ekseninde tartışılan ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının karşı karşıya kaldığı sorunların görünürlüğünü belirginleştirmektedir. Bu anlamda ideoloji olarak kültür endüstrisi, ideolojinin salt incelenen nesnenin içine gömülü tematik bir sorun olmadığına dikkat çekerken, Marksist bir bakış açısından ideolojinin epistemolojik ve yöntemsel bir mesele olduğuna işaret etmektedir.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarını kesen bir diğer ideoloji eksenini, *ideoloji | değiştirilmiş gerçeklik ekseni* olarak adlandırmak mümkündür. Bu ideoloji eksenini açısından ideoloji büyük ölçüde gerçekliğin temsiline ilişkin bir sorun olarak değerlendirilerek, ideoloji aracılığıyla gerçekliğin bozulması, çarpıtılması, abartılması veya eksik sunulması ön plana çıkartılmaktadır. İdeolojinin, değiştirilmiş gerçeklik biçiminde değerlendirilmesinin kökeninde gerçek dünya ile insanların gerçek dünyayı algılama tarzları arasında belirgin bir fark olduğuna varsayımı yatmaktadır. *İdeoloji | değiştirilmiş gerçeklik ekseni* açısından, insanların gerçekliği olduğundan farklı algılamasının bireysel ve/veya bilişsel ya da toplumsal

nedenleri olabilir. Hangi nedene daha yoğun vurgu yaparsa yapsın, söz konusu bu eksen, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarında oldukça belirgin bir ideoloji hattını oluşturmaktadır.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarını kesen *ideoloji | değiştirilmiş gerçeklik* eksenini açısından, insanlara gerçekliği olduğu gibi aktarma iddiasındaki medyanın çeşitli nedenlerle ve çeşitli yollarla gerçekliği çarpıtma, bozma, tahrif etme, abartma ya da yok sayma türünde ideolojik işlevleri bulunmaktadır. Bu kapsamda medyada yansıtıldığı haliyle gerçeklik en iyi haliyle sınırlı ya da kısmi gerçekliktir. İzleyiciler/okuyucular medya iletileri aracılığıyla gerçekliğin tümel bilgisine ulaşamaz, gerçekliği olduğu gibi, doğrudan algılayamaz. Bu türden bir gerçeklik anlayışı akla ilk etapta Platon'un mağara alegorisini getirmektedir. Mağara içinde sırtlarını güneş ışığına dönmüş, zincire vuruldukları için kımıldamadan oturan insanların, gerçek olarak bildikleri mağara duvarına yansıyan gölgelerdir.

Stuart ve Elizabeth Ewen'nin, *Channels of Desire* (1992) (Arzunun Kanalları) adlı çalışmalarının, "Shadows on the Wall" (Duvardaki Gölge) başlıklı bölümünde mağara alegorisine referans verilip, medyanın daha geniş bir evrenin resmini çekerek, bu resmi yorumlamak için güçlü bir mercekle işlevi gördüğü vurgulanmaktadır. Bu makaleye göre medyanın yeniden ürettiği belirli imgeler o denli çok tekrarlanmaktadır ki, sonunda imge, gerçeğin yerine geçmektedir. Dolayısıyla burada medyanın ürettiği kurgunun (*fiction*), olgu (*fact*) haline dönüşmesi söz konusudur. İmge üzerinde otorite sağlayan medya, sahte bir gerçeklik evreni yaratarak, insanlara aslında gerçek yerine gerçeğin gölgelerini sunmaktadır. Gerçek olarak kurulan bu gölgeler söz konusu çalışmada, seçme kültürü (tüketim mallarına ilişkin imge bolluğunun seçme özgürlüğü biçiminde aktararak, medyada

enformasyon ve reklâmın birbirine karışır [*infomercials*] hale gelmesi), şiddet kültürü (toplumun medyada kaotik, düzensiz ve istikrarsız biçiminde tasvir edilmesinin bir parçası olarak, biz ve ötekiler ayrımını keskinleştirilen stereotiplerle korku ve güvensizlik duygularını canlı tutmak ve bu sayede otoriterliğe katkı sağlamak) ve son olarak yok sayma/inkâr kültürü (eğlence ve magazin rasyonel nitelikli kamusal tartışmanın önüne geçmesi, akıl, zekâ ve eleştirel düşüncüyü harekete geçirecek iletişim biçimleri yerine duygu ve heyecana yönelik iletişim tarzlarının yaygın kullanımıyla insanları toplumsal ve ekonomik elitlerin istek ve çıkarları doğrultusunda şartlandırarak eleştirel düşüncüyü bastırma) olarak adlandırılmaktadır (Ewen ve Ewen, 1992: 189-220).

“Duvardaki Gölgeler”, medyanın benimsediği ve sıklıkla tekrarlamakta olduğu başat tasarımların ne türden bir kültürel çevreyi oluşturduğunu betimlemektedir. Var olan gerçekliğin önemli ölçüde değiştirilmesi sonucunda ortaya çıkmış bu kültürel çevrenin inşa edilebilmesi için, medyanın geliştirdiği çeşitli mekanizmalar bulunmaktadır. Todd Gitlin’in, Amerika’da 1960’ların öğrenci hareketinin medyada yer alma tarzını inceleyen *The Whole World is Watching* (1980) (Tüm Dünya İzliyor) başlıklı çalışmasında haber medyasının oluşturduğu çerçevenin belirleyiciliğinde yani imgenin olgu ve gerçekliğin yerini almasında bu mekanizmalara değinilmektedir. Bu inceleme açısından, haber medyasının izleyicilere doğrudan katılmadıkları bir eylemin gerçekte haberde aktarıldığı gibi olduğuna ikna eden önemli bir gücü bulunmaktadır.

Haber medyasının belli bir olayı tanımlamasında, tarif etmesinde, yorumlamasında ve sunumunda geliştirmiş olduğu seçmecî tavrın etkisi büyüktür. Seçmecî tavır, habere konu olan olayda bazı temaların vurgulanmasını, bazı temaların ise yok sayılarak dışlanmasını beraberinde getirmektedir. Kitapta incelenen

öğrenci hareketlerinin medyadaki sunumunda, haber medyasının seçmecî tavrının ön plana çıkardığı bakış açıları ve değerlendirme tarzlarından bazıları şunlardır: Pek çok durumda eyleme katılanların sayısını olduğundan daha az göstererek hareketi önemsizleştirmeye çalışma, eylem ve gösterileri tarif ederken hareketi küçümseyen ifadelere başvurma, hareketi olabildiğince marjinalleştirme, yeni-sol hareketi, aynı dönemde söz konusu olan neo-Nazi ve çeşitli aşırı sağ grupların eylemleriyle birlikte, kutuplaştırarak aktarma, hareketin iç ihtilaf ve anlaşmazlıklarına yönelik vurgulamalara sıklıkla yer verme, haber kaynaklarını hemen her durumda hareketin temsilcileri yerine hükümet yetkilileri ve polis gibi otoritelerden seçme.

Kitapta yeni sol hareketin medyayla kurduğu ilişkide yukarıda sıralanan yöntemlerle, medyanın hareketin anlamını ortaya koymada çerçeveleyici bir etkinliği bulunduğu vurgulanmaktadır. Bu etkinlik gözlemleyene, gözlemlenenin konumunu değiştirme şansı vermektedir. Bu sayede medya, yerleşik düzene muhalif bir hareket karşısında bu düzeni pekiştiren, sağlama alan ve devamlılığını hedefleyen bir tavırla, yerleşik ideolojinin oluşumu ve yayılımında önemli bir güç haline gelmiştir. İncelemenin medyanın hegemonik gücüne yaptığı bu vurgu *The Whole World is Watching* çalışmasının hem “Gerçeklik ve İdeoloji” hem de “Hegemonya, İktidar ve İdeoloji” kümeleri içinde konumlanabileceğine işaret etmektedir. Bu yüzden bu tezde değerlendirilen medya çalışmaları içerisinde bu incelemeyi her iki kümenin kesiştiği uzama yerleştirmek mümkündür. Ancak bu noktada “Gitlin’in bu çalışmasında hem epistemolojik motifli hem de hegemonik motifli ideoloji kavrayışına rastlamak mümkündür” derken, içerisinde hegemonik motif barındıran tüm çalışmaların aynı bakış açısına sahip olmadığını eklemek gerekiyor. Bu bağlamda tezin son kısmında ele alınacak olan ve daha çok Kültürel Çalışmalardan çıkan örneklerin değerlendirileceği hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarıyla

bu inceleme arasında belirgin farklar da bulunmaktadır. Lawrence Grossberg'in de belirttiği gibi *The Whole World is Watching*'de Gramsci'nin hegemonya kavramı, ideolojik birliği sağlamak üzere yerleşik ideolojiyi pekiştiren, güçlendiren ve sağlama alan sistem biçiminde yorumlanmaktadır (Grossberg, 1997: 107-108). Tezin son kısmında ele alınacak olan çalışmalarda ise hegemonyanın ideolojik birlikten ziyade, heterojenlik, süreksizlik, devamlı olarak mücadeleyi talep eden nitelikleri ön plana çıkarılmaktadır.

Bu değininin ardından tekrar *ideoloji | değiştirilmiş gerçeklik eksen*i kapsamında Gitlin'in çalışmalarına dönecek olursak, yazarın medyanın güçlü ideolojik potansiyelini sadece haber medyası örneği ile sınırlamadığını, diğer çalışmalarında da (örneğin Gitlin, 1983 ve 1994) özellikle televizyonun kurgusal nitelikli programları üzerinde yoğunlaşarak, medyanın zaten var olan yerleşik bir formun uzlaşımları içine sıkıştırdığı gerçekliğin ve hakikatin belirli bir türünü sunduğunu ifade ettiği belirtilebilir.

Gitlin'in çalışmalarında medyanın gerçekliği bir anlamda işleme tarzının mekanizmasını ayrıntılarıyla izlemek mümkündür. Böylesi bir mekanizmanın işlerliğini ortaya koymuş önemli yazarlardan birisi olan Gitlin, *Media Unlimited* (2002) (Sınırsız Medya) adlı kitabında ilginç bir hikâyeyi okurlarıyla paylaşır. 1960'lı yıllarda savaş karşıtı hareketin aktif katılımcılarından birisi olarak ilk Körfez Savaşı hakkında NBC haberleri için görüşleri alınan yazar, televizyondan bu haberi izlerken savaşa karşı olan tutumunun, haberde kullanılan üst sesin ifadeleriyle savaşı makul karşılamış gibi son derece ılımlı bir şekilde aktarıldığını, bu haber nedeniyle pek çok arkadaşının kendisini suçladığını dile getirir. Bu olay karşısında Gitlin kendisinin büyük bir hata yaptığını, canlı yayınların aksine kontrolün tamamen yapımcıda olduğu banttan yayılanlarda çok daha dikkatli davranarak yapılan

görüşme sırasında kullandığı her sözcüğü ölçüp biçerek seçmesi gerektiğini söyleyerek, gerçekleştirilen 4 saatlik görüşmeden çıkarılan 3 dakikadan daha az süren haber metninin muhabirin senaryosu halini aldığını kendisinin de bu senaryoda farkına varmadan rol oynadığını anlatır. Gitlin'e göre ekranda izlenenlerin değiştirilmiş, düzenlenmiş bir gerçeklik hali olduğu, medya metnlerinin spesifik bir kurgu olduklarının gayet farkında olanlarca bile, gündelik hayatta medya metnlerinin hakikatin kendisi olarak algılandığına işaret etmektedir (Gitlin, 2002: 121-126).

Kendi söyledikleriyle medya metnlerinin söyledikleri arasında büyük farklılık olduğunu belirten kişilerin şu türden yakınmalarıyla sık sık karşılaşılmaktadır: “Ben böyle bir şey demedim, medya söylediklerimi çarpıtıyor. Medya benim konuşmamın bütünlüğünü bozarak, söylediklerimi işine geldiği şekilde kurguluyor. Bu yüzden benim sarf ettiğim sözlerden bambaşka anlamlar çıkıyor.” Bu türden şikâyetler, bana ait sözün saf, arı, bozulmamış, biricik ve eşsiz olduğunu varsaymaktadır. Sözün özgünlüğünü koruyabilmesi için, benim ağzımdan çıktığı gibi aktarılmış olması gerektiği savunulmaktadır. Medyadaki değiştirilmiş gerçekliğe yönelik kaygı aslında sözün özgünlüğünün kaybolmasına yönelik kaygıyı ifade etmektedir. Bu sorun, “bireysel ifadenin otantikliğiyle kurumsal bir biçimde imal edilmiş gerçeklik arasındaki hassas dengenin alt-üst oluşu” (Hardt, 2004: 2) biçiminde de dile getirilmektedir.

Medya metinlerini “değiştirilmiş gerçeklik” biçiminde ele almak ve sadece bu konudaki itirazları olabildiğince ön plana çıkarmak, öncelikli olarak medya metinleri aracılığıyla üretilen gerçekliğin ya da “kurumsal bir biçimde imal edilmiş gerçeklik” kavrayışının ortaya çıkışını, temel niteliklerini, işleyişini ve sahip olduğu performatif gücü anlamayı güçleştirmektedir. Bu noktaları ihmal ederek “medya benim sözlemi

çarpıtıyor” feryadını yükseltmek esas olarak, kimi halleriyle patolojik bir görünüm sergileyen medya temsillerine müdahale etme yolları üzerinde düşünmeyi engellemektedir. Dolayısıyla amaç eğer yerleşik medya temsillerinin dönüşümü için mücadeleye girişmekse “medya benim sözümü çarpıtıyor” haykırışı yerine işe “benim sözlerimin medyada bu şekilde yer almasını sağlayan nedir? Benim sözlerim neden bu formu alıyor?” sorularından başlanması gerekmektedir.

İkinci olarak, “bireysel ifadenin otantikliği ile kurumsal bir biçimde imal edilmiş gerçeklik” arasındaki karşıtlığın izini sürerek, bireysel ifadenin otantikliğinin korunması gerektiğine duyulan inanç, epistemolojik açıdan yansıtmacı bilgi anlayışının içinde barındırdığı sorunları olduğu gibi medya çalışmaları alanına taşımaktadır. Buna göre, medya metinlerinden beklenen, sözleri, kişileri ve olayları var oldukları gibi yansıtmasıdır. Ne var ki, bir yandan medyaya içkin eleme, seçme, kurgulama nitelikleriyle şekillenen temsil anlayışından söz ederken öbür taraftan “benim sözüm ağızımdan çıktığı gibi aktarılınsın” talebini dile getirme birbiriyle çelişmektedir.

Sadece medyadan değil, genel anlamda tüm temsil sistemlerinden şeyleri neyse o olarak aktarmalarını talep etmek mümkün değildir. Medya metinlerini de kapsayacak şekilde söyleyecek olursak, mesele aslında herhangi bir temsili düzlemde gerçekleşen dolayımından ötürü ortaya çıkan değişiklikler, kırılmalar, sapmalar veya bozulmalar sorununun ötesindedir. Sorun, orada, öznenin dışında, neyse o olarak durduğu varsayılan gerçekliğe ulaşmak ve bu gerçekliğe ilişkin bilgiyi kavramak için öznenin her zaman bir dolayım aracına, bir temsil sistemine gereksinim duyduğunun önemsenmemesidir. Söz konusu temsil sistemi mevcut iktidar ve hâkimiyet ilişkilerinden muaf değildir. Bu noktanın farkına varmak bugünün yerleşik ve geçerli temsil sistemlerinin, bu temsillerin icra edildiği alanların ve çeşitli dolayım

araçlarının dönüştürülebileceğinin de farkına varmaktır. Yansıtmacı bilgi anlayışı idealistçe dışsal gerçekliği olduğu gibi aktarma itkisiyle hareket ederken çoğu zaman, tarihsel olarak kurulmuş ve iktidar ilişkileriyle şekillenmiş yerleşik temsil sistemini sorgulayacak çabaları gösterememektedir. Bu yüzden yansıtmacı bilgi anlayışının medya çalışmalarında epistemolojik ve metodolojik kılavuzluğu medya temsillerine ilişkin ortaya çıkan bariz sorunları değerlendirmede yetersiz kalmaktadır.

İdeoloji | görünen-örtük olan ayrımı, ideoloji | dolayımrama ve ideoloji | değiştirilmiş gerçeklik eksenleri aracılığıyla epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının genel niteliklerinin değerlendirilmesinin ardından, aşağıda kamusal alan teması merkeze alınarak, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının temasal çerçevesi üzerinde durulacaktır.

1.3. Kamusal Alan Odağında Kavrayışın Temasal Çerçevesi

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının kapsam alanı içinde saçılmış halde bulunan birbiriyle yakından ilişkili pek çok temadan söz etmek mümkündür. Bu temalar, değerlendirilecek olan medya çalışmalarının neliğini, neye ilişkin olduğunu ve ne üzerine söz söylediğini açığa çıkarırken aslında çalışmaların genel anlamda ideoloji hakkında konuşmasına da imkân tanımaktadır. Bu sayede doğrudan ideoloji kavramı ve teorileri üzerine odaklanmamış pek çok medya çalışmasının ideolojiyle güçlü bir bağ kurduğu ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle ideoloji, pek çok çalışmanın yok-göstereni olmasına rağmen, olmadığı yerde konuşmaktadır. Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarına baktığımız zaman, bu çalışmaların “kamu yayıncılığı ve ticari medyanın global hal alışıyla kamu yayıncılığın karşılaştığı sorunlar”,

“medya ve modernlik ilişkisi”, “kamusal alan”, “ulus-devlet, yurttaşlık ve kimlik tartışmaları” gibi başlıklar altında toplanabilecek olan çeşitli temalarla çerçeveslendiği görülmektedir. Bu bölümde yukarıda belirtilen temalar içerisinde kamusal alan teması etrafında şekillenen tartışmalar odağında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının önemli başvuru kaynaklarından olan kamusal alan nosyonu, yurttaşların eşit ve özgür katılımı ile kendi ortak meseleleriyle ilgili müzakerede buldukları, eleştirel ve rasyonel tartışmayla konsensüse varmayı hedefledikleri söylemsel bir etkileşim alanını ifade etmektedir. Kamusal alan nosyonu etrafındaki yürütülen tartışmalar 1962 tarihli Habermas’ın *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* (2000) başlıklı çalışmasının İngilizceye çevrildiği 1989’dan itibaren yoğunlaşmaya başlamış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Siyaset felsefesi, kültür, iletişim ve medya çalışmaları gibi pek çok alanda etkili olan bu tartışmalar her şeyden önce günümüzde devlet müdahalesine ve pazar ilişkilerinin sömürgeleştirici baskılarına direnen özerk bir müzakere alanına duyulan acil ihtiyacı vurgulamaktadır.

Farklı disiplin ve alanlarda yürütülen tartışmalar, Habermas’ın 18. yy. burjuva kamusal alanından yola çıkarak kavramsallaştırdığı kamusal alan düşüncesinin kapsamı, sınırları, meşruiyeti ve demokratikliği gibi çok sayıdaki niteliği üzerinden ilerleyerek, sınıf mücadelesi, üretim ilişkileri, cinsiyet, batılı olmayan toplumsal örgütlenmeler karşısında Habermas’ın kamusal alan nosyonunun içerdiği çeşitli sorunlara dikkati çekmektedir. Bu noktada farklı kesimlerce üretilen eleştirilerin Habermas’ın kamusal alan ilkesini çeşitli vesilelerle yeniden ele almasını sağladığı, dolayısıyla kavramın Habermas tarafından dahi ortaya atıldığı zamanda dondurulup bırakılmadığı belirtilmelidir (örneğin Habermas, 1992: 421-461; 1996: 329-387). Bunun da ötesinde sosyal bilimlerde kamusal alandan bahsedildiğinde akla gelen

ilk isim Habermas olmasına rağmen kamusal alana ilişkin farklı kavramsallaştırma tarzları üretmeye yönelmiş çalışmalara da rastlamak mümkündür. Örneğin Oscar Negt ve Alexander Kluge'nin *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of Bourgeois and Proletarian Public Sphere* (1993) (Kamusal Alan ve Deneyim: Burjuva ve Proleter Kamusal Alanının Analizine Doğru) başlıklı çalışmalarında üretim temelli proleter kamusal alanı, yaşantılama/deneyim (*Erfahrung*) kavramı merkeze alınarak burjuva kamusal alanıyla olan ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Değinilen bu iki nokta, hem kamusal alan düşüncesinin sadece belli bir tarihsel dönemde işlerliğe sahip olmadığını göstermesi açısından, hem de kavramın dogmatik nitelikten uzak olup dinamik bir potansiyele sahip olduğuna işaret etmesi açısından dikkat çekicidir.

Medya çalışmaları içerisinde kamusal alanı konu alan, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip metinlerin pek çoğunda -diğer toplumsal ve beşeri bilimler içerisinde yürütülen tartışmalara benzer olarak- Habermas'ın 18. yy. burjuva kamusal alan kavramsallaştırmasına ilişkin çeşitli sorunların bulunduğu dillendirildiği görülmektedir. Bu itirazlar şu başlıklar altında toplanabilir: Pleb kamusal alanının, burjuva kamusal alanıyla eşzamanlı gelişiminin ihmal edilmesi, burjuva kamusal alanının idealleştirilmesi, cinsiyet ve üretim ilişkilerine dayanan demokratik sorumluluğa ilişkin sorunların, kamusal alanın ev yaşam alanı ve ekonomiden ayrı tutulmasından ötürü örtbas edilmesi, rasyonel kamusal söylem modeliyle şiddetli ihtilaflar ve çatışan siyasal tercihler arasında uzlaşmaya duyulan ihtiyacın göz ardı edilmesi ve böylelikle çoğulcu bir kamusal alan kavrayışının önünün kesilmesi, kültürel açıdan elitist bir tavır benimsenmesi sonucu kültürel yaşamı kontrol edenlerin sahip olduğu manipülatif gücün abartılması ve kamu hizmeti modelinin gerçekleştirilebileceği ihtimalinin yok sayılması, konsensüse

yönelmemiş iletişimsel eylem biçimlerinin olabileceğinin düşünülmemesi ve son olarak bilgilenme ve eğlence arasında net bir ayrıma gidilmesi sonucu, iletişimsel eylemin retoriğe ve oyuna dayalı taraflarının dikkate alınmaması (Garnham, 1997c: 275-276). Ancak değinilen sorunlu noktalara rağmen, 90'lı yılların başından itibaren medya çalışmaları alanında artmakta olan tartışmalar, özerk bir kamusal tartışma arenasına duyulan gereksinimi vurgulayarak, kamusal alan kavramının saklı tutulması gerektiğine ilişkin ortak bir inanca sahiptir. Habermas'ın ya da bir başka düşünürün kavramsallaştırmasında sorunlar olabilir ancak, bu durum kavramın geçerliliğinin ve anlamlılığının ortadan kalktığı anlamına gelmez: "...Habermas'ın kamusal alan kavramının; hem medya ve demokratik siyaset alanında cereyan eden gelişmelerin eleştirel analizi, hem de günümüz dünyasına uygun bir iletişim ve temsili demokratik sistemin yeniden inşası için gerekli analizlerle siyasal eylemlilik için güçlü bir temel sağladığı düşüncesindeyim" (Garnham, 1997c: 279).

Dile getirilen itirazlara rağmen kamusal alan nosyonunun medya çalışmalarında bu denli önemszenmesi nasıl açıklanabilir? Bu noktada, alanın pek çok önemli çalışmasında Habermas'ın Adorno ve Horkheimer'la kıyaslanarak yorumlaması şeklinde ortaya çıkan bir eğilime dikkat çekilebilir. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde ortaya konan argümanlardan yola çıkılarak yapılan değerlendirmeler, ticari medyanın izleyicileri üzerinde manipüle edici nitelikte olağanüstü bir kontrol gücüne sahip olduğu, bu nedenle de Adorno ve Horkheimer'ın görüşlerinin medya izleyicileri söz konusu olduğunda mutlaklığa varan pasiflikten öte bir şey sunamadığı şeklindedir. Medya çalışmalarında neredeyse bir ezber haline gelmiş olan bu değerlendirme tarzı, Adorno ve Horkheimer'ın eleştireliliğinin, negatif kavrayış ve karamsarlıkla iç içe geçtiğinin altını çizmektedir. Frankfurt Okulu'nun ikinci kuşak düşünürleri arasında yer alan Habermas'ın bakış açısını şekillendiren öz de ilk kuşak

düşünürlerden olan Adorno ve Horkheimer’da olduğu gibi eleştirelliktir. Bunun da ötesinde *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*’nün pek çok açıdan *Aydınlanmanın Diyalektiği*’nden izler taşıdığını söylemek de mümkündür. Ancak, Habermas (esas olarak *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*’nden sonraki çalışmalarında) özgür iletişim ortamını tahrip ederek onu sömürgeleştiren devletten ve serbest piyasadan gelen tüm müdahalelere rağmen, iletişimin özgürleştirici bir potansiyele sahip olduğu yönünde güçlü bir inanca sahiptir. Bu durum, politik olarak ilk kuşak Frankfurt Okulu düşünürlerinde bulunmayan pozitif momentten farklı olarak, Habermas’ın pozitif politik vizyona sahip olduğu şeklinde değerlendirilmiştir: “...o [Habermas] sürgünde sonsuza kadar sayıklamak istemiyor, dünya üzerinde adil bir kent[in kurulabilmesi] için normlar sıralıyor (Peters, 1993: 541).

Habermas’la Horkheimer ve (belki daha çok) Adorno arasında yapılan bu kıyaslama, medya çalışmaları açısından, medyanın kontrol ve manipüle etme gücü ile medya izleyicilerinin bu güce karşı koyarak özgürleşimci bir iletişim ortamı için mücadele etmeleri arasında kurulan gerilim çerçevesinde belli bir anlam kazanmaktadır. Alanda sıklıkla baskı veya kontrol ile direniş ikilemi olarak özetlenen ve bir açıdan kemikleşmiş bir hal aldığı gözlemlenen bu karşıtlığın yarattığı güçlüklerin başında, medya çalışmaları içerisinde üretilmiş metinlerin ya da bu alanla arasında ilişki kurulabilecek olan çeşitli felsefe, sosyal ve beşeri bilimler çalışmalarının pek çok durumda kendi bağlamından kopartılarak bu karşıtlık çevresinde okunması ve değerlendirilmesi sorunu gelmektedir. Bu durum, çalışmaların çok kaba biçimde “izleyiciler/okuyucular açısından direnişin mümkün olduğunu söylüyor” ya da “direnişin mümkün olabileceğini düşünmediği için sadece izleyiciler/okuyucular üzerinde kurulan denetim ve baskıyı önemsiyor” şeklindeki sığ değerlendirmelere yol açar olmuştur. Medya çalışmaları alanında faaliyet

gösteren akademisyen ve yazarların bir metni değerlendirme konusunda söz konusu karşıtlığı yegâne kriter olarak benimsemesinden ötürü, içerik ve üslup açısından pek çok çalışmanın farklı tarzlarda ele alınması gerektiği unutulur olmuştur. Bu değininin ardından Habermas'la birinci kuşak Frankfurt Okulu temsilcilerinden özellikle Adorno arasında iletişim ve medya çalışmaları alanlarında yapılan kıyaslamaların göz ardı ettiği önemli bir meseleye bakılabilir.

Adorno'nun hem Horkheimer'la birlikte yazdığı *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde hem de genel anlamda diğer tüm çalışmalarında özne teorisi kapsamında değerlendirilebilecek olan ciddi bir felsefi çabası söz konusudur. Bu kapsamda, Adorno'nun çalışmaları okunurken Aydınlanma karşısında öznenin konumu nedir, Aydınlanma özneye ne yapıyor, özne-nesne ilişkisi ne zaman ve nasıl bozuluyor, savaş sonrası dönemde özneye ne oldu, bütünlüklü bir özne kategorisini saklı tutmak mümkün mü türündeki sorulara ilişkin yanıt arayışlarıyla karşılaşmakta olduğumuzu söylemek yanlış olmayacaktır. Çoğunluğu ABD'de gerçekleşmiş medya incelemeleri göz önünde bulundurulduğunda bile (Adorno, 1998a; 1998b; 2001a; 2001b) ele alınan program/yazı içeriğinin ne tür bir özne kurgusuna sahip olduğu, bu programın/yazının izleyici/okuyucuyla ne türden bir ilişkisinin bulunduğu ve bunların ötesinde ne türden bir ortam içerisinde bu konularının üretildiğine ilişkin önemli değerlendirmelerle karşılaşmaktadır. Bugünden bakıldığında Adorno'nun örneğin *Los Angeles Times*'in astroloji köşesini değerlendirdiği yazısının (2001b) içerdiği entelektüel ve kuramsal zenginliğe günümüz medya çalışmaları alanının çok önemli ürünlerinde bile rastlanmazken, Adorno külliyyatının “ticari medya, izleyicilerin pasifleşmesine yol açar” türündeki bir genellemeye indirgenmesi, daha

doğrusu Adorno metinlerinin bu denli araçsal ve faydacı bir yaklaşımla değerlendirilmesi oldukça sorunludur²⁶.

Habermas'ın hem *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü* hem de genel olarak diğer çalışmaları dikkate alındığında yazarın, Adorno'nun çalışmalarında gözlemlendiği gibi doğrudan özne kuramı üzerinde yoğunlaşmayı tercih etmediği görülmektedir. Bu durum, Habermas'ın çalışmalarında belli bir özne kavrayışıyla karşılaşmadığı anlamına gelmemelidir. Aksine Habermas'ın çalışmalarında yurttaş olarak kavranan güçlü bir politik özne kurgusuyla karşılaşmaktadır. Günümüzde politik özneyi ulusal ya da ulus-üstü düzlemde yurttaş olarak kurgulamanın barındırdığı sorunlara ilişkin çeşitli itirazlar dile getirilebilir. Ancak burada öne çıkarılmak istenilen nokta, ister yurttaş olarak isterse başka bir isimle adlandırılmış olsun, ortaya atılan özne kategorisinin belli bir kuramsal perspektifle sorgulanmadan sahiplenilmesiyle ilgilidir. Özne kuramı içinde kategorinin kendisine ilişkin sorgulamaları esas almak, felsefi açıdan sürgüne gitmek anlamı taşıırken, böylesi bir konumdan dile getirilenler ise sürgündekinin sayıklamaları haline dönüşmektedir. Adorno'nun hayatının sonuna kadar Almanya dışında yaşamadığı düşünülürse yukarıda Peters'in, Habermas'ı Adorno'yla kıyaslaması sonrasında kullandığı "...o [Habermas] [Adorno gibi] sürgünde sonsuza kadar sayıklamak istemiyor..." şeklindeki ifadesinde yer alan sürgün sözcüğünün, daha çok faaliyet gösterilen alanda sürgün olma haline işaret etmekte olduğu söylenebilir. Böylesi bir konum karşısında kuşkusuz Habermas, sahiplendiğinin, geçerliliği, anlamlılığı ve sınırlılığı üzerine düşünmeye yol açabilecek her türlü sorgulamadan uzak durarak, kuramsal açıdan oldukça güvenli bir

²⁶ Bu noktada II. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında belli bir dönem ABD'de yaşamış Frankfurt Okulu temsilcilerine ilişkin yapılan değerlendirmelerin, kullanılan sıfatlar ve tercih edilen nitelermeler açısından akademik metinlerde rastlamaya alışık olmadığımız türden bir rahatlığa sahip olduğunu da belirtmek gerekiyor. Örneğin Jean Seaton Okul üyelerini "uyumsuzlukla birlikte gelen kafa karışıklığına sahip (*disorientated*) ve sıla özlemi çeken (*homesick*) kişiler olarak Amerikan yaşam tarzının her yönüne tepki gösterdiler" (Curran ve Seaton, 1997: 265) şeklinde tarif etmektedir.

konumdan seslenmektedir. Ne türden bir yıkım yaşanırsa yaşansın, evini, yerini yurdunu terk etmesini gerektirecek bir durum olduğunu kabul etmemekte ısrarcıdır. Çeşitli sarsıntılarla harabe haline de gelse, orası *heimat*'tır. Bu duruma rağmen medya çalışmalarının da dâhil olduğu sosyal ve beşeri bilimler içinden yapılmış pek çok çalışmada, gerçeği değerlendirme yetisini yitirerek, iletişimde bulunma becerisinden yoksun bir psikozlunun sayıklamaları halinde ele alınanlar, Adorno'nun metinleri olmuş, müzakereci ve rasyonel tartışma uzamı, eşit ve herkese açık kamusal ve ideal söz durumu gibi kavramsallaştırmalar, belki de gerçekte karşılaşma anını erteleyen normlar olarak iş görmelerinden ötürü daha fazla önemsenmiştir.

Kamusal alan kavramsallaştırmasıyla birlikte Habermas'ın kimi temel argümanlarının medya çalışmalarında belli bir literatürü oluşturmasıyla ilgili gözlemlenen bir eğilim üzerine yapılan bu değerlendirmenin ardından, kamusal alanın, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarında yer edinme tarzı üzerinde durmak gerekiyor. Öncelikli olarak, medya çalışmalarındaki kamusal alan tartışmalarında kavramın geçerli ve anlamlı bir kavram olup olmadığının sorgulanmasından çok, kamusal alanın örgütsel yapı ve program içerikleri gibi unsurlar açısından medya için ne türden açılımlar sağlayabileceği ya da kavramın günümüz batı medyası göz önünde bulundurulduğunda işlemediği yönlerin neler olduğu ve bu sorunlu yönleri ortadan kaldırmak üzere ne türden düzenlemelere ve yapılaşmaya gidilebileceğinin tartışılmakta olduğu belirtilmelidir. Bu türden bir kavrayışla ele alınan kamusal alan nosyonu başlangıçta oldukça pragmatist bir değerlendirmeyle medyaya yönelik liberal yaklaşım ve Marksist eleştiriye alternatif olabilecek radikal demokratik gelenek için önemli bir kavramsal araç konumuna indirgenmiştir. Bu türden bir bakış

açısında modelleştirme mantığına uygun olarak, medyaya yönelik liberal yaklaşım, Marksist eleştiri, radikal demokrat gelenek derken neyin kastedildiği kimi zaman klişe ifadelerle son derece genel biçimlerde dile getirilmektedir. Örneğin James Curran'ın, “Kamusal Bir Alan Olarak Medyayı Yeniden Düşünmek” (1994) başlıklı makalesinde türetilen medyaya yönelik alternatif yaklaşımlar isimli tabloda kamusal alan, medyanın siyasal rolü, medya sistemi, gazetecilik biçimi, eğlence ve reform konularının liberal, Marksist eleştiri, komünist ve son olarak radikal demokrat yaklaşımlarla nasıl kavrandığı değerlendirilmektedir.

MEDYAYA ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR (Curran: 1994: 216)

	Liberal	Marksist Eleştiri	Komünist	Radikal Demokrat
Kamusal Alan	Kamuya Ait Yer	Sınıf Tahakkümü	----	Kamusal Tartışma Arenası
Medyanın Siyasal Rolü	Hükümetleri Denetleme	Sınıf Kontrolü Aracı	İleri Toplumsal Hedefler	Temsil / Dengeleme
Medya Sistemi	Serbest Pazar	Kapitalist	Kamusal Sahiplik	Kontrollü Pazar Sistemi
Gazetecilik Biçimi	Tarafsız	Düzenleme Hizmet	Eğitici	Muhalif
Eğlence	Kaçış/Doyum	Afyon	Aydınlatma	Toplumsal Etkileşim
Reform	Kendi Kendini Düzenleme	Düzeltilemez	Özgür Kılma	Kamu Müdahalesi

Buna göre tabloda kamusal alan liberal yaklaşımda kamuya ait yer, Marksist eleştiride sınıf tahakkümü, komünist yaklaşımda yok ([-] işaretiyle belirtilmiş), radikal demokrat yaklaşımda kamusal tartışma arenası şeklinde gösterilmiştir. Makalede eğlence konusunu ise liberal yaklaşımın kaçış/doyum, Marksist eleştirinin afyon, komünist yaklaşımın aydınlatma ve radikal demokrat yaklaşımın toplumsal etkileşim şeklinde kavradığı belirtilmektedir. Medyaya yönelik alternatif yaklaşımlar söz konusu olduğunda liberal yaklaşım ve Marksist eleştirinin bu alanda belli bir

ortak kullanımının bulunduğundan söz edilebilir ancak komünist yaklaşım ve radikal demokrat yaklaşım kategorileriyle makalede medya çalışmaları alanındaki hangi çalışmalara veya hangi yazarlara gönderme yapıldığı ne bu tabloda ne de makalenin bütününde belli değildir.

Bu tablo ilk bakışta özellikle literatürü fazlaca tanımayan birisi için, medya çalışmalarında, alana aşına herkesçe bilinen ve kullanılan liberal, Marksist eleştiri, komünist ve radikal demokrat türünde kategoriler varmış izlenimi yaratmaktadır. Oysa medya çalışmalarında bu türden bir kavramsal ortaklıktan söz etmek mümkün değildir. Bunun dışında yazıda bir-iki sözcükle özetlenen çeşitli konuların farklı yaklaşımlarla değerlendirilme tarzları bu haliyle içi boş kavramlar görünümündedir ve bu durum esas olarak alana aşına olmayanları muhatap alan başlangıç/giriş niteliğindeki bir makale için bile kabul edilemeyecek denli sorunludur.

Makaledeki bir diğer sorun ise, farklı yaklaşımların çeşitli konuları farklı biçimlerde kavradığını açığa çıkarmak için neredeyse yaftalamaya varan bir anlatım tarzının benimsenmiş olmasıyla ilgilidir. Bu türden bir dil kullanımının esas olarak liberal anlayışın kavramsallaştırma tarzına bağlı olduğu belirtilmelidir. Kısacası, belli bir literatüre sahip alanı şematik bir tarzda değerlendirme, oluşturulan kategorileri alanda bunlar üzerinde genel bir uzlaşma bulunuyormuş gibi aktarma ve söz konusu kategorilerin içeriğini tartışma ve argüman üretmeye kapalı birkaç sözcüklük genellemelerle doldurma gibi özelliklerle kamusal alan nosyonunun medya çalışmalarındaki tartışmalara dâhil oluşu -iddia edilenin aksine- aslında liberal paradigmanın tam da merkezinde yer almaktadır. Öyle ki “medyanın siyasal rolünü liberal yaklaşım denetleme, Marksist eleştiri sınıf kontrolü aracı, komünist yaklaşım ileri toplumsal hedefler, radikal demokrat yaklaşım temsil/dengeleme biçiminde ele alır” şeklinde okunabilecek olan bir ifade ancak ve sadece liberal paradigma içinden

söylenbilirdi. Liberal anlayış içinde oldukça rahat ve kendinden emin bir tavırla farklı olana ilişkin çoğunlukla kolayca kaçan genellemelerde bulunma, sadece siyasal alanda karşılaşılan bir sorun değildir. Akademik üretim söz konusu olduğunda da yazarların liberal anlayışa alternatif üretme çabasında olduklarını ifade ettikleri durumlarda bile bu sorunla sıklıkla karşılaşılmaktadır.

Günümüz dünyasında özerk bir kamusal tartışma arenası işlevi görebilecek alan olarak daha çok medyanın akla gelmesiyle, medyayı kamusal alan biçiminde ele almanın olanakları üzerine düşünen çalışmaların işaret ettiği önemli bir gerilim, medyada yurttaşların kamusal tartışma ortamına doğrudan ve aktif katılımları konusunda karşılaşılan engellerle ilgilidir. Söz konusu engelleri ortaya koymaya yönelmiş çalışmaların bir bölümü, medyayı demokratik geleneğe katkı sağlayacak eleştirel nitelikli bir tartışma arenası olarak ele alabilmek için, medyanın öncelikle devlet ve piyasadan gelen baskılardan kurtulması gerektiğine, medya örgütlenmesinin bu türden baskılara karşı koyabilecek bir düzenlemeye sahip olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda kamusal alan nosyonunun esas olarak medya özerkliği sorunsalı çerçevesinde devlet/piyasa ikilemini aşmak için kullanılabilir önemli bir araç biçiminde değerlendirilmesi söz konudur²⁷.

²⁷ John Keane, kamusal alanı iletişim ve medya çalışmaları alanlarında kullanan ilk isimlerden olan Nicholas Garnham'ın konuyla ilgili yazılarını değerlendirirken, Garnham için kamusal alanın, yayıncılık siyasalarında yer etmiş devlet/piyasa ikilemini aşmak üzere yararlandığı bir terim niteliğinde olduğunu belirtmektedir (Keane, 1995a: 3). Kamusal alan ilkesini medyada var edecek olan kurumsallaşmanın tüm eksikliklerine rağmen kamu hizmeti yayıncılığı olduğu düşünülmektedir. Keane'e göre buradaki sorun "Garnham'ın 17. ve 18. yy'dan çıkmış bir ideali 20. yy.'ın elektronik yayıncılığı ile sentezleme çabasında" (1995a: 4) yatmaktadır. Keane'nin bir ideali temelci varsayımlara dayalı kurumsallığa indirgeme (bkz. Keane, 1995a ve 1995b) şeklinde özetlenebilecek olan eleştirisi karşısında Garnham'ın yanıtı, söz konusu uyuşmazlığı değerlendirmekten uzak olup, kamusal alanın tanımı yerine terimin işaret ettiği demokrasi sorununun esas olarak dikkate alınması gerektiği şeklindedir (Garnham, 1995: 23). Bu değerlendirme tarzı, bu bölümün başında da değinildiği gibi kamusal alanın epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarındaki kullanım tarzının işlevselci bir mantaliteye dayandığını göstermektedir. Kavramın sahip olduğu "eleştirel tartışma" niteliği, kavramın kendisi üzerine de yapılabilecek olan "eleştirel tartışma" biçiminde genişletilmemiştir.

Medyayı, bugünkü haliyle kamusal alanı biçiminde tarif etmeyi engelleyen politik güç ve/veya kâr amaçlı müdahaleler pek çok durumda medyada ideolojinin de çıkışına kaynaklık etmektedir. Kamusal alan temasına sahip epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları, medyaya yönelik ticari ve/veya politik müdahalelerin ortadan kalkmasının medyadaki ideolojik deformasyonların da ortadan kalkmasını sağlayacağı görüşündedir. Medyaya yönelik müdahalelerin açık bir biçimde fark edilmesini engelleyen ideolojik deformasyonlar, günümüz medyasının karakteristiğini oluşturan çeşitli eğilimler içinden üretilmektedir. Bu eğilimler, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında tabloidleşme, magazinleşme, ticarileşme, metalaşma, reklâmın hem ticari hem de politik anlamda yerleşik bir anlatım formu haline gelmesi, enformasyon ve eğlencenin birbirine karışması (*infotainment*), medya ürünlerinin içeriklerinde standart fikrinden uzaklaşılmasıyla ortaya çıkan banalleşme, seviyesizleşme (*dumbing down*) ve Amerikanlaşma gibi başlıklar altında toplanmaktadır.

Farklı şekillerde adlandırılmış olsalar da yukarıda sıralanan eğilimlerin sahip olduğu işlevler açısından aralarında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları söz konusu eğilimlerin medyada yerleşik bir hal almasının esas olarak yurttaşların kamusal tartışma arenasından çekilmesi yönünde iş gördüğünü vurgulamaktadır. Bu doğrultuda medya, politik argüman üretimi için bir uzam oluşturmak yerine, politikacıların kendilerini seyirci pozisyonundaki halka sunduğu bir sahneye dönüşmüş, politik halkla ilişkilerin gücünü arttıran araçlar şeklinde iş görerek politikacıların birer temsil figürü haline gelmesine katkı sağlamış, kamusal-özel ayrımının ortadan kalkmasında etkili bir rol oynayarak yurttaşları doğrudan ilgilendiren meseleleri ya görmezden gelmeyi ya skandal unsurunu ön plana çıkararak sunmayı ya da

magazinsel bir anlatım içinden aktarmayı tercih etmiş, eleştirel bakış açısının gelişimi teşvik edecek argümantasyon yerine reklâm sloganı türündeki ifadeleri esas almaya başlamış, artan rekabet ortamında reklâm gelirlerinden daha fazla pay alabilmek için yayın siyasasını ticari yönlendirmelere açık tutacak biçimde şekillendirir olmuş ve son olarak farklı dönemlerde yaşanan ekonomik krizlerle baş edebilmek için gitgide artan bir şekilde ulusal ve global düzeyde tekelci yapılaşmayı benimser olmuştur. Sıralanan bu unsurların sonuçta toplumda sinizmin ve depolitizasyonun artmasında büyük rol oynadığı kabul edilmektedir.

Günümüz medyasının genel görünümünü yansıtan ve toplumsal anlamda kamusal alanda yurttaşlığın kaybolup yerini olup bitene seyirci kalan sinik kimselere bırakması şeklinde ciddi sonuçlar doğuran bu gelişmeler, iletişim ve enformasyon sistemlerine ilişkin kısıtlayıcı kuralların kaldırıldığı, iletişim araçlarına erişimin kolaylaştığı, enformasyon edinme yollarının ve araçlarının çoğaldığı, bireysel ya da kolektif açıdan ifade özgürlüğü olanaklarının genişlediği söylenen bir dönemde ortaya çıkmıştır. Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları bu ironik durumun medya üzerindeki ciddi müdahalelerin görünür olmasını engellediğini ifade etmektedir. Bu kapsamda medyada aslında kamusallık olarak nitelendirilemeyecek, işlevini yitirmiş kamusallıklar yaratılmaktadır. Televizyon örneği ele alındığında, hem gündüz kuşağında, hem *prime-time*'da, hem de gece kuşağında farklı formatlara sahip konuşma ve tartışmaya dayalı programlarda izleyici katılımının söz konusu oluşu kamusal alan nosyonunun medyada yeniden canlanmakta olduğu düşüncesine neden olmuştur. Oysa bu tür programlarda söz konusu olan, “rasyonel müzakerenin duygusal ifadeyle yer değiştirmesi”, “duyguların ve sansasyonun makul çözümler karşısında yüceltilmesi”, “eğlence ve aydınlanma ile duygu ve toplumsal sorumluluk arasındaki dengenin ortadan

kalkması”, “toplumsal sorunların bireyselleştirilerek ve çözümleri popüler terapistlerce verilen kişisel yardım önerilerine indirgenerek aktarılması” sonuçta “yurttaşlığın neredeyse alışverişe tabi kılınmasıdır” (Murdock, 2000b). Dolayısıyla, bu tür medya ürünleri, medyanın yapısal sorunlarından bağımsız olarak değerlendirildiği zaman, medyada var olduğu iddia edilen kamusal alanın, demokrasi vaadinin gerçekleşmesine katkı sağlayacak, eleştirel nitelikli, eşitlik ilkesi temelinde yurttaşların doğrudan ve aktif katılımıyla kurulmuş kamusal alanla bir ilgisinin bulunmadığı anlaşılabilir, anlaşılabilir bile bu ciddi fark bir sorun olarak değerlendirilip önemsenmemektedir.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarından farklı biçimde kamusal alan kavramını değerlendiren medya çalışmaları (örneğin Barnett, 2004; Livingstone, 2005; Livingstone ve Lunt, 1994), medyada kamusal alanın ne şekilde bir görünüme sahip olduğu noktasından hareket ederek belirli ilke, temel ve normlar ışığında olması gereken kamusal alan kavramından çok, var olan kamusal alan kavramına çalışmaktadır. Bu iki farklı kavramı kamusal alan kavrayışı ve performatif kamusal alan kavrayışı biçiminde adlandırmak mümkündür. Performatif kamusal alan kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının teorik çerçevesi, Negt ve Kluge'nin (1993) yaşantılama/deneyim kavramını ön plana çıkartan kamusal alan kavrayışından başlayarak, John Keane'nin (1995a; 1995b) temelci olmayan demokrasiye (*nonfoundationalist democracy*) yönelmiş kamusal alan kavrayışına, Nancy Fraser'in (1992; 1995) kamusal alanın homojen, tekil ve cinsiyetçi niteliğini sorgulayan postburjuva kamusal alan kavrayışına ve son dönemde Michael Warner'ın (2002) kamular-karşıt kamular ilişkisine vurgu yapan kamusal alan kavrayışına referansla kurulmaktadır. Referans kaynaklarının farklılığından da anlaşılacağı gibi performatif nitelikli kamusal alan(lar) kavrayışına sahip medya

çalışmaları kendi içinde de farklılaşmaktadır. Burada, farklı teorik konumlardan da olsa normatif ve tekil kamusal alan kavrayışına yönelik itirazlar esas alınarak normatif-performatif türündeki bir ayrıma gitmenin mümkün olduğu vurgulanmak istenmektedir.

Kamusal alanın normatif ya da performatif bir anlayışla kavranmaya çalışılması aslında kamusal alan düşüncesini var eden belirli kabuller üzerinde düşünmeyi çok da kolaylaştırıyor görünmemektedir. Bu kabullerden ilki, iletişimi gönderici-alıcı temelinde değerlendirmekten kaynaklanmaktadır. Buna göre, ifade ile muhatabın ister yüz yüze isterse medya dolayimli iletişimde karşılaşma, etkileşim veya karşıtlaşma ilişkisinde olduğu doğrudan kabul edilir. Kuşkusuz burada iletişim (*communication*) sözcüğünün kökeninin bir topluluğu, bir komünü ya da ortaklığı şart koşması oldukça etkilidir. Kamusal alan düşüncesini var eden, anlam üretimi, aktarımı, bildirimi, paylaşımı ya da mücadelesinin kurulduğu iletişim ilkesidir. Performatif kamusal alan düşüncesi sözle muhatap karşılaşmasının veya karşıtlaşmasının performansa ve temsile dayalı bir iletişim ortamında gerçekleştiğini vurgularken, normatif kamusal alan düşüncesi çeşitli müdahalelerle söz ve muhatap ilişkisinin bozulduğuna vurgu yaparak kamusal alanın inşası için iletişimi bozan yapısal unsurları problematize eder.

İster var olan isterse var olması gereken şeklinde ele alınmış olsun her iki kavrayış için iletişim garantilidir, verili olarak kabul edilmiştir, her şeyden önemlisi mümkündür. İletişime dayalı ilişkinin pek çok durumda mümkün olmadığının göz önünde bulundurulması, kamusal alan düşüncesinin geçerliliğini de sorgulamaya yol açacaktır. İletişim ve medya çalışmalarının kör noktalarından birini, iletişimin şu ya da bu şekilde kurulduğuna ya da kurulabileceğine dair güçlü bir inanç beslemeleri oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle iletişim ve medya çalışmaları alanlarında faaliyet

gösterenler, iletişimin mümkün olduğu andan itibaren konuşmakta olduklarını sıklıkla unutma eğilimine sahiptir. İletişim hakkında söz söyleme, iletişim ilişkisinin kurulduğu ya da normatif anlamda nasıl kurulacağına ilişkin ilke, temel ve normların dillendirildiği bir momente gereksinim duyar. Böylesi bir momentin olmadığı durumlarla karşılaşmak iletişim üzerine çalışanların varsaydıklarından çok daha yaygındır. Bunun yanı sıra iletişim ebedi ve ezeli değildir, iletişimin çöktüğü anları Led Zeppelin şarkısında olduğu gibi²⁸ sadece bir tür sinir krizi geçirirken yaşanacak istisnai durumlar olarak değerlendirmek de başlı başına bir sorun oluşturmaktadır. Ayrıca iletişimin kurulmadığı ya da kurulamadığı durumlara ilişkin yapılan tanım ve tariflerin iletişimin kurulduğu veya kurulabileceği moment içinden yapıldığını da belirtmek gerekiyor. Sözle muhatabın karşılaşmadığı, etkileşim içinde olmadığı ya da karşılaşmadığı hallerin, anlam üretim sürecinin yani iletişimin dışına itilmesi ve bu halin patolojik bir durumu, psikozlunun sözleri türündeki bütünlüğü olmayan, anlamsız, tutarsız, ne dediği belli olmayan, farklı aralıklarla tekrar edilen sözleri, bağırışları ya da çığlıkları kısaca sayıklama halini²⁹ ifade etmekte olduğunun

²⁸communication breakdown,
it's always the same,
i'm having a nervous breakdown,
drive me insane!

²⁹ Sayıklamanın muhatabı bulunmayan söz olarak, iletişimin temelindeki konuşmanın (*conversation*) dışında konumlanmasıyla ilgili olarak Derrida'nın (1998) Gilles Deleuze'ün ölümü ardından yazdığı metindeki kimi ifadelerini hatırlamak anlamlı olabilir. Yazı, "söylenecek çok şey var ama benim bugün bunu söyleyecek takatim yok" (*too much to say, and i don't have the heart for it today*) şeklinde başlar. Sonraki ifade, Deleuze'ün ölümünün, bize ve bana (Derrida'ya) ne yaptığı, bizi ne tür bir hale soktuğu üzerine söylenecek (ama muhtemelen hiç zaman söylenmeyecek olan) çok şey bulunduğunu, bu olayın, bu anda, burada, sanki mümkünmüş gibi kendisinden öte sonsuz bir kederi derinleştirmesinin söz konusu olduğunu belirtir. (*There is too much to say about what has happened to us here, about what has also happened to me, with the death of Gilles Deleuze, with a death we no doubt feared (knowing him to be so ill), but still, with this death here (cette mort-ci), this unimaginable image, in the event, would deepen still further, if that were possible, the infinite sorrow of another event.*) Yazının sonunda Deleuze'ün ölümünün neyi ifade ettiği, birlikte yapılacağı varsayılan uzun konuşmada Derrida'yı yalnız başına sayıklamak zorunda bıraktığı ifadesiyle dile getirilmektedir (*I will continue to begin again to read Gilles Deleuze in order to learn, and I'll have to wander all alone in this long conversation that we were supposed to have together*).

belirtilmesi iletişimin mümkün olduğu anda, iletişimin mümkün olduğu bir konumdan yapılan tanımlamalardır.

Bu bölümde değinilmek istenen son nokta, kamusal alan düşüncesinin içinde barındırdığı güçlü bir sivil-şiddet karşıtlığı ve bunun iletişimle olan bağlantısıyla ilişkilidir. Hem normatif hem de performatif kamusal alan kavrayışında, kamusal alan düşüncesinin şiddet içermeyen düşünce ve eylem tarzını esas aldığı ifade edilmektedir. Kamusal alanın kuruluşundaki önemli bir unsur olan iletişim ortamının ayırt edici niteliklerinden olan sivilliliğin esasını şiddet içermemesi oluşturmaktadır. Şiddetin başladığı andan itibaren artık politika üretmenin mümkün olmadığı düşünülmektedir. Bu noktada Balibar'ın Habermas'ın iletişim etiği vurgusuna sahip sivillik anlayışına ilişkin sözlerinin, Habermas sonrası performatif nitelikli kamusal alan kavrayışlarını da içine alacak biçimde, iletişimin var olmadığı durumları da unutmadan/yok saymadan okumak anlamlı olacaktır: “Ama Habermas “iletişimin” kapılarının bazen zorla, hatta bazen şiddetle açılması gerektiğini, yoksa sonsuza kadar kapalı kalacaklarını unutuyor” (Balibar, 2000/2001: 41).

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının teması kamusal alan teması odağında ele alındıktan sonra bu kısmın son bölümünde kavrayışın ifade sel ortaklıkları üzerinde durulacaktır.

1.4. İfade sel Ortaklıklar

1.4.1. Medyanın, modern zamanlarda demokrasi vaadinin gerçekleşmesi yolunda verilen mücadelenin gitgide dışında yer almasına yol açan siyasi ve ekonomik sorunlara ilişkin ifadelerin oluşturduğu ortaklık:

Modern medyanın gelişiminin kökeninde, enformasyon aktarımı ve konuşma platformu, ortamı ve aracı olarak yüz yüze iletişimden ciddi bir kopuş yatmaktadır.

Bu doğrultuda Graham Murdock'un "Media, Culture and Modern Times: Social Science Investigations" (2002) (Medya, Kültür ve Modern Zamanlar: Sosyal Bilim Soruşturmaları) başlıklı makalesinde medyanın çağdaş toplumsal düzenin inşasında merkezi rol oynadığı belirtilmektedir. Bu makaleye göre medya, a) hem büyük şirketlerin ve hem de devletlerin etkililiklerini arttırmada önemli olanaklar sağlamaktadır, teritoryal ve ekonomik imparatorlukların kumanda, koordinasyon ve kontrol konusunda karşılaştıkları sorunlarla baş edebilmeleri için vazgeçilmezdir b) devletin ve büyük şirketlerin her daim gereksinim duyduğu kamusal desteğin sağlanmasında önemli bir role sahiptir c) insanların dünyayı anlamaları ve yorumlamalarına yarayan dil ve imgelemin kâr amaçlı medya endüstrilerinde çalışan profesyonellerce yaratılmasıyla ilişkili olarak, kamusal kültürün oluşumunda etkilidir d) sunduğu dolayımlanmış kamusal kültürle sıradan insanların inançları ve davranışları üzerinde etkiye sahiptir (Murdock, 2002: 40-41).

Makalede dört madde halinde sıralanan bu meseleler öteden beri farklı düzlemlerde medyayla ilgili olarak yapılan tartışmalarda dile getirilen sorunların başında gelmektedir. Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında, her bir grup içindeki meselelere ilişkin değerlendirmelerine rastlamak mümkün olsa da, bu çalışmaların esas olarak ilk grupta yer alan meseleler üzerinde odaklaştıkları söylenebilir. Bu doğrultuda üç K'yi, yani kumanda, koordinasyon ve kontrolü sağlama hedefiyle medyaya yönelik devlet ve/veya piyasa kökenli müdahaleler ve bu müdahaleler sonucunda günümüz medyasının aldığı hal ve karşılaştığı sorunların tartışılması gerektiği, hatta medya çalışmalarında bu meselelerin tartışılmasına öncelik verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çeşitli biçimlerde tekrarlanan bu vurgu, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarındaki ideoloji yaklaşımını kristalize eden ifadelerden olup, bu

türden çalışmalar arasında ifadesel düzeyde belli bir ortaklıktan söz etmeyi mümkün kılmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın bu bölümünde söz konusu ifadesel ortaklığın, değerlendirilen çalışmaların benimsediği ideoloji kavrayışını belirginleştirme tarzına değinilecektir.

Epistemolojik motifli ideoloji anlayışına sahip medya çalışmalarında sıklıkla rastlanan bir önermeyi şu şekilde formüle etmek mümkündür: “Medyanın yapısı ve performansını anlamak ve açıklamak için, bu yapı ve performansın altında yatan esas gerçeğin, eleştirel bir bakış açısıyla şekillenmiş tarihsel bir analizle ortaya konulması gerekmektedir.” Bu önerme, medya çalışmaları alanında yapılmış bir incelemenin tatminkâr olabilmesi için başlıca üç mesele üzerinde odaklanması gerektiğine işaret etmektedir. İlki incelemenin yüzey ve derinlik ayrımını gözetmesi gerektiğine ilişkindir. İkincisi incelemenin normatif bir temele dayanması gerektiğini ifade ederek, var olan ve var olması gereken arasındaki ayrımın okuyucuya sunulmasında ısrarlıdır. Üçüncüsü de var olan fenomenin zaman ve mekân ürünü olduğuna dikkat çekilmesi gerektiğiyle ilgilidir.

Bu üç unsurdan ilkinde göre, medya kurumları ve içeriğinin altında yatan esas gerçeklik alanında artık global hal almış olan ve rekabetin, entegrasyonun, tekelleşmenin ön planda olduğu kapitalist üretim tarzının egemenliği söz konusudur. Medya içeriği, bu çerçeveden ele alındığında, kural tanımayan ya da kendi kurallarını kendisi inşa eden dev medya şirketlerinin bir çıktısıdır. Aslında medya şirketleri tanımlaması da yerinde olmayabilir, çünkü medya kuruluşlarının sahipleri artık farklı sektörlerde faaliyet gösteren bir dizi büyük şirketin kontrolünü de elinde tutmaktadır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde medya içeriğinin de dâhil olduğu tüm kültürel ürünlerin üretim, tüketim ve dağıtımının çok güçlü ve karmaşık bir yapının ürünü

olduğu yapılan medya çalışmalarında belirtilmesi gereken önemli unsurdan birisi olmalıdır.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, altta yatan ve medya kurumlarının, medyaya ilişkin çeşitli düzenlemelerin ve medya içeriğinin derinliğini ifade eden bu gerçeklik alanının, sunulan ürünün içinde var olduğu topluma ve toplumsal ilişkilere dair, farklı anlatım tarzlarında belirli ifade kalıplarını sıklıkla kullandığına değinmektedir. Bunun da ötesinde, entelektüel kullanım da dâhil olmak üzere bu ifade kalıplarının toplumsal kullanımına yaygınlık kazandırıldığı vurgulanmaktadır. Bu nedenle, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının bakış açısından, yapılan bir medya incelemesinden beklenen, esas gerçekliğin kendisini gizlemesine yardım eden bu ifade kalıplarını eleştirel bir perspektifle sorgulamasıdır. Bu vurgunun epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarınca taşıdığı önem, söz konusu ifade kalıplarının gerçek değil, ideoloji olmalarından kaynaklanmaktadır. Altta yatan gerçeklik alanının yol açtığı eşitli gc ilişkilerini gizleyen bu ideolojiler, kendine yönelik sorgulamanın ve direnişin oluşmasına da engel olmaktadır.

Kuralların yıkılmasıyla ifade özgürlüğünün ve kültürel ürünlere ulaşım olanaklarının artması, enformasyon ve haberin global düzeyde serbest dolaşımı ve elitist anlayışın yerine demokratik anlayışın başat düzenleme ilkesi olarak benimsenmesiyle bildirim ve yargı kipinin, etkileşim ve paylaşım kipine dönüşmesi, politik ve kültürel anlamda katılımcı, demokratik ve eşitlikçi bir ifade ve tartışma platformunun yaratılması türündeki ifadeler, örneğin “enformasyon toplumu” gibi bir ifade kalıbı içinde sürekli yinelenerek toplumsal anlamda yaygın bir kullanıma sahip olabilmektedir. Bu doğrultuda Nicholas Garnham’ın “Information Society Theory as Ideology: A Critique” (2001a) (İdeoloji Olarak Enformasyon Toplumu Kuramı: Bir

Eleştiri) başlıklı yazısında, enformasyon toplumu teorisinin, içinde yaşadığımız tarihsel dönemin başat ideolojisi olduğunu belirtilerek, bu teori içinden ortaya atılan argümanların toplumsal iletişim yapısı ve süreçleri ile genel anlamda toplumsal yapı ve süreçler arasında ilişki kurmada yetersiz kaldıkları vurgulanmaktadır. Makaleye göre, enformasyon teorisi olarak ideoloji, devrim olarak nitelenen dönüşümün a) üretim tarzı üzerindeki etkisini b) üretim organizasyonu, emek yapısı ve bilinci ile toplumsal tabakalaşma üzerindeki etkisini c) politika ve kültür alanlarındaki etkisini göstermede yetersiz kalmaktadır (Garnham, 2001a: 163-164).

Medya yapısı ve performansının tarihsel perspektifle ele alınması gerektiğine ilişkin üçüncü unsur, büyük ölçüde incelemenin esas olarak modernizmin gelişimi dikkate alınarak yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu türden tarihsel bakış açısı geliştirildiğinde mevcut olanın, demokrasi vaadinden ve Aydınlanma ilkelerinden uzaklaşmayı ifade etmekte olduğu ve toplumsal eşitsizliklerin giderek derinleşmesi anlamını taşıdığı daha iyi anlaşılacaktır. Tüketim ideolojisiyle medya artık tartışmanın, fikir alışverişinin uzamı olabilme ihtimalinden giderek uzaklaşarak, skandalın, teşhir ve sergileme ile itirafın uzamı haline dönüşmüştür. Bu nedenle medya ürünleri karşısında tüketicilerin elde ettikleri hazlardan, kimliklerden vs. bahsetmek, epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının birçoğunda “tekerleğin yeniden keşfedilmesi” (örneğin Ferguson ve Golding, 1997), “ahlaki ahmaklık/kretenizm” (Tester, 1994: 3), “kültürel popülizm” (Frith ve Savage, 1993; McGuigan, 1992) ya da “yeni revizyonizm” (Curran, 1999) olarak nitelendirilmektedir. Bu nokta bizi çalışmaların sahip olduğu bir diğer ifadesel ortaklığa taşımaktadır.

1.4.2. *İzleyici/alımlama araştırmalarına, ideoloji çözümlmelerine ve kültürel çalışmalara yönelik itirazlarda benimsenen üsluba ilişkin ortaklık:*

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları içinde yer alan pek çok metin kendi perspektifinden belirli bir düşünceyi ortaya koymakla yetinmez. Ortaya atılan düşünce, sıklıkla kendine karşıt olan bir konum belirler, buna işaret eder ve bu karşıt konumu tanımlar ya da adlandırır. Örneğın bir metinde “kültürel alana dair yapılan bir analizde üretim, dağıtım ve tüketim düzeyleri birbiriyle ilişkilendirilerek ele alınmalıdır” anlamını taşıyan bir önermenin yer aldığını düşünelim. Bu türden bir önermenin hemen ardından “postmodernizmin, postyapısalcılığın, postkolonyalizmin, psikanalizmin etkisindeki ideoloji araştırmalarının/kültürel çalışmaların/izleyici araştırmalarının yaptığı gibi ürün ya da izleyici üzerine odaklanma, araştırmayı tarihdışı, görececi, ampirik, revizyonist ve idealist bir zemine taşımaktadır” anlamını içeren bir diğerk önerme yer almaktadır. Ancak söz konusu önermenin ifade edilişi çoğunlukla polemik tarzında olmaktadır.

Bu çalışmada epistemolojik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının başta kültürel çalışmalar olmak üzere kendisinden farklı diğerk yaklaşımlara yönelik itirazlarında benimsedikleri üslubun ciddi bir sorun olduğu düşünülmektedir. Bu noktayı örnekleme üzere *Cultural Studies in Question* (Kültürel Çalışmalar Sorgulanıyor) adlı derlemede yer alan makalelerde kültürel çalışmalara ilişkin olarak kullanılan ifadelerden bazılarını göz atılabilir:

“Kültürel çalışmaların, sonsuz plastikliğin pedagojisi yönündeki eğilimi...”, “...[John Fiske için] göstergebilimsel demokrasinin ve izleyici/okuyucu gücünün yandaşı. Önceki konumunu terk etmese de yeni çalışmaları kurucu babanın revizyonizmi türünde fikirler öne sürüyor”, “...sadece metinsellik üzerine çalışan teorik pratisyenlerin görüş kuvveti “dünyayı değıştirmekten sözcüğü değıştirmeye” [Sivanandan’dan alıntı] düştü” (Ferguson ve Golding, 1997: xii, xviii, xxv);

“genç ve artık o kadar da genç olmayan akademisyenlerin meşgale edindikleri ve kendi reklâmlarını yaptıkları alan...” “Belki de milyonlar aslında anadamar popüler kültürün hegemonik süngerince emilmiş değildir! Belki özgürdürler ya da evlerinde kanepelerinde otursalar bile genelden farklı düşünmektedirler. Eğer ‘devrim’ görünmezlik noktasına ulaşmışsa, güçlüler tarafından empoze edilen hegemonik kültürün zaferi ve hemen hemen karşı konulamayan medya hakkında düşünmek can sıkıcıdır”, “Avrupa’nın Anglosakson bölgesi, Kuzey Amerika ve Avustralya boyunca sınıf eşitsizliği artmış, insafsız bireycilik şiddetlenmiş, yoksulların yaşam koşulları kötüleşmiş, ırkçı gerilimler tırmanmış, sendikalar ve sosyal demokrat partiler zayıflamış ya da içinden çıkılamayan çözümsüz bir noktaya ulaşmış olabilir, ama boş ver. Popüler kültür çalışmasına katıl, orada azınlıkların bulmayı umdukları ödüle yönelik sahip olunan sempatiyle birlikte artık kimsenin hoş olmayan -eski moda bir kelimeyle- gerçeklerle uğraşmasına gerek yoktur.” (Gitlin, 1997: 25, 30, 34);

“Angela McRobbie ve diğerlerine göre alışveriş kadınlara özerk biçimde kendini ifade edecekleri bir uzam bahşediyor. Ötekiler için romans edebiyatı ve pembe diziler aynı işleve sahip. Eski kötü günlerde biz buna kaçış derdik ve o sofı, püriten sosyalist günlerde bu kötü bir şeydi” (Garnham, 1997b: 67).

Yukarıda örneklenen tek kitap bile, polemikğin yerleşik bir anlatım tarzı haline gelmeye başladığını göstermektedir. Aslında dikkati çekilmek istenen nokta, kültürel çalışmalara yönelik hiçbir eleştirinin, sorgulamanın, karşı çıkışın yapılmaması gerektiği değil, söz konusu eleştirideki (belki sataşmadaki) hâkim anlatım tarzının polemik niteliği taşımasıyla ilgilidir. Bu arada bahsi geçen kitabın ikinci kısmının, Garnham’ın yukarıda alıntılanan ifadesinde ismi geçen Angela McRobbie’nin de aralarında bulunduğu, kültürel çalışmalar içerisinde faaliyet gösteren çeşitli akademisyenlerin alana yönelik eleştirel değerlendirmelerinin yer aldığını makalelerinden oluştuğunu da eklemek gerekiyor.

Bu çalışmada ayrıca polemikğin tamamıyla akademik üretimin dışında bırakılması gerektiği de savunulmamaktadır. Bir metnin tamamı ya da bir bölümü dikkati çekilmek istenen problem üzerindeki vurguyu arttırmak üzere ya da başka bir nedenle polemikği bir anlatım tarzı olarak benimseyebilir ancak sorun belli yazarların

aynı konu üzerinde devamlı olarak polemiğe başvurarak, metin içinde kendine saldıracak bir düşman yaratarak ilerlemeyi tercih etmeleridir. Polemikçiye özgü genel nitelikleri Michel Foucault şu şekilde ifade etmektedir:

Polemikçi baştan sahip olduğu ve sorgulamaya asla yanaşmayacağı birtakım ayrıcalıklarla donatılmış biçimde polemiğe girişir. İlke olarak, kendisine bir savaş yürütme yetkisi tanıyan ve bu mücadeleyi haklı bir çabaya dönüştüren haklara sahiptir; karşısındaki kişi hakikati arayan bir ortak konumunda değil; bir hasım, yanılmakta olan, zarar vermekte olan ve varlığıyla tehdit oluşturan bir düşman konumundadır. Polemikçinin gözünde, oyunun sırrı, karşısındaki kişinin konuşma hakkına sahip bir özne olarak kabul edilmesinde değil; muhatap olarak, her türlü diyalogdan dışlanmasında yatar. Polemikçinin nihai amacı, elde edilmesi güç bir hakikate mümkün olduğu kadar yaklaşmak değil, kendisinin en başından beri açıkça savunmakta olduğu haklı davayı zafere ulaştırmak olacaktır. Polemikçi, tanımı gereği düşmanına tanınmayan bir meşruiyetle hareket eder (Foucault, 2000c: 279).

Polemikle ilgili olarak son bir noktaya daha değinmek gerekiyor. Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip metinler içinde polemiğe, kültürel çalışmalara ilişkin değerlendirmelerde bulunurken bu denli sıklıkla başvurulması, bu çalışmaların konsensüsü hedefleyen eleştirel, müzakereci, rasyonalist, argüman üretiminin kamusal alan için taşıdığı önemden bahsetmelerinin hemen ardından gerçekleşmektedir. Aslında beklenen, kültürel çalışmalar üzerine yapılan tartışma ve sorgulamanın çalışmaların benimsediği kamusal anlayışıyla uyum içerisinde olmasıdır, ancak gerçekleşen, kültürel çalışmalarla tartışmaya girişmeye çabası değildir. Benimsenen polemik, kültürel çalışmaların sadece tartışma konusu/nesnesi halinde, medya çalışmaları alanına verdiği zararlar, sahip olduğu yanılıyla ve akademik gelişime tehdit oluşturmasıyla tartışmaya dâhil olmasına olanak tanımaktadır.

Epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları için kültürel çalışmalar, izleyici araştırmaları ve/veya ideoloji çözümlemeleri, sahip olunan epistemolojik mantığa uygun olarak, “benim değil, ötekinin sözü” biçimdeki ideoloji

formülüyle değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, özgürleşmeyi yanlış yerde arayan, sınıf mücadelesini yeterince önemsememesinden ötürü var olan ve giderek derinleşen eşitsizliği ortaya koyamayan, Aydınlanma ve demokrasi idealinden uzaklaşan, kapitalist sistemi eleştirel bir perspektifle sorgulayamadığı için onun etkisi altında kalan; kısaca gerçek değil ideolojik olan kültürel çalışmalardır.

“Gerçeklik ve İdeoloji” kümesi altında değerlendirilen metinlerin tartışılmasının ardından, çalışmanın bir sonraki kısmında, bu kümeyi kesen ilk ideoloji ekseni itibarıyla “Gerçeklik ve İdeoloji” kümesi ile kesişmekte olan “Ekonomik İlişkiler ve İdeoloji” kümesine ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. Ekonomik İlişkiler ve İdeoloji

Çalışmanın ikinci kısmında ekonomik ilişkilerin ideolojiyi şekillendirmedeki gücü, etkisi ve önemi üzerinde duran medya çalışmaları değerlendirilmektedir. Bu türdeki medya çalışmaları, ekonomik ilişkilerin ideolojinin ortaya çıkmasındaki belirleyici gücüne odaklandıkları için, bu küme içerisinde öne çıkan ideoloji kavrayışı, belirlenim motifli ideoloji kavrayışı olarak adlandırılmıştır. Kuşkusuz belirlenim motifli ideoloji kavrayışı doğrudan Marksist gelenekteki, altyapının üstyapıyı belirlediğine ilişkin vurgunun tartışılması üzerinde yoğunlaşılmasını talep etmektedir. Bu doğrultuda ilk etapta belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının belirlenim ilişkisini ne şekilde tarif ettiğine değinmek yararlı olacaktır.

“Ekonomik İlişkiler ve İdeoloji” kümesi içerisinde yer alan medya çalışmaları, belirlenimi bir tür önbelirlenim (*predetermination*) anlamına gelecek şekilde, “öngörülebilir süreç”, “bilinen akıbet”, “sonucun ne olacağının önceden bütünüyle kontrol edilmesi” ya da “kaçınılmaz son” biçiminde ele almaz. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının hemen hepsinde, ekonomik düzey ile siyasal ve ideolojik düzeyler arasında yansıtmacı nitelikli saydam bir ilişki olduğu varsayılmamaktadır. Kuşkusuz medya çalışmaları alanında bu türden örneklere de rastlamak mümkündür ancak bunların sayısı oldukça azdır. Böylesi medya incelemelerinin neredeyse tamamı, kurumlaşmış medya ve iletişim çalışmaları alanı içinden üretilmiş örneklerden çok, siyaset bilimi ya da sosyoloji içinden üretilmiş, daha işlevselci nitelikteki medya yorumlarından (örneğin Miliband, 1977) oluşmaktadır. Bu yüzden çalışmanın bu

ikinci kısmında, katı ve indirgemeci belirlenimi esas alan medya çalışmaları üzerinde büyük ölçüde durulmamaktadır.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının, ekonomik ve sınıf indirgemeci belirlenimi esas almamalarının başlıca nedeni kuşkusuz bu çalışmaların genel anlamda kültüre ilişkin söz söylemeleriyle, ürettiği argümanların esas olarak kültürel alana dair olmasıyla ilişkilidir. Bu bağlamda medya çalışmaları alanının da içerisinde yer aldığı kültürel alanın, indirgemeci bir tarzda belirlenmiş olduğunu ifade etmek zaten, yapılması tasarlanan kültürel incelemeyi başlamadan bitiren nitelikte bir açıklama olacaktır. Bir başka ifadeyle, indirgemeci nitelikli belirlenimi esas almak, sonuçlarının önceden ve zaten ekonomik düzeye kestirilebileceği varsayılan kültürel alana dair araştırma ve inceleme yapmayı ifade edeceği için, bir anlamda anlamsız bir çabayı dile getirmektedir. Bu nedenle medya çalışmaları alanında doğrudan medya kurumlarının ekonomik yapısı ve örgütlenme tarzı üzerinde yoğunlaşan çalışmalarda bile, hemen her zaman medya kurumlarının alelade mallar üreten kurumlar olmadığı belirtilmekte ve medya sektöründeki üretimin, kültürel üretimin özgünlüğü içerisinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları belirlenimi indirgemeci bir tarzda değilse, ne şekilde kavramaktadır? Bu kısımda değerlendirilen medya çalışmaları belirlenimi esas olarak “sınır koymak” ve “baskı uygulamak” anlamında kullanılmaktadır. Ağırlıklı olarak ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş İngiliz yazarların kullandığı “sınır koymak” ve “baskı uygulamak” ifadeleri, Raymond Williams’ın belirlenim kavrayışından miras alınmıştır. Kuşkusuz “Ekonomik İlişkiler ve İdeoloji” kümesi içinde sadece İngiliz ekonomi politikçilerin medya incelemeleri yer almamaktadır. Bu küme içerisine başta Armand Mattelart’ın

çalışmaları olmak üzere, ekonomik ilişkiler ve ideoloji ilişkisini tartışan pek çok medya incelemesini yerleştirmek mümkündür. Ancak doğrudan Williams'dan devralınan “baskı uygulamak” ve “sınır koymak” ifadeleri kullanılmayan bu incelemelerde de belirlenim, yansıtmacı bir model anlayışıyla ele alınmamaktadır. Kısaca, “Ekonomik İlişkiler ve İdeoloji” kümesi içinde yer alan bir incelemede “baskı uygulamak” ve “sınır koymak” ifadeleri kullanılsa da, kullanılmasa da belirlenim kavramı, indirgemeci bir kavrayışla değerlendirilmemektedir.

Çalışmanın bu kısmının ilk bölümünde belirlenim motifli ideoloji kavrayışının temel nitelikleri tarif edilirken, Marksist gelenek içinde, belirlenimin ekonomik ve sınıf indirgemeci bir tarzda ele alınmasına ve bunun eleştirilerine ilişkin tartışmalara yer verilmemektedir. Yukarıda da değinildiği gibi bunun başlıca nedeni, belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarında bu türden katı bir belirlenim kavrayışına çok az sayıdaki örnek dışında rastlanılmamasıdır. Bunun yerine, bu kısmın ilk bölümünde belirlenim motifli ideoloji kavrayışının mekanik nitelikli olmayan ve doğrudan yansıtma ilkesini esas almayan nitelikleri vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının yanıt arayışına girdiği temel sorular, “kültürel üretim sürecinde ideoloji nasıl belirleniyor?” ve “bir kültürel üründe ideolojik içerik niçin oluşuyor?” biçiminde ifade edilebilir. Bu sorulara verilen yanıtta, medyada ideolojik çıktının belirlenmesinde, medyanın içerisinde yer aldığı ekonomik ve politik bağlama öncelik verilerek, belirlenimin kapitalist üretim tarzı içinde gerçekleştiği ifade edilmektedir. Elbette belirlenim motifli ideoloji kavrayışının daha güncel örneklerine bakıldığı zaman, üretim tarzı ifadesinin yerini geç kapitalizm, uluslararası, ulusötesi veya global kapitalizm ya da kısaca globalizm ifadesinin/ifadelerinin aldığı görülmektedir.

Ancak 1980'ler öncesine ait belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında da geç kapitalizm türündeki ifadeler rastlamak mümkündür (örneğin Murdock ve Golding, 1974; Golding ve Murdock, 1979). Kuşkusuz üretim tarzından globalizme geçişte gözlemlenen bu kavramsal değişim, 70'li yıllardan itibaren kapitalizmin geçirdiği tarihsel dönüşüm ve yeniden yapılanmasının bir sonucudur. Ancak bu kavramsal değişikliği, belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının kendi içindeki bir kopuş olarak değil, zaman içerisinde yaşanan ve devamlılığı, tekrarı ve sürekliliği de dışlamayan bir değişim biçiminde değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Medyadaki ideolojik çıktının, üretim tarzının sınırlandırıcılığı ve baskı uygulayıcılığıyla belirlendiğinin ifade edilmesi aynı zamanda, maddi üretim düzeyi ile tüketim düzeyi arasında belli bir uygunluğun ve uyumluluğun bulunduğu varsayılması anlamına da gelmektedir. Buna göre belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının genel olarak, kültürel tüketimle kültürel üretim arasındaki denk düşme ilişkisini ortaya koymayı hedefledikleri ifade edilebilir.

İdeolojik çıktının nasıl oluştuğu ve niçin ortaya çıktığının açığa çıkarılmasıyla ilgili bu iki tartışma öbeği, belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının ideolojiyi temelde birbirini tamamlayacak şekilde hem üretim tarzının belirleyiciliği hem de üretim ve tüketim arasındaki denklik ilişkisi içinden tartışıklarına işaret etmektedir. Söz konusu tartışmalar, belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları içerisinde,

1. İdeolojinin, üretim tarzının belirleyiciliğinde oluştuğunun vurgulanmasını ve

2. İdeolojinin, üretim ve tüketim düzeyleri arasındaki denklik ilişkisine uyum göstermekte olduğunun vurgulanmasını

beraberinde getirmiştir. Çalışmanın bu kısmının ikinci bölümünde yukarıda maddelenen vurgular, *ideoloji | belirleyen üretim tarzı eksenini* ve *ideoloji | üretim ve tüketim arasındaki denklik ilişkisi eksenini* başlıkları altında ele alınmaktadır.

Her iki eksen aracılığıyla belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının, medya ürünlerinin içeriğini ideolojiye indirgemeleri ve bu içeriği ideoloji olarak adlandırmaları tartışılmaktadır. Çünkü bu nokta çalışmanın bu kısmında üzerinde durulmak istenen temel sorunu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda yapılan değerlendirmede, medya ürünlerinin içeriğini ideolojiye indirgeyen böylesi bir bakış açısının özellikle ideoloji-anlam ilişkisinin tartışılabilmesi önünde ciddi bir engel oluşturduğu vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Yukarıdaki noktanın yanı sıra, *ideoloji | üretim ve tüketim arasındaki denklik ilişkisi* eksenini tartışılırken, çalışmanın “Gerçeklik ve İdeoloji” başlıklı ilk kısmında da değinilen bir soruna tekrar dönülüp, belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının, bu alanda meta formunun ne olduğuna ilişkin bir tespitle bulunmalarına rağmen (medya çıktısı, izleyici ya da izleyici ölçümleri şeklinde), bu formun niye ortaya çıktığını ve neden özellikle o formu aldığını açıklamada yetersiz kalmaları, kısaca bir tür meta analizi sunamamaları üzerinde durulmaktadır.

Bu kısmın üçüncü bölümünde ise belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının ideoloji üzerine ve ideoloji hakkında çeşitli argümanlar üretmesini mümkün kılan temalar üzerinde durulmaktadır. Bu temaları metalaşma, sembolik değişimde görülen eşitsizlikler, profesyonel gazetecilik ideolojisinin sorgulanması, globalizm ve globalizmin medya üzerindeki etkisi, neo-

liberal politikaların medyadaki uzantıları ve neo-muhafazakârlık ve medya ilişkisi biçiminde sıralamak mümkündür.

Üçüncü bölümde birbiriyle ilişkili de olsa, yukarıda sıralanan konu başlıklarının hepsinin ayrıntılarıyla tartışma olanağı bulunmamaktadır. Üzerinde yapılan tartışmaların diğerlerine oranla biraz daha geniş bir literatürü oluşturması nedeniyle, bu bölümde, “neo-liberal politikaların medyadaki uzantıları” teması üzerinde odaklanma yoluna gidilmiştir. Bu tema çerçevesinde neo-liberal görüşün medyadaki izdüşümü, telekomünikasyon altyapısının özel sektöre devredilmesi gibi özelleştirme politikaları, deregülasyon, kamu hizmeti yayıncılığın yerini özel yayıncılığın alması, özel medya kuruluşlarının artan düzeyde holdingleşmesi, çeşitlenmesi ve yoğunlaşması gibi çeşitli unsurlarla tarif edilmeye çalışılmaktadır.

Son olarak bu kısımda kavrayışın ifadesel düzeydeki ortaklığı, belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının, yeni medyanın ve teknolojilerin sayısının artmasını ve kullanımının yaygınlaşmasını, doğrudan iletişim olanaklarının demokratikleşmesi biçiminde değerlendiren yorumlara ilişkin eleştirileri “yeni medyanın olumlanmasına yönelik kaygıları dile getiren ifadelerin oluşturduğu ortaklık” başlığı altında değerlendirilmektedir.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışını bir anlamda kristalleştirdiği düşünülen bu ifadesel ortaklık aracılığıyla bu kısım içerisinde bir kez daha kavrayışın medya ürünlerinin içeriklerini ideolojiye indirgeyen bakış açısına değinilerek, böylesi bir perspektifin temelde sembolik temsil anlayışından uzaklaşmama sorununu içinde barındırdığı belirtilmektedir. Bu sayede, belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarındaki temsil anlayışının, Marx’ın özellikle olgun dönem eserlerinde olduğu gibi yer değiştirme ve yoğunlaşmaya dayanmadığına dikkat

çekilerek, bu çalışmaların katı bir sembolik temsil anlayışını benimsemeyi tercih etmeleri üzerinde durulmaktadır.

2.1. Belirlenim Motifli İdeoloji Kavrayışı

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışı ideolojiyi, toplumsal oluşumun farklı düzeyleri arasındaki ilişki içerisinde tanımlamaktadır. Marksist gelenekte genel anlamda altyapı-üstyapı ilişkisi biçimiyle tartışılan bu ilişki çerçevesinde kabaca ifade etmek gerekirse, altyapının üstyapıyı belirlediği vurgulanmaktadır. İdeoloji de mevcut üretim tarzınca belirlenmiş bilinç biçimleri ve fikirleri ifade etmesinden dolayı üstyapı içinde konumlanmıştır.

Tatsuro Hanada Marx'ın teorisindeki altyapı-üstyapı formülasyonunun, burjuva düşüncesinde yerleşik bir hal almış olan bir ayrıma ve ikililiğe işaret ettiğini vurgulamaktadır. Hanada'ya göre burjuvazi ekonomik ve kültürel anlamda ortaçağ kamu otoritesine karşı çıkarken hem özel mülkiyet hem de aydınlanma eğitimi düşüncelerinden beslenmiştir. Birbirinden ayrı bu iki alan daha sonra pazar/piyasa ve kamusal alan biçiminde gelişirken, madde ile ruh ya da üretim ile iletişim arasındaki yarılmayı da ifade eder olmuştur. Bu kapsamda Marx'ın altyapı-üstyapı ayrımı da öncelikli olarak zaten burjuva düşüncesinde var olan ikililiğe dikkat çekmektedir. Yazar, kabaca madde ve bilinç arasındaki ayrımı dile getiren bu formülasyonda Marx'ın ideoloji kavramı aracılığıyla birbirinden ayrı bu iki yapıyı bağlantılandırıldığını ifade etmektedir. Benzer biçimde Marx'ın teorisindeki üretim güçleri ve üretim ilişkileri şeklindeki birbirine zıt, birbiriyle çelişik iki kavram da Marx'ın teorisinde üretim tarzı kavramı aracılığıyla birbiriyle bağlantılandırılmaktadır (Hanada, 2004: 96-97).

Hanada'nın yukarıda özetlenen açıklaması altyapı-üstyapı ilişkisini, bu ilişkinin tartıştığı problem çerçevesinde ele alarak, formülasyonun içinden çıktığı felsefi bağlama da netlik kazandırmaktadır. Hanada'nın bu kısa açıklamasının ardından altyapı-üstyapı ilişkisindeki kilit kavram olan belirlenim kavramı üzerinde durmak yararlı olacaktır. Bu doğrultuda belirlenim kavramının Marx'tan öncesini de kapsayacak şekilde tarihsel serüvenine ve kullanım tarzlarına değinmek üzere, Raymond Williams'ın *Anahtar Sözcükler* (2005) başlıklı çalışmasındaki, belirlenim maddesinde yer alan açıklamalara bakılabilir.

Raymond Williams, belirlenim kavramının ilk kullanımlarının “sınır getirmek” anlamını taşıdığını vurgulamaktadır. Williams'a göre, kavramın “...bir sürece sınır getirmek, dolayısıyla son vermek anlamı, mutlak son anlamını kazanınca güçlük ve ardından bulanıklık” ortaya çıkmıştır. Belirlenimi “koşullanmış süreç” biçimiyle ele alan ve belirleyenin otoritesine vurgu yapan modern anlamların teolojik bir kökeni bulunmaktadır. Williams bu noktada Tanrı'nın insanın kaderini belirlemesi ifadesinin kullanımını örnek gösterir ancak, kavramın bu türden kullanımının mutlak anlam haline gelmediğini ifade eder. Dolayısıyla 16. yy.'da bile kavram üzerindeki tartışma “...süreci tanımlayan koşullar anlamı ile öngörölmüş ya da bilinen akıbetiyle koşullanmış süreç anlamı” arasında gidip gelmektedir.

Belirlenimin, fizik başta olmak üzere çeşitli bilim dallarındaki kullanımına da değinen Williams, kavramın “genel bir yasa ya yasalar tarafından kontrol edilen süreç biçimleri” ile “kaçınılmaz görünen akıbet biçimleri” tarzındaki kullanımları arasında ayırım yapmanın güç olduğunu vurgulamaktadır. Aslında sorun, bir sürecin ya da olayın sonunda ortaya konan geriye dönük belirlemede değil, henüz tamamlanmamış bir süreçle ya da olayla ilgili olarak ortaya atılan ileriye dönük belirlemede daha barizdir. Kavramın içerdiği kontrol, kısıtlama ve kaçınılmazlık

anlamlarına 19. yy.'ın ortalarından itibaren dıştan gelen neden anlamı da eklenmiştir. İradenin var olan sürecin dışına itilmesi anlamını içeren bu kullanım, “bir sürecin ya da olayın gidişatını sabitleyen, önceden var olan ve çoğunlukla “dış” koşullar bulunduğunu kabul eder.” Williams son olarak, kişinin bir şey yapmaya kararlı olmasını dile getiren ifadenin de önceleri belirlemek fiili ile dile getirildiğini ve bu kullanımın insan iradesini dışlamadığını belirtir. Ancak, insan iradesini dışlamayan ama tamamen de “bağlantısız eylem” içiminde kullanılmayan bu anlamın belirlenimin modern anlamında fark etmek pek de mümkün değildir (Williams, 2005: 118-123).

Belirlenim kavramının tarihsel olarak farklı dönemlerdeki pek çok durumda birbiriyle çelişen nitelikteki kullanımları aslında sorunun, kavram üzerine Marksizm içinden yürütülen tartışmalarda konuşan öznenin Marksizm içindeki konumuna işaret eden bir mesele olmadığını ortaya koymaktadır. Bu anlamda kavramın içerdiği farklı anlamlar, basitçe farklı Marksist konumların yorum farklılığını dile getirmemektedir. Yukarıdaki örnekler Marksizm içinde belirlenim kavramı kullanılmaya başladığında zaten kavramın “sınır getirmek”, “mutlak anlamda son vermek”, “koşullanmış süreç”, “öngörülmuş gelecek”, “bilinen akıbet”, “kontrol edilen süreç” “kısıtlayan veya baskı uygulayan güç”, “dıştan gelen neden”, “öznenin bir eylemi gerçekleştirme konusundaki kararlılığı”, “eylemin bağlantısız olmaması” gibi pek çok farklı ve belli anlamlarıyla çelişen kullanımları bulunduğunu açığa çıkarmaktadır.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışı içinde ideolojinin belirlenmiş olmasına yapılan vurguda da, belirlenim kavramının farklı kullanımına rastlanmaktadır. Bu ideoloji kavrayışı içerisinde ideoloji, ekonomik ilişkilerin yansıması ya da mevcut üretim tarzının düşünsel ve simgesel düzeyde yeniden üretimi şeklinde ele alınabildiği gibi, kavrayış içinde ideolojik alan ve pratiklere, ekonomik ilişkiler

karşısında belli bir özerklik tanıyan değerlendirmeler de söz konusudur. Marksist gelenek içerisinde ideolojinin ve genel anlamda üstyapının belirlenmesinde ekonomik belirleyicilik esas olsa da, bunun, ekonomik indirgemecilik şeklinde her zaman ve her durumda tek belirleyici unsur olmadığı ifade edilmesi daha yaygın bir görüştür³⁰. Mekanik nitelikli ve doğrudan yansıtma ilkesi esasına göre oluşturulan ekonomik belirleyiciliğin, ilk dönem Marksist metnlerinin kolayca kaçan yorumlarından ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Belirlenimi büyük ölçüde “bilinen akıbet” ve “koşullanmış süreç” biçimiyle ele alan ve ekonomik ilişkilerin belirleyiciliğini tek belirleyici öge olarak gören değerlendirme tarzına yönelik itirazlarda Engels’in Bloch’a yazmış olduğu bir mektuptan yapılan şu alıntıya sıklıkla yer verilmektedir:

Maddeci tarih anlayışına göre, tarihte *en son belirleyici öge* gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Bundan fazlasını ne ben ne de Marx öne sürdük. Dolayısıyla herhangi biri bu görüşü tek belirleyici öge ekonomik ögedir biçiminde yorumlarsa, önerme anlamsız, soyut biçime dönüştürülmüş olur. Ekonomik durum temeldir ama üstyapının çeşitli öğelerinin de -sınıf savaşımının ve sonuçlarının siyasal biçimleri: Başarılı bir savaştan sonra kazanan sınıfın kurduğu kurumlar, vb. yasal biçimler ve hatta bütün bu gerçek savaşımın, ona katılanların beynindeki tepkileri, yasal, siyasal, felsefi kuramlar, dinsel görüşler ve bu görüşlerin daha dogmatik dizgelere dönüşmesi- tarihsel savaşımın gelişiminde etkileri vardır ve çoğu zaman bu savaşımın biçimini belirler. Bütün bu öğeler, bu sürekli rastlantısal ilişkiler grubu arasında (olayların ve nesnelerin iç karşılıklı-etkileşimleri önemsiz sayılabilecek kadar az olan ilişkiler) sonradan ekonomik hareketin kendini gerekli olarak gösterdiği bir karşılıklı-etkileşim söz konusudur. *Aksi takdirde kuramın herhangi bir tarihsel döneme uygulanması basit bir denklemin çözümünden daha kolay olurdu* (Engels’den alıntılan Williams, 1990: 66-67)³¹.

³⁰ Örneğin Henri Lefebvre ekonomik gerekliliğin Marksizm için biricik ve tek gerçeklik olmadığını şu şekilde ifade etmektedir: “Marksizm asla yegâne gerçekliğin ekonomi olduğunu veya mutlak bir ekonomik gereklilik olduğunu savunmaz. Aksine ekonomik kaderin görelî ve geçici olduğunu vurgular; onun kaderi, insanların kendi imkânlarının bilincine varmasıyla birlikte, aşılacaktır; bu aşma eylemi, bu dönemin temel, sonsuz derecede yaratıcı edimi olacaktır” (Lefebvre, 2006: 67).

³¹ İtalikler eklendi.

Engels'den yapılan bu alıntı, ekonomik belirleyiciliği yegâne belirleyici öge olarak gören ve üstyapıda yerleşmiş tüm kurum ve pratikleri ekonomik ilişkilerin yansımaları biçiminde değerlendiren yorumlara yönelik ciddi bir müdahaleyi ifade etmesine karşın, belirlenim ögesi ışığında altyapı-üstyapı ilişkisinin nasıl kurulacağına ilişkin -büyük ölçüde metnin teorik nitelikli bir metin olmayıp, mektup olmasından ötürü- belli bir açılım da sağlayamamaktadır. Bu doğrultuda örneğin Jorge Larrain, Engels'in yukarıda yer verilen ifadelerinin ekonomizme ve indirgemeciliğe verilmiş etkili bir yanıt olduğunu, ancak bu yanıtın belirlenimin karakterini açıklamada yetersiz kaldığını ifade etmektedir: “[Engels'in açıklamalarından] ekonomik belirlenimin, belirlenimin yegâne formu olmadığı konusunda bilgileniyoruz ama bunun ne anlama geldiği konusunda bilgilenmiyoruz... Objektif bir düzey olarak kavranan ekonomik yapı bilinci nasıl belirlemektedir? Bu, belirlenimin esas olarak koşullanma şeklinde anlaşılması, bir başka ifadeyle sınır koymak şeklinde anlaşılması mı demektir?” (Larrain, 1983: 185).

Larrain'e göre Marksizm içinde Engels'den Althusser'e uzanan çizgi, belirlenimi büyük ölçüde pasif bir yapı ya da aygıt tarafından sınır koymak biçiminde kavramaktadır³². Yazar, belirlenim kavramının sadece sınır koymak anlamına gelecek şekilde kullanılmaması gerektiğini, kavramın, düşüncenin ve bilincin aktif bir şekilde pratik içinde ve pratik aracılığıyla üretimi ve yeniden üretimini ifade eden anlamının da bulunduğunu vurgulamaktadır (Larrain, 1983: 181-203).

³² Larrain'in belirlenimi sınır koymak ifadesiyle açıklarken, sınır koymayı büyük ölçüde koşullandırma anlamına gelecek şekilde, bir yapı ya da aygıtın belli bir içeriği sınırlandırması biçiminde kullanmaktadır. Sınır koymanın bu şekildeki kavranışı, bu bölümün başında Raymond Williams'ın sınır koymak kavramına ilişkin getirdiği açıklamalarla çelişiyor gibi görünmektedir. Williams'ın kullandığı biçimde sınır koymak, koşullanmış süreçten farklıdır ve Larrain'in dile getirdiği kadar dışsal ve pasif bir süreci ifade etmemektedir.

Engels'den alıntılanan pasaja ilişkin bir diğerk yorumu David Hawkes'in *Ideology* (1996) (İdeoloji) adlı kitabında bulmak mümkündür. Hawkes, yukarıdaki alıntıda Engels'in ekonominin *her zaman ve tek* belirleyici faktör olması yönündeki ampirik iddiadan geri adım attığını ifade ederken, Engels'in sorunu belirlemenin derecesine ilişkin sorun olarak görmeye devam ettiğini vurgulamaktadır. Yazara göre, bu mektupta dile getirilen itiraz, Engels'in *Anti-Dühring*'deki neredeyse neden-sonuç ilişkisi biçiminde kavradığı belirlenim anlayışından uzaklaştığı anlamına gelmemektedir. Hawkes'e göre Engels, Hegel ve Marx diyalektiğinde maddi alanla ve düşünsel alanı birbirinden ayırmanın imkânsız olduğunu görememiştir ve bu maddi hata (*material fallacy*) Marksist gelenek içinde Engels'le başlayan bir çizgiyi oluşturmuştur (Hawkes, 1996: 105-106).

Hawkes'in bu yorumu, Marx'ın maddi ve düşünsel alanın birbirinden ayrı olduğu, bu iki alanın bir bütün oluşturmasının aralarındaki dolayım ilişkisiyle sağlandığı ve dolayımın kaybolmasının yani birinin diğerinin yansıması biçiminde kavranmasının da ideolojinin ortaya çıkışına kaynaklık ettiğini ifade eden görüşlerinden doğmuştur. Ne var ki Marx'ın ideolojiyi değerlendirirken, Hawkes'in varsaydığı gibi sadece epistemolojik bir hattı izlediğini belirtmek yeterli görünmemektedir. Marx'ın çalışmalarında belirlenimin konu alınmasıyla birlikte, ideolojinin belirlenimci bir hatta da yerleştirilmesinin hiçbir zaman için söz konusu olmadığını, bu durumun bir anlamda Engels'in Marx'ın metinlerini yanlış okumasının sonucunda ortaya çıkmış bir sorun olduğunu ifade etmek, çok da doyurucu bir açıklama değildir. Bunun da ötesinde böylesi bir yorum, Marksist gelenek içinde son derece önemli bir konuma sahip belirlenime ilişkin kavramsallaştırma geliştirmeyi de güçleştirmektedir.

Yukarıda iki farklı yazarın alıntılarının da gösterdiği gibi, Engels'den başlayarak Marksizm içinde belirlenim kavramı aracılığıyla, altyapı-üstyapı ilişkisinin ne şekilde değerlendirilmesi gerektiğine ilişkin farklı tartışmalar söz konusudur. Raymond Williams'ı (1980: 32-33) izleyerek bu tartışmaları üç grup altında toplamak mümkündür. İlk kavrayış tarzı, üstyapıyı, altyapıya ait gerçekliğin yansımaları, taklidi veya doğrudan yeniden üretimi biçiminde değerlendirmektedir. Belirlenim motifli ideoloji kavrayışının günümüzde büyük ölçüde terk edilmiş olan bu hali, daha çok mekanik belirlenimcilik biçiminde değerlendirilerek, altyapının, üstyapıya ait öğeleri dolaysız biçimde doğrudan belirlediği varsayımını temel almasından dolayı eleştirilmektedir.

Modern anlamda dolayım nosyonunun çıkışını sağlayan bir diğer değerlendirme tarzında ise, üstyapıya ait etkinlikler, ilk kavrayışta olduğu gibi basitçe yansıma ya da yeniden üretim olarak değil, üstyapıda bir şeyin ortaya çıkışını, meydan gelişini, vukuu bulmasını vurgulamaktadır. Williams bu türdeki belirlenim kavrayışının en belirgin halinin Frankfurt Okulu üyelerinin çalışmalarında bulunabileceğini belirtmektedir. Ancak kavram olarak dolayımın tercih edildiği ve kullanıldığı durumlarda her zaman için yansıtmayı esas alan ilk kavrayışın açmazlarının bütünüyle ortadan kalkmayabileceğine dikkat çeker (Williams, 1990: 80-81)³³.

Üçüncü kavrayış ise türdeş yapılar (*homologous structures*) kavramına vurgu yaparak, altyapı ve üstyapı arasında belli bir analiz sonucunda ortaya konabilecek olan özsel nitelikli türdeşliğin, uygunluğun, uyumluluğun ve tekabül etme halinin bulunduğunu dile getirmektedir. Williams belirlenim kavramını ele almada kendi pozisyonunu üçüncü grup içerisine yerleştirir. Yazara göre kavram üzerindeki bu

³³ Williams'ın bu konudaki açıklamaları için tekrar 60. sayfada yer alan 25. dipnota bakılabilir.

niteleme ve değişliklerle birlikte altyapının kavranışında da göz ardı edilmemesi gereken önemli bir unsur bulunmaktadır. Williams'a göre altyapı, belli bir altyapıdır (*the base*) ve "maddi üretim güçlerinin gelişiminin belli bir aşamasına denk düşen üretim ilişkilerini" ifade etmektedir. Altyapı, "üretim tarzının gelişimi içindeki belli bir aşamayı" ifade etmesi nedeniyle, aslında hep aynı şekilde kalan, değişmez, türdeş ve içinde hiçbir çelişkisi bulunmayan yapı biçiminde kavranamaz. Dolayısıyla pratikte altyapıdan bahsederken aslında yapıdan değil, süreçten söz edilmektedir. Altyapı ve üstyapı ilişkisinin ele alınma tarzlarına yönelik kimi farklılıklara değindikten sonra Williams belirlenim, altyapı ve üstyapı kavramlarının kullanımına ilişkin şu türden bir formülasyon ortaya koymaktadır:

'Belirlenimi', sınırlar koyma ve baskı uygulama [kavramları] ışığında ve öngörölmüş, önceden düşünölmüş ve kontrol edilmiş içerik-ten [şeklindeki kavrayıştan] uzaklaşarak yeniden değerlendirmek zorundayız. 'Üstyapıyı', birbiriyle ilişkili bir dizi kültürel pratik ışığında ve yansımış, yeniden üretilmiş ve özellikle bağımlı içerik-ten [şeklindeki kavrayıştan] uzaklaşarak yeniden değerlendirmek zorundayız. Ve en önemlisi 'altyapıyı' (*the base*) [değerlendirirken] sabit ekonomik ve teknolojik soyutlama nosyonundan uzaklaşarak, insanların gerçek toplumsal ve ekonomik ilişkileri içerisindeki etkinlikleri ışığında, içinde kökten çelişki ve değişimlerin bulunduğu ve bu yüzden her zaman dinamik sürecin hali içinde yeniden değerlendirmek zorundayız (Williams, 1980: 34).

Williams'ın altyapı ve üstyapının birbirinden net bir şekilde ayrılabilen kendilikler (*entities*) olmadığını vurgulamak üzere ortaya koyduğu bu formülasyonun medya çalışmaları da dâhil olmak üzere kültürel üretimle ilgili pek çok çalışmanın ideoloji kavrayışını şekillendirmesinde belli bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmanın bu kısmının ikinci bölümünden itibaren daha ayrıntılı bir biçimde değerlendirilecek olan belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları dikkate alındığında, bu çalışmalarda esas olarak Williams'ın bakış açısının takip edildiğine ilişkin

vurguyla zaman zaman karşılaşılmaktadır³⁴. Bu doğrultuda belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının pek çoğunda, kavramın “sınır koyma” ve “baskı uygulama” anlamında kullanıldığı, altyapı üstyapı ilişkisinden bahsedilirken bu ilişkinin basit bir yansıma modeli temelinde kurulmadığı ve bu nedenle kültürel alanın belli bir özerkliğinin bulunduğu yadsınmadığı dile getirilmektedir. Örneğin Graham Murdock’un, “Base Notes: The Conditions of Cultural Studies” (1997) (Temel Notlar: Kültürel Çalışmaların Koşulları) başlıklı makalesinde, belirlenimin Raymond Williams’ın dile getirdiği şekilde sınır koyma anlamında kullanıldığı belirtilerek³⁵, aslında eleştirel ekonomi politiğin Williams’ın politik projesinin vazgeçilmez bir parçası olduğu ancak Williams’ın bunu teorik şeması içine entegre edemediği vurgulanmaktadır. Makalede bu saptamanın ardından Nicholas Garnham’ın aynı kitapta yer alan, “Political Economy and the Practice of Cultural Studies” (1997) (Ekonomi Politik ve Kültürel Çalışmalar Pratiği) makalesine referansla, Williams’ın argümanındaki bu zayıf noktanın, özellikle son dönem eserlerinde Williams’ın kültürel politika üzerine olan kavramlaştırmalarında ciddi bir sorun oluşturduğu ifade edilmektedir.

³⁴ Aslında, Raymond Williams’ın kültürel ürün ve pratiklere ilişkin değerlendirmelerinde zorunlu olarak belirlenim, altyapı ve üstyapı kavramlarının kullanılmasına yönelik bir vurgusu yoktur. Williams’a göre altyapı ve üstyapının sıradan kullanımlarında ortaya çıkan güçlükler, Marksizm içinde örneğin Lukács’da olduğu gibi kimi zaman toplumsal bütünlük kavramı yardımıyla aşılmaya çalışılmıştır. Ancak toplumsal bütünlük kullanımında ortaya çıkan güçlüklerden birisi, kavramın Marksizm’e içkin sınıf vurgusunu belli durumlarda dile getirmede yetersiz kalmasıdır. Bu yüzden Williams toplumsal bütünlük gibi bir kavramın ancak Gramsci’nin hegemonya kavramıyla birlikte kullanılması halinde özgün Marksist önermenin içeriğinin boşaltılmasının önüne geçilebileceğini vurgulamaktadır (Williams, 1980: 35-37). Dolayısıyla teorik anlamda Raymond Williams mirasının sadece belirlenim, altyapı ve üstyapının kullanımına yönelik ortaya çıkan zorunlulukların vurgulanması olarak görmek de kısmi bir değerlendirme olacaktır.

³⁵ Bu makalede Graham Murdock aslında Williams’ın *Problems in Materialism and Culture* (Materyalizm ve Kültür içindeki Sorunlar) kitabına değil, *Marksizm ve Edebiyat* kitabına referans vermektedir. Burada Williams’ın *Problems in Materialism and Culture* kitabında, belirlenim, altyapı ve üstyapı ilişkisine dair daha net bir formülasyon sunduğu düşünüldüğü için, söz konusu alıntı yukarıda belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında yer verilen alıntıda olduğu gibi doğrudan *Marksizm ve Edebiyat’tan* yapılmamıştır. Ancak bu tercih farklılığı yanlış anlaşılmalıdır. Çünkü Williams’ın her iki kitabında da belirlenim, altyapı ve üstyapı ilişkisinin tartışılma tarzına ilişkin özsel bir değişiklik bulunmamaktadır.

Kuşkusuz medyaya ilişkin değerlendirmelerde doğrudan yansıma modelini esas alan belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları da bulunmaktadır. Dallas Walker Symthe'in "Communications: Blindspot of Western Marxism" (1977) (İletişim: Batı Marksizminin Kör Noktası) başlıklı makalesi bu türdeki çalışmalardan birisi olarak örneklenebilir. Ancak bu türden çalışmaların sayısının çok az olduğunu da hemen eklemek gerekmektedir. Raymond Williams'ın gruplamasındaki altyapı üstyapı ilişkisini saydam biçimde kuran belirlenim kavrayışını ifade eden örneklere, genellikle medya ya da iletişim çalışmaları alanlarının dışında, esas olarak sosyoloji ve siyaset biliminden çıkmış metinlerde rastlanılmaktadır. Ralph Miliband'ın *Marxism and Politics* (1977) (Marksizm ve Politika) adlı çalışmasında medya çıktılarıyla ilgili olarak yer verdiği aşağıda alıntılanan pasaj, bu türden bir örnektir:

Kitle medyasının uçsuz bucaksız çıktısı neyi başarmayı hedeflerse hedeflesin *aynı zamanda* işçi sınıfının, sınıf bilincinin gelişimine engel olmayı da hedeflemekte ve kapitalizme yönelik sahip olduğu radikal alternatif özlemine mümkün olduğunca azaltmaktadır. Bunun başarılı olduğu yollar son derece farklıdır ve ulaşılan başarı ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişmektedir. Başka etkiler de söz konusudur ama "maddi üretim araçlarına sahip olan sınıf"ın "aynı zamanda düşünsel üretim araçları da kontrol [ettiği]" gerçeği saklı kalmaktadır ve yerleşik düzen karşısını zayıflatmak için bunu kullanmaya çalışması bu yüzdendir (Miliband'dan alıntılanan Garnham, 1990: 27; Golding ve Murdock, 1979: 201)³⁶.

Bu pasajda medya çıktılarıyla ilgili olarak ortaya konan işlevselci nitelikteki belirlenim kavrayışı, pasajın alıntılandığı çalışmalarda olduğu gibi, belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip pek çok medya çalışmasında eleştirilmiştir. Dolayısıyla belirlenim motifli ideoloji kavrayışının görünürlüğünün en yoğun olduğu çalışmalarda bile, yukarıda Miliband'dan aktarılan pasajdaki kadar yansıtmacı bir belirlenim kavrayışı bulunmamaktadır.

³⁶ İtalik, orijinal metne ait.

Bu unsurun göz ardı edilmesi, polemikçi, saldırgan ve öfkeli bir anlatım tarzına sahip bazı medya çalışmalarının Marksist gelenek içinde bir tür Miliband konumundan seslenmekte olduğu kabulüne neden olmaktadır. Bu doğrultuda örneğin Nicholas Garnham'ın "Ekonomi Politik ve Kültürel Çalışmalar: Birleşme mi Boşanma mı?" (1997a) başlıklı makalesine, Lawrence Grossberg "Kültürel Çalışmalar Ekonomi Politige Karşı: Bu Tartışmadan Başka Sıkılan Var mı?" (1998) başlıklı makalesiyle verilen yanıtta, Garnham'ın belirlenim kavrayışını Williams'dan devraldığı ve bu türdeki bir belirlenim kavrayışının farklı bir içerime sahip olduğu belirtilmeden, Garnham'ın makalesinde benimsendiği haliyle belirlenimin ekonomik ve sınıf indirgemeci olduğunu vurgulamaktadır: "Garnham'ın ekonomi politiğin indirgemeci (ekonomik veya sınıfsal olsun) ya da yansıtmacı (bir temel-üst yapı modeline dayanan) olduğunu inkarına rağmen, en azından kendi argümanının inşa ettiği ekonomi politik versiyonunun, kültürel çalışmalar bakımından çok indirgemeci ve yansıtmacı olduğunu düşünüyorum. (Eğer bu yalnızca kültürel çalışmaların "sınırsız ve yaralayıcı lütfunu" sürdürmekse özür dilerim, fakat o zaman ben de kimseyi Sağ'la suç ortaklığı ile suçlayan kişi değilim)" (Grossberg, 1998: 81).

Benzer bir şekilde David Morley'in özellikle "So-Called Cultural Studies: Dead Ends and Reinvented Wheels" (1998) (Sözde Kültürel Çalışmalar: Ölü Sonlar ve Yeniden Keşfedilen Tekerlekler) ve "Cultural Studies and Common Sense: Unresolved Questions" (2000) (Kültürel Çalışmalar ve Sağduyu: Çözülmemiş Sorular) başlıklı makalelerinde de medya çalışmaları içerisinde, çoğunlukla İngiltere'den çıkmış ekonomi politik yaklaşımı benimseyen medya çalışmalarındaki saldırgan ve polemikçi anlatım tarzı (bu üslubun sorunlarına bu çalışmanın ilk kısmının son bölümünde değinilmişti) sorunlaştırılarak ve yukarıda alıntılanan Grossberg'in metninde de olduğu gibi zaman zaman aynı üslupla karşılık verilerek,

söz konusu çalışmalarda yer verilen belirlenimin, indirgemeci belirlenime karşı çıkmak üzere Williams'dan devralındığı göz ardı edilmektedir.

Aslında polemikçi anlatım tarzının yol açtığı sorunlara yoğunlaşarak yapılan okumaların, bu çalışmaları Williams'ın yansıtma-dolayım-lama-türdeş yapılar biçimindeki ayrımı içinde doğrudan yansıtmacı belirlenim anlayışına sahip metinler olarak değerlendirilmesi ancak çalışmanın içindeki türdeş yapılar kavramsallaştırmasının yok sayılmasıyla mümkündür. Kuşkusuz belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip çalışmaların hepsinde (bir sonraki bölümde yer verileceği gibi örneğin Armand Mattelart'ın çalışmalarında) Williams'ın izleri görülmez ancak bu türdeki metinlerde de tamamıyla katı bir belirleyicilik kavrayışı yer almamaktadır. Bu durumun dile getirilmesi başta da ifade edildiği gibi belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları içinde hiçbir şekilde yansıtmacı nitelikteki belirlenim kavrayışını dile getiren ifadelerin bulunmadığı şeklinde de yorumlanmamalıdır. Burada esas olarak yansıtmacı nitelikteki belirlenim kavrayışına ilişkin tekrarların, belirlenim motifli ideoloji kavrayışını takip eden medya çalışmaları içerisinde motif düzeyine ulaşmadığı belirtilmek istenmektedir.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışını barındıran metinler, sıklıkla vurgulandığı üzere, belirlenimi ağırlıklı olarak sınır koyma ve baskı uygulama biçiminde değerlendirmektedir. Genel olarak bakıldığında belirlenim motifli ideoloji kavrayışı, ekonomik belirleyiciliği, yapılan incelemeye dâhil edilmesi gereken zorunlu bir unsur olarak görmektedir ancak bu belirleyici unsurun tek başına yeterli olmadığına yönelik bir vurguyu da hemen her zaman barındırmaktadır.

Kültürel üretimin üstlendiği ideolojik rol ya da sahip olduğu ideolojik içerik, ekonominin sınır koyan ve baskı uygulayan gücü şeklindeki belirleyiciliğine başvurmadan değerlendirilecek olursa, yapılan değerlendirmenin, ideolojinin ortaya

çıkıldığı ekonomik ve politik bağlamın görünürlüğüne kaybolması anlamında kısmi veya yetersiz olacağı vurgulanmaktadır. Kısaca belirlenim motifli ideoloji kavrayışı içerisinde ideoloji, ekonomik belirleyiciliğin gerekliliğine yapılan vurguyla üzerinde çalışılması anlamlı hale gelen çalışma nesnesini ifade etmektedir.

İdeolojik düzeye ilişkin açıklamaların ideolojinin o şekilde ortaya çıkmasına neden olan ekonomik ve politik bağlamı ortaya koyması gerekmektedir. Çünkü belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından, kültürel/ideolojik düzey ile ekonomik düzey arasındaki bağın yok sayılması ya da göz ardı edilmesi materyalist bakış açısından uzaklaşma gibi bir riski barındırmaktadır. Bu doğrultuda örneğin Nicholas Garnham'ın “Bir Kültürel Materyalizm Teorisine Doğru” (2001b) başlıklı makalesinde medya çalışmaları içinde ekonominin belirleyiciliğini hesaba katmadan yapılan ideoloji analizlerinin giderek yaygınlaştığı vurgulanmaktadır: “Medya çalışmaları ekonomik temel tarafından belirlenme nosyonuna mütemediyen direnerek geniş ölçüde, meşrulaştırma ya da ideoloji sorununa odaklandı” (Garnham, 2001b: 131). Bu saptamayla birlikte, makalede alanda yaygınlaşan bu eğilimin kültürel idealizme yol açtığı belirtilirken, medya çalışmaları alanının tarihsel materyalizmle daha güçlü bir bağ kurması gerektiği vurgulanmaktadır: “Medya çalışmaları, somut analizler pahasına kültürel idealizme doğru giden toplum ve tarih-dışı teorilerin tuzaklarından kaçınmak için “toplumbilimin esas alanlarıyla ve özellikle tarihsel materyalizm geleneği ile bağlarını yeniden inşa etmelidir”” (Garnham, 2001b: 126).

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışı, kültürel üretim göz önünde bulundurulduğunda ideolojiyi, kültürel ürünlerin sahip olduğu ideolojik rol ya da ideolojik içerik biçiminde değerlendirmektedir. Dolayısıyla burada ideoloji, büyük ölçüde işleviyle birlikte ele alınmaktadır. Ancak ideolojinin bu kavrayışta tamamıyla

araçsal bir bakış içerisinde değerlendirilmediği de belirtilmelidir. Belirlenim motifli ideoloji kavrayışı içerisinde ideolojik içerik nasıl belirleniyor ve ideolojik içerik niye oluşuyor soruları önemli sorulardır. Bir başka ifadeyle ideoloji üzerine çalışmak, ideoloji neden var ve ideoloji niçin ortaya çıkıyor sorularına yanıt aramayı ifade etmektedir. Bu sorular bir sonraki “Seçkinler ve İdeoloji” kümesinde öne çıkan araçsal motifli ideoloji kavrayışında olduğu gibi ideolojik içeriği belirleyen kim, ideolojik içerik kimin çıkarlarına uygun olarak belirleniyor şeklindeki sorulardan farklıdır. Burada ideolojik içeriği belirleyen çeşitli kişi ve kurumlara işaret etmekten çok, tarihsel bir perspektifle ideolojik çıktının belirlendiği ve şekillendiği ekonomik ve politik bağlamın açığa çıkarılmasına öncelik tanınmaktadır. Bu kapsamda ideolojiyle bağlantılı olarak ekonomik ilişkilerce belirlenmiş medya çıktısının, üretim üzerindeki dışsal sınırlama göz önünde bulundurularak analizinin yapılabileceği vurgulanmaktadır. Söz konusu bu yöntemsel eğilim, üçüncü kısmında ele alınacak olan ideolojik içeriği belirleyen siyasal, askeri ve ekonomik seçkinlerin (özellikle ilk ikisine yapılan vurguyla) açığa çıkarılması yönelimini yerine, global nitelikli kapitalist üretim tarzının belirleyici niteliğinin açığa çıkarılmasını ifade etmektedir³⁷.

Kültürel ürünlerin sahip olduğu ideolojik rol ya da ideolojik içerik nasıl belirleniyor sorusu karşısında, belirlenim motifli ideoloji kavrayışı, ideolojik içeriğin kapitalist üretim tarzı içerisinde belirlendiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla ekonomik ilişkiler, kültürel ürünün ideolojik sıfatını kazanması yolunda belli bir

³⁷ Belirlenim motifli ideoloji kavrayışı ile bir sonraki kısımda ele alınacak olan araçsal motifli ideoloji kavrayışı arasındaki farklı netleştirmek üzere, Nicholas Garnham’ın kendi konumunu araçsal motifli ideoloji kavrayışına sahip yazarlardan ayırmak üzere dile getirdiği şu ifadeler okunabilir: “Solda geniş ölçüde yaygın olan kapitalist bir komplo fikrini şiddetle reddediyorum. Hükümetler ve büyük kapitalist gruplar, ellerinin altında pahalı enformasyon ağları, ekipleri, araştırmacıları vesaire olması gibi iyi bir maddi nedenden dolayı, sizden ya da benden daha fazlasını bilebilirler ve bilmektedirler... Ancak kaynakların kontrolü, kaynakların kendisi kadar önemli olsalar da bu, aktörlere, içinde kendilerini buldukları durum üzerinde kontrol gücü sağlamaz. Mevcut dünya düzeni bunu yeterince açığa vurmaktadır. Sonuç olarak kapitalistlerin stratejileri, vardır, fakat bu stratejiler başarısızlığa uğrayabilir” (Garnham, 2001b: 134) [italikler eklendi].

baskı uygulamaktadır. Bu bağlamda belirlenim motifli ideoloji kavrayışı açısından ideolojik çıktının/ürünün anlaşılması, baskı uygulayan düzeyin işleyişinin anlaşılmasıyla mümkün olacaktır. Bu noktada, insanların kültürel nitelikli ihtiyaçlarının nasıl yaratıldığının anlaşılmasının oldukça önemli olduğu belirtilmektedir. Çünkü kavrayış içerisinde kapitalist üretim içinden sunulan kültürel ürünlerin, insanların önceden var olan ve hayati nitelik taşıyan ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere sunulmadığı kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle, kapitalist üretim, sürekli olarak yeni ve aslında insanlarda belli bir tatmin yaratmayan ya da kısa süreli bir tatmin yaratan ürünler sunarak kültürel nitelikli ihtiyaçları bizzat kendisi yaratmaktadır. Bu anlamda kültürel alanda kapitalist üretimin ideolojik nitelikli çıktısı, kültürel üretimin ve sermaye dolaşımının gerçekleşme tarzıyla, kültürel alanda sermaye dolaşımındaki engellerin nasıl ortadan kaldırıldığıyla ve sonuçta sermayenin kendini yeniden üretebilme gücünü elde etmesiyle yakından ilgilidir. Bu baskı uygulayan işleyişin yanı sıra kültürel üretim genel anlamda toplumun maddi üretiminin niteliğiyle de sınırlandırılmıştır. Kültürel üretim, toplumun maddi üretim temelinden bağımsız değildir. Bu yüzden kültürel üretime ilişkin yapılacak olan her değerlendirmenin toplumun maddi üretiminin niteliğini ortaya koyan kapitalist üretim tarzından bağımsız olmaması gerekmektedir. Sonuç olarak belirlenim motifli ideoloji kavrayışı için baskı uygulama ve sınırlandırma ideolojinin anlaşılmasındaki başlıca iki unsuru oluşturmaktadır.

Bu unsurlar, aynı zamanda maddi üretim düzeyi ile kültürel düzey arasında belli bir uygunluğu, denk düşme halini de varsaymaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Williams'ın yukarıda aktarılan kabaca yansıtma, dolayımılama ve türdeş yapılar biçiminde özetlenebilecek olan farklı altyapı-üstyapı kavrayışları içerisinden, belirlenim motifli ideoloji kavrayışının esas olarak toplumsal anlamda

farklı düzeyler (ekonomik, siyasal ve kültürel düzeyler) arasındaki uygunluğa ve denk düşmeye/tekabül etme haline vurgu yapan türdeş yapılar biçimindeki kavrayışa yakın durduğu ifade edilebilir. Kuşkusuz belirlenim motifli ideoloji kavrayışında doğrudan Williams'ın adlandırması olan türdeş yapılar ifadesi kullanılmaz. Ancak kavrayış içinde, ekonomik düzeyin sınırlandırıcı ve baskı uygulayıcı niteliği ön plana çıkarılarak, ekonomik düzey ile siyasal ve kültürel düzeyler arasındaki uygunluğu ortaya çıkarmayı hedefleyen değerlendirmeler bulunmaktadır.

Doğrudan yansıtma modelinden farklı olarak toplumsal oluşumun farklı düzeyleri arasındaki uygunluğun, uyumluluğun ve tekabül etme halinin kaynağını Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'sında bulmak mümkündür:

Varlıkların toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklardır (Marx, 1993: 23)

Yukarıda alıntılanan pasaj, genel anlamda ideoloji üzerinde devam eden tartışmalar içinde farklı yorumlara konu olmuştur. Genel anlamda belki biraz da kolaya kaçan yorumda, üstyapı içinde konumlanan farklı toplumsal düzeylerin (ki burada üstyapıdaki ideolojik olan ve olmayan öğeler ayrımı yapılmamaktadır) kendiliğinden, rastlantısal olarak ortaya çıkmadığı belirtilirken üretim tarzı tarafından koşullanmış oldukları vurgulanır. Bu çerçevede toplumun iktisadi yapısı ile bu yapının oluşturduğu temel üzerinde yükselen üstyapının birbirine denk düştüğüne dikkat çekilmektedir. Alıntılanan metne yakından bakıldığında tekabül etme

ilişkinin ilk etapta üretim ilişkileri ve üretici güçler arasında kurulduğu görülmektedir.

Kavramın alıntıdaki ikinci kullanımında ise hukuki ve siyasal üstyapının belli bilinç şekillerine denk düştüğü/karşılık geldiği vurgulanırken, üretim tarzı ile toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat arasındaki ilişkinin koşullanma kavramıyla ifade edildiği görülmektedir. Kuşkusuz hem denk düşme hem de koşullanmış olma kavramlarının kültürel üretim açısından değerlendirilmesi biraz daha karmaşık hal almaktadır. Ancak yine de kültürel ürünün ideolojik içeriğinin belirleyen üretim tarzıyla olan ilişkisi ve kültürel üretim ve tüketim arasındaki denklik ilişkisinin, belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip kültürel alana dair incelemelerde öne çıkan ilişki tarzlarını oluşturduğu söylenebilir.

Bir sonraki bölümde medya çalışmalarında bu iki ilişki tarzı *ideoloji | belirleyen üretim tarzı eksenini* ve *ideoloji | üretim ve tüketim arasındaki denklik ilişkisi eksenleri* başlığı altında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.2. İdeoloji | Belirleyen Üretim Tarzı ve İdeoloji | Üretim ve Tüketim Arasındaki Denklik İlişkisi Eksenleri

Ekonomik ilişkiler ve ideoloji ilişkisini anlamaya yardımcı olan *ideoloji | belirleyen üretim tarzı eksenini*, her türlü maddi üretimin belli bir üretim tarzı içinde gerçekleşmekte olduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Buna göre insanlar sadece ekonomik alanda değil, kültürel alanda da maddi üretimde bulunmaktadır. Kültürel alanda üretilen farklı nitelikli kültürel ve iletişimsel formların da bu kavrayış açısından, insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü belirlenim motifli ideoloji kavrayışına göre

kültürel yaşam, içinde geliştiği toplumun üretim ilişkilerinden bağımsız, onunla hiçbir ilgisi bulunmayan bir alan değildir. Aksine iletişimin toplum ve tarih dışı sunulması belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları tarafından doğrudan ideolojik destek sağlamaya yönelik bir argüman olarak değerlendirilmektedir: “Belli bir tarih ve belli bir toplum dışı “iletişim” fikri, yeni iletişim teknolojilerini satmak ve giderek artan biçimde metalaşan, eşitsiz sembolik değişim tarzlarını -ki bu teknolojilerin işini kolaylaştırmaktadır- yaymak için çalışanlara hayati önemde bir ideolojik destek sağlamaktadır” (Garnham, 2001b: 126). Kısaca belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarına göre eğer belli bir zamanda ve toplumda kültürden ve iletişimden bahsediliyorsa bu, hâkim üretim tarzı altında üretilmiş, spesifik nitelikli kültür ve iletişim olacaktır. Günümüz toplumları düşünüldüğünde, kültür ve iletişimin kapitalist üretim tarzı içinde gerçekleşen, global nitelikli tekelci kapitalizmin hâkimiyeti altında üretilen kültürel ve iletişimsel formlardan oluştuğu görülmektedir. Bu bağlamda belirlenim motifli ideoloji kavrayışı, kapitalist toplumlarda kültürel alanın endüstrileşmiş bir alan olduğunun unutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Medya çalışmaları içerisinde kimi zaman medya çıktısı, kimi zaman medya metinleri, kimi zaman da medya ürünleri olarak adlandırılan örneğin radyo ve TV programları, gazete haberleri, reklâmlar vs. belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarınca, endüstrileşmiş kültürel alanın ürünleri biçiminde değerlendirilmektedir³⁸. Endüstrileşmiş kültürel üretiminin sahip olduğu geniş bir

³⁸ Kuşkusuz buradaki adlandırma sorunu oldukça önemlidir. Mesele sadece medya çalışmaları içerisindeki farklı yaklaşımların aynı şeyi endüstrileşmiş kültürel alanın bir ürünü, medya metni ya da medya çıktısı biçiminde adlandırması değildir. Sıradan bir insan için bu bir dizi, haber ya da radyo piyesidir ve bu haliyle de hiçbir zaman ürün, metin, çıktı vs. olarak adlandırılmaz. Benzer biçimde insanlar dizi izlemekte, haber okumakta ya da piyes dinlemektedirler. Bu faaliyet gündelik konuşma içerisinde bir medya ürününün tüketiminde bulunmak olarak adlandırılmaz. Ancak medya çalışmaları alanında her seferinde tek tek bahsedilen ürünlerin adlarını sıralamaktansa çeşitli medya ürünlerini

pazar bulunmaktadır ve bu pazar içerisinde giderek artan ürün çeşitliliği dikkati çeken unsurların başında gelmektedir. Söz konusu ürün çeşitliliği pek çok durumda çoğulculukla aynı şey sayıldığı için, tüketiciler için tercih yapma imkânının son derece kısıtlı olması, az sayıdaki kaynaktan çıkmış ürünler arasında niteliksel açıdan çok ciddi bir fark bulunmaması ve ortaya konan ürünlerdeki standartlaşma nedeniyle yaratıcı ve düşünsel öğelerin giderek kaybolması türündeki sorunlar görmezden gelinmektedir.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından “serbest pazarın genişlemesi tüketiciye sunulan tercihlerin artması demektir” şeklindeki argümanlara ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Bu durum basitçe aynı ürünün çoğalması anlamına gelmese bile, pazardaki rekabet koşulları gereği tercihlerin çoğalması her zaman için önceden yapılandırılmış (*pre-structured*) (Curran, 2002: 230) olduğunu ifade etmektedir. Sonuç olarak belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları açısından bu ve benzeri sorunların kökeninde, medya ürünlerinin de dâhil olduğu kültürel nitelikli tüm ürünlerin kapitalist üretim ilişkilerinin hâkimiyetinde ve kapitalist üretim tarzı içinde gerçekleşmiş olması yatmaktadır.

Bu noktadan hareketle, belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları, bu alanda öncelikli olarak üzerinde odaklanılması gereken asıl meselenin, kültürel ve iletişimsel formları, içinde üretildikleri bağlama yerleştirme ve bu formları ekonomik, politik ve toplumsal bağlamlarıyla birlikte değerlendirmek

kapsayacak genel bir kavram kullanma ihtiyacı doğmaktadır. Ne var ki tercih edilen bu genel kavram toplumsal anlamda bir ortak kullanıma sahip olmayışından ötürü yapay ya da zorlama gibi durabilmektedir. Söz konusu yapaylığın ya da bir kavramın zorlama biçimde kullanıma sokulmaya çalışılmasının bir diğer nedeni ise, izleyici ve okuyucunun dizi film izleme, köşe yazısı okuma gibi pratiği ve deneyimini unutma eğilimidir. Dolayısıyla, ürün, metin ya da çıktı gibi ifadelerin medya çalışmalarındaki kullanımı, gündelik yaşamda insanların bu ürünlerle karşılaşmalarının ve bu ürünleri izlemelerinin, dinlemelerinin veya okumalarının (bu durumu yadsıma yönünde kasti bir çaba olmasa da) unutulduğu anda söylenebilmektedir.

olduğunu ifade etmektedir. Böylelikle “kültürel yaşamı ve tüketim olarak örneğin genel anlamda televizyon izlemeyi ya da bir televizyon programının sahip olduğu içeriği koşullandıran gerçek sosyal parametreler” (Siegelau, 1983: 11-12) açığa çıkarılmış olacaktır.

Kapitalist toplumlardaki kültürel tüketimle ilişkili olarak ise, kimi ürünlerin tüketiminde büyük bir artışın gerçekleşmesi, insanlarda belirli tüketim kalıplarının oluşması ve yaygınlık kazanması hemen göze çarpmaktadır. Bu durum, belli ürünlere yönelik alışkanlık yaratma ya da belli bir rutin oluşturma stratejilerinin ürünüdür. Dolayısıyla belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, üretim tarzının belirleyiciliği ekseninde düşünüldüğünde, kültürel tüketim kendiliğinden, rasgele ya da şans eseri ortaya çıkmadığını, kapitalist üretim içinde örgütlenmiş bir mekanizma, etkili bir işleyiş yardımıyla yaratıldığını vurgulama eğilimindedir.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışı içinde üretim tarzının belirleyiciliğine yapılan vurgunun medya çalışmalarındaki etkisine değinebilmek için, spesifik bir kültür tanımı örneğinden hareket edilebilir. “Kültür, tarihsel olarak belirlenmiş bir grubun ya da sınıfın, kendi toplumsal varlığını yaratmasının, yeniden üretmesinin ve geliştirmesinin özgül “yol”udur” (Siegelau, 1983: 12). Bu tanımın ardından makalede, kültürün “toplumsal kişilik” anlamına da karşılık gelecek şekilde, sadece maddi üretim olarak değil, bilinçli ya da değil, bir dizi inanç, düşünce, duygu, değer, gündelik yaşam alışkanlığı, dil, iletişim vs. üretimi biçiminde de ele alındığı da belirtilmektedir. Buna ek olarak, kültürün tüm toplumsal grup ve sınıflar tarafından aynı biçimde ve eşit katılımı ile yaratılıp paylaşılmadığı da vurgulanmaktadır. Hem bir grup, sınıf ya da toplum içinde hem de bu grup, sınıf ve toplumlar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır ancak bu farklılıklar, üretim tarzı belirleyenin işaret ettiği o kültürü oluşturanların güç ilişkileriyle olan bağlantısı sonucu ortaya

çıkmaktadır. Söz konusu güç ilişkileri kültürler arası farkların kimi zaman yok sayılması, değersiz görülmesi ya da önemsenmemesi gibi durumlar yaratmaktadır.

Ne var ki Siegelauß'un bu makalesinde bu durum doğrudan farklı kültürel üretimler söz konusu olduğunda ortaya çıkan mücadele biçiminde değerlendirilmez. Bu türden bir değerlendirmenin yerine, kültürel farklılıklar söz konusu olduğunda ideolojiyle, daha doğrusu sınıf tarafından üretilmiş ideoloji ile maddi kültürün birbirinden ayırt edilmesi gerektiği belirtilmiştir. İdeoloji içinde her bir sınıf kendi düşüncelerini, düşünce sistemlerini geliştirmek, gerçek ya da hayali çıkarlarını ortaya koymak, tanımlamak, haklılaştırmak vs. üzere mücadeleye girer. Ancak maddi üretimde bu türden bir mücadele yoktur. Çünkü somut maddi üretimi gerçekleştiren her zaman için sömürülen sınıf olmuştur. Sömürülen sınıf hem kendisi hem de başkaları için üretimde bulunmaktadır. Yöneten ve sömüren sınıfın bu üretime el koyması, kendine mal etmesi, onu kontrol etmesi, yönetmesi, yönlendirmesi, maddi üretimle karıştırılmamalıdır (Siegelauß, 1983: 13).

Yukarıda özetlenen kavramsallaştırma tarzında yer ettiği haliyle üretim tarzı belirleyiciliğini koşullandırma kavramıyla da karşılamak mümkün görünmektedir, ama koşullandırma özetlenen çalışmada kültürel üretimi bütünüyle "kontrol eden güç" olarak da değerlendirilmemektedir. Çünkü farklı sınıfların farklı kültürel oluşumları arasındaki ayrıma ve bunlar arasındaki mücadeleye de dikkat çekilmektedir. Bu anlamda aktarılan kavramsallaştırmaya göre, kapitalizm içindeki temel çelişkinin kültürel alanı da şekillendirdiği söylenebilir.

Makalede farklı sınıf ve grupların farklı nitelikli kültürleri arasındaki mücadele, üretim tarzı içinde üretim ilişkileri ve üretici güçler arasındaki çelişkidenden doğan mücadele biçiminde formüle edilmiştir. Söz konusu mücadelenin ideolojik nitelikli olduğunun belirtilmesi ve bunun maddi üretimden ayrı tutulması

gerektiğinin ifade edilmesi, gerçek anlamda üretimde bulunanın üretici güçler olduğunu, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki oradan kalktığı zaman mücadeleyi gerektirecek bir farklılığın kalmayacağını vurgulamaya yöneliktir. Ancak bu durum ilk etapta makalenin başında aktarılan kültür tanımıyla çelişmekte gibi görünmektedir. Kültürün sadece maddi üretimle sınırlandırmanın doğru olmayacağını, onun yaşam tarzının, duyguların, inançların, değerlerin vs. üretimi biçiminde de kavranması gerektiğini ifade edip, ardından gerçek anlamda maddi üretimde bulunanın, esas itibarıyla sömürülen sınıf olduğunu vurgulamak ve ideolojiyle maddi üretim arasında ayırım yapılması gerektiğini ifade etmek, aslında kültürün ve kültürel alanın doğrudan maddi üretimle sınırlandırıldığına işaret etmektedir.

Bu değerlendirmedeki bir diğer unsur ise, kültürel üretimin tamamıyla ekonomik üretime benzeştirilerek ele almasıdır. Bu bağlamda kültürel farklar doğrudan üretim ilişkileri (yöneten, hâkim sınıf ya da grupların kültürü olarak) ile üretici güçler (sömürülen, alt sınıfların kültürü olarak) arasındaki çelişkiden doğan farklar biçimde değerlendirilmektedir. Böylelikle sınıfsal konuma dayalı olarak vurgulanan iki kültür arasındaki farkların, maddi üretimde bulunan sınıfın özgürleşimi sonucu ortadan kaybolacak ideolojik farklar olarak değerlendirilmesi mümkünmüş gibi görünmektedir.

Yukarıdaki tanımın yer aldığı *Communication and Class Struggle* (1979; 1983) (İletişim ve Sınıf Mücadelesi) başlıklı iki ciltlik antolojinin bir diğer editörü olan Armand Mattelart'ın (1979a; 1979b; 1983) her iki ciltteki makalelerine de bakıldığında, bu makalelerde de insanların, üretim araçlarının sahipliği karşısındaki sınıfsal konumlarına göre belirlenmiş farklı kültürel oluşumlara dikkati çekildiği görülmektedir. Bu üç örnek metin, kültür ve kültürel mücadelenin sınıf

mücadelesinden ayrı düşünülemediğini belirtmesi ve kapitalist toplumlarda farklı sınıfsal konumların farklı kültürel oluşumlara kaynaklık ettiğini vurgulaması açısından belli bir bütünlüğe sahiptir. Bu bağlamda kültürel oluşumlar arasındaki farklılıklar göz önünde bulundurularak, kapitalist üretim ilişkilerinden doğan kültür, kitle kültürü, üretici güçlerin kültürü ise popüler kültür olarak adlandırılmıştır. Her iki kültürün de ortaya çıkmasındaki temel itki, kapitalist üretim içinde, üretim araçlarının sahipliğini temel alan sınıfsal konumdur. Kitle kültürü, tekeli kapitalist üretimin vügarize olmuş üstyapısı (Mattelart, 1979a: 50) biçiminde tanımlanırken popüler kültür, hegemonik kültür karşıtlığı aracılığıyla tanımlanabilecek, üretim araçlarına sahip olmayanların yerleşik kültürel yapılara yönelik geliştirdikleri direnişle ürettikleri kültürel oluşum (1983: 24-29) biçiminde ele alınmıştır.

Metinlerde her ne kadar popüler kültürün homojen yapıda, çelişkisiz olmadığını ve kimi çok gelişmiş kapitalist toplumlarda popüler kültür ile kitle kültürünün birbirinden ayıramayacak nitelikte olmasından ötürü kavramsal ortaklaşamı (*conceptual symbiosis*) ifade ettiği vurgulansa da, popüler kültür, gerçek anlamda üretimin ve sınıf mücadelesinin alanı olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık, kitle kültürünün hâkimiyetindeki endüstrileşmiş kültürel alan, üretimi ve sınıf mücadelesini olabildiğince görünmez kılarak sadece tüketimi sergilemektedir. Bu doğrultuda, “kapitalist bir toplumda kitle iletişimi kitle tüketimi demektir” (Mattelart, 1979a: 55). Çünkü iletişim sistemi esas olarak yönetici sınıfın iletişim sistemini ifade etmektedir ve bu sistem içerisinde iletişim araçlarına sahip olanlar, burjuva hâkimiyetinin devamlılığına sağlamak üzere kapitalist üretim tarzının üstyapısına ait değer ve normları içeren iletilerin aktarımını da sağlamaktadır (Mattelart, 1979b: 121).

Kültürel üretimin belli bir özgüllüğü bulunduğunu vurgulamak üzere geliştirilen kitle kültürü ve popüler kültür arasındaki ayırım, medya çalışmaları alanına yeni problemler ekleyerek farklı bir açılım sunmaktan oldukça uzaktır. Kültürel yaşamda gerçekte var olmayan kitle kültürü ve popüler kültür arasında yapılan bu yapay ayırımın, esas olarak ideolojiyle maddi üretim arasındaki ayırımı ifade etmek üzere ortaya konulduğu görülmektedir. Buna göre kitle kültürü içinde yer alan her bir ürünün, her bir formun içeriği ideolojiye indirgenirken, popüler kültür içinde yer alan her bir ürünün, her bir formun içeriği maddi üretim olarak görülüp ideolojiyle ilişkisiz olarak değerlendirilmektedir. Medya çalışmaları açısından çizgi romanların, televizyon dizilerinin, kadın dergilerinin vs. içerikleri bu kapsamda iletilerden, enformasyondan ve bunların da ötesinde anlamlardan değil ideolojiden oluşmaktadır.

Bir formun içeriğinin baştan ideolojiye ya da burjuva sınıf ideolojisine indirgenmesi, formun içerdiği her anlamın ideolojik olduğu sonucuna doğurmaktadır. Bu durum da medya ürünlerinde hangi anlamların ne tür bir anlamlandırma pratiği içinde ideolojik bir hal aldığı ve ortaya çıkan ideolojik anlamların neden o forma sahip olduklarını anlamayı güçleştirmektedir. Popüler kültür açısından bakıldığında, yukarıda belirtilen medya çalışmalarının hangi formların popüler kültür alanında değerlendirilebileceği hususunda net olarak belli örnekleri vurgulamadıkları görülmektedir. Bu noktada örneklenen çalışmalarda popüler kültürün günümüzdeki kullanımından oldukça farklı olarak, hem geleneksel kültürden hem de endüstrileşmiş kültürden ayrılmış, üretim araçlarına sahip olmayan sınıf ve halkların kültürü biçiminde kavrandığını tekrar hatırlatmak gerekiyor. Bu doğrultuda Antonio Gramsci (ulusal-popüler edebiyat ve popüler roman hakkındaki değerlendirmesi), Lev Troçki (proleter kültür ve proleter sanat kavramsallaştırması), Oskar Negt ve

Alexander Kluge (proleter kamusal alan üzerine olan çalışmaları) gibi yazarlara referansla, farklı ülkelerden üretim araçlarına sahip olmayanlarca örgütlenmiş iletişim araçları, iletişimsel pratikler ve bu pratik ve araçlar içinden çıkmış ürünler esas alınmaktadır. Yapılan değerlendirmeler, burjuvazinin sınıf ideolojisi karşılığı temelinde üretilmiş olduğu için, söz konusu alternatif iletişim pratiklerine ve ürünlerine ait içeriğin neredeyse tamamıyla ideolojiden muaf olduğu, esas olarak maddi üretimi yansıttığı düşünülmektedir. Dolayısıyla ulaşılan sonuç açısından kitle kültürü ve popüler kültür arasındaki bu ayrımın kitle kültüründen söz ederken içeriği ideolojiye indirgeme, popüler kültürden söz ederken ise içeriği tamamıyla ideolojiden arındırma türünde, ideoloji-anlam ilişkisini tartışmayı güçleştirici bir eğilime sahip olduğu görülmektedir.

Bu sorunlu duruma rağmen, *Communication and Class Struggle* antolojisinin özellikle *Liberation, Socialism* (Kurtuluş, Sosyalizm) başlıklı ikinci cildindeki makaleler örneğinde kültürel alanın maddi pratik alanı olduğunu ve bu alan içinde farklı sınıfsal konumlara dayalı mücadelelerin yaşandığını göstermeyi hedefleyen bir eğilimin bulunduğu eklenmelidir. Bu eğilim kitapta yer verilen makalelerin Gramsci, Lenin, Troçki, Brecht, Fanon, Negt ve Kluge gibi yazarlardan seçilen kültür incelemeleri olmalarıyla görünürlük kazanmaktadır. Yanı sıra yukarıda özetlenen Siegelauß'un ideoloji-maddi üretim, Mattelart'ın kitle kültürü-popüler kültür ayrımlarında, barındırdıkları sorunlara rağmen, önceliği büyük ölçüde sınıfa vererek, yerleşik hegemonik kültür ile bu kültürle mücadeleyi hedefleyen alternatif kültürel form üretimi arasında bir ayrıma işaret etme çabası vardır. Bu yüzden söz konusu antolojideki metinlerde belirlenim motifli ideoloji kavrayışının görünürlüğü fazla olmasına rağmen hegemonik motifli ideoloji kavrayışı da bulunmaktadır. Bu bağlamda söz konusu kitabı “Ekonomik İlişkiler ve İdeoloji” kümesi ile

“Hegemonya, İktidar ve İdeoloji” kümesinin kesiştiği uzama yerleşen bir örnek olarak düşünmek mümkündür.

İdeolojik içerik ve işlev açısından değerlendirildiğinde ise, standartlaşmış bir şekilde seri üretimi yapılan, stereotip yardımıyla basitleştirilmiş bir anlatıya sahip, formatı ve türü belli, geniş kesimlerin tüketmesi için pazara sunulan kültürel emtia halindeki kitle kültürü ürünlerinin, esas olarak yerleşik toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesi şeklinde ideolojik işleve sahip olduğu vurgulanmaktadır. Mattelart’ın Ariel Dorfman’la birlikte Walt Disney’in 1960’lardan itibaren dünya çapında popülerlik kazanmış çizgi romanlarını değerlendirdikleri *Emperyalist Kültür Sanayi ve W. Disney: Vakvak Amca Nasıl Okunmalı* (1977) başlıklı çalışmasında, ideolojik içerik ve işleyişe ilişkin olarak belirtilen bu nitelik, daha somut bir hal almaktadır.

Kitapta çizgi romanlardaki ideoloji, “kadife bir eldiven içinde saklanmış demir el” metaforuyla özetlenirken, Walt Disney dünyasının ürünlerinin, bir yandan egemen sınıfın bakışını, düşünce ve ideallerini ezilen sınıf ve halklara benimsetmeyi hedeflediği, diğer yandan ise yerleşik sisteme yönelik her türlü karşı çıkışın ve mücadelenin çeşitli yollarla değerini düşürmeye, etkisizleştirmeye ve anlamsızlaştırmaya çalıştığı vurgulanmaktadır. Bu iki etkili stratejinin başarılı olması Disney çizgi romanlarında üretimin yok edilmesiyle sağlanmaktadır. Çizgi romanlarda sadece ekonomik üretimin değil, aynı zamanda biyolojik üretimin de hiçbir görünürlüğü yoktur. Çizgi roman kahramanları yakın akrabalarından (amcalar, teyzeler, kuzenler) oluşur ancak ebeveyn olan hiçbir kahraman yoktur. Çünkü evliliğin yerini sonu gelmeyen flörtler ve nişanlanmalar almıştır.

Kuşkusuz bu durum baba rolünün üstlenilmediği anlamına gelmemektedir: “Babanın fiziki yokluğu babalık gücünün yokluğu anlamına gelmez” (Mattelart ve Dorfman, 1977: 47). Çizgi roman kahramanlarını üzerindeki babalık gücü o denli

kuvvetlidir ki kitapta bu durum “Disney’in dünyası bir ondokuzuncu yüzyıl yetimhanesidir” (Mattelart ve Dorfman, 1977: 51) biçiminde ifadelendirilmiştir. Kitapta baba-oğul, kadın-erkek, kentli-çocuksu soylu vahşi gibi çeşitli konumların ne şekilde kurulduğuna ilişkin değerlendirmelere rastlanmaktadır. Ancak yapılan incelemenin gerisinde özne konumlarının kuruluşunu sorunlaştıran teorik kavramsallaştırma bulunmamaktadır. Bu duruma rağmen, kitabın öznelik konumuna ve ideoloji-özne ilişkisine suskun kalmadığı eklenmelidir. Bu yüzden bu çalışmada incelenen metinler içinde *Vakvak Amca Nasıl Okunmalı* “Ekonomik İlişkiler ve İdeoloji” kümesi ile “Dil, Özne ve İdeoloji” kümesinin kesiştiği küçük alanda yer aldığı ifade edilebilir.

Ekonomik üretimle ilgili olarak ise, Disney çizgi romanlarında üretimi gerçekleştiren işçilere hiç rastlanılmamaktadır. İşçinin varlığı iki çeşit maskeyle gizlenmiştir. Kent içinde tehlikeli, pis, insanları sürekli kandırmaya çalışan ve hırsızlık yapan lümpen-cani olarak, kent dışında ise zararsız, doğal, saf, çocuksu nitelikli soylu-vahşi olarak. Kısaca Disney çizgi romanlarında üretim-tüketim zincirinde sadece tüketimin ve servet birikiminin görünürlüğü bulunmaktadır: “Üretimden tüketime giden kapitalist süreçte, Disney, yalnız ikinci aşamayı tanıyor. Oğul babası tarafından temsil edilen ilk seks günahından; tarih de sınıf ve çatışma günahından sıyrılmış olduğu gibi, bu tüketim de ilk üretim günahından sıyrılmıştır” (Dorfman ve Mattelart, 1977: 99).

Cinsel, ekonomik ve tarihi her türlü üretim temelini saf dışı bırakılması sonucunda Disney dünyasında aslında üretim temelli olması gereken pek çok unsurun üstyapıya yerleştirildiği ve böylelikle de çatışmanın toplumsal temelini iyiler-kötüler ile akıllılar-aptallar arasındaki çatışmaya indirildiği görülmektedir:

Vakvak, bir üstyapı dünyasında yaşar ve altyapı onun gelişim aşamaları, üstyapıya tam benzerlik gösterirler. Gerçek hayatın somut temelinde yaşıyor izlenimi verir, ama havada yüzen bir taklitçiden başka bir şey değildir... Vakvak, tüm işçilerin sahte bir temsilcisidir. Dolayısıyla maddi dünyanın yapımına katkıları Vakvak kadar az olduğu için işçilerin de onun kadar itaatkâr olmaları gerekir. Ördökkent bir düş değil; Marx'ın sözünü ettiği fantasmagoria'dır. Vakvak'ın <<çalışması>> patronların emek efsanesindeki çelişkileri perdelemek ve işgücünün kendi değeri ile, yarattığı değer arasındaki farkı (yani artık-değeri) gizlemek üzere ayarlanmıştır. Üretime yönelik emek diye bir şey yoktur. İstirap ve ödülün hayali, fantasmagorik işleyişinde, Vakvak tahakküm edileni (anlaşılamayan) temsil eder, aynı zamanda çelişkili bir şekilde, tahakküm eden (şaşırtan) yaşamı sürdürür (Dorfman ve Mattelart, 1977: 112).

Disney çizgi romanlarında her türlü üretimin yok sayılarak görünmez bir hale dönüştürülmesi, çalışmada doğrudan kapitalist bir toplumda ekonomik üretim araçlarına sahip olanların, düşünce, duygu, değer ve inançları da kontrol etmesi sonucu, kapitalist üretim tarzının üstyapısına uygun düşen burjuva değerlerini ve davranış tarzlarını hem kendi toplumlarına hem de az gelişmiş toplumlara dayatması şeklinde yorumlanmaktadır. Burjuvazinin yarattığı ideolojik yanlışlık, üretim yerine tüketimin görünürlüğünü sağlayıp, altyapı ve üstyapı ilişkisini tersine çevirmektir. Böylelikle bu ters yüz olmuş ilişki hem doğalmış ve ebediymiş gibi görünmekte hem de sınıf mücadelesinin gizlenmesi kolaylaşmaktadır:

Ekonomik üretim araçlarını tek bir sınıfın denetlediği bir toplumda; o sınıf zihinsel üretim araçlarını da: fikirleri, duyguları, sezgileri [de] denetler. Gerçekte burjuvazi alt ve üstyapılar arasındaki ilişkiyi tersine çevirmeye çalışmıştır. Onlar için fikirler servetin üreticisidir ve böylece insanlık tarihi, fikirler tarihi haline gelir (Dorfman ve Mattelart, 1977: 150).

Gerçekte Disney'in fikirleri, maddi gelişmesinde belli bir aşamaya varan toplumun kendi imgesini oluşturan ve kendi hastalıklı geçmişinin masum bir şekilde tüketilmesini sağlayan değerler, fikirler ve ölçütler üstyapısını temsil etmektedir. Sanayi burjuvazisi, içte ve dıştaki öteki toplumsal kesimlerin tavırları ve özlemlerine bakışını zorla kabul ettirmektedir" (Dorfman ve Mattelart, 1977: 151).

Yukarıdaki alıntılarda ideolojik yanlılığa yapılan vurgu, gerçeklik alanına ilişkin doğru ve yanlış bilgi karşıtlığı açısından da okunabilir. Bu bakımdan *Vakvak Amca Nasıl Okunmalı*'daki ideoloji motiflerinden birisi de, çalışmanın ilk kısmında değerlendirilen epistemolojik motiftir.

Üretim tarzının belirleyiciliği ekseninde, yukarıda örneklenen metinlerin yanı sıra maddi üretim ve ideoloji arasındaki ayrıma dikkati çeken özellikle ekonomi politik yaklaşım içerisinden çıkmış belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarına da değinmek gerekiyor. Bu türdeki örneklerdeki sınırlandırma ve baskı uygulama şeklindeki belirlenim, doğrudan bu kavramların kullanımıyla daha görünür bir hal almaktadır. Örneğin Graham Murdock ve Peter Golding'in "For a Political Economy of Mass Communications" (1974) (Kitle İletişiminin Ekonomi Politigine Doğru) başlıklı makalelerinde, kitle medyası -başta gazete, dergi ve televizyon olmak üzere- çıktılarının içeriğinin, içinde üretildikleri ekonomik bağlamın holdingleşme, uluslararasılaşma, tekelleşme ve yoğunlaşma vb. dinamikleriyle sınırlandırılmış olduğuna dikkat çekilerek, bu türden sınırlandırmaların ekonomik baskı altında gerçekleşen ticari enformasyon üretim sürecinin bir parçası olduğu belirtilmektedir. Bu makalede *rating* savaşlarının ortaya çıkmasına neden olan reklâm gelirlerinin, baskıyı uygulayan temel ekonomik unsurların başında geldiği ifade edilmektedir (Murdock ve Golding, 1974: 227).

Aynı yazarların "Ideology and the Mass Media: The Question of Determination" (1979) (İdeoloji ve Kitle Medyası: Belirlenim Sorusu) başlıklı bir diğer çalışmalarında sınırlandırıcı ve baskı uygulayıcı nitelikli ekonomik belirleyiciliğin medya çalışmalarında tek başına yeterli olmasa da, yapılan incelemenin "zorunlu" unsuru olması gerektiğinin altı çizilir. Bu doğrultuda ekonomik belirleyenleri hesaba katmayan medya çalışmasının kısmi nitelikli olacağı

vurgulanmaktadır (Golding ve Murdock, 1979: 198). Bu durum kuşkusuz yapılan medya tanımlamasıyla yakından ilgilidir. Her iki makalede de yapılan tanıma göre “medya her şeyden önce geç kapitalist ekonomik düzen içinde meta üreten ve dağıtan endüstriyel ve ticari organizasyonlardır” (Murdock ve Golding, 1974: 205-6; Golding ve Murdock, 1979: 210).

Benzer bir biçimde üstyapının altyapıya bağımlı olduğunu ve onun tarafından belirlendiğinin ifade edildiği Nicholas Garnham’ın *Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information* başlıklı kitabında da medya çalışmalarındaki ekonomik indirgemeci ve ideolojik düzeyin idealistik özerkliği gibi sorunlardan uzaklaşmak üzere, belirlenim, ekonomik düzeyin sınırlandırıcı ve baskı uygulayan gücü biçiminde ele alınmaktadır.

Murdock ve Golding’in yukarıda alıntılan çalışmalarına ek olarak bu kitapta, medya çıktılarının içeriklerini belirleyen ekonomik baskının yanında kültürel, entelektüel ve ideolojik üretimde bulunanların da ekonomik baskıyla yüz yüze oldukları belirtilir. Bu çerçevede, *Alman İdeolojisi*’nde yer alan maddi üretim araçlarına sahip olanların entelektüel üretimi de kontrol etmekte olduğuna ilişkin önerme, geleneksel yorumundan biraz daha farklı yorumlanmaktadır. Kitapta yer verilen bu yoruma göre, üretim araçları sahiplerinin bizzat kendileri, sınıf çıkarlarına uygun olarak kültürel ürünün sahip olduğu ideolojik içeriği kontrol etmemekte, esas olarak onların emrinde ücretli olarak çalışan ve entelektüel üretimi gerçekleştiren ideologları kontrol ederek onlar üzerinde güçlü bir ekonomik bir baskıya sahip olmaktadır (Garnham, 1990: 32). Dolayısıyla, Marx ve Engels’in *Alman İdeolojisi*’nde yer verdikleri ve Marksist ideoloji kavrayışını değerlendirmede büyük önem atfedilen bu söz, maddi üretimi kontrol edenlerin doğrudan ideolojik içeriği

belirlemesi ve kontrol etmesinden çok, bu içeriği üreten entelektüel ve ideologların ekonomik olarak kontrol edilmesi şeklinde yorumlanmaktadır.

Alman İdeolojisi'nden alınan bu söze ilişkin getirilen bu farklı yorumlama çabası, belirlenimi, doğrudan yansıtma ilkesine dayandıran kavrayıştan uzaklaştırma çabası şeklinde de görülebilir. Bu doğrultuda, ideolojik içeriğin doğrudan maddi üretimi kontrol edenlerce oluşturulmadığı vurgulanmaktadır. Böylelikle ideolojik içeriği oluşturma sürecinde birebir yansıma yerine, entelektüeller ve ideologlara yapılan vurguyla dolayımın söz konusu olduğuna değinilmektedir. İdeolojik içeriğin oluşturulmasının entelektüel bir faaliyet olmasından ötürü, bunu oluşturacak olanlar doğrudan mülkiyet sahipleri değil, entelektüeller ve ideologlardır. Ancak entelektüel ve ideologlar da Garnham'ın bu kitabında tamamen maddi üretimi kontrol edenlerden bağımsız olarak ele alınmamakta, onların maddi üretimi kontrol edenlerce ekonomik açıdan kontrol edildiğine vurgu yapılmaktadır.

Ekonomik düzeyin ortaya konan medya ürünlerinin içeriği üzerindeki sınırlandırıcı ve baskı uygulayan gücü konusunda farklı açılımlar sunsalar da bu bölümde örneklenen farklı metinlerin içinde dikkat çeken bir sorun bulunmaktadır. Bu sorun, medya ürünlerinin sahip olduğu içeriğin ideolojiye indirgenmesi ve bu içeriğin ideoloji olarak adlandırılması biçiminde ifade edilebilir: “Ekonomi-politik açısından medya mesaj ya da ‘enformasyon’ değil; ideoloji üretir...” (Golding ve Murdock, 1997a: xvii). “...sunulan çerçeveler zorunlu olarak onları üretenlerin çıkarlarına eklemlemiştir, bu anlamda tüm enformasyon ideolojidir” (Murdock ve Golding, 1974: 226). Benzer bir biçimde bu bölümün başında değinilen Armand Mattelart'ın çalışmalarında da, yapılan kitle kültürü ve popüler kültür ayrımı aracılığıyla, kitle kültürü içinde konumlanan ürünlerin içeriklerinin ideoloji olarak tanımlanması, bunun karşıtı olarak ise popüler kültür içindeki ürünlerin içeriklerinin

maddi üretim şeklinde tanımlanarak, ideolojiden tamamen muaf sayılması şeklinde bir kabul bulunmaktaydı.

Liberal paradigma içinden üretilmiş medya çalışmaları medya ürünlerinin içeriğini mesaj/ileti ya da enformasyon olarak adlandırarak, ileti ve enformasyonu neredeyse yansız ve nötr kavramlar biçiminde ele almaktadır. Bu kavramların liberal paradigma içindeki kullanımına ve yorumlanma tarzına ilişkin olarak, eleştirel geleneğin farklı yaklaşımlarınca çeşitli itirazlar yöneltilmektedir. Bu itirazların başında liberal paradigmanın varsaydığı gibi mesaj ve enformasyonun ekonomik ve toplumsal iktidar ilişkilerinden muaf olmadığı, enformasyon ve iletilerin gerek üretiminde gerekse tüketiminde ekonomik ve toplumsal belirlenmişlik düzeylerinin önemli bir etkiye sahip olduğunun vurgulanması gelmektedir. Ancak yukarıda aynı yazarlardan (Peter Golding ve Garham Murdock) yapılan, hemen hemen yirmi beş yıl arayla yazılmış, farklı iki metinde ifade edilen eleştiriye dönüldüğü zaman, mesaj ve enformasyon kavramlarının yorumlanma tarzına ilişkin eleştirilerin ötesine geçilip her iki kavramın ideoloji kavramı içinde çökertildiği görülmektedir.

İçeriği ideolojiye indirgemek, büyük ölçüde medya içeriklerinin sahip olduğu ideolojik anlam üzerine açılım sağlayabilecek argümanlar üretmeyi imkânsız kılmaktadır. Bunun da ötesinde medya içeriğinde ideolojik olanla olmayan arasında bir ayrıma gitmeyi de zorlaştırmaktadır. Mesaj ya da enformasyon kavramlarının medya çalışmaları içerisinde doğrudan liberal paradigmayı çağrıştırmamasından ötürü kullanılmaması tercih edilebilir ancak bu durumda söz konusu kavramların yerini alabilecek kavram ideoloji değil, anlam olmalıdır. İçeriğin anlam olarak adlandırılması hem ideolojiyi totolojik bir mantıkla ele almayı engelleyebilir, hem farklı ideolojik konumların ayrıştırılmasına yardımcı olabilir hem de medya ürünlerinin içerdiği ideolojik anlamla ideolojik olmayan anlamın görünür olmasını

sağlayabilir³⁹. Elbette belli bir medya ürünün içeriğinin tamamıyla ideolojik olduğu durumlarla karşılaşmaktadır. Ancak bu tür örneklerin bulunması ve bu örneklerin sayısının günümüz medyası düşünüldüğünde oldukça fazla olması, genel anlamda medya ürünlerinin içeriğini ideoloji olarak adlandırmayı makul göstermemektedir. Çünkü ideoloji, anlamın ve anlamlandırmanın önemli unsurlarından biri olsa da zorunlu unsuru değildir. Bir başka deyişle medya ürünlerinin içeriğinin doğrudan ideoloji olarak adlandırılması, ideoloji kavramının kapsamını son derece genişleterek medya metinlerindeki her anlamın ideolojik nitelikli olduğuna ilişkin oldukça kolayca kaçan yorumlara açık kapı bırakabilmektedir.

İçeriğin ideolojiye indirgenmesi ve ideoloji olarak adlandırılması, belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının belki de en sorunlu olduğu noktayı ifade etmektedir. Bu durum belirlenim motifli ideoloji kavrayışındaki yer etmiş bir diğer eksen olan *ideoloji | üretim ve tüketim arasındaki denklik ilişkisi eksenini* ele alındığında da göze çarpmaktadır. Bu eksen, maddi üretim düzeyi ile tüketim düzeyi arasında uyumluluğun, denkliğin veya örtüşmenin bulunduğunu ifade etmektedir. Bu eksen aracılığıyla ele alınan medya çalışmalarında üretim ve tüketim düzeyleri arasında diyalektik bir ilişki bulunduğu ve her iki düzeyin birbirini belirleyerek belli bir uyumu sergiledikleri vurgulanmaktadır: “Üretim ve tüketim, diyalektik bir ilişki içinde varolur. Üretimin doğası ve yapısı, tüketimin doğası ve yapısını belirler ve tersi de geçerlidir” (Garnham, 2001b: 134).

Medya çalışmaları açısından ele alındığında, üretim ve tüketim düzeyleri arasındaki denklik ilişkisi, medya ürünlerinin tüketiminin, pek çok açıdan bu

³⁹ David McLennan bütün görüşlerin ideolojik olduğunu düşünmenin iki türden sorunu beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır: “Birincisi, ideoloji kavramının kapsamı böylesine genişleyip adeta içi boşalınca, kendimizi bir boşlukta buluruz; ikincisi ve daha tehlikelisi, bütün Giritlilerin yalancı olduğunu söyleyen Giritli Epimenides’in düştüğü mantıksal saçmalığa düşeriz” (McLennan, 2005: 2).

ürünlerin kitlesel üretimi ve medya şirketlerinin sahip olduğu hızlı dağıtım ağıyla yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları içerisinde, izleyicinin ve okuyucunun neyi tüketeyeceğinin, bunun da ötesinde tüketimin ne şekilde ve hangi bağlamda gerçekleşeceğini, üretim ve dağıtımın gereklerine uygunluk gösterdiği varsayılmaktadır. Kültürel alanda kitlesel biçimde tüketimi yapılan emtia, kapitalist piyasa ekonomisinin rekabetçi yapısı içinde kitlesel olarak üretilen ve dağıtılan emtiadır. Bu durum, büyük medya şirketlerince yönetilen ve bu şirketlerin çıkarları doğrultusunda kontrol edilen üretim sürecinde ciddi bir artışın yaşandığını ifade etmektedir. Tüketim toplumu, tüketicilerin pazardaki etkinliğinin artması ya da kitlesel tüketim gibi ifadeler aslında kültürel alanda kitlesel üretiminin artışına ve üretilen emtianın geniş ve hızlı bir dağıtım ağına sahip oluşuna işaret etmektedir. Bu yüzden bu ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları, insanların neyi tüketeyeceğinin bireysel ve özgür tercihlerine ya da kültürel nitelikli enformasyon ve eğlence gereksinimlerine bağlı olmadığını belirterek, tüketimin temelde kapitalist piyasa ekonomisinin rekabetçi yapısının üretim ve dağıtım düzeylerince yaratıldığını savunmaktadır.

Neyin tüketileceğinin üretim temeli tarafından yaratılmasında reklâmlar, imaj yönetimi, halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyetleri oldukça etkili olmakta, hatta kapitalist üretim tarzı içinde tüketimin gerçekleşme tarzı üzerinde baskı uygulanan en önemli öğeler olarak değerlendirilmektedir (Mattelart, Delcourt ve Mattelart, 1984; Mattelart, 1991; 1995). Yaklaşım açısından reklâmları, imaj yönetimini, halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyetlerini kapitalist üretim tarzının “talep yönetimi” olarak da adlandırmak mümkündür.

İdeoloji | üretim ve tüketim arasındaki denklik ilişki eksenini açısından, kitle medyası içerisinde gazeteler ve dergiler için reklâmlar en önemli geliri oluşturmaktadır. Benzer biçimde, artan özelleştirme politikalarının sonucu olarak reklâm destekli yayıncılık da, yayıncılık alanında giderek tek alternatif biçimini almak üzeredir. Bu türden bir tablo içinde belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları, üretimi yapılan kültürel emtianın, insanlar arasındaki iletişim olanaklarını arttıran, kişilerin özgür biçimde kendilerini ifade etmelerine yardımcı olan ve insanların kültürel nitelikli ihtiyaçlarını gideren ürünler biçiminde değerlendirilmesinin pek mümkün görünmediğini ifade etmektedir. Çünkü gerek basında gerekse yayıncılıkta reklâmların artan önemi, iletişim sistemlerinin ve medya kuruluşlarının sermaye için üstlendiği ekonomik rolü ortaya koyarken, medyanın kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde sahip olduğu etkin rolü açığa çıkarmaktadır. Reklâmların medya kuruluşları açısından önemini vurgulamaya yönelik en çarpıcı örneklerinden birisinde, iletişimin metasının izleyici olduğu, izleyicinin reklâmcılara satılan iletişim metası olduğu belirtilmektedir (Smythe, 1977; 1981).

Bu değerlendirme tarzı, gerek Marx'ın meta formuna ilişkin değerlendirmelerini oldukça basite indirgeyerek meta formunun bir soyutlama olduğunu göz ardı etmesinden dolayı, gerekse Amerika'da başından itibaren hâkim olan ticari yayıncılık anlayışı üzerinde odaklanarak kamu hizmeti yayıncılığını hiç hesaba katmamasından dolayı eleştirilmiştir (örneğin, Garnham, 1990: 29; Murdock, 1978). Ancak izleyicinin meta haline gelmesine ilişkin benzer bir argüman, daha sonraki bir yayında Symthe'e yönelik eleştiriyi yöneltenlerden Murdock'un, Peter Golding'le birlikte yazdığı "Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik" (2002: 73) başlıklı makalesinde de yer almaktadır. Aslında bu çalışmanın ilk kısmında da değinilmeye

çalışıldığı gibi sorun, iletişimin metasının izleyici, medya ürünleri ya da izleyici ölçümleri vs. olarak adlandırılması sorunu değildir. Bu türden çalışmalar meta formunun ne olduğunu ifade edip, bu formun niye ortaya çıktığını ve neden özellikle o formu aldığını serimlemeye giden bir inceleme sunamamaktadır. Bir başka ifadeyle metalaşmadan ve meta formunun ne olduğundan söz eden çalışmalar bunu saptama düzeyinde ifade etmekle yetinip, yaptıkları saptamayı meta analizine dönüştürmekte yetersiz kalmaktadır.

Aslında bu sorun, medya çalışmaları alanındaki temel sorunlardan birisidir. Bu yüzden bu tez çalışmasında epistemolojik ve yöntemsel açıdan medya çalışmaları alanında hangi kültürel forma ya da formlara dikkat çekilmeye çalışılırsa çalışılsın, ön plana çıkarılan kültürel formun/formların neden ortaya çıktıklarına ve neden o özellikle formu/formları aldıklarına dair detaylı bir inceleme sunmada büyük ölçüde yetersiz kaldıkları varsayılmaktadır. Bu sorun nedeniyle kimi örneklerde formun (ürün, izleyici ya da izleyici ölçümleri olarak) detaylı bir tasviri, kimi örneklerde ise formu ortaya çıkaran ekonomik ve politik bağlamın (global kapitalizmin öne çıkan özelliklerinin ve günümüzde sergilediği genel görünümün) detaylı bir tasviriyle karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla medya çalışmaları alanında yapılan bu tür araştırmaların tasvir düzeyinden çıkarak, inceleme ve çözümleme düzeyine ulaşmasının mümkün olamadığı ifade edilebilir.

Söz konusu ideoloji eksenini ayrıca üretim, dağıtım, erişim ve tüketimi bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı düzeyler biçiminde ele almaktadır. Bu doğrultuda özellikle farklı nitelikli ve zengin enformasyon kaynaklarına erişim konusunda toplumsal iktidar ilişkilerinin oldukça etkili olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü zengin enformasyona ulaşabilenler ve bundan yararlananlar ilk etapta çok büyük şirketler olmaktadır. Bunları çoğu durumda devlet, bürokrasi ve askeriye

izlemektedir. İletişim olanaklarını arttıran araçlardan ve bu araçlardan sağlanan enformasyondan yararlananların esas olarak üretim araçlarının sahiplerinin olması, toplumsal anlamda enformasyonun eşitsiz dağılımını ortaya koyan önemli işaretlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda belirlenim motifli ideoloji kavrayışını takip eden medya çalışmaları, kimi iletişim araçlarının giderek yaygınlık kazanması sonucunda belirli bir fiyat karşılığında sıradan insanların da bu araçlardan ve enformasyondan yararlanmaya başlamasının hem zaman aldığına hem de ulaşılan enformasyonun kısıtlı ya da sınırlı olması gibi sorunlar doğurduğuna dikkat çekmektedir. Ancak bu durum, belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarına göre, liberal ideolojinin kendine özgü maskeleyme teknikleriyle gizlenmektedir. Sunulan enformasyonun niteliğine ve kaynaklarına bakılmaksızın, sadece geçmişe oranla sıradan insanların yararlandığı enformasyon miktarındaki ya da tüketilen kültürel emtiadaki niceliksel artış göz önünde bulundurularak insanların özgür ve sınırsız biçimde enformasyon kaynaklarından yararlanması ve niteliksel anlamda seçme olanaklarının artması söz konusuymuş gibi tasvir edilmektedir. Belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları açısından enformasyon toplumu, tüketici hâkimiyeti gibi kavramlar, bir yandan kimlerin gerçek anlamda enformasyona erişim hakkına sahip olduğunu görmemizi engellerken, diğer yandan insanlar arasındaki iletişim olanaklarının üretim araçlarının sahiplerince şu ya da bu ölçüde sınırlandırılmış olduğunu fark etmeyi güçleştirmektedir.

Erişimin ardından zincirin tüketim halkasına bakıldığı zaman ise bu kavrayışa sahip medya çalışmalarının kitlesel tüketimde bulunulan medya içeriklerinin mevcut üretim ilişkilerinin gereklerine uygun düşecek tarzda yazıldığını/kodlandığını vurguladıkları görülmektedir. Belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları açısından bu durum, farklı nitelikli medya ürünlerinin

içeriklerinin, spesifik bir ideolojinin kodları biçiminde, karmaşık ekonomik ve toplumsal iktidar ilişkilerince yapılandırılması anlamını taşımaktadır. Bu eğilim doğrudan belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip çalışmaların medya çıktıları, ürünleri ya da metinleri üzerine inceleme yapılmaması gerektiğini vurgulamakta olduklarını ifade etmez. Bunun yerine yapılacak olan incelemenin ekonomik ve politik bağlama yerleştirilmesi gerektiği daha çok ön plana çıkan bir vurgudur. Örneğin Golding ve Murdock'un "Ideology and Mass Media: The Question of Determination" (1979) başlıklı makalelerinde bu türden bir vurguyla karşılaşmaktadır. Yazarlar bu makalelerinde haber incelemeleri konusunda benimsedikleri konumu diğer haber incelemelerinden ayırmaktadırlar. Bu bağlamda Glasgow Üniversitesi Medya Grubu'nun *Bad News* (1976) başlığıyla yayınlanan haber incelemesinin ekonomik indirgemecilikten kaçınmak adına ekonomik düzeyi çok katı bir biçimde kavrama, televizyon kültürünün ideolojik doğasını aracın doğasına aitmiş gibi değerlendirerek özcülük yapma, üretim sürecinin kontrolünü tartışma dışına itme türünde çeşitli sorunlar taşıdığı ifade edilmektedir (Golding ve Murdock, 1979: 213). Benzer bir şekilde Nicholas Garnham'ın "Bir Kültürel Materyalizm Teorisine Doğru" başlıklı çalışmasında da doğrudan metin analizine karşı çıkılmadığı belirtilerek, karşı çıkılanın metin analizine yönelik aşırı vurgu olduğu vurgulanmaktadır. Makale, bu türden aşırı vurgunun eşitinin Birleşik Devletler geleneği içindeki etki araştırmaları olabileceğini varsaymaktadır (Garnham, 2001b: 129).

Aslında belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları basitçe mülkiyet sahibinin haberin içeriği konusunda mutlak kontrolü olduğunu ya da gazetecilerin ister editörler ve yöneticiler olarak isterse muhabirler olarak hiçbir özerkliğe sahip olmadığını vurgulamaz. Ancak gazetecilerin sahip olduğu görece

özerklik üzerine çokça yapılan vurguların, kimi durumlarda çoğulcu liberalizmin ortaya attığı “yönetici devrimi” biçiminde adlandırılan gelişmenin onaylanması ve medya çıktılarının ideolojik anlamda çoğulculuğu benimsiyormuş gibi gösterilmesi anlamına gelebileceğine dikkat çekilir. Bu doğrultuda örneğin, Murdock ve Golding’in “Capitalism, Communication and Class Relations” başlıklı makalelerinde, 70’li yılların ikinci yarısında ortaya konan yönetici devrimi teziyle, yöneticilerle mülkiyet sahiplerinin birbirinden ayrılmasının, dolaşımda olan fikirler üzerindeki kontrol meselesini tartışma dışına ittiği varsayımı ele alınmaktadır. Yazarlara göre medya şirketlerini yönetenlerle bu şirketlerin sahipleri arasında mutlak bir ayırım bulunmamaktadır. Bu doğrultuda şirket sahibi aile üyeleri tamamıyla medya kurumlarındaki yönetici pozisyonlarından vazgeçmiş değildir. Yanı sıra yönetici ve mülkiyet sahibi konumunu üstlenen bireylerin farklı kimseler olması, bu iki konum arasında herhangi bir stratejik ortaklık olmadığı, bu konumların birbirlerinden tamamen özerk oldukları, bunların da ötesinde birbirlerine karşıt oldukları anlamına gelmemektedir (Murdock ve Golding, 1977: 28-33 ayrıca Golding ve Murdock, 1979: 199-200).

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları ayrıca bireysel ya da grup düzeyinde okuyucu ve izleyicilerin medya metinlerini alımlamalarında çeşitli farklılıkların görülebileceğini de yadsımaz. Ancak bu türden farklılıkların özgürlük anlamına gelecek şekilde anlam üzerinde bir mücadele ya da direniş olarak değerlendirilmesi fikrine mesafeli durmaktadır. Bu doğrultuda, medya çalışmaları içerisinde daha çok anlam üretimi ve alımlanmasıyla ilgili izleyici araştırmalarının kolaylıkla liberal ideolojinin uzantısı olabileceğine dair güçlü bir kaygı dile getirilmektedir.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının alımlama teorisi ve anlam üretimiyle ilgili değerlendirmelerine bakıldığı zaman, alımlamanın, etki teorilerinin argümanlarına benzeştirilerek ele alındığı gözlemlenmektedir. Bu yüzden alımlamanın toplumsal belirlenmişlik düzeyiyle olan bağlantısını, medya ürünlerinin izleyenler üzerindeki etkisini ölçmeyi hedefleyen araştırmaların yaş, cinsiyet, ekonomik gelir türündeki değişkenlerine benzeştirerek ele alma eğilimiyle karşılaşılmaktadır. Yaklaşım içinde “izleyici ve okuyucu yorumlarında örneğin yaşa ve cinsiyete bakılarak farklı yorumlamaların söz konusu olabileceği açığa çıkarılabilir ancak bu türden değerlendirmeler etki araştırmalarının izinden gitme türünde bir sorun taşıyabilir” türündeki argümanlar bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle kavrayış, alımlama teorisini benimsemiş incelemeler ile etki araştırmaları arasındaki farkı zaman zaman bulanıklaştırmaktadır. Örneğin Garnham’ın *Emancipation, the Media, and the Modernity* adlı kitabında aktif izleyici çalışmaları olarak nitelendirilen metinler, “hiç etki” varsayımını savunuyormuş gibi değerlendirilip, hiç etki varsayımını benimsediği düşünülen çalışmalar, medya üreticilerinin sorumluluğunu ihmal etmekle itham edilmektedir (Garnham, 2000: 109). Bu türden bir ifade, alımlama teorisinin toplumsal belirlenmiş düzeyi ile etki araştırmalarındaki bağımlı değişkenlerini kavramsal olarak eşitleme çabasına işaret etmektedir. Kuşkusuz medya çalışmalarında farklı toplumsal belirlenmişlik düzeylerinin eklenmesini güçlü bir şekilde ortaya koyan medya çalışmalarının sayısının oldukça az olduğu ifade edilebilir. Bu yüzden toplumsal belirlenmişlik düzeyleri pek çok incelemede aralarında eklenmenin olmadığı araştırma değişkenleri olarak görülebilmektedir. Ancak bu durum, alımlamayı ve anlam üretimini bir tür yorum farklılığı şeklinde ele alınmasını gerektirmemektedir. Belirlenim motifli ideoloji kavrayışı içinde böylesi bir indirgemeciliğe gidilmesi

büyük ölçüde içeriğin zaten ideoloji olarak ele alınmasıyla ilgilidir. İçeriğin belli bir ideolojiye denk düştüğü varsayıldığı için, medya ürünlerinin içeriğini anlam üretimi ve alımlama teorisi çerçevesinde ele alan çalışmalar doğrudan bu ideolojinin uzantısı biçiminde değerlendirilebilmektedir.

Medya çalışmaları içerisinde belirlenim motifli ideoloji kavrayışını kesen iki ideoloji hattına barındırdıkları sorunlu noktalarla birlikte değinildikten sonra, aşağıda belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının ideoloji üzerine argüman üretmesini mümkün kılan temalar, neo-liberal politikaların medyadaki uzantıları teması merkezinde tartışılacaktır.

2.3. Neo-Liberal Politikaların Medyadaki Uzantıları Odağında Kavrayışın Temasal Çerçevesi

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının benimsedikleri ideoloji yaklaşımıyla ilgili değerlendirmeleri, medya sektöründe özellikle 1980'li yılların başlarından itibaren uygulamaya konulan ekonomik ve siyasi uzantıları olan medya politikaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Söz konusu medya politikaları pek çok ülkede kamu hizmeti yayıncılık tekelinin, özel yayın kuruluşlarının faaliyete geçmesine imkân tanıyan düzenlemelerle kaybolması sonucunu doğurmuştur. Bu doğrultuda Avrupa'dan Uzakdoğu'ya kadar uzanan çeşitli ülkelerde devlet müdahalesinin giderek etkisini yitirdiği, konuyla ilgili yasal düzenlemelerden kısıtlayıcı ve sınırlandırıcı olarak görülen pek çok kuraldan vazgeçildiği, medya sektöründe piyasa güçlerine olabildiğince hareket serbestisi kazandırıldığı, özel sektörün giderek genişlemesi ve yayılmasının tekelleşmeye ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren dev şirketlerin birleşmesine yol açtığı görülmüştür.

Medya sektöründe 80'li yılların başından itibaren yaşanan bu gelişmeler, genel anlamda neo-liberalizmin medya sektöründe aldığı görünümü ifade etmektedir. Bu yüzden belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının temasal çerçevesi içinde, özellikle medya sektöründe neo-liberal dünya görüşünün yansımaları ve buna uygun medya politikalarının hayata geçirilmesi gibi konuların daha ağırlıklı bir yer işgal ettiği görülmektedir. Kuşkusuz neo-liberalizm gibi genel bir kategoriye başvurulurken, farklı ülkelerde ve çeşitli sektörlerde uygulamaya konulan tüm neo-liberal politikaların aynı olduğunu varsaymak yanıltıcı olacaktır. David Harvey aralarındaki farklılıklara rağmen, deregülasyon, özelleştirme ve toplumsal hizmet ve korumacılığın sunulduğu pek çok alanda devlet/kamu faaliyetlerinin durdurulması ya da ciddi oranda azaltılması şeklindeki üç eğilimin neo-liberal politikaların ortak yönünü oluşturduğunu vurgulamaktadır (Harvey, 2005: 3). Bu bölümde değerlendirileceği gibi bu üç eğilimin geçerliliğini, medya sektöründe uygulamaya konulan neo-liberal politikar içinde de gözlemlemek mümkündür. Söz konusu üç eğilim, medyada neo-liberal politikaların uzantılarını tartışan belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında genellikle deregülasyon, özelleştirme ve ticarileşme biçiminde adlandırılmaktadır.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının neo-liberal politikaları tartışırken yaptıkları ideoloji üzerine olan değerlendirmeleri temelde ideoloji eleştirisi biçiminde olup, çoğunlukla medya sektöründe uygulamaya konulan neo-liberal politikaların olumsuz sonuçlarını ve etkilerini ulusal ve global ölçekte ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda yapılan incelemelerin başlangıç noktasını medya kuruluşlarının, büyük sermaye grupları içinde önemleri ve işlevleri giderek artan bir konuma ulaşmaları oluşturmaktadır. Hem basın hem de yayıncılık alanlarında faaliyet gösteren kurumların çok büyük bir çoğunluğunun,

medya dışındaki enerji, petrol, otomotiv, inşaat, finans vb. sektörlerde de faaliyet gösteren holdinglerin bir parçası olduğu görülmektedir. Medya kuruluşlarının kendi içinde holdingleşmesine ve bunun yanı sıra medya kurumlarının büyük sermaye gruplarının oluşturduğu holdinglerin bir parçası olmasına yol açan gelişmelerin başında telekomünikasyon altyapısında ve hizmetlerinde 70’li yılların sonlarından itibaren uygulamaya konulan özelleştirme politikaları gelmektedir. Bu politikalar pek çok ülkede kamusal kaynakların ticari kaygıları ön planda olan şirketlere devredilmesiyle sonuçlanmıştır. Böylelikle özel girişim, telekomünikasyon altyapısını kullanarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Yaşanan gelişmeler kısaca özel girişimin yeni pazarlara kavuşmasına olanak tanımıştır.

Yukarıda özetlenen durum aynı zamanda 1978-80 yılları arasında global ölçekte yaşanan ekonomik krizin, sermayenin yeni pazarlara kavuşmasıyla aşılmasını öngören düşüncenin somutlaşması anlamını da taşımaktadır (Harvey, 2005). Telekomünikasyon altyapısı ve hizmetleri üzerinde özel girişimin serbest biçimde faaliyet gösterebilmesi bu alandaki kamusal müdahalenin ve düzenlemelerin en aza indirilmesiyle mümkün olmuştur. Sermeye genişlemesine engel olabilecek kural ve düzenlemelerin kaldırılması (*deregulation*) ifadesiyle simgeleşen bu dönemde, ulusal düzeyde medyaya yapılan yabancı yatırım oranının da artışı söz konusudur. Söz konusu artışı sağlayan temel unsur, diğer pek çok sektörde olduğu gibi, medya sektöründe de 1970’lerden itibaren hızla büyüyen çokuluslu şirketlerin çok sayıdaki devlette faaliyetlerini arttırması olmuştur. Bu doğrultuda zaten 1990’ların sonlarına gelindiğinde çokuluslu şirketler, genel anlamda dünya ticaretinin üçte ikisini ellerinde tutar hale gelmiştir (David Held’den aktaran Curran, 2002: 177).

Medya sektöründe yayıncılıkla ilgili olarak özel sektörün faaliyetlerini güçlendirmesinde üç unsur oldukça etkili olmuştur. Bunlardan ilki, 1970’lerin

sonlarında yaşanan ekonomik krizin neden olduğu enflasyonun, kamu hizmeti yayıncılığında ciddi bir finansal sıkıntıya yol açmasıdır. Bu doğrultuda kamu harcamalarında yapılan kesintiler, kamu hizmeti yayıncılığını da etkilemiştir. İkinci unsur, kamu hizmeti yayıncılığı için toplanan ücretlerin ve reklam gelirlerinden elde edilen kazancın artan yapım masraflarını ve teknolojik yatırım taleplerini karşılamada yetersiz kalmaya başlamasıdır. Özel yayıncılığın güçlenmesini sağlayan son unsur ise görsel-işitsel (audiovisual) sektörün yeni iletişim teknolojilerine kavuşması sonucunda yeni radyo ve TV kanallarının ve yeni yayıncılık olanaklarının mümkün hale gelmesidir (Mattelart, Delcourt ve Mattelart, 1984: 28). Ancak 1970'lerin sonlarından itibaren yaşanan bu gelişmelere, neo-liberal dünya görüşünü savunanların ortaya attığı ve sıklıkla tekrarladıkları çeşitli argümanlar eşlik etmiştir. Aşağıda bu ideolojik savların belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarınca nasıl değerlendirildiği üzerinde durulacaktır.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarınca göre deregülasyon politikaları, özel sektörün daha iyi ve kaliteli hizmet sunacağı, pazarda oluşacak rekabet sayesinde seçeneklerin artması dolayısıyla tüketici taleplerinin daha iyi karşılanacağı, tüketici ve yurttaşlara sunulan çeşitli ürün, enformasyon ve görüş sayesinde çoğulculuğun sağlanacağı türündeki argümanlarla desteklenmiştir. Bu bağlamda belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimseyen medya çalışmaları, neo-liberal dünya görüşünü olumlayan tezlerde, iletişim kanallarının mülkiyet ve kontrolünün el değiştirmesinin, hükümetin enformasyonu çarpıtması ve yönlendirmesini engelleyeceğini ve eğitim ve eğlence amaçlı enformasyonun aktarılma tarzının sıkıcı, didaktik, renksiz ve bürokratik yapısını bozacağını özellikle vurgulandığını ifade etmektedir. Kısaca belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarınca göre, deregülasyon politikaları

sonucunda, neo-liberal dünya görüşünün etkisiyle kamu hizmeti yayıncılığıyla özel yayıncılık arasında belli bir karşıtlığın kurulmasına gayret edilmiştir. Çünkü ancak böylesi bir çabayla ideolojik açıdan özel yayıncılığın kamu hizmeti yayıncılık anlayışına göre daha üstün olduğu iddia edilebilecektir⁴⁰.

Neo-liberal tezlerin doğrudan kamu hizmeti yayıncılığın etkisini ve gücünü zayıflatmaya yönelik olarak ortaya attığı suçlamaları şu şekilde sıralamak mümkündür: Yayıncılıkla ilgili özellikle kısıtlayıcı görülen düzenlemelerin doğrudan sansür şeklinde adlandırma, kamu hizmeti yayıncılığın estetik ve entelektüel kriterlerini çok yüksek tutması nedeniyle toplum içinde çok küçük bir kesime hitap ettiğini, buna karşılık geniş popüler kesimin beğeni, istek ve tercihlerini yok saydığını dile getirerek elit ve popüler değerler arasında karşıtlık yaratma, kamu hizmeti yayıncılıktaki bürokratik aktörlerin sorumluluklarının ve etkinliklerinin özel sektördeki aktörlere göre daha az olduğunu vurgulama ve kamu hizmeti yayıncılığın, izleyici topluluğunu tek ulus, tek ırk, tek sınıf (ve çoğu programda tek cinsiyet) olarak değerlendirdiğini ifade ederek, izleyici çeşitliliğini ve farklılığını hesaba katmadığı belirtme (Curran, 2002: 196-200)⁴¹.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları açısından, kamu hizmeti yayıncılığıyla özel yayıncılık karşıtlığını vurgulamaya

⁴⁰ James Curran'ın *Media and Power* (2002) (Medya ve İktidar) başlıklı çalışmasında 1980'ler ve 1990'larda Reagan-Thatcher döneminin hegemonik değerlerini benimsemiş neo-liberal dünya görüşünü olumlayan tezlerin kökeninin, kültürel demokrasi ifadesini kullanan popülist bir anlatıya dayandığı belirtilmektedir. Bu anlatı ideolojik olarak temelde kötü adam (*villain*) ve kahraman karşıtlığı üzerinde yükselmektedir. Bu doğrultuda anlatı caniyi/kötü adamı, kendi kültürel beğeni ve değerlerini halka dayatmaya çalışan entelektüeller biçiminde konumlarken, kahramanı medyayı halkın isteklerine cevap verecek şekilde düzenleyen pazar/piyasa şeklinde konulamaktadır (Curran, 2002: 14). Bu çerçevede yukarıda değinilen belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının eleştirilerini yönelttiği kamu hizmeti yayıncılık vs. özel/ticari yayıncılık karşıtlığını bir tür kötü adam/cani vs. kurtarıcı kahraman biçiminde okumak da mümkündür.

⁴¹ James Curran, kamu hizmeti yayıncılığı kötülemeye yönelik olarak, neo-liberal tezlerin dile getirdiği yukarıda sıralanan argümanları aslında Britanya için BBC örneğinde tartışmaktadır. Ancak kendisinin de belirttiği gibi yukarıdaki paragrafta aktarılan argümanlar, yayıncılıkta devlet tekeline kaldıran ya da yayıncılıkla ilgili düzenlemelerde özel sektöre daha fazla serbestlik sağlayan diğer ülkelerde de sıklıkla tekrarlanmaktadır.

yönelik yukarıdaki sıralanan argümanlar, pek çok durumda doğrudan ideoloji biçiminde adlandırılmaktadır. Bu doğrultuda örneğin Garnham'ın *Capitalism and Communication* adlı çalışmasında, kamu hizmeti yayıncılığı karşısında özel yayıncılığın üstünlüğünü savunan liberal tezlerin en saf haliyle ideoloji olduğu vurgulanmaktadır. Neo-liberal dünya görüşünün medyadaki izdüşümü olarak değerlendirilen bu argümanlar, hem araştırma nesnesinin derinindeki gerçekliği görmezden gelip sadece yüzeye odaklanmaları hem de hâkim sınıfın çıkarları lehine gerçekliği yanlış temsil etmeleri nedeniyle klasik anlamda ideolojidir (Garnham, 1990: 120-121). Ancak burada yanlış anlaşılması gereken bir durum vardır. Belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının hemen hemen tamamında doğrudan özel/ticari yayıncılık karşıtlığı söz konusu değildir, itiraz edilen nokta, özel yayıncılığın kamu hizmeti yayıncılığından daha üstün olduğunun varsayılmasına yöneliktir. Bunun yanı sıra belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları mevcut haliyle kamu hizmeti yayıncılığında düzeltilmesi gereken hiçbir sorunun bulunmadığını da varsaymaz. Kısaca gerek kamu hizmeti yayıncılığının gerekse özel yayıncılığın tek başına idealleştirilmesi sorun edilmektedir.

Yayıncılık konusunda piyasa hâkimiyetinin daha iyi hizmete neden olacağı ve tüketiciye sunulan seçeneklerin artmasının yayıncılık alanında çoğulcu ve demokratik yapılanmaya olanak sağlayacağı yönündeki argümanlar, belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarınca liberal dünya görüşünün meşrulaştırılması olarak da değerlendirilmektedir. Böylesi çalışmalar açısından söz konusu ideolojik meşrulaştırma, 80'li yıllarda başlayan ve etkisini 90'lardan itibaren hissettiren dönüşümün sahip olduğu temel eğilimlerin neden olduğu toplumsal sonuçlar üzerinde düşünmeyi engellemektedir. Finanssal anlamda

medya sektörüne yapılan yatırımlardaki artış pek çok teknolojik yeniliğin gündelik yaşama dâhil olması sonucunu doğurmuştur. Ancak medya sektörüne daha genel bir bakış açısıyla bakıldığında, teknolojik yeniliklerin alanda konsolidasyon, yoğunlaşma, dijitalleşme, uluslararasılaşma, çeşitlenme (iletişim araçları ve mecraların çeşitlenmesi), küreselleşme gibi eğilimlerle birlikte etkinlik kazandığı görülmektedir. Belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarına göre, yukarıda sıralanan eğilimlerin doğurduğu olumsuz sonuçlar araştırmacıların çoğu durumda sadece teknolojik yeniliklere ya da piyasa dâhil olan ürünlerdeki niceliksel artışa odaklanması sebebiyle yok sayılmakta ve yaşanan dönüşümün doğrudan özgür iletişim ortamına katkı sağlayabileceği savunulabilmektedir.

Medya sektöründe belirli bir etkinlik kazanmış olan konsolidasyon, çeşitlenme, uluslararasılaşma gibi eğilimler arasından örneğin yoğunlaşma ele alındığında, medya ve iletişim sektöründe kontrolün, giderek çok az sayıdaki şirketin eline geçtiği görülmektedir. Böylesi bir ortamda ekonomik güç ve baskı, şu ya da bu oranda ürün içeriği, yani dolaşımda olan fikir ve görüşler üzerinde etkili olmaktadır. Belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları açısından bu durum, doğrudan medyada mülkiyet sahiplerinin çıkarlarıyla uyum gösteren fikirlerin propagandasının yapıldığı anlamına gelmez. Buradaki temel sorunun, alternatif ve muhalif görüşlerin dolaşıma girme imkânının giderek kaybolması olduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, medya içeriği anlamında medyada görünürlüğü belirgin olan ve neo-liberal dünya görüşünü ifade eden düşünce, yorum ve sembollere muhalif olabilecek düşünce ve formların bulunmaması ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Sektördeki yoğunlaşmanın giderek artmakta oluşunun ortaya çıkardığı en önemli toplumsal sonuç, alternatif ve muhalif dünya görüşünü ifade edebilecek olan düşünce ve formların bastırılması ya da görünmez kılınmasıdır.

Kuşkusuz bu durumun ortaya çıkmasında medya yatırımının artık çok büyük sermayelere ihtiyaç duymaya başlaması oldukça etkilidir. Medya mülkiyeti ve kontrolünün gerek ulusal gerekse global düzeyde giderek az sayıdaki şirketin eline geçmesi, ideoloji olarak adlandırılan mesaj ya da enformasyon kaynaklarının az olduğuna işaret etmektedir. Belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından niceliksel olarak çok büyük artış vardır ancak mesaj ve enformasyonun barındırdığı anlamın -ki bu anlam ideoloji olarak adlandırılmaktadır- neo-liberal dünya görüşünü meşrulaştıracak şekilde giderek homojenleşmekte olduğuna dikkati çekmek gerekmektedir.

Medya mülkiyeti ve kontrolünün büyük sermaye gruplarında toplanması kendine özgü örgütlenmeyi de beraberinde getirmektedir. Belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından gazetecilik ile işletmecilik arasındaki farkın ortadan kaybolmaya başlaması, teknik bir bakış açısıyla yoğrulmuş mesleki ideolojinin yerleşik bir hal almasını da ön plana çıkarmaktadır.

Aslında bu bölümde belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının ortaya koyduğu bu argümanlar, “Seçkinler ve İdeoloji” başlıklı üçüncü kısımda yer verilen medya çalışmalarında farklı bir tarzda da olsa yer almaktadır. Araçsalçı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında da dolaşımda olan enformasyonun giderek az sayıdaki kaynaktan çıkması, enformasyon akışının tek yönlü hale gelmeye başlaması ve hem yerel hem de global ölçekte enformasyon zengini ve yoksulları arasındaki uçurumun açılmakta oluşu gibi sorunlar ele alınmaktadır. Bu sorunların değerlendirilmesi açısından belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının, araçsalçı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarıyla belli ölçüde kesiştiği söylenebilir. Bu iki ideoloji yaklaşımını benimsemiş medya çalışmaları arasındaki fark, belirlenim

motifinin daha görünür olduğu medya çalışmalarının söz konusu sorunları ekonomik ve politik temelde tartışırken, araçsalcı motifin daha görünür olduğu metinlerin bu sorunları yönetici seçkinler ve onların çıkarları bağlamında ele almasıdır. Aslında iletişim olanaklarının demokratikleşmesi talebini dile getiren sorunların, medyada kamusal yarar ilkesinden giderek uzaklaşılması bakımından çalışmanın ilk kısmında ele alınan epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında da ele alındığı ifade edilebilir. Epistemolojik ideoloji motifinin daha belirgin olduğu medya çalışmalarının özellikle 80'li yılların sonlarından itibaren üretilmiş olanları uygulamaya konulan neo-liberal politikaların toplumsal sonuçları karşısında belli bir alternatif sunabilme çabasıyla belirlenim motifli çalışmalarındaki sınıf vurgusunun yurttaşlık vurgusuyla yer değiştirdiği görülmektedir. Böylelikle sadece sınıf değil, cinsiyet, ırk ve etnik köken açısından da çeşitli dezavantajlı grupların kendilerini ifade edebilmelerine olanak sağlayacağı düşünülen dengeli, eşitlikçi ve adil iletişim olanaklarının kurulması hedeflenmektedir.

Her üç kavrayışın temasal çerçevesine ilişkin bu benzerlik ve farklılıklara değindikten sonra aşağıda belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının ifadesel düzeydeki temel ortaklığı üzerinde durulacaktır.

2.4. İfadesel Ortaklık

2.4.1. Yeni medyanın olumlanmasına yönelik kaygıları dile getiren ifadelerin oluşturduğu ortaklık:

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında iletişim araçlarının sayısının artması, kullanımlarının yaygınlık kazanması ve yararlanılan teknoloji ile faaliyet gösterilen alanın kapsamı bakımından enformasyon, telekomünikasyon ve geleneksel medyanın yöndeşmesi yönündeki eğilimlerin,

kamusal düzeyde iletişim ortamının çoğullaşmasına yol açtığı kabulüne yönelik olarak beslenen kaygı belirgin biçimde yer almaktadır. Bu anlamda başlıkta kullanılan “olumlamaya duyulan kaygı” ifadesi doğrudan belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının aracın (*medium*) ya da araçların (*media*) kendilerine ya da kullanımlarına karşı çıkma eğiliminde olduklarını dile getirmemektedir. Belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının esas olarak dikkati çektikleri nokta, araç sayısının artışının, kullanımlarının yaygınlaşmasının ve yöndeşme eğiliminin ekonomik, politik ve toplumsal anlamda geçmişe kıyasla bütünüyle bir kopuş olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulamaya yöneliktir. Bu durum Graham Murdock’un “Past the Posts: Rethinking Change, Retrieving Critique” (2004) başlıklı makalesinde yeni olanı aşırı değerli sayma (*overvalue the new*) ve yeni olanı kucaklama (*embrace the new*) ifadeleriyle karşılanmıştır. Makalede postmodernlik, ‘dijital devrim’ ve kültürel globalleşme gibi tezlerin yeni olanı aşırı değerli kılarak ve medya merkeziliği yaparak, tarihsel devamlılıkları, yapısal eşitsizlikleri ve ekonomik yeniden yapılanmayı anlamada yetersiz kaldıkları vurgulanmaktadır (Murdock, 2004: 19).

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından yukarıda özetlenen “yeni olanın kucaklanması” yönündeki bu eğilime ilişkin kaygıları dile getiren ifadeler, 70’li yıllardan itibaren tarihsel olarak modernizm ve kapitalizm içinde yaşanmakta olan dönüşümleri yadsımaz. Bu dönüşüm endüstriyel kapitalizmin katı iş disiplininin enformasyon üretimini merkeze alan esnek üretime geçiş olarak nitelendirilmektedir. Yine yukarıda aktarılan makaleden örneklendirilecek olursa söz konusu dönüşüm, makinelerin önünde sıraya dizilmiş endüstri işçilerinin yerini *call center*’larda sıralanan işçilerin alması ifadesiyle aktarılmaktadır (Murdock, 2004: 24). Ancak bu türden bir dönüşüm, kapitalizmin

kârı maksimize etme ve sermaye birikimi türündeki zorunluluklarının çağdaş dünyayı şekillendirmeye devam etmekte olduğu gerçeğini değiştirmemektedir (Murdock, 2004: 24-25). Bu yüzden global karmakarışıklığa gösterilen çelişkili tepkileri kavrayabilmek için düz bir şekilde farklılık kavrayışından (kültürel globalleşme tezinin “melezlik” nosyonunda olduğu gibi) sınıfın dikey yapılarına geçiş yapmak gerekmektedir (Murdock, 2004: 28; Murdock, 2000a).

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarında sınıfın zaman zaman ön plana çıkarılması doğrudan ekonomik ve sınıfsal indirgemecilik olarak adlandırılmaz. Daha önce de vurgulandığı gibi belirlenim motifli ideoloji kavrayışının oldukça belirgin olduğu çalışmalarda bile belirlenim katı bir ekonomik indirgemecilik esasına dayanmaktadır. Bu çalışmada da belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarını ekonomik indirgemecilikle suçlamak yerine bu türdeki çalışmaların sahip olduğu epistemolojik ve yöntemsel eğilimin barındırdığı düşünülen bir soruna dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Bu sorunu biraz daha somutlaştırabilmek için tekrar Murdock’un yukarıda örneklenen makalesine dönülebilir. Makalede medya merkeziliğinden ve yeni olanın kucaklanmasından kaçınmak üzere bir analizin kapitalist zorunlulukların (kâr maksimizasyonu ve sermaye birikimi gibi) globalleşmesinden başlayarak bu sürecin endüstri, kültürel oluşumlar ve gündelik kaynaklar olarak iletişim sistemlerini yeniden yapılandırmasının çeşitli ve çelişkili yollarını açıklanması gerektiği varsayımının benimsendiği vurgulanmaktadır. Bir başka deyişle analizin başlangıç noktasına bir kültürel formun kendisinin değil, onu ortaya çıkaran ekonomik ve politik sistemin yerleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu türden bir bakış açısı, kültürel formun içeriğini, onun içinde yer aldığı sistemin sembolü olarak değerlendirmektedir.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip çalışmalarda medya ürünlerinin içeriğinin ideoloji olarak adlandırılması, büyük ölçüde iletişimsel formların içeriklerini ekonomik ve politik sistemin sembolleri olarak görmenin bir sonucudur. Kültürel formlarla bu formların içinde üretildiği sistem arasında temsili bir ilişki söz konusudur ancak bu temsili ilişkinin, sembolik temsil biçiminde kavranması oldukça sorunludur. Çalışmanın ilk kısmında da değinildiği gibi Marx'ın meta analizinde temsili ilişkiyi billurlaştırdığı düşünülen bir formdan (para) söz edilir ancak Marx *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'da daha önceden de alıntılandığı gibi paranın sembol (simge) olmadığını açıkça belirtir. Marx'ın eserlerinde hem ekonomik hem de politik anlamda tartıştığı temsili ilişkinin, çalışmanın ilk kısmının ilk bölümünde de belirtilmeye çalışıldığı gibi, sembolik temsilden çok yoğunlaşma ve yer değiştirmeye dayalı bir temsil tarzı olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda Marx'ın sembolik temsil anlayışından uzak durma çabasının bir sonucu olarak *Kapital*'in ilk cildi "Meta ve Para" başlığını taşımaktadır. Para biçimi doğrudan kapitalist üretimin sembolü olarak kavranmış olsaydı, Marx'ın kapitalist üretimle ilgili incelemesinin başlangıç noktasında çelişkisiz bir bütün olarak kapitalist sistemin kendisinin yer alması, bu sistemin detaylı bir tasvirinin yer alması gerekirdi. Oysa gerçekleşen, analizin başlangıcına para biçimi başlığı ile formu yerleştirmek, bu başlangıç noktasından hareketle bu formun niye ortaya çıktığını ve neden özellikle o formu aldığını analiz etmektir. Kuşkusuz bu durum, Marx'ın hiçbir şekilde sembolik temsilden yararlanmadığı anlamına gelmez. Burada sadece Marx'ın kapitalist üretim incelemesinde basitçe para biçimini kapitalist sistemin sembolü olarak değerlendirmedeği vurgulanmak istenmiştir. Eğer para biçimi kapitalist sistemin basitçe sembolü olarak değerlendirilseydi zaten meta analizi başlamadan bitmiş olurdu. Çünkü eşleşmeye dayalı sembolik temsil, temsili ilişkinin işleyiş tarzını ve

bağıntılarını analiz etmeye fırsat tanımaktan çok, incelemeyi, neyin neyle eşleştiğinin ya da neyin sembolünün ne olduğunun belirtilmesiyle sınırlandırmaktadır. Kısaca sembolizmi, teoriye “ilk bakışta zihne girme ve kolayca zihinde tutulma” imkânı veren bir model biçiminde (Wittgenstein’den aktaran Mitchell, 2005: 202) düşünmek mümkündür ve bu haliyle de bir göstergenin, bir diğeri içerisinde hapsedilmesini ve sabitlenmesini talep eden niteliği öne çıkmaktadır.

Bu açıklamalar ışığında belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarındaki öne çıkan yöntemsel soruna geri dönecek olursa, burada - epistemolojik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarıyla benzer bir şekilde- ideoloji olarak tanımlanan medya ürünlerinin içerikleri içinde yer aldıkları sistemin bir tür sembolü olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu durum aslında bu küme içinde konumlanan çalışmalar içerisinde yer etmiş ideoloji kavrayışının dayandığı felsefi ve teorik gelenekle arasındaki bağın oldukça zayıf olduğunu göstermektedir. Yukarıda da değinilmeye çalışıldığı gibi, belirlenim motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarında Marx’ın metinlerinde bulunamayacak kadar katı bir sembolik temsil anlayışının yer etmişliği söz konusudur. Bu durum da sonuçta kavrayış içinden yapılan incelemelerin, hem medya içeriklerinin sembolik olarak ideoloji kavramına indirgenmesine ve ideoloji göstergesinin içine hapsedilmesine neden olmakta hem de daha genel bir ifadeyle medya içeriklerini, içinde üretildiği ekonomik, politik ve kültürel sistemin doğrudan ne olduğunu ve neyi ifade ettiğini karşılayan bir simge biçiminde değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Belirlenim motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının Marx’ın metodolojisinde olmadığı kadar katı bir sembolik temsil anlayışını benimsemeleri, kesinlikle böylesi bir niyetle hareket etmemelerine rağmen bu

Çalışmaların zaman zaman medya çalışmaları alanında araçsalcı olarak nitelendirilmesi sonucunu da doğurmuştur. Her iki yaklaşım arasındaki kesintileri ve srekliликleri görünür kılabilmek için, çalışmanın bir sonraki kısmında ideolojiyi tamamıyla işlevselci ve araçsalcı bakış açısıyla tartışan medya çalışmaları değerlendirilecektir.

3. Seçkinler ve İdeoloji

Çalışmanın bu üçüncü kısmında ideolojiyi ekonomik, siyasal ve askeri alanlarda ayrıcalıklı belli bir sınıfın ya da grubun toplumun geneli üzerinde hâkimiyet kurmasının başlıca aracı olarak değerlendiren medya çalışmaları konu alınmaktadır. Burada ideoloji, hâkimiyeti sağlamak, kontrolü elde tutmak, baskı kurmak ve olası karşı çıkışları engellemek gibi, hedeflenen nihai bir amaca ulaşmak için başvurulan oldukça etkili bir mekanizmayı ifade etmektedir. İdeolojinin temelde belli bir amaca hizmet eden bir araç biçiminde değerlendirilmesi nedeniyle esas olarak araçsalçı niteliğin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda, “Seçkinler ve İdeoloji” kümesi içinde yer alan medya çalışmalarını şekillendiren ideoloji kavrayışı, araçsalçı motifli ideoloji kavrayışı olarak adlandırılmıştır.

Araçsalçı motifli ideoloji kavrayışı temelde kimlerin, hangi araçları kullanarak ve hangi amaçlara ulaşmak için ideolojiye başvurduğunu açığa çıkarma hedefindedir. Bu şekilde ideolojinin kimin çıkarlarına hizmet ettiği, hangi eylemlerin ideolojik etki ve sonuçlar doğurduğu ve kimlerin ne şekilde ideolojik etkiye maruz bırakıldığı görünür kılınmış olacaktır. İdeolojiye bakış açısında izlenen bu türden bir rota, kavrayışın, şematik sayılabilecek bir ideoloji modeline bağlı olduğunu göstermektedir. Söz konusu şematik model açısından kavrayış, öncelikle belli bir hedefe yönelmiş güçlü bir özne, ardından bu hedef doğrultusunda öznenin gerçekleştirdiği çeşitli iradi ve kasti eylemler ve son olarak bu eylemlerin sonucunda ideolojik anlamda bütünüyle kontrol altına alınmış ve özneye tamamen bağımlı kılınmış bir nesne varsaymaktadır.

Araçsalçı motifli ideoloji kavrayışının yukarıda özetlendiği kadar şematize bir ideoloji kavrayışının benimsenmiş olması, çalışmanın bu üçüncü kısmında

değerlendirilecek olan metinlerde yer eden ideoloji tartışmasının Marksist gelenekle ilişkisinin oldukça zayıf olduğuna da işaret etmektedir. Bu durum tezin genel akışı içinde bir tür sapma olarak görülebilir. Buna rağmen bu kısmın çalışmaya dâhil edilmesinin başlıca nedeni, giriş bölümünde de değinildiği gibi, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının temasal çerçevesinin, kültürel emperyalizm teması aracılığıyla tartışılacak oluşudur. Bu kapsamda kültürel emperyalizm temasına ilişkin ortaya konan argümanlar ve bunların eleştirileri göz önünde bulundurulduğunda kavrayışın Marksist gelenekle hemen hiçbir bağıntısının olmadığını ifade etmek de mümkün görünmemektedir.

Bu kısmın birinci bölümünde ilk olarak, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının karmaşık nitelikli toplumsal iktidar ilişkilerini basitçe bir tür etki ve tesir meselesine indirgemesi sorunu ele alınmaktadır. Bu kapsamda kavrayışın, ideolojik açıdan etki ve tesirde bulunma gücüne sahip öznenin alt edilmesiyle ideolojinin kendisinin ortadan kalkacağını varsayan sorunlu bakış açısı tartışmaya açılmaktadır. Bu tartışma çerçevesinde, ideolojik işleyişin analizinin, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının varsaydığı kadar basite indirgenmemesi gerektiği vurgulanmaya çalışılmaktadır.

İlk bölümde ikinci olarak araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının kendisini büyük ölçüde, ideolojik etkiyi ampirik düzeyde kanıtlama çabasıyla sınırladığı da vurgulanmaktadır. Böylesi bir eğilim, kavrayışın, güdümleyici ideolojik gücün etki ve sonuçlarının ampirik düzeyde ispatına dayalı bir yöntem geliştirmesine yol açmıştır. Bu nedenle kavrayışın ideolojiyi ele alırken meseleyi ampirik geçerlilik (*validity*) problemine indirgediği görülmektedir. Ne var ki benimsenen bu yöntemin liberal paradigmanın sorgulamasına yardım eden bir yöntem olduğunu belirtmek oldukça güçtür. Bu noktadan hareketle burada esas olarak araçsalcı motifli ideoloji

kavrayışının sıklıkla radikal muhalefetle özdeşleştirilmesine rağmen, benimsediği yöntem açısından radikal açılımlar sunmaktan uzak olduğuna değinilmektedir.

Araçsalıcı motifli ideoloji kavrayışının belirgin nitelikleri kapsamında üçüncü olarak, içgüdüsel biçimde özgürlüğe yönelmiş olduğu varsayılan, evrensel ve sabit nitelikli insan doğası kavramsallaştırmasının açmazlarına işaret edilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede kavrayışın eğitim ve bilgilendirme yoluyla ideolojiden kurtulmanın mümkün olduğu yolundaki kabulü ele alınarak, ideolojik kirlenmeden muaf, arındırılmış hakikat alanı yaratma itkisi tartışılmaktadır.

Yukarıda sıralanan üç tartışma öbeğini araçsalıcı motifli ideoloji kavrayışını kesen üç ideoloji eksenini biçiminde değerlendirmek de mümkündür. Bu doğrultuda kavrayışın ideoloji tartışmasını yürütürken,

1. Yönlendirici ve güdümlenici bir güce sahip etkin özne ile bu öznenin kontrol altında tuttuğu edilgin nesne karşıtlığını koruduğu,
2. Olgusal gerçeklikle bu gerçekliğin medyadaki temsilleri arasındaki farkı, hükümlen öznenin varolan olguları ve hakikati kendi çıkarına göre çarpıttığı şeklinde açıkladığı,
3. Gerekli eğitim ve bilgilendirme faaliyetleri sunulduğu takdirde, içgüdüsel olarak özgürlüğe yönelmiş olduğu varsayılan insanların ideolojik etkiden kurtulmak için harekete geçeceklerini vurguladığı görülmektedir.

Kavrayışın izini sürdüğü bu üç ideoloji hattı *ideoloji | özne-nesne karşıtlığı, ideoloji | hakikat ve ideoloji | kurtuluş eksenleri* olarak adlandırılmıştır.

Bu kısmın ikinci bölümünde araçsalıcı motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları değerlendirilirken başvurulacak bu üç eksenden ilki, medyayı kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme gücüne sahip olduğu varsayılan etkin

özne kurgusunun ve öngörü mantığının sorunları belirtilerek tartışılmaktadır. İkinci ekseninde medyanın olgusal gerçekliği olduğu gibi yansıtmasının kasti olarak engellendiği varsayımı sorgulamaya açılmaktadır. Son ekseninde ise medyanın ideolojik etkisinden kurtulmak nasıl mümkün olabilir şeklindeki arayış, ideolojik mücadelenin basitçe yönetimi ele geçirme meselesi olmadığı belirtilerek tartışılmaktadır.

Bu kısmın üçüncü bölümünde araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının temasal çerçevesi içinde kültürel emperyalizm teması ön plana çıkarılarak, bu tema, enformasyonun serbest akışı ve buna yönelik eleştiriler ile Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (*New World Information and Communication Order-NWICO*) talepleri temalarıyla ilişkilendirilerek değerlendirilmektedir. Yapılan değerlendirmede, kültürel emperyalizmle olan mücadelenin en önemli silahları şeklinde kavranan ulusal kültür, yerel kültür ya da geleneksel kültür gibi kavramların pek çok durumda kültürel emperyalizme alternatif sunmaktan oldukça uzak kaldıklarına değinilmektedir. Bu bağlamda bu üçüncü bölümde özellikle emperyal egemenliği alt etmek üzere benimsenen milliyetçi politikaların karşı çıktıkları iktidar ve tahakküm yapılarını ve yöntemlerini sıklıkla tekrarlamakta oldukları vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Son bölümde ise araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının ifadesel düzeydeki ortaklıkları, “anti-ütopyalara verilen referansların oluşturduğu ifadesel ortaklık” ve “karşıtını mit olarak niteleyen ifadelerin oluşturduğu ortaklık” başlıkları altında ele alınmaktadır. İlk ifadesel ortaklık tartışılırken araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının ampirik nitelikli olgusal gerçekliği ontolojikleştirmesi sorununa işaret edilmeye çalışılmaktadır. İkinci ifadesel ortaklık aracılığıyla ise araçsalcı motifli ideoloji

kavrayışının karşıtı mit biçiminde tanımlayarak, farklı özne pozisyonlarının işgal ettiği farklı ideolojik konumları ayırt etmede yetersiz kaldığına değinilmektedir.

3.1. Araçsalcı Motifli İdeoloji Kavrayışı

Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışında ideoloji, sınıfla ya da toplum içinde ekonomik, siyasal veya askeri alanlarda belli ayrıcalıklara sahip gruplarla ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Bu kavrayış ideolojiyi kabaca belli bir sınıfın, toplumun geneli üzerinde tahakküm kurmasına ve kendi düşüncelerini meşrulaştırmasına yarayan önemli araçlardan birisi olarak tarif etmektedir. Bu anlamda ideoloji, genellikle “mutlu azınlık” olarak dile getirilen ekonomik, siyasi ve/veya askeri açıdan yönetme ayrıcalığına sahip kesimin kendi çıkarları doğrultusunda “ezilen çoğunluk” üzerinde hâkimiyet kurmasına yardımcı olmaktadır. İdeoloji bu kavrayış içerisinde esas olarak işlevleri ve toplum içinde yarattığı etkiler açısından tanımlandığı için, ideolojiden her bahsedilişte kastedilen “ideolojinin işlevleri” ya da “ideolojik etkiler/sonuçlar” olmaktadır. Bu çerçevede ideoloji sorunu, “ideoloji kimin çıkarlarına hizmet ediyor?”, “ideoloji hangi amaçlar doğrultusunda kullanılıyor?”, “toplum içinde ideolojik işleyişten kimler zarar görüyor, kimler yararlanıyor?” türündeki sorular etrafında tartışılmaktadır.

Yukarıdaki sorulara bakıldığında, tahakküm, hâkimiyet ya da yönlendirme amaçlı olarak ideolojiden yararlananları teşhir etmek amacıyla öncelikli olarak “kim?” sorusu üzerinde odaklanıldığı görülmektedir. Kavrayışın, ideolojik etkiyi yaratan toplumsal özneleri bu denli önemsemesinin başlıca sebebi, söz konusu etkin öznelerin ve onların ideolojik amaçlarının apaçık ortada olmayışları, aksine, ilk bakışta fark edilemeyecek kadar görünmez olmalarının varsayılmasıyla ilişkilidir. Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışı açısından bu gizlenmişlik öyle bir boyuta

ulaşmıştır ki, yoğun bir biçimde ideolojik etkiye maruz kalanlar bile aslında bu durumun farkında değildir. Dolayısıyla bu ideoloji kavrayışı, kimlerin, hangi amaçlarla ve hangi araçları kullanarak ideolojiden yararlandığını deşifre ederek bir anlamda ideolojik işleyişi ve sonuçlarını görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Bu türden bir amaç, kavrayışın “toplum içinde ideolojiyi üreten kim?” sorusuna yanıt ararken esas olarak güçlü ve etkin bir özne düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle araçsalcı motifli ideoloji kavrayışında, ideolojiyi üreten özneler anlayışı her zaman için ideoloji tarafından üretilen özneler anlayışının önünde yer almaktadır. İdeolojik etkiyi yaratan özne, tekil (örneğin hükümet başkanı) ya da kolektif (iş adamlarını temsil eden bir kurum veya daha genel olarak ekonomiyi kontrol altında tutan ayrıcalıklı kesim) nitelikli olabilir. İster tekil olsun, ister kolektif olsun bu kavrayış içinde varsayılan, belli amaç ve hedeflere ulaşmak için eylemde bulunup, hâkim olduğu toplumsal kesimler üzerinde ciddi etkiler yaratabilen aktif ve güçlü öznedir.

“Toplum içinde ideolojik etkiyi yaratan özne, yönetici sınıftır” ya da “ideoloji, yönetici sınıfın elinden çıkmaktadır”, şeklindeki düşünceler, genel ideoloji serüveni içerisinde aslında Lenin-öncesi⁴² ideoloji kavrayışını temsil etmektedir. Çünkü, Lenin’in ideoloji yaklaşımına olan belki de en önemli katkısı, ideolojinin anlamını hâkim sınıfın görüşü şeklinde sınırlamaması, burjuva ve sosyalist ideolojiler arasında ayrıma giderek, sınıf mücadelesi içinde yönetici sınıfın ideolojisini eleştirmek üzere özgün bir ideoloji üretilmesi gerektiğine yaptığı vurgudur (Lenin, 1997: 46-50).

⁴² Lenin-öncesi ifadesi kullanılırken, tarihsel olarak sadece Lenin dönemi öncesinde yaşamış olanların savunduğu ideoloji kavrayışı kastedilmemektedir. Burada, Lenin’in Marksist düşüncenin ideoloji yaklaşımına sağladığı açılıma dikkat çekilmek istenmektedir. Bu kapsamda, Lenin dönemi sonrasında yaşamış veya yaşamakta olan pek çok yazar, Lenin’in bu açılımını göz önünde bulundurmadan Lenin-öncesi ideoloji kavrayışına sahip olabilmektedir.

Lenin, ideolojiyi, sınıf bilincini geliştirmek üzere geniş kapsamlı bir alan içerisinde son derece ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş düşünce kümesi şeklinde değerlendirirken, kavramı olumsuz çağrışımlarla ilk elden lanetleyen anlayışın ötesine de geçmiş olmaktadır. İdeoloji kuramı açısından, kavramın düzenlenmiş ya da üretilmiş entelektüel bilgi olarak ele alınması, Lenin'in ideoloji aracılığıyla aktif mücadele için teorik bir çerçeve sağlama amacında olduğuna işaret etmektedir: “Devrimci teori olmadan, devrimci hareket de olamaz” (Lenin, 1997: 29). Lenin'de ön plana çıkan “çeşitli sınıfların çıkarlarıyla bağlantılı olan politik bilinç” (Larrain, 2001: 295) biçimindeki ideoloji kavrayışındaki politik bilinç, bir sınıfın doğası gereği kendiliğinden sahip olduğu, adeta verili bir bilinci değil, o sınıfın aydın ve teorisyenlerinin öncülüğünde oluşturulacak bilinci ifade etmektedir⁴³.

Bu türden bir ideoloji kavrayışı, toplum içinde farklı ideolojik konumlara dikkati çekmesi açısından, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının yönetici sınıf olarak gördüğü aşkın bir öznenin elinden çıkmış ideoloji anlayışının ötesinde durmaktadır. Ayrıca ideoloji, Leninist kavrayışta, kendiliğindenciliğe ve özcülüğe yönelik ciddi bir müdahaleyi ifade etmektedir. Böylesi bir müdahale, araçsalcı motifli ideoloji

⁴³ Slovař Žiřek, Lenin'in, iřçi sınıfına sosyalist bilinci getirmesi açısından Parti ve sosyalist aydınlara yaptığı vurgudan basitçe Lenin'de Parti'nin işçilere gerçeği gösterecek olan, her řeyi bildiği varsayılan özne olduğu sonucunun çıkarılmaması gerektiğini belirtir. Žiřek'e göre, Lenin, iřçi sınıfına dişsal konumuyla aydınlara yaptığı vurguyla, Marksizm'deki hakikatin ve gerçeğin kendi kendinde içkin olarak bulunmaması, her zaman için diř bir unsur tarafından dolayımlanması gerektiği düşünçesine sadık kalmaktadır. Bu kapsamda iřçi sınıfı kendi gerçeğiyle doğrudan yüzleşebilmek için bir diř unsur olarak Parti ve sosyalist aydınlara dolayımına gereksinim duymaktadır: “Parti gereksinimi iřçi sınıfının hiçbir zaman “tam kendi” olamaması gerçeğinden kaynaklanır” (Žiřek, 2004: 17). Ne var ki geleneksel olarak Lenin'in sosyalist entelektüellerin öncülüğüne yaptığı vurgunun çoğunlukla, kendi gerçekliğinden bihaber kitlelerin güdülmesi fikrinden çıktığı savunulmaktadır. Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları önemli metinlerini üretmiş olan Noam Chomsky, “kendileri için plan yapamayacak kadar yetersiz ve budala kitleleri” yönlendirmesi düşünçesinin Leninist miras olduğunu belirterek, hem liberal demokratik kuramın (Walter Lippman'ın kuramında olduğu gibi) hem de Marksizm-Leninizm'in devlet iktidarı söz konusu olduğunda bu ortak ideolojik varsayımdan hareket ettiğini vurgulamaktadır. (Chomsky, 1995: 32-33). Chomsky bu argümanı Lenin'in toplum içinde farklı ideolojik konumları ayırt ederek potansiyel olarak ideolojik mücadeleye gönderme yapmasını bütünüyle yok saymakta, bu nedenle de Lippman'ın seyirci konumundaki “şaşkın sürü” ifadesiyle Lenin'in teorik mücadele için sosyalist entelektüellere gereksinim duyan proletarya ifadesinin aynı kuramsal alanın ürünü olduğunu savunabilmektedir.

kavrayışında olduğu gibi ideolojiyi belli bir kalıp içine hapsetmeyip, farklı sınıfsal konumların politik mücadeleleri içinde kendilerini ifade ettikleri düşünsel zemini oluşturmaktadır. Bu değiniler aynı zamanda Lenin'in genel geçer, evrensel bir ideoloji anlayışı yerine belli bir tarihsellik içerisindeki tikel ideolojilerden bahsetmesini de mümkün kılmaktadır. Bu noktayı dikkate almak, bilgi teorisini salt görececilik üzerine kurmak demek değildir. Lenin, modern materyalizmin bilginin belli dönemdeki göreliliğini (sınırlılığını, koşullanmışlığını) yadsımadığını dile getirmek üzere şu örneği verir: “Tablonun çevre çizgileri tarihsel olarak görelidirler [koşulludur], ama tablonun nesnel olarak var olan bir modeli temsil ettiği kesindir.” (Lenin, 1993: 143). Lenin buradan ideoloji teorisi açısından şu sonuca varır: “Her ideoloji tarihsel olarak koşulludur ama koşulsuz doğru, her bilimsel ideolojiye (örneğin dinsel ideolojiden kesin bir biçimde ayrı olan) mutlak doğa şeklinde bir nesnel hakikatin denk düştüğüdür”⁴⁴ (Lenin, 1993: 144). Burada Lenin'in dinsel ideoloji olarak nitelediği burjuva ideolojisi, doğruları çarpıtması anlamında ideoloji olduğu için değil; burjuva ya da dini olduğu için bilimsel ideolojiden yani sosyalist ideolojiden tamamıyla farklıdır (Larrain, 1983: 68; 1995: 115).

Lenin'den yola çıkarak, ideolojileri belli bir tarihsellik içerisinde değerlendirmenin zorunlu olarak görececilik anlamına gelmediğine değindikten sonra, ideolojiyi salt bir etki sorununa indirgeyen araçsalcı motifli ideoloji anlayışının temel unsurlarına daha yakından bakılabilir. Kavrayışın tek merkezli, güçlü ideolojik etki varsayımı aslında oldukça şematik bir işleyişi dile getirmektedir. Bir tarafta, ister tekil isterse kolektif olsun belli bir hedefe yönelmiş güçlü bir özne bulunmaktadır. Arkasından bu öznenin yöneldiği hedef doğrultusunda gerçekleştirdiği eylem(ler) gelmektedir. Son olarak da öznenin bütünüyle kontrol

⁴⁴ Alıntı, metnin İngilizce çevirisiyle karşılaştırılarak düzeltilmiştir.

altında tuttuğu nesne bulunmaktadır: Özne→Eylem (öznenin kendi amaç ve niyetleri doğrultusunda gerçekleştirdiği eylem)→Nesne (özneye bağımlı, öznenin gerçekleştirdiği eylemin etkisiyle ortaya çıkmış sonuç).

Bu şematik işleyişe göre, etkileyen konumundaki özne, etkilenen konumundaki nesneden tamamen ayrı bir kategori oluşturarak, etkilediğinden (yani nesneden) etkilenmez. Çünkü burada özne, her durum, zaman ve mekânda hep kendisine özdeş olanı, hep kendisiyle aynı kalanı ifade etmektedir. Açık bir özne-nesne ikililiğine işaret eden bu şematik işleyiş içinde söz konusu olan, öznenin başatlığı ve nesnenin, öznenin eylemi ya da onun kriterleriyle tarif edilmesidir. Özne, bir anlamda “kendisinin ne kadar nesne olduğunu unutarak”, “nesneyi yutar” ya da “nesneyi kendine indirger” (Adorno, 1998: 246). Önemli olan; özne, onun niyetleri, amaçları ve hedefleri olduğu için, nesne özneye bağımlı olarak ele alınarak, öznenin ardalanı/arka bahçesi şeklinde değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle nesne bu kavrayışta büyük ölçüde özne tarafından belirlenmiş olarak ele alınmaktadır.

Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışında “kim?” sorusunun bu denli önemli olması söz konusu bu özne-nesne ikililiğinden kaynaklanmaktadır: Kim, ne yapıyor ve sonucu ne oluyor? İdeolojiyi üreten ve toplum içinde ideolojik etkiyi yaratan özne, ideolojik sonuçlar doğuracak eylemlerde bulunuyor ve sonuçta bu eylemlerin hedefi olan pasif kitle yoğun bir ideolojik etkiye maruz bırakılarak hâkimiyet altında tutuluyor. Noam Chomsky’nin, *On Power and Ideology* (1987a) (İktidar ve İdeoloji Üzerine) adlı kitabında ABD dış işleri politikasını oluşturan bileşenler ve bu alandaki başat uygulamalar açıklanmak üzere bu şematik ideolojik işleyiş kullanılmaktadır. Kitap ABD dünyada ne yapıyor, sorusundan yola çıkarak, ABD’nin benimsediği

ideolojik sistemi korumak ve güçlendirmek üzere giriştiği eylemleri deşifre edip, bu eylemlerin etki ve sonuçlarını açığa çıkarmayı hedeflemektedir.

Buna göre, şemanın yetkin ve güçlü öznesi konumundaki ABD, istihbarattan başlayıp askeri ve ticaret örgütlerine kadar uzanan kurumlar bütününe ifade etmektedir. Pek çok durumda ABD derken kastedilen, ülkenin askeri ve bürokratik seçkinleridir. “Elit hâkimiyeti” şeklinde tanımlanan ABD demokrasisinin, dünya çapında etkide bulunan aktif ve güçlü öznelerinden oluşan bu elitler topluluklarının, sahip oldukları belli niyet ve amaçlar doğrultusunda giriştikleri eylemlerin her biri, ABD’nin dışişleri politikasının bileşenleri veya uygulamaları olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu niyet ve amaçları, ABD’nin başta silah olmak üzere çeşitli endüstrileri için sahip olduğu pazarları genişletmesi, dış ticaretini, özellikle de ihracatını arttırması, devlet harcamalarını arttırarak ekonomisini canlandırması ve özellikle üçüncü dünya ülkelerinden ucuz emek ve hammadde sağlaması şeklinde ifade etmek mümkündür.

Bu amaç ve hedefler doğrultusunda girişilen eylemler, ABD’nin El Salvador, Endonezya, Guatemala, Haiti, Güney Vietnam ve Kore gibi çok çeşitli ülkelerdeki müdahalelerini oluşturmaktadır. ABD müdahaleleri temelde iki farklı rota izlemektedir. Eğer ülkedeki mevcut yönetim, ABD’nin çıkarlarıyla çatışan politikalar izliyorsa ABD müdahalesi, meşru hükümeti devirmeye çalışmak üzere ülkede iç karışıklık çıkarma, ekonomik dengeleri bozma, çeşitli suikastlarda bulunma, ambargolar uygulama veya asker göndererek ülkeyi işgal etme şeklinde olabilmektedir. Bunun karşısında eğer ülke yönetimi ABD’yle uyum içerisinde çalışıyorsa, söz konusu ABD müdahalesi, mevcut yönetimin ülkedeki muhalefeti susturmak üzere her türlü anti-demokratik, yasadışı ve baskıya dayalı uygulamalarını

destekleme veya yöneticilerin ABD ile yaptıkları işbirliğini çeşitli rüşvetlerle ödüllendirme şeklinde olabilmektedir.

Ne var ki ABD ekonomik, askeri ve kimi zaman teröristçe olan müdahalelerinde yukarıda belirtilen amaç ve hedeflerini açıkça ortaya koymamaktadır. Burada, ideolojik maskeleye devreye girerek okul, akademi ve medya gibi çeşitli ideolojik kurumların yardımıyla ABD'nin global ölçekteki "gerçek" hedefleri gizlenmektedir. Kullanılan ideolojik maskelerin başında ulusal güvenlik gelmektedir. Ulusal güvenliğe yönelik ciddi tehditlerin bulunduğu gerekçesiyle, yani savunma gerekçesiyle, soygun ve sömürüye yönelik saldırılar gerçekleştirilmektedir. Kullanılan bir diğer maskeleye özgürlük, insan hakları ve demokrasinin korunması ve bu amaçlarla çalışan (gerçekte hiç de böyle olmayan) "dost ülkelerin" yöneticilerinin desteklenmesi gerektiği olmaktadır. İdeolojik maskelemenin inandırıcılığı ve benimsenen bu ideolojik sistemin iyi işleyerek sarsılmaması için uzman olarak tanımlanan entelektüellere ve medyadaki yönetici ve çalışanlara gereksinim duyulmaktadır. Devlete bağımlı, bir tür ideoloji menajerleri olarak iş gören medya ve entelektüellerin yardımıyla müdahalelerin asıl gerekçelerinin gizlenmesi veya çarpıtılması sağlanmış olmaktadır. İdeoloji menajerlerinin kamuoyuna gerçek olarak sundukları aslında kamuflemdir. Sonuçta, ABD'nin özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından giderek sağlamlaştırdığı bu sistem, hem ülke içindeki hem de uluslararası arenadaki kamuoyunu pasifleştirerek, olası itirazları engellemeye ya da marjinalleştirmeye yaramaktadır. Bu durum beraberinde nüfusun, yönetimin uygulamalarına gösterdiği büyük çaplı rıza ve vermiş olduğu destekle kontrol altında tutulmasına yardımcı olarak, ABD hâkimiyetinin yerleşik bir hal almasına katkı sağlamaktadır. Başlangıçta aktarılan özne-eylem-nesne şemasıyla özetlendiğinde, karar verme ayrıcalığındaki Amerikan elitler topluluğu özneyi,

Amerikan müdahaleleri bu öznenin özellikle ekonomik temelli hedeflerine ulaşmak için giriştiği eylemleri oluştururken, ideolojik maskeleyeyle bu etkin öznenin niyet ve amaçlarının gizlenmesinin sonucunda tahakküm altına alınmış nüfus, şemanın nesnesi konumundadır.

Noam Chomsky'nin, *Understanding Power* (2002a) (İktidarı Anlamak), *Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi* (2003a), *Yeni Dünya Düzeninde Yalanlar ve Gerçekler* (2003b) gibi pek çok kitabında ABD'nin dış işleri ve ekonomi alanlarındaki müdahalelerini açığa çıkarmak üzere bu şematik ideoloji modelinden yararlanılmaktadır. Orta Doğu'dan, Uzak Doğu'ya, Doğu Avrupa'dan Orta Amerika'ya kadar dünyanın hemen her kesimindeki ABD müdahaleciliğini oldukça zengin ve detaylı biçimli serimleyen bu metinlerin en belirgin özelliği, global ölçekteki hâkimiyetin başat öznesi olan ABD'yi ve onun müdahaleci eylemlerini tüm ayrıntısıyla sergilemektir. Metinler, ABD müdahaleciliğini görünür kılmak amacıyla tek tek sayısız olay aktarırken, dünyanın pek çok bölgesindeki çatışmalar, ölümler, katliamlar, yoksulluklar ve işkencelerin sorumlusunun kim olduğunu bulmayı ve göstermeyi amaç edinmiştir.

İlk bakışta, etkin ve güçlü özne kategorisini somutlaştırma çabası olarak değerlendirilebilecek bu durum, ABD ve onun etkisi altındakiler ya da onun işbirlikçileri derken, Beyaz Saray, Pentagon, CIA ve General Motors yönetiminden başlayıp uluslararası ve ulusötesi düzeyde G8'e, NATO'ya, NAFTA'ya, IMF ve Dünya Bankasına kadar uzanan pek çok kurum ve yöneticinin kastedilmesi, tüm bu kişi ve kurumları kapsayan, çoğunlukla da onların ötesinde, giderek belirsizleşen ve soyutlaşan bir özne kategorisinin tasvirine dönüşmektedir. Dolayısıyla yapılan tasvir, ideolojik söylemin öznesini somutlaştırmanın aksine, belirli kişi ve kurumların

siyasal ve toplumsal anlamdaki etki güçleriyle ilgili sorunlar düzeyinde kalmaktadır. Bu tasvirde yerleşik ideolojik söylem içerisindeki özne konumları ve bu konumları üreten ideolojik söylemin kendisi sorgulanmadan bırakılmaktadır⁴⁵.

Bu türden bir anlayış, iktidar ve tahakküm ilişkisini bir kimsenin diğerlerine bariz bir biçimde tesir edip, istediği sonucu elde etmesi şeklinde kavradığı için, iktidarın nasıl işlediğini açıklamaktan çok, belli bir iktidarın etki ve sonuçlarını ampirik olarak kanıtlama yoluna gitmektedir. Bu doğrultuda araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının iktidar ve tahakkümü değerlendirme tarzına yönelik itirazların çoğu liberal çoğulcu gelenekten çıkmaktadır. Bu itirazlar, ağırlıklı olarak hiç bir aktörün tek başına bu denli güçlü bir tesir yaratamayacağını belirterek, farklı değer ve çıkar çatışmalarının mutlak hâkimiyeti engellediği yönündedir. Başta Chomsky olmak üzere bu kavrayışa sahip pek çok yazarın komplo teorisyeni olarak nitelendirilmesinin arkasında, çoğulcu geleneğin farklı güç odaklarının birbirini dengelediğine duyulan inanç yatmaktadır.

Ne var ki tüm bu itirazlara yönelik olarak, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını benimseyenler de tartışmayı ampirik geçerlilik düzeyinde sürdürmeye devam etmektedirler. İktidar ve tahakküme dayalı sorunlar, her iki kesim tarafından da etki ve tesir sorunu şeklinde kavrandığı için, mesele salt ortaya atılan bir hipotez ile eldeki bulguların örtüşüp örtüşmediği tartışmasına dönüşmektedir. Örtüşmenin olduğunu göstermek, ampirik varlığın kuramsal olarak sabit kılınması amacını taşımaktadır. Bu doğrultuda her iki taraf da ideolojik etkinin azlığı ya da çokluğunu gösterebilmek için kanıt bulma telaşı içindedir. Böylesi bir bakış açısı, ideolojik

⁴⁵ Burada bir anlamda Foucault'nun "bir "efendi"nin varlığını göstermekten çok, etkili tahakküm mekanizmalarını kavramaya çalışmakla ilgiliyim" (Foucault, 2004: 174) ifadesiyle dile getirdiği durumun tam tersi bir işleyiş söz konusudur. Bu kapsamda araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının esas olarak efendinin varlığı, onun kim ya da kimler olduğuna vurgu yaparak, bu efendinin ya da efendilerin iş gördüğü tahakküm mekanizmasıyla fazlaca ilgilenmediğini ifade etmek mümkündür.

işleyişin nasıl gerçekleştiğini, hangi durumlarda yerleşik bir hal aldığını sorunsallaştıramamaktadır. Bir başka ifadeyle, mevcut iktidar ve tahakküm ilişkilerinin ampirik doğrulamayla analiz edilmeye çalışılması, liberal çoğulcu sistemin dayanak noktalarının sorgulanmadan bırakılmasına ve sistemin içinde yer aldığı matrisin sarsılmadan korunmasına yardımcı olmaktadır.

Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını benimseyenlerin niyeti radikal bir muhalefet olsa da, benimsedikleri metoda ilişkin sorunlar, amaçlarının tam tersine, mevcut iktidar ilişkilerinin devamlılığı yönünde iş görmektedir. Sonuç olarak, ulaşılan nokta açısından neyin analiz edildiği kadar nasıl analiz edildiği de önemlidir. Bu kapsamda burada işaret edilmeye çalışılan metodolojik sorun, salt izlekle ilgili bir mesele olmayıp, liberal paradigmanın aralanamaması şeklinde ciddi politik sonuçları da olan bir meseledir.

Araçsalcı ideoloji kavrayışı içinde “kim?” sorusu üzerinde bu denli odaklanılması aynı zamanda tartışmanın bir tür hedef gösterme düzeyiyle sınırlandırılması sonucunu da doğurmaktadır. Yukarıda değinilmeye çalışıldığı gibi, giriştikleri eylemlerden ötürü, belirli kişi ya da kurumlara işaret edip, onları halkı pasif tutmakla suçlamak, mevcut ideoloji ve iktidar ilişkilerinin ürettiği güçlü özne konumlarının belirginleşmesine yardımcı olmaktan çok, meseleyi yıkıcı ideolojik etkide bulunanlar sorununa indirgemektedir. Bu çerçevede içinde hedef gösterilen toplumsal öznelerin alt edilmesi sonucunda, bu özneleri üreten ideolojinin de alt edileceği izlenimi doğmaktadır. İdeolojik etkide bulunanın ortadan kalkmasıyla ideolojinin kendisinin de kaybolacağına ilişkin varsayım, ideoloji kavramını, mevcut toplumsal ilişkiler içinden değerlendiren performatif bir bakış açısının tersine, hemen her toplumsal ilişkiye uygun olabilecek, hemen her toplumsal ilişki için geçerli bir

standarda ulaşılabileceğini varsayan, normatif bir bakış açısı içinden değerlendirmektedir. Bu durum pratikte araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş çalışmanın, bu çalışmalarda sıklıkla sözü edilen emperyalizme yönelik mücadeleyi, emperyalist aklı benimseyerek yürütmeye alışıklarını gstermektedir⁴⁶.

Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışında, ideolojik etkiyi yaratan köken ve kaynak üzerine odaklanılarak, ideolojinin işleyişi ve bu işleyişin hegemonik nitelik kazandığı formlar göz ardı edilmektedir. Bunun da ötesinde, hedef gösterme şeklinde ideolojik etkide bulunana yapılan vurgu, bu iddiayı dile getiren öznenin anlatımını kimi zaman bir tür arınma ritüeline dönüştürebilmektedir. Karşıtı suçlayıp kendini aklama çabası sadece etik bir sorun olarak değerlendirilmemelidir. Bu türden bir eğilim, -karşıtını lanetleyip, kendini doğrunun temsilcisi olarak sunma- zaten mücadele edilen iktidarın sahip olduğu retoriğe ikindir. Bu anlamda iktidar, hakikat namına konuşabilme gücünü ifade etmektedir. Bu türden bir yaklaşım, hakikatin yerel ve sonlu momentinde duran zne (Badiou, 1991) tanımının aksine, öznenin hakikati bilip kavrayabileceğini, bunun da ötesinde onu bilişsel olarak ifadelendirerek bir anlamda hakikatin temsilcisi olabileceğini varsaymaktadır. Bir başka deyişle bu kavrayış içinde öznenin, hakikati bir kez bulduğu zaman, ideolojik tüm ihmal ve hataları ortadan kaldırabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla burada

⁴⁶ Judith Butler, bir çalışmanın belli normatif yönleri izlemesinin ötesinde tamamıyla normatif bir zemin üzerinde yükselmesini, bir anlamda “emperyalist akıl” tarafından esir alınması şeklinde değerlendirerek, performatif kavramlaştırmaların hem kuramsal hem de politik açıdan önemine dikkat çekmektedir: “Beni en çok kaygılandırın, uygulamalardan ıkarsayıp yine başka uygulamalar üzerinde deneyebileceği bir dizi ilkeye ulaşacağını düşünen bu tarz bir akılcı emperyalizm. Normatif zeminin Habermasci kullanımı, uygulamalardan çıkarsanan bir dizi rastlantısal norm -soyutlama ve bağımsızlaştırma- ile bu normların daha sonra evrensel olarak uygulanmasından başka bir şey değildir. Bu bana hem sonuçsuz hem de politik açıdan yanlış bir yol gibi görünüyor. Bu türden bir normatiflik anlayışı sürekli bir kısır döngü sorunuyla karşı karşıyadır” (Butler, 1999: 160). Kuşkusuz araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş çalışmalar normatif bir zemin üzerinde yükselmesine rağmen burada söz konusu olan, Habermasci anlamda normatiflik değildir ancak, bu kavrayışı benimsemiş çalışmalardaki normatif yöntemin emperyalist aklın izinden gittiği belirtilebilir.

hakikati üreten kurumsal rejimden bağımsız olarak, kimi ayrıcalıklı öznelerin kendi dışlarındaki bir alanda bulup keşfedecekleri varsayımını koruyan hakikat anlayışı söz konusudur. Bu türden bir kavrayış Foucaultcu anlamda hakikati belli bir hakikat rejimi içinde yaratılan bir şey olarak değil de, orada bulunmayı ve keşfedilmeyi bekleyen bir şey olarak değerlendirmektedir. Meselenin bu şekilde ele alınması sonuçta sorunu, salt insanların bilincinde düzeltilmesi veya aydınlatılması gereken yanlış sorununa indirgemektedir: “Söz konusu olan, hakikati her türlü iktidar sisteminden kurtarmak değil (hakikatin kendisi zaten iktidar olduğuna göre, bir kuruntu olmaktan öteye gitmez bu); hakikatin gücünü şu an içinde etkili olduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel hegemonya biçimlerinden kurtarmaktır” (Foucault, 2000a: 84).

Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışıyla ilgili son olarak, kavrayışın, ideoloji kavramını olumsuz nitelikli ideolojik sonuçlar şeklinde değerlendirirken insan akılcılığına duyulan inançla beslenen, evrensel nitelikli liberter bir umudu koruduğunu da belirtmek gerekir (Cohen ve Rogers, 1991; Jennings, 1995). Bu kapsamda araçsalcı motifli ideoloji kavrayışı, yoğun bir biçimde ideolojik etkiye maruz kalanların, çoğunlukla yönetici sınıf olarak adlandırılan ekonomik ve/veya siyasi seçkinlerin ideolojik kurumlar yardımıyla ürettiği yanıltıcı enformasyonların etkisi altında, çoğu zaman bu durumdan habersiz olduklarını varsaymaktadır.

Kafalarında yanlış bilgi şeklinde yer etmiş ideolojik içerik, doğası gereği baskıdan uzaklaşarak özgürlüğe yönelmiş insan aklının özerkliğine ve kurtuluşuna engel olmaktadır. Bu yüzden yapılması gereken, içinde yaşanan düzenin/sistemin/devletin adaletsizliklerini görünür kılmak için yoğun bir biçimde ideolojik etkiye maruz kalanları aydınlatmaktır. Bu hiç de kolaylıkla başarılacak

bir şey değildir. Çünkü mevcut sistemin devamlılığı medya, entelektüeller ve akademi gibi günümüz kapitalist toplumlarında oldukça etkin olduğu varsayılan kurumların ideolojik çarpıtmaları, yanılgıları ya da abartıları yaygınlaştırma yolunda iş görmesiyle sağlanmaktadır.

Bu türden bir işleyişin karşısında doğrulardan bahsedenler çok çeşitli engellerle karşılaşmakta, çoğunlukla da toplumun marjlarına itilmekte, söyledikleri kompto teorisi olmakla suçlanmaktadır. Yine de umutsuz ve kötümser olmamak gerekir çünkü mevcut sistem sarsılamayacak ya da alt edilemeyecek kadar güçlü değildir. Aksine yalan ve hile üzerine kurulu olduğu için son derece istikrarsızdır (Chomsky, 1987b: 49). Bu kavrayış, büyük ölçüde “içgüdüsel olarak özgürlüğe yönelmiş insan doğasına” (Chomsky, 1988: 155) yaptığı güçlü vurguyla, içinde yer aldığı toplumsal ilişkilerden ve üretim biçimlerinden bağımsız, evrensel ve sabit nitelikli bir insan doğası ya da insan özü kavramsallaştırmasına sahiptir.

Epistemolojik açıdan araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının teorik analizinin merkezine insan özünü yerleştirdiğini ifade etmek mümkündür. Buradaki en temel çelişki, kavrayışın aslında günümüz kapitalist toplumlarındaki sisteme ilişkin eleştirilerde bulunurken, yaşanan sorunların çözümünü insan özünde aramasıdır. Önce yapısal bir sorunu ortaya konulup ardından doğası gereği rasyonel davranışa sahip olduğu varsayılan insan öznesi değişimi mümkün kılan yegâne çözüm olarak sunulmaktadır. Kavrayış, ideolojik etkiye maruz kalanların gerçekleri tüm çıplaklığıyla bilselerdi rasyonel davranacaklarına, mevcut ideolojik işleyişi ortadan kaldırarak özgürleşeceklerine dair güçlü bir umuda sahiptir. Bu haliyle araçsalcı motifli ideoloji kavrayışı, insanların mevcut sisteme neden evet dediklerini, neden onay verdiklerini açıklamaktan uzak durmaktadır.

Hâkim ideolojinin yerleşik bir hal almasıyla söz konusu olan belli bir istikrar ve sabitlik varsa, değişimin önünde ciddi engeller bulunuyorsa bu durumu basitçe illüzyonla, gözleri kör edilerek akılcı davranması engellenmiş insan öznesiyle açıklamak mümkün görünmemektedir. İllüzyonun ötesinde istikrar ve sabitliği üreten başka şeyler olmalıdır (Cohen ve Rogers, 1991: 24). Bu yüzden mevcut ideolojik matris üzerine düşünebilmek için insan özünü merkeze alan analizlerin ötesine geçmek gerekmektedir. Sonuç olarak, araçsalıcı motifli ideoloji kavrayışı temelde ideolojiyi, tahakküm gibi sonul bir hedefe ulaşmak üzere kullanılan bir araç şeklinde değerlendirdiği için kavramı edilgin bir şekilde ele almaktadır. Aslında buradaki ideoloji kavramsallaştırması ideolojinin insan öznesi üzerinde son derece dönüştürücü etkisi olduğuna vurgu yapmaktadır. İdeolojiden bahsedilirken bu denli dönüştürücü bir *pratikten* söz ediliyorsa, kavramın bir tür araç şeklinde edilgin değil, tam tersine son derece etkin bir yapısı olmalıdır.

Bu ilk bölümde araçsalıcı motifli ideoloji kavrayışının ayırt edici kimi belirgin özelliklerine değindikten sonra, bir sonraki bölümde, medya çalışmalarında bu anlayışı takip eden temel metinler, kavrayışı kesen farklı ideoloji eksenleri aracılığıyla değerlendirilecektir

3.2. İdeoloji | Özne-Nesne Karşıtlığı, İdeoloji | Hakikat ve İdeoloji | Kurtuluş Eksenleri

. Bu bölümde ele alınacak ilk eksen, *ideoloji | özne-nesne karşıtlığı eksenini* olacaktır. Bir önceki bölümde “kim?” sorusuna yanıt arama çabasının en belirgin motif olarak, araçsalıcı ideoloji kavrayışındaki yer etmişliği vurgulanmaya çalışıldı. Bu kavrayışın izini süren medya metinlerinde de aynı soruya yapılan vurgu bir motif niteliğinde yinelenerek cevaplandırılmaya çalışılmaktadır.

Medyayı kim kontrol ediyor, medya kimin çıkarlarına hizmet ediyor, medya hangi amaçlara ulaşmak için kullanılıyor gibi sorular, metinlerin yanıt arayışı içinde oldukları temel sorulardan birkaçıdır. Bu doğrultuda hükümetten başlayarak, devletin askeri ve istihbarat birimleri, ekonomi ve iş dünyasının önemli kurumları ve kurumlardaki yöneticiler, medya kuruluşlarının sahipleri, medyada çalışan ve yukarıda sıralanan kurum ve kişilerle yakın ilişkileri olan üst düzey yöneticiler, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından, medyayı kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme gücüne sahip etkin özneler biçiminde değerlendirilmektedir. Bu çerçevede yürütülen tartışmalarda kamu ve sermaye çıkarları arasındaki dengenin, özellikle 1980'lerden itibaren arkasına hükümet desteğini almış olan sermaye çıkarları lehine ciddi biçimde bozulduğu vurgulanmaktadır: "...[M]edya sistemi, kapalı kapılar ardında politika üretenlerin - kâr güdümlü medya şirketlerinin- çıkarlarına hizmet etmek için kuruldu, halkın yaşamsal çıkarlarını korumak için değil (McChesney, 2006: 17).

Mevcut medya politikalarının, planlamasının ve işleyişinin yukarıda sıralanan toplumsal öznelerin çıkarlarıyla uyum içerisinde olduğu varsayıldığı için, medya onların elinde kendi düşünce, inanç, değer yargıları ve davranış kalıplarını aşılama, yayma, kabul ettirme, destek sağlama, onay alma, bunların da ötesinde yönetilenlerden gelebilecek olası itirazları ve muhalefeti yok sayma, küçümseme veya marjinalleştirme gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Bu kapsamda araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının özellikle medyanın işlevleri meselesi üzerine odaklanarak, temelde çeşitli medya metinleri aracılığıyla ideolojik etkide bulunan özneyi ve onun niyetlerini sergileme çabasında olduklarını ifade etmek mümkündür: "Benim amacım, bizleri koşullandıran bu güçleri gün ışığına çıkarmak, kimliklerini ve gerçek niyetlerini saklamalarına, etkilerini inkâr etmelerine, sanki

doğalmışçasına bir izlenim vererek, doğrudan doğruya kontrol mekanizmasını işletebilmelerine imkân tanıyan araçları sergilemektir” (Schiller, 1993: 14)⁴⁷.

Bu kavrayış medya metinlerini, güçlü ve etkin öznenin, kendi amaçlarına ulaşma doğrultusunda, pasif nitelikli nesne üzerinde ideolojik etkide bulunabilmek için kullandığı birer araç olarak değerlendirmektedir. Ulaşılabilecek olan amaçlar kimi zaman izleyicileri/okuyucuları reklamverene pazarlama, kimi zaman başka bir ülkeye yapılacak olan askeri müdahale için kamuoyundan destek sağlama, kimi zaman konulacak ek vergilere yönelik itirazların önüne geçme türünde, büyük ölçüde yönetici sınıfın hâkimiyetinin devamlılığını sürdürmeye yönelik amaçlardır. Bu türden amaçlar, temelde “yurtiçinde ideolojik kontrolü sağlamlaştırmanın, yurtdışında ise emperyal politikaları sürdürebilmenin koşulu” (Gerbner, 2001: 186) olarak değerlendirilmektedir. Aslında ne türden bir amaç ön plana çıkarılırsa çıkarılsın bu kavrayış, medyanın hizmetinde olduğu ya da bağımlı olduğu ekonomik ve politik yapıya gönderme yapılarak incelenmesi gerektiğini savunmaktadır: “Kanımızca, medya, devlete ve özel sektör etkinliklerine hükmeden özel çıkarlara destek sağlama işlevini yerine getirmektedir ve medyanın yaptığı seçimler nelere önem verip neleri ihmal ettiğini en iyi biçimde anlamak ve olayın iç yüzünü bütün açıklığıyla görebilmek için medyanın bu çerçevede çözümlenmesi gereklidir ” (Chomsky vd., 2004: 23). Çizilen bu çerçeve içinde, ideolojik içerik olarak görülen medya içeriklerinin anlamının ancak bu içerikliklerin bağımlı olduğu kabul edilen ekonomik ve/veya politik sisteme yapılacak zorunlu göndermelerle anlaşılacağı savunulmaktadır.

⁴⁷ Yukarıdaki Türkçe çeviride bazı düzeltmeler yapılmıştır.

Medya içeriğinin anlamını, kendisi dışındaki belli bir yapıya bağımlı kılarak ya da o yapı tarafından belirlenmiş olduğunu belirterek değerlendirdiği için, kavrayışın esas olarak göndergesel anlamı ön plana çıkardığını ifade etmek mümkündür. Anlamın toplumsal olarak kurulduğunu vurgulayan anlayıştan farklı olarak göndergesel anlam, anlamı, metin dışında bir tür kendilik, bütünlük veya homojenlik olarak ifade edilen istikrarlı ve sabit gönderge içine hapsetmektedir. Böylelikle anlamın kendisi “dolu bir gönderme” (Lefebvre, 1998: 113) halinde kavranmaktadır⁴⁸. Aslında gösterge ile onun göndermede bulunduğu şey arasında birebir örtüşmenin bulunduğunu söylemek, anlam üzerine, özellikle de anlamın nasıl kurulduğu üzerine konuşmayı imkânsız hale getirmektedir. Çünkü burada belli bir gönderge anlamın ne olduğunu bize zaten bildirmektedir. İdeolojik içeriği oluşturan anlam başka bir alan ya da yapı içerisinde belirlenmiş bir şekilde verili olarak kabul edilmektedir. Bu sınırlılık, mevcut ideolojik anlamdaki değişikliğin nasıl gerçekleşebileceği üzerine düşünmeyi de engellemektedir. Toplumsal kuruluşundan yalıtık olarak, tek başına göndergesel anlam üzerinde odaklaşmak Voloşinov’un ifadesiyle “...anlamın ontolojikleşmesine ve tarihsel Oluş (*Becoming*) sürecinden ayrılarak ideal Varlığa (*Being*) dönüştürülmesine yol açar” (Voloşinov, 2001: 174). Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında bu noktaların ihmal edilmesi nedeniyle belli bir perspektif üzerinden ilerleyen teorik tartışmalar yerine bulabildiğimiz sadece öngörülerdir (*prediction*):

⁴⁸ Stuart Hall göndergesel dil yaklaşımıyla, inşacı dil yaklaşımı arasındaki farkı şu şekilde aktarmaktadır: “Göndergesel dil yaklaşımında, dilin, ‘gerçekliğin kendisi’nin sunduğu hakikat karşısında saydam olduğu düşünülüyordu –dil yalnızca bu gerçeklikten doğan anlamı alımlayıcıya aktarıyordu. Gerçek dünya, kendisi hakkındaki herhangi bir ifadenin doğruluğunun hem kökeni hem de garantisiydi. Ama uzlaşısalcı ya da kurucu (*constructivist*) dil teorisinde, gerçeklik, şeylerin anlamlandırılma tarzının sonucu ya da etkisi olarak kavranmaya başlandı. Bir ifadenin basit bir ampirik ifade olarak kabul edilmesinin ya da ‘okunması’nın altında yatan neden, o ifadenin alımlayan kişilerde bir tür ‘tanıma etkisi’ (*recognition effect*) yaratmasıydı....[B]u tanıma etkisi sözcüklerin berisindeki gerçekliğin tanınması değil, söylemin örgütlenme tarzının ve aslında ifadenin bağımlı olduğu temel öncüllerin aşıkırlığının, sorgulanmaksızın kabul edilmesinin bir tür onaylanmasıdır” (Hall, 1999b: 103-104).

Propaganda modeli⁴⁹ çeşitli düzeylerde öngörülerde bulunur. İlk düzey öngörüler, medyanın nasıl işlediği ile ilgilidir. Model ayrıca, medya performansının nasıl tartışılıp değerlendirileceğiyle ilgili ikinci derecede öngörülerde bulunur. Ve bunun arkasından, medyanın performansı ile ilgili incelemelere tepkileri konu alan üçüncü derecede öngörüler gelir. *Genel öngörü, her düzeyde, anadama dâhil olan ne varsa bunun yerleşik iktidarın ihtiyaçlarını destekleyeceği yönündedir.* (Chomsky, 2002b: 233)⁵⁰.

Öngörü, büyük ölçüde doğa bilimlerinden ödünç alınmış kapsamıyla olumsuzluğa izin vermeyecek ölçüde mekanik ve çizgisel bir nedensellik ile ilerlemek durumundadır. Bu kapsamda geçerliliğini serimleyebilmek için hep gözlem ve deney gibi tekniklere bağımlıdır. Bu bağımlılık çerçevesinde öngörünün kendi konumunu sağlamlaştırması ve geçerliliğini ilan etmesi ancak yasa benzeri birtakım düzenliliklere ulaşmasıyla mümkündür. Bu türden bir hedef, ister istemez öngöründen

⁴⁹ Chomsky ve Herman'ın ortaya koydukları propaganda modeli, medyanın işlevinin esas olarak Amerikan yönetici elitinin propagandasına hizmet etmek olduğunu açıklamayı hedefleyen bir modeldir. Modele ismini veren propaganda kavramı, yöneticiler tarafından organize edilen ve uygulanan kamusal aklın kontrolünü dile getirmektedir. Propaganda, II. Dünya Savaşı'na kadar resmi söylem içinde yaygın bir biçimde kullanılan kavramdı, ancak Hitler'den sonra kavram, olumsuz çağrışımlarıyla akla geldiği için, kamusal aklın kontrolü için yöneticiler açıkça propaganda kavramını kullanmaktan vazgeçer olmuşlardır. Ne var ki kavramın resmi söylemce kullanılmaması kamusal aklın kontrolüne yönelik girişimlerden vazgeçildiği anlamına gelmemektedir (kavramın tartışılmasıyla ilgili olarak bkz. Chomsky, 2003c). Yazarların ortaya koyduğu propaganda modeline göre, medyanın yanlılığına ve medyada ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına neden olan temel unsur, medya çalışanları üzerindeki doğrudan sansür değildir (bunun kimi zaman yaşandığı da olur ama bu, istisnai bir durumdur); çalışanlar, zaten elit çıkarlarını benimseyip içselleştirdikleri için, yanlı ve çarpıtılmış gerçeklerin doğallaştırılmasıyla medyada yer bulan tartışmalarda ciddi bir kısıtlama ve sınırlılık söz konusudur. Propaganda modeli açısından medyada, elit çıkarlarıyla uyum içindeki görüşler belli bir geçerlilik ve yaygınlığa sahipken, doğrudan bu görüşlere meydan okuyan veya onları sorgulayan argümanlara hemen hiçbir zaman yer verilmez. Yer bulduğu haliyle, medyanın bu itirazları aşağılama, alay ve küçümsemeyle aktardığı görülmektedir. Bu anlayışın nasıl işlediğini ortaya koymak üzere model ABD yazılı basınında geçerli olan beş süzgeçten/filtreden söz etmektedir: "1. Egemen medya şirketlerinin büyüklüğü, yoğunlaşmış mülkiyeti, kâr amaçlı oluşu ve sahiplerinin serveti; 2. Reklâmcılığın medyanın en önemli gelir kaynağı olması; 3. Medyanın, iki temel kaynak ve iktidar odağı olan hükümet ile iş çevrelerinden ve bunların mali destek sağlayıp onayladığı 'uzmanlar'dan sağladığı bilgileri temel alması; 4. Medyayı hizaya sokmak amacıyla kullanılan bir yöntem olan [muhafazakâr kanattan gelen] 'medyaya yönelik tepki üretimi ve 5. Ulusal bir din ve bir denetleme mekanizması olan 'anti-komünizm'. Bu öğeler birbirleriyle etkileşim halindedir ve birbirlerini güçlendirirler. Henüz işlenmemiş haber malzemeleri, sonunda basılmaya uygun, damıtılmış kısım elde edilinceye dek artarda filtrelerden geçmek zorundadır. Bu filtreler söylemin ve yorumun ilkelerini belirler, neyin öncelikle haber olabileceğini tanımlar ve propaganda kampanyalarına dönüşen sürecin temelini ve işleyişini açıklar" (Chomsky vd., 2004: 36).

⁵⁰ Alıntı, metnin İngilizcesiyle karşılaştırılarak düzeltilmiş, italikler eklendi.

bahsedilirken tarihsel ve toplumsal edimlerin çerçeve dışına itilmesini (ya da bunların öngörülmemesini) beraberinde getirmektedir:

Her öngörme ediminin, doğal bilimlerdeki benzer düzenlilik yasalarının belirleneceğini bir ön kabulle varsaydığı genel olarak düşünülmektedir. Ne var ki bu yasalar varsayıldığı gibi mutlak olarak ya da mekanik anlamıyla söz konusu olmadığından, başkalarının iradesi hesaba katılmamakta ve bu iradelerin uygulamaya konuluşu «öngörülmemektedir». Dolayısıyla her şey gerçek üzerine değil de keyfî bir varsayım üzerine inşa edilmektedir (Gramsci, 1984: 71-72).

Araçsalıcı motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarındaki öngörülere yönelik bu sıkı bağlılık, epistemolojik ve metodolojik olarak sorunu basitçe öngörünün test edilmesiyle ne ölçüde geçerli olup olmadığını sergilenmesi meselesine indirgemektedir. Burada öngörü mantığına yönelik müdahalede dile getirilmek istenen, basitçe öngörünün ampirik sınanmışlığı ya da ampirik geçerliliğine ilişkin değildir. Sorun bizzat ampirizmin içine hapsolup toplumsal gerçekliğin farklı inşalarını mümkün kılabilecek mücadele alanlarının açılmamasıdır⁵¹. Bu türden bir kapalılıkla çerçevelenmiş normatif temele sadık

⁵¹ Jeffery Klaehn, araçsalıcı motifli ideoloji kavrayışının izini süren temel medya incelemelerinden birisi olan Chomsky ve Herman'ın *Manufacturing Consent* (kitabın ilk basıma getirilen eleştirilere verilen yanıtlar ve farklı yazarların makaleleriyle genişletilmiş 2001 yılındaki yeni basımı *Medyanın Kamuoyu İmalatı* (2004) adıyla Türkçeye çevrilmiştir) adlı çalışmalarında ortaya koydukları propaganda modelinin neden akademiden dışlanarak adeta yok sayıldığı sorusunu ortaya atarak, bu durumu, önemli ölçüde yerleşik akademik pratiklerin tıpkı medya pratikleri gibi yönetici elitin çıkarlarıyla uyum içerisinde iş görmesiyle açıklamakta ve bir anlamda entelektüel ve akademisyenleri "iktidarın hizmetçileri" rolünden sıyrılması gerektiğini vurgulamaktadır. (Klaehn, 2002). Bu makaleyle ilgili değerlendirme yazısında John Corner, propaganda modelinin Avrupa medya çalışmalarına sunabileceği hemen hiçbir açılımın bulunmadığını, belki de sorulması gereken sorunun Amerikalı araçsalıcıların incelemelerinde neden Avrupa'daki eleştirel teori literatürünü bu denli görmezden geldikleri olduğunu belirtmektedir (Corner, 2003). Bu kısa değerlendirme yazısı, Herman ve Chomsky'nin propaganda modeli örneğinde, Kuzey Amerikalı araştırmacıların araçsalıcı tutumlarının medya çalışmaları için açılım sağlayabilecek teorik perspektiften yoksun oluşları nedeniyle, aktör-yapı, öznellik-bilinç ilişkileri üzerine olan tartışmaları bir kenara bırakarak bir anlamda üretilen modellerin öylece havada asılı kalmasına değinmektedir. Ne var ki Klaehn bu müdahaleyi, tam da ampirik çalışmaların öngörü mahkumiyeti çerçevesinde ele alarak, kendisi de dahil olmak üzere pek çok yazarın propaganda modelinin öngörülerini test ederek doğruladığını vurgulamaktadır (Klaehn, 2003). Bir iddiayı ortaya atmanın tek mümkün yolunun ampirik açıdan onu kanıtlamak olduğunu ifade etmek, başka bir zaman ve mekanda ampirik olarak elimizdeki tam tersi bir sonucun ortaya çıkacağını da bildirmektedir. Ampirizm içinde bunu gerçekleştirmek araçsalıcıların düşündüğünden çok daha kolaydır. Dolayısıyla sorun, öngörüü sınavarak doğru olup olmadığını

kalarak, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş olan medya çalışmaları, yerleşik ideolojik söylemin nasıl olup da belli kesimleri etkin belli kesimlerin ise edilgin biçimde konumlandığını ve bu farklı konumlar arasında ne türden bir mücadele geliştirebileceğini göz ardı etmektedir. Dolayısıyla kavrayış, nesnelere nesne olmaktan çıkıp özneyi alt ederse ideolojik etkilerin ve hatta ideolojinin kendisinin ortadan kalkacağını varsaymaktadır. Kontrol altına alınmış edilgin çoğunluğa mümkün olan her fırsatta ve her yolla etki altında tutulduğu anlatılırsa ve onların etkin özneleri ortadan kaldırmak için bir araya gelmeleri sağlanırsa ideolojinin ortadan kalkması yönünde önemli bir hareket başlatılmış olacağına inanılmaktadır.

Yaşanılan “ideoloji sorunu” karşısında bir çözüm olarak dile getirilen bu sav bizi kavrayışı kesen ikinci eksene taşımaktadır: *İdeoloji | hakikat eksen*i. Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını kesen bu ikinci eksende, esas olarak ideoloji bilinç ilişkisi üzerine odaklanılarak, insan bilincindeki ideolojik tahribatın hangi amaçlarla ve hangi vasıtalarla yapıldığı ve bu tahribattan kurtulmak için neler yapılabileceği sergilenmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede, “statükonun korunması ve güçlendirilmesi”, “kârlılık ve özel mülkiyet esasına dayalı tüketim düzeninin kabulünün ve devamlılığının sağlanması”, “gerçeklerin gizlenmesi”, “bireylerin dikkatini körelterek toplumsal pasifliğin sağlanması”, “hâkim sınıfın egemenliğini sürdürmesi”, “izleyicinin/okuyucunun dikkatinin istenilen fikre ya da ürüne yöneltilmesi”, “ekonomik eşitsizliğin gizlenmesi” gibi esas olarak hükümran öznenin varlığını ve gücünü arttırmaya yönelik amaçlar sıralanmaktadır. Bu nihai amaçları yerine getirmek üzere kullanılan araçlar arasında ideolojik içeriğin yayılmasında

ortaya koyma meselesi değildir, doğrudan uygulamalı model anlayışının kendisini tartışma konusu yapabilmektir.

geniş bir nüfusa hitap edebilmesi nedeniyle medyanın vazgeçilmez bir önemi bulunmaktadır. Medya, “gerçekleri halka tüm çıplaklığıyla aktarma”, “belli bir konu hakkında farklı görüşlere yer verme”, “toplum içinde özgür ve eşit bilgi akışını sağlama” gibi ideallerinden vazgeçerek düşüncenin ve bilincin kontrol altında tutulması ve yönlendirilmesi faaliyetlerinde bulunmaktadır: “Medya hiçbir zaman gereği gibi yapmadığı enformasyon aktarma işlevini son zamanlarda iyice bir kenara bırakmıştır. Meseleleri çarpıtmak, şuuruları iğfal, vicdanları pasifize etmek işini kendine iş edinmiştir. Bu işi kasıtlı olarak yapmaktadır” (Schiller, 1993: 254)⁵². Bu çerçevede içinde ideoloji hakkında yargıda bulunulmasını mümkün kılan temel nokta, olgusal gerçeklikle bu gerçekliğin medya metinlerindeki sunumunun arasında temel bir aykırılığın var olduğu düşüncesidir. Bu nedenle, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, çeşitli medya metinlerini incelerken “gerçekte olan ne, medya bunu çarpıtarak nasıl sunuyor” sorusunu inceleme rehberi olarak kullanmaktadır. Dil dolayımı olmadan, şeylerin neyse o oldukları, saf bir olgusal gerçeklikten söz etmenin imkânsız olduğunu göz ardı ederek, medyadaki sunumun her zaman için olgusal gerçeğin tam tersi, eksikliği ya da abartılmış hali olduğunu düşünmektedirler. Ancak burada söz konusu olan basitçe medyanın ürettiği gerçeklik anlayışını ortaya koymak değildir. Araçsalcı motifli ideoloji anlayışının izini süren medya çalışmalarında medyanın gerçekliği nasıl kurduğunu betimlemeye çalışmanın ötesinde, belli bir olgusal gerçeklik hali norma dönüştürülerek, medyadaki anlatımın ne derece buna uyup uymadığını tespit etme amacı bulunmaktadır.

Belli bir olgusal gerçekliği hakikat olarak nitelendirip, bunun medyada ne ölçüde tahrif edildiğini, ne ölçüde doğru bir şekilde yansıtıldığını gösterme yolunu seçme, haber medyası incelemelerinde daha sık karşımıza çıkmaktadır. Bu

⁵² Yukarıdaki Türkçe çeviride bazı düzeltmeler yapılmıştır.

doğrultuda, haber medyasının belli bir ülkedeki yönetici sınıf yanlısı ifade tarzı ve üslubunu vurgulayabilmek için, hakikat-ideoloji karşıtlığını belirginleştirmeye yönelik olarak, medyada sunulduğu biçimleriyle çeşitli olaylar arasında kıyaslamalar yapılmaktadır. Belli bir hakikat iddiasının geçerliliğini kanıtlamak üzere karşılaştırma yoluna gitme, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarını çoğu kez çıkışı olmayan bir yola sokmaktadır. Örneğin Chomsky ve arkadaşlarının pek çok haber medyası incelemesinde, *New York Times*, *Washington Post* ve *Boston Globe* gibi ABD'nin önemli gazetelerinin Endonezya'nın Doğu Timor işgalini aktarma tarzının, Endonezya başkanı Suharto'nun izlediği ABD yanlısı politikalar nedeniyle, fazlasıyla ılımlı olduğu vurgulanmaktadır. Bu kapsamda Doğu Timor'da sayıları 200 bini bulan ölümler, işkenceler, kayıplar ve tecavüzler gibi çeşitli insan hakları ihlalleri, bu gazetelerin konuyla ilgili haberlerinde yer almamakta, kısaca olay, işgal yerine Doğu Timor'daki ayrılıkçılara yönelik bir müdahale olarak tasvir edilmektedir.

Chomsky ve arkadaşları Doğu Timor olaylarının Amerikan anaakım haber medyası tarafından Endonezya hükümeti ve ona yakın kaynaklardan elde edilen kısmi ve tek yönlü verilerle gerçeklerin üzeri örtülerek son derece yanlı biçimde ele alındığını göstermek üzere, bu olayların medyadaki sunumunu Sırbistan'ın Kosova işgalinin sunumuyla karşılaştırarak aktarmaktadırlar. Bilindiği gibi Sırp güçlerin Kosova işgali sonrasında Amerikan askerlerinin de içinde yer aldığı askeri operasyonla NATO olaya müdahale etmişti. Söz konusu müdahaleye yer verirken Amerikan haber medyasının Sırbistan'ın neden olduğu toplu ölümler, işkence ve tecavüz gibi insan hakları ihlallerini ayrıntılarıyla işlediği gözlemlenmektedir. Bu noktadan hareketle Chomsky ve arkadaşlarını yeryüzünün farklı coğrafyalarındaki işgal mağdurlarının acı ve dramlarını karşılaştırırken bulmak mümkündür: "...Sırp

egemen bir devleti işgal etmediler ve NATO bombalaması karşısındaki terör düzeyleri, Endonezya'nın Doğu Timor'daki öldürücü performansı ile karşılaştırıldığında az kalır" (Chomsky vd., 2004: 230).

New York Times'ın Doğu Timor işgalinde hükümet yanlısı bir dil kullanarak yaşanan felaketi üstü kapalı bir şekilde ele aldığını eleştirmek için, Sırp işgaline maruz kalan Kosovalıların Doğu Timor halkına kıyasla aslında daha az zulüm gördüğünü dile getirmek, hakikat iddiasının geçerliliğini ortaya koyma konusunda oldukça "çaresiz" bir girişimdir. Metin tuhaf bir biçimde hangi olayda daha fazla ölüm olduğunun, hangi olayda daha fazla mağdur bulunduğunun istatistiğini tutmaya yönelmektedir⁵³. Sonuçta iş Suharto'nun, *New York Times*'ın iddia ettiğinin aksine, Miloseviç'ten "daha katil" olduğunu söylemeye kadar varmaktadır. Burada, istatistikî veriler ışığında kuramsal bir doğruluktan bahsetmek elbette mümkündür. Ne var ki bir yargının, sorgulama ve dönüşüme yönelik bir hakikat iddiası oluşturması anlamında zorunlu bir yargı haline gelmesinde, yargının "kusursuz teknik doğruluğu", o yargının ahlaki değerine ilişkin sorununu çözmeye yetmemektedir. Bu anlamda kuramsal doğrunun zorunlu olanla ilişkisinin teknik ve araşsal nitelikte olduğunu unutmamak gerekmektedir (Bahtin, 2001: 25).

Amerikan haber medyasının Suharto'dan bahsederken kararlı, soğukkanlı, kendinden emin türünde sıfatlar kullanması, bunun karşısında Miloseviç'i katil, cani

⁵³ Chomsky'nin, 1998'de Sudan'da ülkenin ilaç üretiminin %90'nını karşılayan El-Şifa ilaç fabrikasına yapılan füze saldırısını yukarıda örneklenmeye çalışılan karşılaştırma mantığı içinde 11 Eylül saldırılarıyla kıyaslayarak ele aldığı yazısında da benzer bir eğilimi gözlemlemek mümkündür: "Hangi ülkenin daha fazla zarar gördüğünü hesaplamaya çalışmayacağım. Zaten büyük suçları karşılaştırmak genellikle gülünçtür. Ama akademik açıdan ölü sayılarını kıyaslamak son derece makul, hatta olağandır." (Chomsky, 2002c: 44). Burada hemen akla gelen iki soru var. İlki Sudan'da ilaçsızlıktan ölen onbinlerce insan için, haber medyası aracılığıyla uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmenin tek mümkün yolu bu olayda ölmüş olanların sayısının uluslararası kamuoyunun daha çok dikkatini çeken İkiz Kuleler'e yönelik saldırılarda ölenlerin sayısından daha fazla olduğunu söylemek midir? İkincisi ölü sayıcılığını makul ya da olağan bir pratiğe dönüştürmüş olan akademik gelenek hangisidir?

ve soykırımcı olarak tasvir etmesi, medya ve gerçekliğin üretimi ya da medya ve temsil ilişkisi içinden değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Bu durumun farkına varmak, medyadaki yerleşik temsil anlayışını olduğu gibi kabul etmek, bu anlayışa yönelik herhangi bir itirazda bulunmamak anlamına gelmez. Aksine medya temsillerinin üretimi ve niteliği karşısında mücadeleyi hedefleyen bir medya siyaseti geliştirme sadece toplumsal aktivistlerin değil, medya çalışmaları alanında faaliyet gösteren akademisyenlerin de önünde acil bir proje olarak durmaktadır. Ne var ki böylesi bir hedef için çalışırken, “Sırlara yönelik hava bombardımanını destekleyenlerin bu mantıkla Usama bin Ladin’in örgütüne katılıp Londra veya New York’u bombalaması gerekir” (Chomsky’den alıntılıyan Morley, 2003: 97) ifadesini kullanacak kadar “hoyrat” davranmak, sadece bu yolda benimsenen karşılaştırmaya dayalı stratejinin etkili olamayacağını göstermektedir.

Gerek haber medyasında gerekse genel olarak tüm medya metinlerindeki temsillere ilişkin, farklı toplumsal özne pozisyonlarınca üretilmiş hakikat iddialarından yola çıkarak ciddi itirazlar yöneltilmektedir. Bu itirazlar, yukarıda örneklenmeye çalışıldığı gibi, “belirli çıkarlar doğrultusunda birisi kötü, çirkin, olumsuz ve yanlış olarak temsil ediliyor ama diğeri iyi, güzel, olumlu ve doğru olarak temsil ediliyor” şeklinde dile getirildiği zaman medyadaki yerleşik temsil anlayışının sorgulanmasına yardımcı oluyor görünmemektedir. Medyadaki temsillere bakarak, kim için olumlu kim için olumsuz sıfatların kullanıldığının bir listesini vermek, yerleşik temsil anlayışına karşı değil tam da bu anlayış için mücadele etmektir. Suharto ve Miloseviç arasında sorumlu oldukları ölü sayısına göre yapılan kıyaslamaların barındırdığı etik sorunları bir an için unutsak bile, buradaki sorun, medyada kimin hangi çıkarlara göre olumlu, kimin hangi çıkarlara göre olumsuz sıfatlarla temsil edildiği değildir. Medya temsillerine ilişkin sorunu bu düzeyde ele

almak, bir medya metninin, belirli etkilerden kurtulduğu takdirde, şeyleri ne iseler o olarak temsil edebileceğini varsaymak demektir. Bu türden bir varsayımı araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını kesen üçüncü bir eksen kapsamında, *ideoloji | kurtuluş ekseni* kapsamında ele almak mümkündür.

Yukarıda kurtuluş derken, kavrayışın ideolojiyi etki ve tesir meselesi olarak değerlendirmesinin bir sonucunu olarak, ideolojik etkilerden kurtulma konusundaki öngörülerine değinilmek istenmektedir. Bu kapsamda, medya metinleri aracılığıyla aktarılan ideolojiden kurtulmak nasıl mümkündür, bu kurtuluşun araçları neler olabilir türündeki soruların, kavrayışın nihai yönelimi olduğu ifade edilebilir. İzleyicilerin/okuyucuların her türlü ideolojik etkiden kurtularak, bağımsız/özgür izleyici (*emancipated audience*) haline dönüşebilmesi için öngörülen yollardan başlıcası, medyanın hükümet ve/veya tekelci kapitalizmin kontrolünden çıkmasıdır. Dolayısıyla, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları içerisinde kurtuluş düşüncesini mümkün kılan, hem devlet kontrolünden hem de büyük kapitalist şirketlerin hâkimiyetinden kurtulmuş medya yönetimidir. Bir başka ifadeyle bağımsız yayıncılıktan ve bağımsız basından bahsedebilmenin yolu medyayı kontrol edenlerin değişerek, yerini halk katılımına izin veren, kamu-erişimi kanallarına bırakmasıdır (Schiller, 1989: 148).

Nihai olarak bağımsız yayıncılığı, özgür izleyicileri ve halk katılımına açık kanalları inşa etme hedefine yönelmiş bu türden projeler söz konusu olduğunda, belli çekinceler barındıran belli başlı iki durumdan bahsetmek mümkündür. İlki, devletin ve dev kapitalist şirketlerin müdahalesinden arındırılmış, kamu erişimi temelinde inşa edilmiş yayıncılığın, çeşitli ideolojik sonuçlar doğuracak olan iktidar ve tahakküm ilişkilerinden bağımsız olacağını garantileyen nedir? Kavrayış içinde

ideolojinin, ideolojik etki ve tesiri yaratan aktörler meselesi şeklinde ele alınması, medyayı kontrol edenler değiştiği zaman ideolojik etkiden ve dolayısıyla ideolojiden kurtulunabileceği sonucunu doğurmaktadır. Medyayı kontrol edenlerin değişmesi kendiliğinden ideolojik tahakkümü ortadan kaldırmaya yardımcı oluyor görünmemekte, mevcut olanın yerine bir başka ideolojik tahakküm ilişkisinin inşa edilmeyeceğini garanti etmemektedir. Kısaca, ideolojik mücadele basitçe bir tür yönetimi ele geçirme meselesi değildir. Bu yüzden ideolojik etkiyi yaratanlar kim, sorusu yerine ideolojinin nasıl işlediği üzerine odaklanmak, ideolojik mücadele için daha önemli açılımlar sağlayabilir.

İkinci sorunlu durum, büyük ölçüde araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının ideolojinin nasıl işlediği üzerinde yeterince durmamasıyla ilgilidir. Aslında araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarında izleyicilerin bilinçlerini, zihinlerini ve hatta kalplerini (Schiller, 1992a) kontrol eden, onları yönlendiren ve tahakküm altında tutan güçlü bir mekanizmadan/sistemden bahsedilmektedir. Çalışmaların ideoloji hakkında ya da ideoloji üzerine konuşmasını mümkün kılan, kimi zaman bilinç endüstrisi (Smythe, 1977; 1981; Ewen ve Ewen, 1992) kimi zaman medya ya da kültür emperyalizmi (Schiller, 1976; 1989; 1991) kimi zaman ise Amerikan imparatorluğu ya da imparatorluk (Chomsky, 2002a; Ewen ve Ewen, 1992; Herman, 2004; Schiller, 1992b) olarak ifade edilen bu türden bir kontrol mekanizmasıdır. Bilincin kontrol altında tutulması, mekanizmanın doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle de nasıl sorusu, yani kitle iletişim araçlarının da dâhil olduğu ideolojik tahakküm nasıl gerçekleşmektedir, sorusu çoğunlukla çözümlene dışına itilmektedir. Bu türden bir soru üzerine düşünebilmek, ister istemez bir ideoloji kuramına başvurmayı gerektirmektedir. Ne var ki araçsalcı motifli ideoloji motifini benimsemiş medya çalışmalarının teorik olarak ciddi

biçimde bir ideoloji kuramı üzerine düşünmeyi ihmal etmiş olduğu gözlemlenmektedir. İdeoloji, kavrayış içerisinde yönetici sınıfın hâkimiyeti için doğal bir araç olarak kabul edilerek, adeta kendiliğinden ortaya çıkmış gibidir. Dolayısıyla kavrayışın ideolojiyi, toplumsal yaşam içinde etkili bir güç olarak işlev görmesinden ötürü değil, sadece yönetici sınıfın çıkarlarını yansıtmasından ötürü önemli ve anlamlı gördüğü ifade edilebilir.

İdeoloji nasıl işliyor diye sormanın yanıtı, hangi program içinde kaç tane gizli reklâma yer verilmiş ya da bir ürünü pazarlamaya yönelik olarak bir medya metninde kaç tane gömülü mesaj var hususlarıyla ilgili istatistikler sıralamak değildir. Aynı şekilde, haber medyası hangi lider için despot, cani, katil vb. sıfatlar yakıştırmış, hangi lider için insan haklarına saygılı, demokratik vb. sıfatlar kullanmış meselesine odaklanmak da, ideolojik tahakkümü mümkün kılan unsurları açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu noktalar sadece izleyiciye “nasıl kandırıldığınızı, nasıl uyutulduğunuzu veya nasıl tuzağa düşürüldüğünüzü görün”, demeye yaramaktadır. Kavrayış içerisinde “insanlar nasıl aldatıldıklarını bilselerdi, medyanın zihinlerini kontrol altında tutup, üzerlerinde tahakküm kurmasına engel olurlardı” türünde bir düşünce hâkimdir. Bu düşünce sorunu bütünüyle, ideolojik aldatmacaları açığa çıkarma, her fırsatta dile getirme, insanları bu konuda aydınlatarak gözlerinin açılmasına yardımcı olma meselesine indirgediği için, ideolojik mücadeleye yönelik etkili stratejilerin üretilmesine engel olmaktadır. Bir başka ifadeyle araçsalcı motifli ideoloji kavrayışı, yerleşik olanın dönüşümüne olanak sağlayabilecek olan, ideolojik özdeşleşmenin nasıl gerçekleştiği ya da ideolojik anlamın nasıl üretildiği meseleleri üzerine düşünme gereksinimi duymamaktadır. Çünkü zihinsel anlamda tutsak edilmişler örgütlenip, medya üzerindeki devlet veya tekelci kapitalizmin kontrolünü ortadan kaldırarak kurtuluşa ulaştıklarında, medya metinlerinin tüm olan biteni

olduğu gibi yansıtacağı, Şeyleri ne iseler o olarak temsil edeceği varsayılmaktadır. Burada medya metinlerinin Şeylerle ilişki kurmak için dolayımı sağlama işlevini yerine getirmesi büyük ölçüde ihmal edilmektedir. Medya metinlerinin temsili niteliği, dış dünyada olup biten ne ise olduğu gibi, doğrudan yansıtma becerisinden değil, bu metinlerin kendilerinin birer temsil alanı/düzlemi oluŐundan kaynaklanmaktadır⁵⁴. Dolayısıyla, kontrolü ele geçirip medya metinlerinde sorunlu bulunan mevcut temsilleri deđiŐtirmek (ya da eskisinin yerine yenisini koymak), hâkim temsil rejiminde bir dönüşümü garantilemez. Byylesi bir dönüşüm hedefleniyorsa eğer, öncelikle mevcut temsil rejiminin kavramları ve hakikat iddialarıyla hesaplaŐılması gerekmektedir.

Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının genel nitelikleri, kavrayışı kesen *ideoloji | zne-nesne karşıtlığı, ideoloji | hakikat ve ideoloji | kurtuluş* eksenleri aracılığıyla değerlendirildikten sonra aşağıda bu kavrayışın temasal erevesi kültürel emperyalizm teması merkeze alınarak tartışılacaktır.

3.3. Kültürel Emperyalizm Odağında Kavrayışın Temasal erevesi

Bu bölümde, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarını çerçeveleyen temalar üzerinde durularak, metinlerin genel anlamda ideoloji hakkında konuşmasını mümkün kılan kavramlara ve tartışmalara daha yakından bakılmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına

⁵⁴ Bu yargı kuşkusuz sadece medya metinleri için değil, genel olarak anlam üretimi ve paylaŐımını esas alan her türlü iletişimsel süreç ve bu süreç içinde oluşturulmuş tüm kültürel ürünler için de geçerlidir. Bu kapsamda temsil, bir nesneyi, olayı veya düşünceyi neyse o olarak yansıtma halinden farklı olarak, bir Şeyi gösterge sistemine başvurarak ifade etmeyi tarif etmektedir. Şeylerle dolaysız bir ilişki kurmanın mümkün olmayışı, Şeylere dair anlamın paylaşımı olarak değerlendirebileceğimiz iletişimin her Şeyden önce bir dolayım olduğunu göstermektedir. Bu noktadan hareketle, Vygotsky'yi izleyerek, bir Şeyin iletilir olma niteliği kazanması için mutlaka toplumsal bir birim olarak kabul edilen bir kategoriye ihtiyaç duyduğunu dile getirmek mümkündür (Vygotsky, 1985: 23).

sahip medya çalışmalarının neliğini dile getiren başat temalardan belki de en önemlisinin kültürel emperyalizm olduğu söylenebilir. Bu bölümde kültürel emperyalizm teması, enformasyon toplumu ve enformasyonun serbest akışı eleştirileri ile Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni talepleriyle olan ilişkisi bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır. İlişkiselliğe vurgu yapılırken öncelikle bu çalışmada kültürel emperyalizmin yukarıda adı geçen kavramlarla bir ve aynı şey biçiminde değerlendirilmediği ifade edilmelidir. Bunun yanı sıra kültürel emperyalizm diğer kavramları kapsayan üst bir kategori ya da tam tersi biçimde onların bir parçası olarak da ele alınmayacaktır. Bu kavramları ve onlar etrafında şekillenen tartışmaları, imgesel bir çerçeve içinde belli bir alanda saçılmış temalar olarak değerlendirmek mümkündür. Her biri, araçsalıcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarını saran imgesel nitelikli sınırlılık ya da çerçeve içinde birer uğrak konumundadır. Çalışmada, özellikle üzerinde yürütülen tartışmaların daha fazla olması nedeniyle kültürel emperyalizm teması başlıca uğrak olarak seçilmiştir.

Batı emperyalizminin bir parçası olarak değerlendirilen kültürel emperyalizmden bahsetmenin başlıca dört yolunu John Tomlinson'ı (1999) izleyerek şu şekilde sıralayabiliriz: a) medya emperyalizmi olarak kültürel emperyalizm b) ulusal kültürle kurduğu karşıtlık ilişkisi içinde, milliyet söylemi olarak kültürel emperyalizm c) küresel kapitalizmin eleştirisi olarak kültürel emperyalizm d) modernliğin eleştirisi olarak kültürel emperyalizm. Araçsalıcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları kültürel emperyalizm temasını büyük ölçüde medya emperyalizmi şeklindeki kültürel emperyalizm olarak ele almaktadır ancak, bu haliyle bile Tomlinson'un ayırt ettiği diğer kültürel emperyalizm söylemlerine göndermede bulunmaktadır.

Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışı, kültürel emperyalizmden bahsederken, başta ABD olmak üzere çeşitli batılı ülkelerin küresel ölçekte çeşitli kültürel ürünlerin üretim ve dağıtımını kontrol altında tutarak dünya çapındaki -özellikle de gelişmekte olan ülkelerdeki- kültürel hâkimiyeti üzerinde odaklanmaktadır. Söz konusu kültürel ürünler filmler, TV programları, haberler, kitap ve dergilerden başlayarak müzik CD'lerine, bilgisayar program ve yazılımlarına, video oyunlarına kadar uzanmaktadır. Bunların yan ürünleri olarak değerlendirilebilecek giysiler, oyuncaklar, maskotlar ve çeşitli aksesuarlar da belli bir tüketim anlayışının genişlemesine katkıda bulunarak gelişmiş batılı ülkelerin kültürel hâkimiyetini pekiştirmektedir. Dolayısıyla, kültürel emperyalizm teması içinde yapılan ilk vurgunun, hâkim olandan tabi olana doğru yönelmiş tek yönlü kültürel ürün ve enformasyon akışı olduğu ifade edilebilir.

Bu tek yönlü akış çerçevesinde sadece yeni ekonomik pazarlar yaratılıp, üretici merkezin kapitalinin artması sağlanmamaktadır. Tüketime sunulan ürünler ve enformasyon aynı zamanda hâkim olanın çıkarlarına uygun düşünce, tutum ve davranışların yaygınlaşmasını ve geniş bir kesim tarafından benimsenmesini de sağlamaktadır. Zor kullanımı söz konusu olmasa da bir dayatma şeklinde geliştiği varsayılan bu işleyişe yapılan vurgu, kültürel emperyalizm teması aracılığıyla araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının ideoloji hakkında veya ideoloji üzerine konuşmasını sağlamaktadır. Burada söz konusu olan, aslında spesifik bir kültüre ait değer ve alışkanlıkların küresel düzeyde etkinlik ve geçerlilik kazanmasıdır. Bu anlamda kültürel emperyalizme verilen tepki, tikel bir unsurun evrensel bir nitelik kazanarak ideolojik araca dönüşmesine yöneliktir.

Belli bir kültüre ait ürün ve değerlerin yegâne seçenek olarak sunulmasıyla sağlanan baskın konuma pek de tesadüfî bir biçimde ulaşılmaz. Bu doğrultuda kültürel emperyalizm hakkında tartışılırken çokuluslu iletişim devlerinin batının, özellikle de ABD'nin ticari, politik ve askeri üstünlüğüne katkı sağlamak üzere son derece bilinçli ve organize siyasalar izlediği varsayılmaktadır. Örneğin kültürel emperyalizmi tartışan ilk metinlerden birisi olan *Communication and Cultural Domination*'da (1976) (İletişim ve Kültürel Hâkimiyet) Herbert Schiller, Wallerstein'dan ödünç aldığı dünya sistemi kavramına başvurup, dünya sisteminin kültürel ve iletişim sektörü şeklinde iş gören kültürel emperyalizmin, her zaman için ekonomik ve politik başatlığa sahip genel sistemin hedef ve amaçlarıyla uyum içerisinde çalışarak, onun yayılmasını kolaylaştıracak biçimde gelişmek zorunda olduğunu belirtmektedir (Schiller, 1976: 6). Benzer bir şekilde Dorfman ve Mattelart da, ABD'nin ekonomik, siyasi ve askeri çıkarlarıyla, bu çıkarları destekleme yönünde iş gören, Üçüncü Dünya ülkelerine ihraç edilen kültürel ürünlerin ideolojik işlevleri arasındaki ilişkiyi şu şekilde ortaya koymaktadır: “Yeşil bereliler, devrimcileri kurşun yağmuruna tutarken Disney de onları dergi yağmuruna tutar. Öldürmenin iki şekli vardır: makineli tüfekle ya da horoz şekeriyle” (Dorfman ve Mattelart, 1977: 72).

İzlenen bilinçli siyasaların bir sonucu olarak, tabi olanlar üzerinde kurulan kültürel kontrol ve hâkimiyet, büyük ölçüde yerel ve otantik kültürel değerlerin tahribiyle sağlanmaktadır. Kültürel emperyalizmin sözcüleri pek çok durumda yerel olanı geleneksel, geri kalmış ya da güncel ihtiyaçlara cevap vermede yetersiz olarak nitelendirerek hâkim olanın kültürel ürün ve değerlerinin kullanımının yaygınlaşmasını meşrulaştırmaktadırlar. Bu ifadelerden, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının, kültürel emperyalizm karşısına bir tür

kültürel özerklik olarak değerlendirdikleri yerelliği çıkardıkları anlaşılmaktadır. Yerellik, pek çok durumda kültürel emperyalizm uygulamalarının etkisine maruz kalmadan önce belli bir kültürün tarihsel süreklilik içerisinde biriktirdiği geleneksel değer ve formları karşılamak üzere kullanılmaktadır. Bu anlamda gelenekselliğe geri dönüş kültürel emperyalizmle baş etmede önemli bir araç olarak nitelendirilmektedir. Geleneksellikte önemli olan geleneği olduğu gibi benimseyip aynen tekrarlamak değildir, kültürel emperyalizm belli bir kültürün zaman içinde oluşturduğu değer ve formları yok saymasının, hatta küçük görmesinin önüne geçmek üzere tarihsel sürekliliğin önemine yapılan vurgudur. Bu kapsamda bir yandan gelenekselin korunması gerektiğinin altı çizilirken diğer yandan -özellikle ulusal düzeyde hâkim olanların geleneği istismar ederek halk çıkarlarının aksine kullanmasının önüne geçmek üzere- toplumsal ve kültürel yapılardaki ciddi dönüşümlere duyulan ihtiyaç vurgulanmaktadır. Bu iki nokta kültürel emperyalizm tartışmalarını başlatan metinlerden birisi olan van Dinh'in "Nonalignment and Cultural Imperialism" (1979) (Bağılantısızlık ve Kültürel Emperyalizm) adlı makalesinde Gelenek ve Devrim (*Tradition and Revolution*) kavramları ile karşılanmaktadır. İlk bakışta gelenek ve devrimin bir arada kullanılması bir çelişkiymiş gibi değerlendirilebilir ancak kavramların kültürel emperyalizmle mücadele amaçlı kullanımda gelenekselin yerel, otantik, katkısız ve özgün olan kültürel değer ve formları, devrimin ise esas olarak kültürel alanı da kapsayacak olan ulusal devrimi karşılamak üzere kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla devrim derken de ulusal devrime yapılan vurguyla öne çıkarılan kavram aslında yereliktir.

Hem gelenek hem de devrim kavramlarıyla karşılanmaya çalışılan yerellik kavramına daha yakından bakıldığında, yerel olanın esas olarak ulusal kültürü karşılamak üzere kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda kültürel emperyalizme

karşı çıkılırken, ABD başta olmak üzere batılı devletlerin geliştirmekte olan ülkelerin ulusal egemenliklerini saf dışı bırakıp, söz konusu ülkelerdeki özgün kültürel dokuları tahrip etmesine vurgu yapılmaktadır. Bu duruma karşı koyabilmenin yegâne yolu olarak ulusal dil inşası ve kullanımının yaygınlaştırılmasından başlayarak, kültürel emperyalizme katkıda bulunduğu varsayılan pek çok medya ürününün ihracatından vazgeçip ulusal kültür endüstrisinin inşa edilmesine kadar uzanan pek çok kültürel değer, form ve pratik aracılığıyla ulusal kültürün güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ne var ki bu türden bir bakış açısının salt kültürel emperyalizme karşı çıkmak amacıyla yararlandığı ulusal kültür kavramı üzerinde fazlaca durmadığı görülmektedir. Ulusal kültürün, belli bir ülkedeki pek çok etnik kültürü azınlıkta bırakarak, ulus-devlet projesi içinde bilinçli olarak üretilmiş kültürel inşa olmasının kültürel emperyalizm eleştirmenleri için pek bir anlamı yok gibidir. Edward Said, “ulusal düzlemde tanımlanan tüm kültürlerde bir hükümlanlık, hükmetme, egemenlik kurma özlemi bulunduğu inaniyorum” (Said, 1998: 53) derken, ulusal kültürün hedeflediği kültürel türdeşliğe farklı kültürel biçim ve normlar üzerinde egemenlik kurularak ulaşıldığına dikkati çekmektedir. Bu nokta, kültürel emperyalizm eleştirilerinde kolaylıkla ihmal edildiği için, ulusal kültür ve ulusal kimlik gibi kavramların kendilerinin de birer kültürel tahakküm hali olabileceği göz ardı edilmektedir: “Bunun siyasi sonucu, bir kültürel tahakküme karşı çıkarken öbürüne arka çıkmak olabilir” (Tomlinson, 1999: 113).

Franz Fanon sömürgeleştirme süreci sonunda kurulan pek çok ulus devleti bekleyen önemli sorunlarından birisinin, bağımsızlığın ardından iktidara gelen büyük ölçüde batı burjuvazisiyle özdeşleşmiş ulusal burjuvazinin benimsediği milliyetçi politikalar olduğuna dikkati çekmektedir. Fanon’a göre, ulusal parti, bağımsızlık savaşı sırasında kurulan ittifaklardan kolaylıkla vazgeçme eğiliminde olup, sömürge

dönemi sırasında keskin hale getirilen etnik ayrımcılığı pekiştirerek devam ettirmektedir. Bu çerçevede ayrıcalıklı kılınan bir ırkın temsilcisi konumuna yükselen ulusal parti etnik ayrımlara dayalı bir parti gibi davranmaktadır (Fanon, 1994: 114-134). Bu kapsamda emperyalizmin doğrudan bir sonucu olan sömürgecilikle ulusalcılığın düşünüldüğü gibi birbirine karşıt, birbirini dışlayan iki kategori olmadığını görülmektedir.

Kültürel emperyalizmden en çok etkilendiği ifade edilen Üçüncü Dünya ülkelerinin, pek çok durumda emperyal egemenliği ortadan kaldırmak üzere benimsediği milliyetçi siyasalarla aslında reddetmeye çalıştığı iktidar yapılarını tekrarladığı görülmektedir. Milliyetçilik, Aydınlanma-sonrası rasyonel düşünce dili içinden kurduğu önermelerle aslında karşı çıkar görüldüğü sömürgeci egemenliğin modernleşmeci-gelişmeci varsayımlarını benimsemiş görünmektedir: “Dünyanın hiçbir yerinde milliyetçilik, milliyetçilik sıfatıyla Akıl ve sermayenin birleşmesinin meşruiyetine meydan okumadı...ulusal devlet...sermaye ile halk arasındaki çelişkileri sürekli bir erteleme halinde tutmaya çalışırken ‘ulusal’ sermayenin global düzeni içinde bir yer bulmak için harekete geçer. O andan itibaren bütün siyaset ulusu temsil eden devletin belirleyici gereklerine uydurulmaya çalışılır” (Chatterjee, 1996: 307-308).

Bu iki temel metne ilişkin değiniler aracılığıyla, kültürel emperyalizm tezinin kültürel ve ekonomik anlamda ulusal egemenliğin yıkılışına vurgu yaparken, ulusal egemenlikle ulusal egemenliği üreterek ona meşruluk ve geçerlilik sağlayan milliyetçi söylemi ilişkisiz bir biçimde ele aldığı ifade edilebilir. Bu noktanın ihmal edilmesi sonucunda sadece emperyal nitelikli ulusötesi tahakküm biçimleri sorunlaştırılırken, milliyetçi politikalarla şekillenerek ulusal kültür inşasıyla ortaya

çıkan tahakküm biçimlerinin pek çok durumda aslında emperyal hükümlranlığı tekrar etmekte olduğu göz ardı edilmektedir. Bu noktada hükümlranlığın iktidarı sorgulanmayana (Tanrı'nın hükümlranlığı sözü kavramın belki de en yaygın kullanımını ifade etmektedir) vurgu yaparken, her şeyden önce kendi otoritesine uygun özne pozisyonunu da kurmakta olduğu hatırlanabilir. Söz konusu bu hükümlran özne pozisyonunun "rasyonalitenin aklı" nı bir model olarak benimsediğini ifade etmek mümkündür. Ulus devlet projesi içinde Fanon'un ulusal parti, Chatterjee'nin doğrudan ulus-halkla kendini özdeşleştiren devlet olarak adlandırdığı özneler bu hükümlran özne konumu işgal etmektedir. Dolayısıyla bu hükümlran özne konumu ve onun model aldığı batı kökenli rasyonel düşünce tarzı sorgulanmadan ulusal hâkimiyetin, ulusötesi hâkimiyet biçimleriyle mücadele için etkili bir strateji oluşturabileceğine dair yapılan vurgu, tek başına yeterli görünmemektedir.

Kültürel emperyalizme yönelik eleştiriler içinde sorun oluşturan bir diğere mesele ise söz konusu eleştirilerin belli bir merkezden öteki kültürlere bakarken gördüğü şeyin otantik ve türdeş nitelikli kültür olmasıyla ilgilidir. Bu çerçevede kültürel emperyalizmin belli bir coğrafyadaki kültürü tahrip ettiği söylenirken, o coğrafyada kültürel emperyalizmin etkinliği öncesinde, içinde herhangi bir farklılaşma barındırmayan ya da başka kültürlerle ilişkisiz bir kültürün bulunduğu varsayılmaktadır. Bunun da ötesinde varsayılan, yerel kültürel alanın iktidar ilişkilerinden muaf olduğu, yerel kültür içinde bir tür mitik uzlaşma ve barış halinin hüküm sürdüğüdür. Bu kapsamda yerel kültür, bir anlamda mitik bir kolektif ruhu, manevi psişeyi ya da halkın tinini ifade etmektedir. Bu nedenle, belli bir coğrafya ya da zamanda yaygınlık kazanmış kültürel kodun çoğunlukla iktidar mücadelesi sonucunda geçerlilik kazandığı göz ardı edilmektedir. Bu türden bir kavrayış, kendisinden farklı kültürleri tarih-dışı bir bakış açısıyla, onu kapalı bir yapı şeklinde

ele almanın bir sonucudur. Aslında bu, tam da batılıya ait bir bakış açısıdır. Kısaca söylemek gerekirse, kültürel emperyalizm uygulamalarına yönelik belli eleştirilerin yöneltildiği olması, emperyal bakıştan kurtulmuş olmayı garantilememektedir.

Yukarıda kültürel emperyalizm tezine yönelik itirazları oluşturan iki noktanın tartışılması aslında medya çalışmaları içerisinde büyük ölçüde ihmal edilmiştir⁵⁵. Kültürel emperyalizmin geçerliliğini savunan medya çalışmaları ağırlıklı olarak ulusal kültürün korunması gerektiğine yaptıkları vurguyla, enformasyonun ve kültürel ürünlerin merkezden çevre ya da bağımlı ülkelere doğru olan tek yönlü akışının yarattığı olumsuzluklara dikkati çekmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda, özellikle sömürgecilik sonrası dönemde Üçüncü Dünya ülkelerinin siyasal bağımsızlıklarının ardından, ekonomik, siyasi ve kültürel egemenliklerinin nasıl sağlanabileceği üzerinde durularak, bu konuda çeşitli siyasalar oluşturma çabaları söz konusudur. Bu konudaki girişimlere 70'li yılların ortalarından itibaren gerçekleştirilen bir dizi UNESCO toplantısının öncülük ettiğini ifade etmek mümkündür. Bu toplantılar ve ardından yapılan yayınlarda⁵⁶ dile getirilen talep ve

⁵⁵ Kültürel emperyalizm içinde sorunlu görülen çeşitli noktaları tartışmaya açan medya çalışmaları, meseleyi çoğunlukla “melankolik ekonomi-politikçiler” ile “mutlu post-modernistler” (Sreberny-Mohammadi, 1996: 199) arasındaki karşıtlık olarak değerlendirme eğilimindedirler. Bu doğrultuda yukarıda ele alınan sorunlardan özellikle ulus-devletin sorgulanması gerektiğiyle ilgili olan soruna değinen medya çalışmaları bulunsa bile, tartışmalar sürekli olarak medya metinlerinin izleyiciler açısından tahakküm mü yoksa direniş mi anlamına geldiği meselesiyle sınırlandırılmaktadır. Bu türden bir kavrayışın epistemolojik temelinde metinsel ve söylemsel olanla gerçek olan arasında keskin bir karşıtlığın bulunduğu varsayımı yatmaktadır. Kavrayış söylemsel olanı son derece kısıtlı bir çerçeve içinden ele alıp, görsel, yazılı, ya da sözlü metin incelemesine indirgemekte, bunun karşısında gerçek olanı ise bu metinlerin içinde yer aldığı ekonomik, siyasi ve yasal kurum ve düzenlemeler şeklinde kavramaktadır. Neredeyse tüm akademik ve entelektüel enerjinin bu karşıtlığın sürdürülmesiyle sağlanmasının bir sonucu olarak, örneğin Sreberny-Mohammadi (1997: 50) farklı disiplinler içinde emperyalizm ve sonuçlarıyla ilgili tartışmalara önemli katkılar sağlamış başlıca çalışmalardan birisi olan Said'in *Kültür ve Emperyalizm*'nin metinsel bir inceleme olduğunu, bu nedenle de konunun tartışılmasında yetersiz kaldığını vurgulayabilmektedir. Kültürel emperyalizmi tahakküm ve direniş kavramları aracılığıyla tartışan medya çalışmaları hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Roach, 1997b.

⁵⁶ Söz konusu yayınlarda en çok ses getireni MacBride Raporu olarak da bilinen, UNESCO bünyesinde iletişim sorunlarını çalışmak üzere kurulmuş uluslararası komisyon tarafından hazırlanan *Many Voices, One World: Towards a New More Just and More Efficient World Information and Communication Order*'dir (UNESCO, 1980) (Çok Ses, Tek Dünya: Daha Adil ve Etkili Bir Dünya

argümanlar temelde iki grupta ele alınabilir. Bunlardan ilki, yeni bir uluslararası enformasyon ve iletişim düzeni talebinin dile getirilmesidir. Sömürgecilik sonrasında siyasi bağımsızlığını kazanan pek çok ülkenin UNESCO'ya dâhil olmasının da etkisiyle, uluslararası enformasyon ve kültürel ürün akışının gelişmiş belli birkaç merkezden dünyanın geri kalanına yönelmiş olmasına dikkat çekilerek, liberal düşünce anlayışından beslenen enformasyon toplumu kuramcılarının iddialarının aksine teknolojik gelişmelerin serbest bilgi, enformasyon ve kültürel ürün akışını yaratmadığı, aksine, birkaç merkezin tahakkümünü doğurduğu sıklıkla ifade edilir olmuştur. Bu kapsamda enformasyonun serbest akışını sağlamak üzere her türlü yasal ve ticari engellemeyi ortadan kaldırmak, küresel düzeyde yeni pazarlar yaratmaktan öte bir şey sağlamamakta, sadece belirli merkezlerin kültürel alandaki etkililiğini sağlamlaştırmaktadır. Bu merkezlerin başında ABD gelmektedir. Aslında

Enformasyon ve İletişim Düzenine Doğru). Bu raporda, yoğunlaşma ve tekelleşmeden başlayarak ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde enformasyon ve iletişim alanlarındaki erişim ve kullanım konularındaki eşitsizlikler, tek yönlü enformasyon ve kültürel ürün akışı, iletişimin demokratikleşmesinin önündeki engeller ve medya çalışanlarının ihlal ettikleri mesleki etik kodlar gibi çok sayıdaki sorun ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuç bölümünde ise yaşanan bu sorunlar karşısında Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (NWICO-*New World Information and Communication Order*) talebi dile getirilerek, herkese açık, dengeli, adil ve eşitlikçi iletişim sistemlerinin oluşabilmesine yönelik bir dizi öneri dile getirilmiştir. Bu önerilerden birkaçını geliştirmekte olan ülkelerin bağımlılıklarını sonlandırmak üzere güçlü bir haber ajansından, özellikle ülkedeki yoksul ve eğitimsiz nüfusa ulaşabilmek için etkili bir radyo ve televizyon yayıncılığından, ulusal düzeyde faaliyet gösterecek kitap ve dergi yayıncılığı ve dağıtımıcılığından oluşacak olan kendi iletişim sistemlerini kurmaları gerektiği, iletişimin ticarileşmesini mümkün olduğunca azaltmak gerektiği, kültürel kimliği ve yaratıcılığı teşvik etmek üzere ulusal kültür program ve politikalarını uygulamaya koymak gerektiği, yerel iletişim kaynaklarının çoğaltılması ve bunların değiş-tokuşunun sağlanması gerektiği, uluslararası haber akışındaki dengesizliklerin düzeltilmesi ve özellikle geliştirmekte olan ülkeler hakkındaki haberlerde doğruluk ilkesine özen gösterilmesi gerektiği, belli bir ülkede faaliyet gösteren ulusötesi şirketlerin o ülkenin devlet otoritesine saygı duyarak, kanunlarına uyması gerektiği şeklinde sıralamak mümkündür (UNESCO, 1980: 253-272). Bu raporun yayımlanması Amerikan basınında sansür, basın özgürlüğünün kısıtlanması, gazetecilerin devlet kontrolünde tutulması türündeki iddialarla çeşitli tartışmalara yol açmış, sonuçta ABD 1985 yılında UNESCO üyeliğinden ayrılmıştır. ABD'nin ardından bir yıl sonra 1986'da da İngiltere üyelikten ayrılmıştır (Jr. Preston, Herman ve Schiller, 1989; Roach, 1990; Tomlinson: 1999: 34). Raporun yayımlanmasından 9 yıl sonra akademisyenlerin, araştırmacıların, sivil toplum örgütlerinin katılımıyla MacBride yuvarlak masa toplantıları yapılmaya başlanmıştır. Bu toplantıların en son 10.'su 1998'de Ürdün'ün başkenti Amman'da yapılmıştır. MacBride raporu ve ardından gelen tartışmalara değindikten sonra, yukarıda ifade edilen UNESCO raporlarına 1952'den itibaren yayımlanmakta olan *Reports and Papers in Mass Communication* (Kitle İletişiminde Raporlar ve Yazılar) serisi de eklenmelidir. Hem bu seriden çıkmış raporların hem de enformasyon, iletişim ve medya konularında UNESCO için hazırlanmış diğer çalışmaların büyük bir çoğunluğunun tam metinlerine <http://unesdoc.unesco.org> adresinden ulaşılabilir.

Amerikan kültür ürünlerinin pazar hâkimiyeti sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, Kanada ve Avrupa Birliği ülkeleri gibi ekonomik olarak gelişmiş pek çok ülkede de geçerlidir. UNESCO için hazırlanan raporlarda büyük ölçüde Amerikalı dev şirketlerin güdümünde yaratılan dengesiz iletişim, enformasyon ve kültürel ürün akışın önüne geçebilmek için farklı kaynakların akışa katkıda bulunması gerektiğinin altı çizilerek, bu konudaki öneriler üzerinde düşünölmeye çalışılmıştır.

UNESCO raporlarında dile getirilen bir diğör argüman ise enformasyon akışının ticarileşmesine, yani enformasyon kaynağının çok büyük şirketlerin tekelinde olmasına dikkati çekmektedir. Buna göre var olan düzeni ulusötesi şirketlerin enformasyon düzeni olarak adlandırmak da mümkündür. Ulusötesi şirketlerin küresel ölçekteki hâkimiyetinin en önemli sonucu ulus-devletin ve ulusal egemenliğin giderek zayıflaması olarak ifade edilmektedir. Bazı ülkelerde gönüllü olarak bazı ülkelerde ise başka seçenek olmadığı için politik iktidarlar ulusötesi ekonomik iktidarın hizmetine girmektedir. Bu doğrultuda dünyanın farklı coğrafyalarında ulusötesi şirketlerin kendilerine yeni pazarlar yaratmasının önündeki ticari ve hukuksal engeller teker teker ortadan kalkmaktadır. UNESCO raporlarında bu durumun uluslararası düzeyde teknolojik bağımlılığı arttırdığı, ülkeler arasındaki mevcut eşitsiz ve dengesiz ilişkileri derinleştirdiğı, ulusal düzeyde ise kamu yararı ilkesinin ciddi biçimlerde ihlal edildiğı vurgulanarak, ticarileşme ve tekelleşmenin önüne geçebilmek için kamu yararı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğı ifade edilmiştir.

UNESCO toplantı ve raporlarında teknoloji, enformasyon ve iletişim alanlarında daha demokratik düzenlemelerin yapılması gerektiğine ilişkin yukarıda değinilen her iki sav da söz konusu alanlara ilişkin politika üretmeyi amaç

edinmektedir. Bugüne kadar geçen zaman içinde üzerinde çalışılan politikaların hayata geçme şansının olmadığı bilinmektedir⁵⁷. Bu durumu aslında basitçe iletişim ve teknoloji alanlarında faaliyet gösteren ulusötesi büyük şirketlerin sınır ve engel tanımayan olağanüstü gücünün zaferi olarak değerlendirmek mümkün değildir. Meseleyi bu şekilde değerlendirmek, Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (NWICO-*New World Information and Communication Order*)⁵⁸ için yapılan çalışmalar içindeki kimi sorunları göz ardı etmek anlamına gelmektedir.

Bu sorunları üç grup altında toplamak mümkündür. Her şeyden önce UNESCO toplantı ve raporlarında üzerinde çalışılan Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni için çoğunlukla reformist nitelikli taleplerin dile getirildiği görülmektedir. Ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde yapılacak olan çeşitli hukuki düzenlemelerle meselenin çözümüne önemli bir katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Tek başına politikalar üretip bu doğrultuda düzenlemelere gitme batılı ülkelerin ve ulusötesi

⁵⁷ MacBride komisyonu raporu özelinde UNESCO toplantı ve raporlarında üzerinde çalışılan politikaların hayata geçirilememesiyle ilgili olarak bkz. Hamelink, 1997 ve Mowlana, 1993. Hamelink bu yazısında MacBride raporunun ilke ve önerilerinin gerçeklikle uyuşmadığı noktaları, insan hakları, kültürel kimlik, yeni enformasyon düzeni, mevcut politikalar, önerilerin muhataplarının görevleri, komisyonun üzerinde çalıştığı sorunları tarihsel ve politik bir bakış açısından ele almaması gibi başlıklar altında değerlendirmektedir. Mowlana ise raporun devlet-merkezli bakış açısı türündeki sorunlarına değinerek, günümüz küresel medyasının karşı karşıya olduğu sorunlar üzerinde düşünebilmek için MacBride raporunun uluslararası iletişim akışında adalet ve eşitlik gibi etik temellerinin önemini vurgulamaktadır. Aslında burada örneklenen her iki metin de zaman içinde değişen koşullara bakarak MacBride raporunun eksiklikleri üzerinde durmaktadırlar ancak, bu raporun eşitlik, adalet, gerçeklik ve kamu yararı gibi üzerinde yükseldiği ilkeleri tartışmamaktadır.

⁵⁸ Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni talebinin oluşumuna 1973'de Cezayir'de Bağlantısız ülkelerin katılımıyla düzenlenen zirve (*Non-Aligned Summit*) ile 1976'da Tunus'da Bağlantısız ülkeler arasındaki işbirliğini arttırmak için düzenlenen medya semineri (*Non-Aligned Media Seminar*) kaynaklık etmiştir. Cezayir zirvesinde emperyalizmin sadece politik ve ekonomik alanlarda değil aynı zamanda kültürel ve toplumsal alanlarda da etkili olduğuna değinilip, bu durumun gelişmekte olan ülke halkları üzerinde ideolojik hâkimiyet kurma anlamına geldiği vurgulanırken, Tunus seminerinde gelişmekte olan ülkelerin enformasyon alanındaki hâkimiyetin kurbanı oldukları ifade edilerek, bu hâkimiyetin gelişmekte olan ülkelerin otantik kültürel değerlerine darbe indirdiği ve sömürgeci, emperyalist ve ırkçı güçlerin enformasyon ve iletişim araçlarını kullanıp, kitleleri kendi çıkarlarına uygun davranmaları için koşullandırdıkları belirtilmektedir (her iki rapordan da alıntılan Roach, 1997a: 94-95). Dile getirilen bu sorunlardan yola çıkılarak, batı kaynaklı enformasyon toplumu ve enformasyonun serbest akışı yaklaşımlarını eleştirmek üzere, haber akışı, televizyon program akışı, reklâmlar ve iletişim teknolojilerinde bağımlılık sonucunu doğuran eşitsiz ve dengesiz yapıya dikkat çekilmiş ve yeni bir enformasyon ve iletişim düzenine gereksinim olduğu belirtilmiştir.

şirketlerin bu alandaki hâkimiyetini sarsacak çabalar değildir. Söz konusu düzenlemeler pratikte ulusötesi büyük şirketler karşısında ulusal burjuvaziyi korumak anlamına da gelebilir. Örneğin bir ülke parlamentosunun yaptığı düzenlemeyle enformasyon ve iletişim alanında ulusötesi şirketlerin faaliyetlerini %20'yle sınırladığını, ulusal kültürü korumak adına %80'lik dilimi yerli şirketlere ayırdığını düşünelim. Tek başına bu düzenleme piyasanın %80'ninde faaliyet gösteren yerli şirketlerin tekelleşmeyeceğini, kamuya sunulan iletişim ve enformasyon hizmetlerin ucuzlayacağını veya ücretsiz olacağını ya da toplumdaki dezavantajlı kesimlere yönelik daha fazla hizmet sunulacağını garantilememektedir. Daha genel bir ifadeyle, ulusal şirketlerin güçlendirilmesi yolunda siyasi ve hukuksal düzenlemelerin yapılması, ulusötesi şirketlerin büyük ölçüde piyasaya hâkim olmasıyla yaşanan sorunların ortadan kalkacağı anlamına gelmemektedir. Kaldı ki, bu tür düzenlemelerin bulunduğu pek çok ülkede ulusötesi şirketler yerli şirketlerle farklı şekillerde ortaklıklar kurarak bir şekilde faaliyetlerini zaten sürdürmektedir.

Bu noktayla bağlantılı bir diğer mesele ise bu proje için çalışan UNESCO temsilcilerinin (özellikle de gelişmekte olan ülke temsilcilerinin) sahip oldukları ayrıcalıklı konumla ilgilidir. Bu temsilciler belli bir ülke adına konuşabilme, ulusal çıkar olarak tanımlanmış talepleri dillendirebilme, doğrudan belli bir coğrafya ya da nüfus üzerinde etkili olabilecek politikalar üretebilme gibi aslında son derece ayrıcalıklı bir konumda durmaktadırlar. Böylesi ayrıcalıklı bir konuma ulaşmak aslında bir dizi iktidar ilişkisi ve pratiğinin sonucudur. Ne var ki bir ulusu temsil edebilme türünde iktidara sahip temsilcilerin özne konumlarının, Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim düzeni üzerine olan çalışmalarda hemen hiç tartışma konusu yapılmadığı görülmektedir. Gerek sosyo-ekonomik konumları, gerek entelektüel birikimleri gerekse ulusal hükümetlerle kurduğu yakın ilişkiler açısından

ulusal seçkinler şeklinde de tanımlanabilecek bu temsilcilerin salt gelişmekte olan ülkelerin temsilcileri olmaları, onların içinde yer aldığı projenin doğrudan demokratik hedefler doğrultusunda ilerlemesinin garantisi olarak görülmektedir. Bu nedenle de belli bir ulus adına konuşan bu temsilcilerin, o ulus içindeki ayrıcalıklı bir kesimin (örneğin ulusal burjuvazinin) sözcüleri olabilecekleri göz ardı edilmektedir. Burada genel ulus kategorisinin pek çok durumda spesifik sınıfsal aidiyetin görünmezliği yönünde işlev gördüğü ihmal edilmektedir.

Son olarak UNESCO raporlarında ulusal egemenliğe yapılan vurgu özellikle Üçüncü Dünya ülkelerindeki devletçi geleneğin pekişmesi sonucunu da doğurabilmektedir. Pratikte bu durum, devletin yargı organları aracılığıyla haber ve program içerikleri üzerinde yoğun denetimi, gazetecilerin siyasi otoriteyle çatışan haberler yapmaları durumunda hapis cezalarına çarptırılması gibi sonuçlar doğurabilir. Bu konuda Pradip Thomas, Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni taleplerinin yoğun olarak tartışıldığı dönemde Hindistan başbakanı Indira Gandhi, Endonezya başkanı Suharto ve Zambiya başkanı Kenneth Kaunda'nın tutumlarını hatırlatmaktadır. Örneğin Indira Gandhi, Bağlantısızlar hareketi içinde pek çok kez batı medyasını eleştiren konuşmalar yaparak, Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni talebini desteklediğini ifade etmiştir ancak onun döneminde Hindistan'da yayınlanan haberler üzerinde sıkı bir denetim uygulanmaya başlanmış, hükümet karşıtı yayın yapan gazeteler kapatılarak pek çok gazeteci hapis cezasına çarptırılmıştır (Thomas, 1997: 167). Söz konusu bu baskıcı politikalar, madun ülkeler için devleti basitçe "ulusal kurtuluş gülünün dikenini" (Hardt ve Negri, 2001: 151-153) olarak ele almanın yeterli olmayacağına da işaret etmektedir.

Yukarıda üç grup halinde değinilen sorunlara aslında gerek UNESCO raporlarında (örneğin MacBride komisyonu üyelerinden Gabriel García Márquez ve Juan Somavia'nın raporun Appendix 1 bölümünde kişisel görüş başlığı altında yer bulan kısa değinileri [UNESCO, 1980: 281]) gerekse bu konu üzerindeki medya çalışmalarında (örneğin Roach, 1990 ve 1993) kimi zaman değinilmiştir ancak bu sorunların Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni taleplerinin üzerinde yükseldiği dayanak noktalarını tartışılması şeklinde ele alınmadığı görülmektedir. Kültürel emperyalizm, Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni, enformasyon toplumu eleştirileri gibi tartışmalarda ideolojik olan, ulusötesi şirketlerin tekelindeki bir-iki haber ajansının haberlerinde güney ülkelerinin (doğal felaketler ve askeri darbeler dışında) hemen hiç bahsi geçmemesi, bu ülkeler hakkında çok az sayıdaki haberin ise ya çarpıtılmış ya da abartılmış olarak aktarılmasıdır. Bu örnekte batılı haber ajanslarının haberleri, gerçekliği çarpıtmış veya abartmış olmasından ötürü ideolojiktir. Haber medyasında kullanıldığı şekliyle gerçeklik ilkesinin kendisinin (tarafsızlık ve nesnellik ilkeleriyle birlikte) liberalizmin ideolojik ürünü olabileceği dikkate alınmaz. Ortada neyse o olarak yansıtılabilecek bir gerçekliğin bulunduğu, batılı ajansların bunu ekonomik ve askeri çıkarları gereği doğru bir şekilde yansıtmadığı savunulmaktadır. Bu yüzden dengesiz haber akışı aralanıp bu ülkelerin kendi seslerini duyurabilecekleri etkili haber ajanslarının bulunması durumunda haberlerde gerçeklik ilkesiyle ilgili sorunların önemli ölçüde çözüleceği düşünülmektedir.

Tartışmalarda sıklıkla tekrarlanan bir başka örnekte ise, emperyalist ülkelerin ulusötesi şirketlerinin hâkimiyeti altındaki ulusal medyada yer alan yapımların, yerli halkı kendi gerçekliğinden uzaklaştırdığı, bu halkın sahip olduğu özgün kültürel değerlere zarar vererek insanları batılı (ve aslında çürümüş olan) değerlerle

özdeşleşecek şekilde koşullandırdığı için ideolojik olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu yapımların ideolojik niteliği, yerli halkın yanlış fikirlerle özdeşleşmesinden kaynaklanmaktadır. Güçlü bir ulusal medyanın var olmasının, halkın kendi öz ve yozlaşmamış kültürel değerleriyle özdeşleşmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Burada özdeşleşmenin kendisi değil (tıpkı yukarıda gerçeklik ilkesinin kendisinin tartışılmadığı gibi) özdeşleşmenin doğru kültürel değerlere mi yoksa yanlış kültürel değerlere mi yöneldiği önemsenmektedir. Bu durumun önemli bir sonucu, ideolojik olanın ortaya çıkışında ideolojinin, özdeşleşmeyle olan yakın ilişkisinin tartışılmadan bırakılmasıdır.

UNESCO raporları aracılığıyla kültürel emperyalizmin geçerliliğini savunan metinlerin temel argümanlarına ve bu argümanlar içindeki sorunlu noktalara değindikten sonra, tartışmanın karşı tarafında yer alarak kültürel emperyalizmin geçerli olmadığını vurgulayan çalışmalara değinmek gerekiyor. Medya çalışmaları içerisinde özellikle 1990'lardan itibaren kültürel emperyalizm tezine yönelik karşı çıkışlar çoğunlukla yerli kültür endüstrilerinin geliştiğini ve buna bağlı olarak örneğin ABD'nin program ihracatında önemli bir azalmanın görüldüğünü vurgulamaktadır. Bu kapsamda sıklıkla Latin Amerika'daki ve Uzak Doğu'daki medya sektöründe yaşanan hızlı gelişmelere dikkat çekilmektedir. Latin Amerika'da *Globo* ve *Televisa* televizyonlarıyla Brezilya ve Meksika (Straubhaar, 1991), *Zee TV* ile Hindistan (Reeves, 1993; Chadha ve Kavoori, 2000) Uzak Doğu'da yaklaşık kırk ülkede yayın yapan *TVB* ile Hong Kong ve *TVBS* ile Tayvan (Chadha ve Kavoori, 2000) gibi ülkelerin kendi programlarını ihraç eder duruma gelmeleri sıklıkla vurgulanarak, yerel kültür endüstrilerinin belli bir pazara sahip olduklarının göz ardı edilmemesi gerektiğine değinilmektedir.

Yukarıda değinilen bu eleştiri karşısında, kültürel emperyalizm tezinin farklı tarzlarda da olsa geçerliliğinin devam ettiğini dile getiren medya çalışmaları (örneğin, Boyd-Barrett ve Thussu, 1993; Oliveria, 1993; Schiller, 1991; 1992b; 1996), söz konusu eleştirilerin kültürel emperyalizm kavramını çok dar bir bakış açısıyla ele aldığını ifade etmektedir. Belki dünyanın belirli bölgelerine yapılan ürün ihracatında bir azalma olmuştur ancak, başta ABD olmak üzere batılı sermaye, pek çok durumda çeşitli dev iletişim şirketleri aracılığıyla yerli piyasadaki etkinliğini arttırmıştır. Günümüzde pek çok ülkede yabancı sermayenin iletişim ve medya sektöründe yatırım yapması ve kitle iletişim araçlarına sahip olmasının önündeki hukuki engeller ortadan kalktığı için, yerel üretim yapan şirketlerin büyük bir kısmı, yapılan çeşitli ortaklık anlaşmalarıyla aslında global sermayeyle ilişkilidir. Ulusötesi şirketler, doğrudan program ihracatını gerçekleştiremediği durumlarda program formatı ya da senaryolarının satışlarıyla telif hakkından doğan önemli bir gelir elde etmektedir. Bu iki noktanın dışında, başarı kazanan yerli yapımların ideolojik açıdan tüketimcilik, bireysellik ve rekabetçilik başta olmak üzere aslında batılı değer yargılarını ve hayat tarzını tekrarladığı görülmektedir. Dolayısıyla yerli yapımların belli bir pazar elde etmesi ve bazen batılı yapımlarla rekabet edebilecek düzeye ulaşmaları kimi zaman alt-emperyalizm (*sub-imperialism*) (Mattelart, 1979: 63-64) türündeki kavramlarla karşılanmış da olsa, bu durum, ulusötesi şirketlerin belli bir coğrafyadaki etkinliğini arttırmak üzere çoğu zaman yerel sermayenin aracılığına başvurması şeklinde yorumlanmaktadır. Kültürel emperyalizmin bütünüyle ortadan kalkmadığını vurgulayan medya çalışmaları ayrıca, küresel ölçekte haber akışını sağlayan batılı 3-4 haber ajansının etkinliğinin azalmadığını da belirterek tek yönlü enformasyon akışının her düzeyde ortadan kalkmadığını ifade etmektedir. Kısaca

yaşanan kimi şekli değişiklikler, çok geniş bir nüfus üzerinde ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda tahakküm yaratan sistemin ortadan kalktığını ifade etmemektedir.

Yukarıda yerli medya ürünlerinin oluşturduğu pazar hakkında birbirine karşıt iki görüş, medya çalışmaları alanı içinde basitçe bir konu hakkındaki iki farklı görüş değildir. Söz konusu karşıtlığın medya çalışmaları içerisinde farklı tartışma ve örnekler söz konusu olduğunda “eleştirel vs. revizyonist”, “tahakküm vs. direniş”, “ekonomi-politik yaklaşım vs. kültürel çalışmalar”, “gerçek olan vs. söylemsel ve metinsel olan”, “pasif izleyici vs. aktif izleyici” şeklindeki karşıtlıklarla sürekli olarak üretildiği görülmektedir. Medya çalışmaları alanında herhangi bir konuya ilişkin olarak ortaya atılan bir argüman, -kimi zaman zorlanarak da olsa- söz konusu karşıtlığın bir tarafına yerleştirilerek değerlendirilmektedir. Bu çerçevede örneğin medya ve ideoloji gibi çok genel bir başlığın mümkün olan tek tartışılma biçiminin tahakküm vs. direniş ikiliği aracılığıyla mümkün olduğu düşünülmektedir. Söz konusu ikililikler değerlendirilirken, ikililiğin bir tarafının mutlak bir biçimde diğer tarafa karşıt olduğu, mutlak bir şekilde onu dışladığı varsayılmaktadır. Belli bir söylemin örneğin medya ve ideoloji ilişkisi içinde tahakküm ve direnişi ürettiği düşünülmesizin, tahakkümün varlığının direnişi dışladığı, dolayısıyla eğer tahakküm ilişkisi vurgulanıyorsa direnişten söz edilemeyeceği ya da en fazla tali bir direnişe değinilebileceği kabul edilmektedir. Bu, aslında oldukça işlevsel bir bakış açısı olup (tartışmanın, medya ile ilintili herhangi bir konunun ne işe yaradığı, kimin çıkarlarına hizmet ederek hangi sonuçlara neden olduğu şeklinde çoğu durumda polemiklerle yürütülmesiyle), medya çalışmalarını olabildiğince farklı teorik ve felsefi kaynaklardan uzaklaştırmaktadır. Bu durum kuşkusuz alan içindeki tartışmaların oldukça yüzeysel bir şekilde, indirgemeci bir çizgide ilerlemesine de neden olmaktadır. Bunun da ötesinde disiplinlerarası bir noktada durduğu varsayılan

medya çalışmalarının kendi içinde kapanmasına yol açmaktadır. Kimi zaman ise, bu alanda faaliyet gösteren araştırmacıların alan dışındaki teorik çalışmaları pragmatik bir yaklaşımla okuyarak (dipnot 55’de Sreberny-Mohammadi’nin Said’in *Kültür ve Emperyalizm*’ini değerlendirme tarzıyla örneklenmeye çalışıldığı gibi) bu çalışmaların başat argümanlarını medya çalışmaları içinde yer etmiş karşıtlıkların bir tarafına yerleştirme eğiliminde oldukları da görülmektedir. Sonuçta, ilk etapta medya çalışmaları içinde belirli yaklaşımları ayırt etmek üzere yararlanılan kimi ayrımların yukarıda ifade edilen karşıtlıklarla giderek özelleştirildiği, bu durumun da alan içinde gelişebilecek olan farklı teorik açılımların önünü kestiğini ifade etmek mümkündür.

Kültürel emperyalizm temasının sorunlu noktalarıyla birlikte ele alınmasının ardından, bu kısmın son bölümünde araçsalçı motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının ifadesel düzeydeki ortaklıkları “anti-ütopya referansları” ve “karşıtını mit olarak tanımlama” alt başlıklarıyla değerlendirilecektir.

3.4. İfadesel Ortaklıklar

3.4.1. Anti-ütopyalara verilen referansların oluşturduğu ifadesel ortaklık:

Bu bölümde araçsalçı motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarında, çalışmaların ideoloji yaklaşımlarını bir anlamda kristalleştirdiği düşünülen ifadesel düzeydeki ortaklıklarına değinilecektir. Burada esas olarak iki ifadesel ortaklık ele alınacaktır. Bunlardan ilki, araçsalçı motifli ideoloji yaklaşımına sahip medya çalışmalarının büyük bir kısmında yer alan, içinde yer aldığımız siyasi ve kültürel ortamın belirgin niteliklerini bilim-kurgu dünyasının tanınmış anti-

ütopyalarına -özellikle George Orwell'in 1984'üne- yapılan göndermelerle örneklendiren ifadelerlerdir⁵⁹.

Ütopya, çoğunlukla tür ve anlatı çözümlemeleriyle edebiyat incelemeleri içinde önemli bir konuma sahip olmasının ötesinde, sahip oldukları belli bir toplum düşüncesi ile bireyler ve kurumlar arası ilişkiler üzerine ortaya koydukları düzenlemelerle, kimi zaman var olan toplumsal sistemin başat özelliklerini daha da görünür hale getirmeleri, kimi zaman ise var olan sisteme alternatifler sunabilmeleri açısından pek çok durumda felsefi, siyasi ve sosyolojik referanslarla da değerlendirilmektedir (örneğin, Kumar, 2005 ve 2006; Wegner, 2002). Bu doğrultuda anlatı ütopyalarının gerek edebiyat alanı için, gerekse sosyal ve beşeri bilimler için sunduğu açılımlara dikkati çekmek üzere Phillip Wegner, ütopyaların edebiyat sanatı ile teori arasında (*in-between*) yer alan bir form sunduğunu ifade etmektedir (Wegner, 2002: xvii). Krishan Kumar ise bir adım öteye giderek ütopyayı “toplumsal analizin ve toplumsal eleştirinin hizmetinde bir edebi biçim” (2005: 7) olarak değerlendirmektedir. Yazara göre ütopyaların ayırt edici özelliği “edebi eserler olarak estetik nitelikleri”nden değil, “bireyler ve toplumlar hakkındaki

⁵⁹ Değerlendiren çalışmalar içinde 1984 ve Orwell'in diğer metinleri haricinde göndermede bulunan tek farklı anti-ütopya Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sıdır. Ben Bagdikian, “Brave New World Minus 400” (1996) başlıklı makalesinde merkezi bir gücün teknoloji yardımıyla geniş bir nüfusu koşullandırıp kontrol etmesi açısından batı dünyasının siyasi ve kültürel atmosferi ile *Cesur Yeni Dünya* arasındaki benzerliklere dikkati çekmektedir. Neil Postman (2004) ise, Orwellci dünya ile Huxleyci dünyayı karşılaştırırken, günümüzde ulaşılan nokta açısından Orwell'in 1984'de değindiği belirli aktörlerin bilinçli çabaları sonucunda tahrip edilen gerçeklik, iktidar sahiplerinin insanlarda korku, kuşku ve endişe yaratan sürekli denetimleri, iyi yaşam koşullarının ve konforun bulunmaması, yaşanan ortamın insanlarda fiziksel ve ruhsal çöküntü yaratması türündeki öngörülerinin geçerliliğini önemli ölçüde yitirdiğini ifade etmektedir. Yazara göre, gelişmiş teknolojinin kamusal söylemle olan ilişkisi açısından Huxley'in *Cesur Yeni Dünyası*, insanların eğlence ve hazza boğularak yaşanan çelişkilerle ilgilenmemeleri ya da umursamazlık sergilemeleri, böylesi duyarsız bir ortamın enformasyonun yokluğuyla ya da yalanların gerçek olarak sunumuyla değil, halka çok sayıda kanal ve kaynakla iletilen enformasyonunun hemen her durumda eğlence formuyla sunulmasıyla sağlanması türündeki değinileriyle günümüz dünyasını anlamada daha yardımcı görünmektedir. Postman'ın yapmış olduğu bu ayırım, araçsalci motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarında, yapılan vurgunun halka medya tarafından hakikat olarak sunulmasının yalan, yalan olarak sunulmasının ise hakikat olduğunun savunulması nedeniyle çoğunlukla göz ardı edilmektedir.

fikirlerinin doğası ve niteliği”nden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Kumar ütopyaları türe ait pek çok eserin kimi önemli edebi niteliklerini dışarıda bırakmak pahasına esas olarak “sosyal düşünceye katkılar olarak” ele almaktadır (Kumar, 2006: 9).

Araçsalıcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında, başta 1984 olmak üzere, modern ütopyaların sonu olarak nitelendirilen anti-ütopyalara (*dystopia*) yapılan göndermeler, teknolojik açıdan gelişmiş enformasyon toplumları ile anti-ütopyalarda yer alan anlatsal toplumlar arasındaki kimi önemli benzerliklere dikkati çekmektedir. Bu benzerlikleri genel olarak, kişisel özgürlüklerin minimuma indirilmesi sonucu, bireyler arası farklılaşmaların yok olmaya başlayarak tek düze adeta robotlaşmış insan tipinin ortaya çıkması, teknolojik gelişmelerin pek çok durumda görünmeyen bir kontrol mekanizmasıyla totaliter bir sistem yaratması, toplumsal hâkimiyeti elinde tutanların teknolojiyi esas olarak düşünce kontrolü sağlamak üzere kullanmaları ve kontrol altında tutulanların bu durumu fark etmelerini önleyerek, sistemi eleştirmemelerini sağlamak üzere çeşitli mekanizmaların geliştirilmesi şeklinde sıralamak mümkündür. Kurulan bu benzerlikler, büyük ölçüde statükonun yerleşik bir hal almasında ve sorgulanamamasında etkili olan uygulama ve düzenlemelere dikkati çekme yönünde işlev görmektedir.

Araçsalıcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından yukarıda değinilen benzerlikler arasında en çok düşünce kontrolünü hedefleyen uygulamalara dikkati çekildiği görülmektedir. Çünkü kavrayış, medyayı, tahakküm altına tutulanların istenilen yönde düşünmesi ve davranmasını sağlamak üzere yararlanılan önemli araçlardan birisi olarak değerlendirmektedir. Düşünce kontrolüne yönelik yaygınlık kazanmış iki uygulamanın öne çıkarıldığını ifade etmek

mümkündür. Bunlardan ilki, iktidar sahiplerinin ve yandaşlarının ifade ettikleri şeylerin hemen hiçbir durumda gerçekliği yansıtmaması, tam tersine gerçekliği gizlemesidir. George Orwell, “Siyaset ve İngiliz Dili” adlı makalesinde benimsenen bu dil kullanımını şu şekilde aktarmaktadır: “Zamanımızda, siyasal söylem ve yazı büyük ölçüde, savunulmazın savunulması... Böylece, siyasal dil genellikle sert bir ifadeyi yumuşatma sanatını, iddiaları soru sorarak kanıtlanmış varsaymayı ve iyiden iyiye gölgelenmiş belirsizliği içermelidir... İçten olmamak, anlaşılır dilin en büyük düşmanıdır. Kişinin gerçek amaçları ile açıkça söylediği amaçları arasında uçurum varsa, kişi, mürekkep fişkirtan mürekkepbalığı gibi sanki içgüdüsel olarak uzun sözcüklere ve içi boşalmış deyimlere yönelir” (Orwell’den alıntılanan Herman, 2004: 26-27).

Orwell’in bu ifadeleri, *1984* adlı romanında çift düşün/çift düşünce veya çift konuş/çift konuşma (*double think* veya *double speak*) olarak karşılanan kavramla somutlaşmaktadır. Çift düşün, romanda Okyanusya’nın resmi dili şeklinde değerlendirebileceğimiz Arıdile (*Newspeak*) ait bir düşünce sistemi olup, insanların düşünme yeteneğini azaltmak, hayal güçlerini ve yaratıcılıklarını köreltmek ve istenmeyen düşüncelerin kafalarında yer etmesini önlemek amacıyla dilin asıl anlamı gizleyecek biçimde kullanılmasını ifade etmektedir. Romandaki pek çok adlandırma da zaten birer çift düşün örneğidir. Örneğin ismi Sevgi Bakanlığı olan kurumun esas işlevi, mevcut işleyişe karşı gelenlere korkunç işkenceler yaparak onları bu sisteme zararlı faaliyetlerin ötürü en ağır şekilde cezalandırmaktır. Bu durum da kurumun aslında sevgiyle uzaktan yakından bir ilgisinin olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla buradaki sevgi sözcüğü aslında dirlik ve düzeni sağlamak için işkenceyle pasifize etme gerçekliğinin üzerini örtecek şekilde kullanılmaktadır.

Çift düşün ve çift konuş kavramları, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları içinde belki de en çok Edward Herman'ın *Medyada İkiyüzlülük* (2004) kitabında kullanılmaktadır. Çalışmada, Amerikan haber medyasının ekonomi, siyaset ve askeri yöneticilerle yaptığı gönüllü işbirliği sonucunda çifte söylemi (*double speak* romandaki çeviriden farklı olarak bu kitapta çifte söylem olarak çevrilmiştir) önemli bir ilke olarak benimsediği vurgulanmaktadır. Kitabın sonundaki Çifte Söylem Sözlüğünde, haber medyasında sıklıkla yer verilen iktidar sahiplerine ait çeşitli kavram ve ifadelerin gerçekte ne anlama geldiği açıklanmaktadır. Buna göre, örneğin, dış yardım kavramı “Üçüncü Dünya Ülkelerinin liderlerine, batmakta olan ekonomilerine yardım etmeleri, varlıklarını sürdürebilmeleri için gereken baskı düzeyine fon sağlamaları ve olası emekliliklerini Riviera’da geçirmeleri için yapılan para ödemeleri” (Herman, 2004: 264) anlamına gelmektedir. Özelleştirme ise “kamu sektörünün malvarlıklarını, iktidar partisinin son seçim kampanyasını cömertçe destekleyen güçlü gruplara ya da bireylere düşük fiyatlar ve yüksek satış komisyonlarıyla dağıtma. İlerideki yıllarda hükümetinin gücünü ve nakit akışını zayıflatsa da, hükümete kısa vadeli nakit para akışı sağlar. Üçüncü Dünya Ülkelerinde, devletin gerçek olamayan iflası durumunda değerli malvarlıklarının yangında hasar görmüş mal fiyatına Birinci Dünya’nın kreditorlerinin ve yatırımcılarının ellerine geçmesi için bir yoldur” (Herman, 2004: 311) şeklinde tanımlanmıştır. Medya bir ülke için özgür sıfatını kullanmışsa bu, “komünist olmayan. İyi ile eşanlımlı” (Herman, 2004: 311) olarak anlaşılmalıdır.

Bu çarpıcı ideolojik yaratıcılık ürünü olan örnekler, her şeyden önce medyada sıklıkla yer bulan kavram ve ifadelerin politik potansiyelini açığa çıkarırken, herhangi bir siyasal mücadele içinde toplumsal olarak yaygınlık kazanmış dil kullanımlarını sorunlaştırmanın önemine işaret etmektedir. Ne var ki Herman'ın

metninde önemli olan, sözün ideolojik değerinden çok, kimlerin sözü ideolojik amaçlarla kullandığıdır. Bu türden bir bakış açısı içinde söz, aslında nötrdür. Gerçeklik, salt ampirik gerçeklik olarak ele alındığı için, sözün esas işlevinin ampirik olarak kanıtlanabilen dışsal gerçekliği doğrudan aktarmak olduğu düşünülmektedir. Burada, söz aracılığıyla başvuru dilin, dolayımı sağladığı düşünülmez. Bu nedenle, dilin şeylerle ilişki kurmada dolayım sağlama işlevi üzerinden kendisi değil, sadece iktidar sahiplerinin, dili kendi çıkarları doğrultusunda çarpıtması sorunlaştırılmaktadır. Romanda bu durum, “hürriyet, iki kere ikinin dört ettiğini söyleyebilmektir. Bu gerçekleşti mi, arkası da gelecektir” (Orwell, 1984: 74), ifadesiyle aktarılmaktadır. Parti, kendi işine gelmediği durumlarda iki kere ikinin kimi zaman üç, kimi zaman ise beş ettiğini söyleyebilmektedir. Dolayısıyla, sözün gerçekliği olduğu gibi yansıtmasını engelleyen partidir. Buna benzer bir mantıkla, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında da küresel düzeyde siyasal hâkimiyet sağlayan iktidarın medyada yer bulan ifadelerinde sıklıkla gerçekliği çarpıttıkları dile getirilmektedir. Ne var ki burada sözü edilen gerçeklik, yukarıda da değinildiği gibi aslında ampirik gerçekliktir. Kavrayış, tahakküm sağlamaya yönelmiş güçlü iktidarın ürettiği ideolojik içeriği, apaçık ortada olan ve herkes için aynı anlama gelen ampirik gerçekliğin tahrifi şeklinde değerlendirerek, bir anlamda ampirik gerçekliği aslında ontolojikleştirmiş olmaktadır. İdeolojik mücadelede, çeşitli delillerle kanıtlanabilecek olan dışsal gerçekliği en önemli strateji olarak benimsemek, ampirik gerçekliğin ontolojik bir hakikat olarak ele alındığını göstermektedir. Bu noktada araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının ideolojiyle gerçekleri dile getirerek mücadele ettiğini varsaydığını ifade etmek mümkündür. Ampirik gerçekliğin ontolojikleştirilmesinin altında yatan en önemli itki de zaten

kendi ürettiği söz dağarcığını gerçek, karşıtınıkini ise ideoloji olarak değerlendirmedir.

Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını izleyen medya çalışmalarında *1984*'e yapılan bir diğer gönderme ise, özgür akla sahip özerk bireylerin içinde yer aldıkları koşulları sorgulamamasını önlemek için kolaylıkla yönlendirilebilir kişiler haline dönüştürülmeleriyle ilgilidir. Tıpkı romanda partinin yaptığı gibi, günümüz iktidar sahipleri de ortaya ölüm, terör ve korku saçan bir dış düşman fikri atarak, halkı bu fikir etrafında toplamaktadırlar. Böylelikle kimse, iktidar sahiplerinin baskıcı ve totaliter uygulamalarını, sebep oldukları toplumsal eşitsizlikleri, bireysel özgürlükleri farklı bahanelerle gün geçtikçe teker teker yok etmelerini sorgulamamakta, herkes, iktidar sahiplerinin çoğu durumdaki keyfi baskılarına güvenlik ve huzurun sağlanacağı inancıyla gönüllü destek vermektedir. Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş çeşitli medya çalışmaları, söz konusu bu dış düşman fikrinin batılı toplumlar için soğuk savaş öncesi komünizm olduğuna, günümüzde ise El-Kaide gibi fundamentalist örgütlerle sağlandığına dikkati çekmektedir.

Romanla kurulan bu bağlar, büyük ölçüde modernleşmeci liberal anlayış içinden üretilmiş özgür akıl ve özerk birey türündeki değerlerin eleştirel potansiyellerinin yok edilmesine yönelik olarak, günümüzde ulus devleti de aşan totaliterliği belirgin hale getirmeyi hedeflemektedir. Romanla ilgili olarak, Philip Wegner de, *1984*'te Orwell'in ulus-devletin geleceğine yönelik korkularının, modern kültürün belirleyici niteliklerinden özne, eleştirel akıl, okur-yazarlık, özel alan, estetik gibi bir dizi özerkliğe yönelmiş tehditlerle aslında geniş bir alandaki endişelerini dile getirmekte olduğunu belirtmektedir (Wegner, 2002: 184). Yazara göre *1984*, hümanist nitelikli bir geri dönüş (nostalji) özlemini barındıran, özerk

olarak kabul edilen değerlerin yok edilmesini totaliterliğin yerleşik bir hal almasındaki en önemli unsur olarak tarif eden, Mannheimci anlamda muhafazakâr bir ütopyadır. Çalışmanın bu kısmının temasal çerçevesi bölümünde de değinilmeye çalışıldığı gibi, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında da ulusal kültür aracılığıyla nostaljik bir geri dönüşün önemi vurgulanmaya çalışılmıştı. Bu kapsamda küresel düzeydeki tahakkümü mümkün kılan, ulusötesi iktidar sahipleri karşısında belli özerk değerlerin korunamamasıdır. Söz konusu bu benzerlikler aslında 1984'e referansla araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının, merkezi nitelikli, tek bir kaynaktan çıkmış, kontrol ve denetim altında tutmayı hedefleyen bir iktidar anlayışına sahip olduklarını göstermektedir. Burada iktidarın çok merkezli yapısı büyük ölçüde ihmal edildiği için, sahiplik meselesi en önemli nitelik olarak iktidar analizine içkin kılınmaktadır.

3.4.2. *Karşıtını mit olarak değerlendiren ifadelerin oluşturduğu ortaklık:*

Bu bölümde değinilmek istenilen bir diğer ifadesel ortaklık, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları içerisinde, savunulan argümanların karşıtlarını mit olarak nitelendiren ifadelerin oluşturduğu ortaklıktır. Bu çerçevede, içinde yer aldığımız toplumu enformasyon toplumu olarak nitelendiren, günümüzde enformasyonun serbest akışının geçerli olduğunu savunan, teknolojik gelişmelerin toplumsal ilerlemeye katkıda bulunacağını dile getiren, özelleştirme yoluyla yayıncılık üzerindeki devlet tekelinin ortadan kalkmasının demokrasi getireceğini söyleyen iddiaların tümü, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında birer mit olarak nitelendirilmektedir.

Enformasyon ve iletişim alanındaki düzenlemelerle ilgili bu mitler, liberal (ya da günümüz neo-liberal) politikalarının birer uzantısıdır. Söz konusu politikaların temelinde de batı toplumlarında popüler bir geçerlilik sağlayarak mit konumuna yükselen kimi değerler yatmaktadır. Herbert Schiller, *Zihin Yönlendirenler* adlı çalışmasında mit haline gelmiş bu inanışları şu şekilde sıralamaktadır: Özgürlüğü bireyselci temelde tanımlayarak, pek çok durumda özgürlüğü esas olarak özel mülkiyetin korunması ilkesine dayandıran “bireysellik ve kişisel tercih miti”, devlet, eğitim sistemi ve medya gibi kurumların liberal demokrasilerde herhangi bir toplumsal kesimin çıkarlarını yansıtmadığına inanılması anlamında “tarafsızlık miti”, mevcut toplumsal otoritenin ve düzenin sorgulanmamasını sağlamak üzere, insan doğasının değişime yönelen yanlarını törpüleyerek, insanların beklentilerinin en aza indirgemeyi hedef edinmiş anlayış içinden çıkan “değişmeyen insan doğası miti”, toplum içindeki çatışmaları çoğunlukla bireysel çatışmalar olarak değerlendiren, bu çatışmaların kurulu düzenle olan ilişkisini yok sayılması anlamında “toplumsal çatışmaların olmadığı miti” ve son olarak enformasyon kaynaklarının çeşitli olduğu ve bu durumun da izleyiciler/okuyucular için seçme özgürlüğü yarattığını dile getiren “medya çoğulculuğu miti” (Schiller, 1993: 19-42).

Benzer bir biçimde Robert McChesney’in *Medyanın Sorunu* (2006) başlıklı çalışmasında ABD medyası örneğinde ideolojik olarak korunan ve özendirilen medyayı saran sekiz madden söz edilmektedir. Bunlardan ilki medyanın toplumsal anlamda gücü ve etkisinin çok önemli olmadığını ifade ederken medyanın milyarlarca dolarlık reklâm satışı yapabilen çok büyük bir gücü olduğunu göz ardı etmektedir. İkinci mit ticari medya sisteminin medyanın doğal bir yapılaşması olduğunu söylerken devletten bağımsız özgür basın düşüncesini “...medya patronlarının karlarını arttırmak için istediğini yapmasına izin verilmesi” gerektiği

şeklinde yorumlamaya başlamıştır. Üçüncü mit medya politikalarının yapım sürecinde kamuoyundaki farklı kesimlere ait görüş ve çıkarların oldukça etkili olduğunu vurgularken, medya politikalarıyla ilgili tartışmaların esas olarak az sayıdaki güçlü şirket lobisine sahip ticari kurumlarca yürütüldüğünü yok sayarak aslında kamuoyunun bu gelişmelerde hemen hiç rol oynamadığını önemsememektedir. Dördüncü mit, ticari medyanın topluma en iyi kalitede gazetecilik sunduğunu öne sürerek gazeteciliği önemli ölçüde ticari ilkelere tabi kılmaktadır. Beşinci mit haber medyasının genel anlamda sol görüşlerin savunuculuğunu yaptığı kabul ederken, medyanın aslında sağ kanattaki politik güçlerle yakın ilişkisi bulunduğunu gizlemektedir. Altıncı mit, ticari medyanın halkın isteklerine uygun olarak hizmet sunduğunu ifade ederek, “halkın büyük kısmı tarafından kesinlikle hoşnut karşılaşılmayan, aşırı ticarileşmiş örtülü bir kültür bombardımanı” ürettiğini görmezden gelmektedir. Yedinci mit, internet gibi yeni iletişim teknolojilerinin insanları özgürleştirdiğini ifade ederek, bu teknolojilerin arkasındaki güçlü ticari çıkarlar bulunduğu gerçeğini perdelemektedir. Son olarak sekizinci mit, medya dünyasında statükocu anlayışı tek çözüm olarak sunarak halkın bilincini köreltmektedir (McChesney, 2006: 6-10).

Yukarıda iki çalışma aracılığıyla örneklenen bu mitlere bakıldığında, çalışmaların pek çok durumda ideoloji ve miti hemen hemen aynı şeyi ifade etmek üzere kullandıkları görülmektedir. Daha doğrusu mit doğrudan ideolojinin güçlenmesi ve pekişmesi yönünde iş gören anlatı biçiminde ele alınmaktadır. Buna göre, ideoloji içinde liberal düşüncenin doğallaşmasını, yaygınlaşmasını ve herhangi bir şekilde itiraz edilmemesini sağlayan mitlerdir. Mitlerin yıkılmasıyla ideolojik engellenmenin önüne geçilebileceği ve özgürleşmenin sağlanabileceğine yönelik güçlü bir inanç bulunmaktadır.

Mit ve ideoloji arasında yakın ilişki kuran ideoloji teorilerine aslında Marx ve Engels'in *Alman İdeoloji*'sinden başlayarak, Mannheim, Sorel, Althusser, Barthes, Lacan ve Adorno gibi pek çok düşünürün eserlerinde rastlamak mümkündür. Kuşkusuz farklı düşünürlerin eserlerinde mitin farklı biçimlerde ele alındığı görülmektedir. Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışının benimsediği mit anlayışı büyük ölçüde Andrew von Hendy'nin, Mannheim'in *İdeoloji ve Ütopya*'sında ayırt ettiği, "kitleleri manipüle etmek için icat edilmiş kurgu", "anlatısal yalanın arkaik formu", "ideolojiyi güçlendirmek için başvuru alan elverişli bir araç" (von Hendy, 2001: 284-286) şeklindeki mit tanımlamasına daha yakın durmaktadır. Bu türden bir mit anlayışı, miti, ideolojinin bir alt kategorisi olarak değerlendirerek, kavramı esas olarak ideolojinin yaygınlaşması ve pekişmesine yardımcı olan, bunun da ötesinde toplumsal gerçeklerin üzerini örtmek üzere yararlanılan bir araç olarak görmektedir. Buradaki esas vurgu, ideolojinin sorgulanamayan bir konuma ulaşması için mite duyduğu bağımlılıktır. Ne var ki kavrayış, pek çok durumda ideolojiyi genel bir kategori şeklinde kavraması nedeniyle, tartışılan mit-ideoloji ilişkisinde spesifik bir ideolojinin mitik anlatılar aracılığıyla belli bir geçerliliğe ulaşması üzerinde fazlaca durmamaktadır. Bu kapsamda, toplum içindeki belli bir kesimin belli bir toplumsal meseleyle ilgili olarak üretmiş olduğu ideolojiyi hangi mitsel anlatılardan yararlanarak şekillendirdiği düşünülmez. Çünkü bu şekildeki bir ideoloji kavrayışı ister istemez farklı ideolojileri ayırt etmeyi gerektirerek, konuşan öznenin de belli bir ideolojik konumu işgal etmekte olduğunu düşündürmektedir. Bunun yerine, tercih edilen yönetici eliten kaynaklık ettiği tek, genel ideolojiden ve onun "yalanlarını" gizlemek üzere yararlandığı mitlerden bahsetmektir. Bu durum, benim sözümü gerçek, ötekinin sözünü ise ideoloji olarak nitelendirmenin bir sonucu gibi görünmektedir.

Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarına ilişkin özellikler çalışmanın genel planına uygun olarak dört başlık altında değerlendirildikten sonra, bir sonraki kısımda sahip oldukları ideoloji kavrayışı açısından ilk üç kısımda ele alınan medya çalışmalarından önemli ölçüde farklılaşan çalışmalar ele alınacaktır.

4. Dil, Özne ve İdeoloji

Çalışmanın dördüncü kısmında dil, özne ve ideoloji ilişkisini tartışan medya çalışmaları değerlendirilmektedir. Bu ilişkiyi tartışan medya çalışmaları büyük ölçüde yapısalcı dilbilim, semioloji ve psikanaliz ile bu alanlara yönelik çeşitli eleştirilerden beslenmektedir. Bu noktadan hareketle “Dil, Özne ve İdeoloji” kümesi içinde yer alan medya çalışmalarını şekillendiren ideoloji kavrayışı, öznellik motifli ideoloji kavrayışı olarak adlandırılmıştır.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışı gerçekliğin, dil ya da dil benzeri biçiminde yapılaşmış bir sistem içerisinde ve onun dolayısıyla inşa edildiğini vurgulamaktadır. Bu anlamda dilin, dil dışındaki olgusal gerçekliği olduğu gibi yansıtan bir araç olmadığı, aksine gerçekliğin dilsel uzlaşılar yoluyla dil içinde ve dil tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Kısaca dilin, gerçekliği aktarıcı değil, kurucu bir rolü bulunmaktadır. Bu noktanın yanı sıra kavrayış, anlamın dil dışındaki şeylere içkin olmadığına da işaret etmektedir. Öznellik motifli ideoloji kavrayışı açısından dil, kendi dışında zaten var olan ve bir nesnede ya da kişide içkin olan anlamın taşıyıcısı değildir. Bu doğrultuda anlam, göstergelerin dil dışındaki şeylere (nesnelere, kişilere vs.) gönderme yapmasından değil, dil içinde göstergelerin kendi aralarındaki farklılık ilişkisinden doğmaktadır: “Anlam sadece farklılıkların sistematik olarak düzenlenmesiyle üretilir” (Coward ve Ellis: 1985: 12).

Yukarıda aktarılan bu iki nitelik, bu ideoloji kavrayışının yapısalcı gelenekten devraldığı temel görüş ve argümanları açığa çıkarmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın bu dördüncü kısmının ilk bölümünde, yapısalcı geleneğin iki önemli ismi Ferdinand de Saussure ve Louis Althusser izlenerek, bu yazarların dil ve ideoloji

hakkındaki değerlendirmeleri özetlenmekte ve bu görüşlerin öznellik motifli ideoloji kavrayışı tarafından değerlendirilme tarzları üzerinde durulmaktadır.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışının yapısalcılıkla yakın bir ilişkisi bulunmasına rağmen, bu ideoloji kavrayışı yapısalcı geleneğin tüm argümanlarını sorgusuz bir biçimde kabul ediyor değildir. Bu doğrultuda kavrayış, yapıyı tamamıyla kendi içinde kapalı bir sistem olarak gören yapısalcı yöntemden ayrılarak, yapının bütünüyle kapalı, katı, işlevselci, çelişkisiz ve özneyi paranteze alan bir sistem olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmekte ve anlamlandırma pratiği içinde öznenin aktif rolü bulunduğuna vurgu yapmaktadır. Bu unsurları dikkate alarak, çalışmanın bu kısmının ilk bölümünde öznellik motifli ideoloji kavrayışının yapısalcı yöntemin hangi savlarını benimsediğine ve hangi savlarına karşı çıktığına açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışı ideolojiyi değerlendirirken başlıca iki akışı izlemektedir. Buna göre kavrayış,

1. İdeolojinin anlamı belirli bir göndergesel çerçeve içinde sabitleme gücüne sahip olduğunu ve
2. İdeolojik içeriğin, dilsel kodlama ve düzenleme pratiğinin bir ürünü olduğunu vurgulamaktadır.

Bu iki akış bu çalışmada öznellik motifli ideoloji kavrayışını kesen ideoloji hatları biçiminde değerlendirilip sırasıyla *ideoloji | tanımlama gücü/iktidarı* ve *ideoloji | kodlama eksenleri* olarak adlandırılmıştır.

İlk ideoloji ekseni aracılığıyla tartışılan medya çalışmaları, medyanın ideolojik gücünün, onun kurgusal ya da değil tüm olayları tanımlama, sınıflandırma, ad verme ve nitelendirme kapasitesine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda öznellik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının, medyada herhangi bir

olgusal gerçekliğin çarpıtılması meselesinden öte, medyanın bu gerçekliği aktif bir tarzda tanımlaması meselesi üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu dördüncü kısımda ele alınan medya çalışmaları tezin ilk üç kısmında değerlendirilen medya çalışmalarından önemli ölçüde farklılaşarak, medyanın bir kişi, durum ya da olayı doğru bir şekilde temsil edip etmediğini değil, medyanın bir kişiyi, olayı ya da durumu belirli bir tarzda temsil etme, adlandırma ve tanımlama iktidarını nasıl elde ettiğini ve yaptığı tanımların nasıl olup da o konuyla ilgili yegâne, sorgulanmadan kabul edilen açıklamalar sayıldığını mesele edinmektedir. Dolayısıyla buradaki ideoloji tartışmasında epistemolojik açıklamaların yerine ideolojinin işleyişine ve yerleşik hal alışına ilişkin betimleyici açıklamaların öne çıktığı görülmektedir. Bu sıralanan nitelikler, “Dil, Özne ve İdeoloji” kümesinin ilk ideoloji eksenini aracılığıyla ele alınan medya çalışmalarının benimsediği temsil anlayışının yansıtmacı değil, inşaya dayalı olduğuna da işaret etmektedir.

İkinci eksen ise, medyanın ideolojik işleyişini, çoğu durumda kodlayıcılar için dahi bilinçdışı bir süreci ifade eden kodlama pratiği içerisinde tarif etmektedir. Bu bölümde *ideoloji | kodlama* eksenini aracılığıyla ilk olarak, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları içerisinde önemli bir yeri bulunan kodlama/kodaçımı modeli, modele yönelik çeşitli yorumlar dikkate alınarak tartışılmaktadır. Bu tartışmada ön plana çıkarılmak istenen temel sorun, kodlama/kodaçımı modelinin bir medya metninin ürettiği özne pozisyonu ile izleyicinin metin karşısındaki konumlanımını bir tür karşıtlık ilişkisi içerisinde değerlendirmekte oluşudur. Bu kapsamda söz konusu modelin metnin ima ettiği özne ile okurun özneliliği arasındaki gerilimi aşmada yetersiz kaldığı düşünülmektedir.

Yukarıdaki iddiayı geliştirmek üzere bu bölümde kodlama/kodaçımı modelinin değerlendirilmesinin ardından, *ideoloji | kodlama* eksenini aracılığıyla tartışılan medya

çalışmalarının psikanalizden beslenen özne ve özdeşleşme teorilerine ilişkin eleştirileri özetlenmektedir. Söz konusu eleştirilerde okur-özne ayrımının net bir şekilde ortaya konulamaması, hatta bu iki farklı kategorinin birbirinin yerini alabilecek kategoriler olarak değerlendirilmesi ve okurun zaman zaman metin karşısında ne düşündüğünü, ne hissettiğini ve ne deneyimlediğini açıkça ortaya koyabilecek rasyonel ve bilinçli bir özne şeklinde ele alınması, karşılaşılan temel sorunlardan birkaçıdır. Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında karşılaşılan bu sorunlara belirli bir açılım kazandırmak üzere bu bölümde son olarak Gayatri Chakravorty Spivak'ın Jamaica Kincaid'in *Lucy* adlı romanını değerlendirirken ortaya koyduğu okuma yöntemi aktarılmaktadır.

Her iki eksen bir arada değerlendirildiğinde, öznellik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları içerisinde ideoloji-anlam ilişkisini konu alan tartışmaların oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu yüzden, dördüncü kısmın üçüncü bölümünde öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının temasal çerçevesi anlam üretimi teması odağında ele alınmaktadır. Bu bölümde ilk olarak kavrayışın, medyanın toplumsal gerçekliğe ilişkin anlamın kurgulanmasında etkin kurumlar arasında yer aldığına ilişkin vurgusuna değinilmektedir. Bu türden bir vurguyla, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının, toplumsal gerçeklik ve bu gerçekliğin medyadaki temsili şeklindeki ikililiği aşmak üzere giriştiği çabanın göz ardı edilmemesi gerektiği ifade edilebilir. Bu kapsamda bu ikililiği aşmaya çalışmak, anlam üretimi süreci açısından gösterilenin, gösteren üzerindeki üstünlüğü sarsmaktadır.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları anlam üretimini tartışırken okurların/izleyicilerin bu süreçteki etkin rolü üzerinde de durmaktadır. Bu

türden bir eğilim “Dil, Özne ve İdeoloji” kümesi içinde yer alan medya çalışmalarının izleyici araştırmalarına yönelmesine neden olmaktadır. İzleyici araştırmaları, alımlama çözümlenmeleri ya da izleyici etnografisi başlıkları altında değerlendirilen bu araştırmalarda zaman zaman araştırmacının sahip olduğu etnografik otoritenin tartışma dışı bırakılması, başvuru mülakat ve katılımcı gözlem teknikleriyle hem araştırmayı yürütenin hem de araştırmaya katılanın deneyimine öncelik ve ayrıcalık tanınması ve deneyimin belli bir zaman ve mekânda gerçekleşmiş bir yaşantının ifadelendirilmesi şeklinde değil de, yaşantının neyse o olarak aktarılması biçiminde görülmesi gibi çeşitli sorunlar barındırmaktadır. Üçüncü bölümde yukarıda sıralanan bu sorunlar, özellikle etnografi araştırma ve yöntemine ilişkin eleştirel okumalara referansla tartışılmaktadır.

Bu kısmın ifadesel ortaklıklar başlığı altında değerlendirilen son bölümünde ise, medyadaki belli bir durum, olay ya da kişi hakkında alışlagelmiş, yerleşik ve hâkim tanımlamaların sorgulanması gerektiğini dile getiren ifadeler ile yerleşik bir hal almış tanımlama tarzlarına alternatif sunabilecek müdahaleler üzerinde duran ifadelerin oluşturduğu ortaklıklar ele alınmaktadır. Özellikle ikinci ifadesel ortaklık aracılığıyla öznellik motifli ideoloji kavramının izini süren medya çalışmalarının geliştirmeye çalıştığı etik sorumluluk anlayışının temel unsurları ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

4.1. Öznellik Motifli İdeoloji Kavrayışı

Öznellik motifli ideoloji kavrayışı büyük ölçüde yapısalcı dilbilim, semioloji ve psikanaliz ile bu alanlara ilişkin çeşitli eleştirilerden beslenmektedir. Bu doğrultuda kavrayış içindeki ideoloji tartışmaları esas olarak, dil dolayımıyla kurulan

gerçeklik ve dil ya da dil benzeri yapılaşmış bir sistemin öznelere konumlandırması üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışının dışsal gerçekliğin dil dolayımıyla, dilde kurulmasına ilişkin yaptığı bu vurgu ilk etapta bu motifi, çalışmanın ilk kısmında ele alınan ve ideolojiyi gerçekliğe dair doğru-yanlış bilgi karşılığı içinden tartışan epistemolojik motiften de ayırmaktadır. Ancak iki motif arasında bu türden bir ayrıma gidilirken, öznellik motifli ideoloji kavrayışının gerçeklik-ideoloji tartışması içerisinde, dil dışı gerçekliğin varlığını yadsımadığı da eklenmelidir. Yine de kavrayış açısından dilsel ve dil dışı gerçekliğin nitelikleri birbirinden oldukça farklıdır. Bu kapsamda dil dışı ya da dışsal gerçeklik alanı sürekliliği, devam eden bir akışı, bütünlüğü, parçalanmamışlığı ve birliği ifade ederken, dilsel gerçeklikte daha çok ayrıcı, seçici, süreksizleştirici, bölümleyici, sınıflandırıcı ve kural koyucu niteliklerin ön planda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kendisi bir dilsel kategori olarak ele alınan öznenin, dil dışı gerçeklikle doğrudan ve saydam bir ilişki kurması ve onu dil içinde bir bütünlük ya da devamlılık şeklinde temsil etmesi mümkün değildir. Sonuçta öznellik motifli ideoloji kavrayışı açısından özne tarafından temsil edilebilen ve ifadelendirilebilen gerçeklik, dil ya da dil benzeri biçimde yapılaşmış bir sistem içerisinde ve dil dolayımıyla kurulmaktadır.

Bu nitelik, öznellik motifli ideoloji kavrayışı içinde dilin, gerçekliği olduğu gibi yansıtan bir aktarım aracı olarak kavranmadığına da işaret etmektedir. Dil basitçe dil dışı gerçekliği yansıtan bir araç olsaydı, dil dışı gerçekliğin kendine içkin bir anlamı olduğunun kabul edilmesi gerekirdi. Öznellik motifli ideoloji kavrayışı bu türden bir kabule sahip olmadığı için dilin anlamın oluşumundaki kurucu niteliğini ön plana çıkarmaktadır. Anlamın oluşumu en basit düzeyde birbirine özdeş olmayan, birbirinden ayrılmış iki öge ile bu iki öge arasında bir bağıntının kurulmasını

gerektirmektedir. Dolayısıyla bir öge tek başına bir anlam taşımadığı gibi, aralarında belli bir bağıntı kurulmayan iki ya da daha çok sayıdaki ögenin de bir anlamı bulunmamaktadır. Kısaca anlamın dil içinde ve onun aracılığıyla kurulması, dilin bu ayrıştırma, sınıflandırma, düzenleme ve bağlantılandırma gücünden gelmektedir.

Kavrayışın yapısalcı dilbilimle olan ilişkisi göz önünde bulundurulurken, buradaki yapısalcı yöntemin yapıyı tamamıyla kapanmış değil, kendi içinde içsel çelişkiler barındıran yapısal bir bütünlük şeklinde ele alma eğiliminde olduğu ifade edilebilir. Yapı içindeki içsel çelişkilerin kabul edilmesi, öznellik motifli ideoloji kavrayışının, hegemonik motifli ideoloji kavrayışıyla olan bağıntısına da işaret etmektedir. Bu nedenle çalışmanın bu dördüncü kısmının ikinci bölümden itibaren ele alınan öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının büyük bir çoğunluğunda hegemonik motifli ideoloji kavrayışının da bulunduğu belirtilmelidir.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışının, gerçeklik-ideoloji ilişkisini gerek dilin anlamın kurulduğu yapı biçiminde ele alması, gerekse gerçekliğe dair doğru ve yanlış bilgi karıştılgından uzaklaştırmaya çalışılması yapısalcı dilbilimin temel argümanları arasında yer almaktadır. Yapısalcı dilbilimin kurucularından olan Ferdinand de Saussure, bilinci ve iradesiyle hareket eden psikolojik özne kavrayışından uzaklaşan bir dilbilim teorisi ortaya koymuştur (Gadet, 1989: 12). *Genel Dilbilim Dersleri*'nde (1985) Saussure, dilin kendi iç bağıntıları olan bir yapı biçiminde ele alınması gerektiğini belirterek, dilin işleyiş yasalarının eşsüremlilik olarak yapılacak olan bir incelemeyle açığa çıkarılabileceğini vurgulamaktadır. Saussure dili toplumsal anlamda uzlaşma sahip bir yapı ve sistem olarak tanımlarken, sözün dilin bireylerce kullanımı olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda dil, daha doğrusu dil sistemi (*langue*) ile dilin bireysel kullanımı olan sözü (*parole*) birbirinden ayırmıştır. Kendi içinde kurallara sahip, yapısal bir

bütünlük biçiminde kavranan dil toplumsal olarak yaratılmıştır ve bu yüzden bireyler tarafından değiştirilemez. Françoise Gadet bireyler tarafından dönüştürülemeyen yapısal bütünlüğe verdiği bu öncelik nedeniyle Saussure'ün insanın dilin efendisi olmadığını gösterdiğini ifade etmektedir (Gadet, 1989: 12).

Saussure eşsüremlî biçimde yapılması gereken dilbilim incelemesinde temel dilsel birimin gösterge olduğunu ifade ederken dilin de bu doğrultuda bir göstergeler sistemi olduğunu belirtmektedir. Gösterge, işitim imgesi olan gösteren ile kavram olan gösterilenin bileşimidir. Saussure'e göre dil göstergesinin iki niteliği önemlidir. Bunlardan ilki gösterenle gösterilen arasındaki bağı nedensiz oluşudur. Buradaki nedensizlik keyfilik anlamından çok, neden-sonuç ilişkisine dayanmamayı ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle gösterenle gösterilen arasında özsel değil, bir tür saymacaya dayalı bir ilişki bulunmaktadır. İkinci özellik ise göstergelerin çizgisel nitelikli dizilişleridir. Çizgisel diziliş içinde önceki gösterge bir sonrakini gerektirirken sonraki de bir öncekini talep etmektedir. Çizgisel diziliş aynı zamanda "zaman içindeki bozulmaya bağlı olarak göstergenin gene zaman içinde süreklilik taşıması"nı ifade etmektedir (Saussure, 1985: 83). Bu durum dil içinde kurulan bir bağıntının zaman içinde değişebileceğine ama bağıntı ilkesinin kendisinin ortadan kalkmayacağına işaret etmektedir. Bu doğrultuda yapısal bir çözümlemenin esas olarak bağıntıların kurallarını ya da sistemlerin kodlarını açığa çıkarmayı hedeflediği söylenebilir.

Saussure dilin kendi dışında bir gerçekliği yansıtmadığını kabul ettiği için, dilin kendi işleyişi içinde yaratılmış değer kavramından söz eder. Değer birbiriyle özdeş olamayan öğelerin eşdeğerli sayılmasını sağlamaktadır: "...siyasal iktisatta olduğu gibi bu durumda da *değer* kavramı karşısındayız. Her iki bilimde de, *değişik*

türden olgular arasındaki bir eşdeğerlilik dizgesi söz konusu: Birincisinde emek ve ücret, öbüründe gösterilen ve gösteren” (Saussure, 1985: 86)⁶⁰.

Değer dil içinde, dil içindeki fark tarafından yaratılmıştır. Fark, dilde hiçbir ögenin kendi başına bir anlama sahip olmadığını, göstergeler zinciri içinde bir dilsel ögenin anlamını bir diğer ögeyle olan farkından aldığını ifade etmektedir. Yapısalcı dilbilim için her bir öge bir sistem içerisinde diğer öğelerle ilişkisi içinde anlamlıdır, kendi başına anlam üretmediği gibi kendine içkin bir anlamı da yoktur. Anlamın bağıntısal olduğu ve önemli olanın bir sistem içindeki bağıntıların kurallarını açığa çıkarmak olduğu düşüncesi buradan kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda yapısalcı dilbilim bir ögeyi bağıntılı olduğu diğer öğelerle ilişkisiz bir tarzda yalıtarak ele alan, tek başına bu ögenin anlamını arayan ve bu ögenin özünde ne olduğunu saptamaya çalışan yaklaşımlara karşıttır.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışı içinde dil dışında şeylerin kendilerine içkin anlamı olmamasına yapılan vurgu ve buna bağlı olarak dilin, içinde anlamın üretildiği temsili bir sistem olarak kavranması gerektiğinin benimsenmesi açısından yukarıda genel hatlarıyla özetlenmeye çalışılan Saussure’ün eşsüremlilik dilbilim teorisinin önemli bir yeri vardır. Ancak bu ideoloji kavrayışı, Saussure’ün dil içinde öznenin nasıl oluştuğu meselesi üzerine hemen hiç durmayışını eleştirir. Saussure bir sistem olarak dili incelerken “hep önceden-verili bir kullanıcı” varsayarak “dili kullanan aşkın bir insan-öznesi olduğu inancından” hareket etmektedir (Coward ve Ellis, 1985: 45). Öznellik motifli ideoloji kavrayışı açısından bu durum, özne ile anlamlandırma süreci arasındaki aktif ve üretken ilişkinin tartışılmasını imkânsız kılmaktadır. Bu noktanın yanı sıra bu ideoloji kavrayışının dilin Saussure’ün ortaya koyduğu kadar formel öğelere indirgenemeyeceğine, dilin çelişkisiz bir yapı olarak

⁶⁰ İtalikler orijinal metne ait.

kavranamayacağına ve dil içinde öznelerin anlamlandırma pratiklerinin ikinci plana itilmemesi gerektiğine ilişkin eleştirileri de bulunmaktadır (örneğin Coward ve Ellis, 1985; Hall, 1997a: 35). Bu bakımdan bu kısmın ikinci bölümünden itibaren ele alınan öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının katı ve bütünüyle işlevselci nitelikteki bir yapısalcı yöntem benimsemediğini tekrarlamak gerekmektedir.

1960'lı yılların sonlarından itibaren etkili olan yapısalcılık içinde, Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes ve Louis Althusser'in çalışmaları öznellik motifli ideoloji kavrayışı için önemli bir yere sahiptir. Bu yazarlar arasından öznellik motifli ideoloji kavrayışı içinde yürütülen ideoloji tartışmalarının kimi özelliklerine daha yakından bakabilmek için bu bölümde yapısalcı ideoloji kavrayışı Althusser'in çalışmalarında yer ettiği haliyle ele alınacaktır.

Althusser'in ideoloji yaklaşımı altyapı-üstyapı ilişkisini dolaysız ve yansıtmacı bir tarzda kavrayan Marksizm içindeki vulgar yorumlara bir tepki niteliğindedir. Bu kapsamda Althusser, üstyapıyı değişen üretim tarzının bir tür gölgesi olarak ele alan ve üstyapının, alt yapının ifade ettiği gerçekliğe zorunlu olarak denk düştüğünü varsayan ekonomik indirgemeci yorumlara karşı çıkmaktadır. Fransız düşünür, toplumsal formasyonu oluşturan ekonomik, politik ve ideolojik düzeyler⁶¹ arasında dolaysız bir ilişki bulunmadığını ifade ederken özellikle ideoloji üzerine yoğunlaşan çalışmalarında ideolojik düzeyin son kertede ekonomik düzey tarafından belirlendiğini kabul ederek, ideolojinin görece özerkliğini vurgulamaktadır.

⁶¹ Althusser'e göre her toplumsal formasyonun üretimi ve dönüşümü belirli ekonomik, politik ve ideolojik pratiklere gereksinim duyar. Söz konusu bu üç pratik Rosalind Coward ve John Ellis tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: "...ekonomik pratik, maddi geçim araçlarının ve <<özellik tarihî ve ekonomik üretim ilişkilerinin>> üretilmesi demektir. Bu pratik üretici güçlerin biçimi ve üretim ilişkilerinin biçimi tarafından oluşturulur. İkinci olarak politik pratik toplumsal grupların <<karşılıklı ilişkilerini>>, toplumsal örgütlenme biçimlerini ve bu biçimler arasındaki egemenlik ve başegme ilişkilerini üretir. Bu pratik sınıflar arası çelişkilerden oluşur (kapitalizmde işçi sınıfı ile burjuvazi arasında). Üçüncü olarak ideolojik pratik öznelerin toplumsal bütünlükte eylemde bulunmalarını sağlayan durumları üretir" (Coward ve Ellis, 1985: 117-118).

İdeolojik düzeyin görece özerkliği Althusser tarafından toplumsal formasyonun devamlılığıyla olan ilişkisi içinden değerlendirilmiştir. Bu yüzden yazarın ideoloji üzerine yazdığı belki de en önemli çalışma olan *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (1994) yeniden üretimin, toplumsal formasyonun devamlılığı açısından öneminin belirtilmesiyle başlamaktadır. Toplumsal formasyonun devamlılığının sağlanabilmesi, üretim koşullarının yeniden üretilebilmesine bağlıdır. Söz konusu yeniden üretim ise hem üretici güçlerin hem de var olan üretim ilişkilerinin yeniden üretimini kapsamaktadır (Althusser, 1994: 17-18).

Üretici güçlerin yeniden üretiminde, üretim araçlarının yeniden üretimi kadar emek gücünün yeniden üretiminin de önemli olduğunu vurgulayan Althusser, emek gücünün yeniden üretiminin sadece kapitalist sistemin gerek duyduğu bilgi, beceri ve teknik gibi niteliklerin yeniden üretiminin değil aynı zamanda bu sistemin devamlılığını sağlayan kurallara uyulmasını sağlayan biçimlerin de yeniden üretimiyle gerçekleştiğini vurgulamaktadır: “[E]mek gücünün yeniden-üretimini yalnızca nitelikliliğinin yeniden-üretimini değil, fakat aynı zamanda kurulu düzenin kurallarına boyun eğmesinin de yeniden-üretimini, yani yöneten ideolojinin işçiler için yeniden-üretimini ve sömürü ve baskı görevlileri için yönetici sınıfın egemenliğini “söz ile” sağlasınlar diye yöneten ideolojiyi düzgün kullanma yeteneğinin yeniden-üretimini de gerektirir...” (Althusser, 1994: 23). Ancak emek gücünün yeniden üretiminde bahsettiği hem teknik hem de ideolojik yeniden üretim ayrımını “yalnızca bu değil aynı zamanda şu” da var biçiminde ifade etmez. Çünkü emek gücünün sahip olması istenilen beceri ve tekniğin, ideolojik pratiğin içinde ve onun altında sağlandığını dile getirmektedir: “Emek-gücünün yeniden-üretimi, demek ki kendisinin *sine qua non* (olmazsa-olmaz) koşulu olarak yalnızca vasıflarının değil, aynı zamanda egemen ideolojiye boyun eğmesinin ya da bu

“ideolojinin” pratiğinin, yeniden-üretimini ortaya çıkarıyor. Bu kesinliği belirtmek için “yalnızca bu değil aynı zamanda şu” demek yetmez, çünkü *emek-gücünün vasıflarının yeniden-üretimi, ideolojik boyun-eğme biçimlerinin altında ve içinde sağlanıyor*” (Althusser, 1994: 24)⁶².

Üretim koşullarının yeniden üretilmesinin değerlendirilmesinin ardından çalışmada üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin nasıl sağlandığı üzerinde durulmaktadır. Althusser’in bu soruya verdiği cevap, altyapı-üstyapı metaforu içinden hukuki-siyasal ve ideolojik üstyapı yoluyla sağlandığı şeklindedir. Ancak Althusser altyapı-üstyapı ilişkisini yansıtmacı bir tarzda üstyapının altyapının bir tür gölgesi biçiminde kavrayan yorumlardan uzaklaşmak üzere doğrudan üstyapı ifadesine başvurmaz. Bunun yerine üretim ilişkilerinin yeniden üretimini ortaya koymak üzere devlet aygıtları kavramsallaştırmasını önerir (Althusser, 1994: 38). Devlet aygıtları, devletin ideolojik aygıtları ve Devlet (Baskı) Aygıtı olmak üzere iki türdür. Hükümet, Yönetim, Ordu, Polis, Mahkemeler, Hapishaneler Devlet (Baskı) Aygıtı olarak örneklenirken, devletin ideolojik aygıtları, dini, öğretimsel, ailevi, hukuki, siyasal, sendikal, haberleşmesel ve kültürel nitelikli ideolojik aygıtlar olarak nitelendirilmiştir. Althusser, Devlet (Baskı) Aygıtının zor kullanarak işlediğini buna karşılık devletin ideolojik aygıtlarının ideoloji kullanarak işlediğini belirtmesi açısından bu türden bir ayrıma gitse de, bu ayrımın işlevsel bir ayrım olduğunu çünkü tüm devlet aygıtlarının aslında hem ideolojiyi hem de baskıyı içerdiğini ifade etmektedir. Bu anlamda ideolojik aygıtların baskıcı işlevleri olduğu gibi, Baskı Aygıtının da ideolojik işlevleri bulunmaktadır (Althusser, 1994: 32-35).

Devletin ideolojik aygıtlarının temel işlevi üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini bir başka ifadeyle kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden üretiminin

⁶² İtalikler orijinal metne ait.

sağlanmasına yöneliktir. Ancak gerek çok sayıdaki devletin ideolojik aygıtlarının kendi arasındaki gerekse bu aygıtlarla Devlet (Baskı) Aygıtı arasındaki ilişki düz, çelişkisiz ve dolaysız değildir. Bu duruma rağmen, belli bir birlikten ve uyumdan söz etmek mümkündür. Bu birliği sağlayan, egemen sınıf ideolojisidir. Bu nedenle gerek Devlet (Baskı) Aygıtıyla devletin ideolojik aygıtları arasında gerekse devletin ideolojik aygıtlarının kendi arasında “(kimi zaman dış gıcırdatan) “uyum” egemen ideolojinin aracılığıyla sağlanır” (Althusser, 1994: 40).

İdeoloji ve Devletin İdeoloji Aygıtları'nda, devletin ideolojik aygıtlarının üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesindeki rolü vurgulandıktan sonra genel bir ideoloji teorisinin taslağı olabilecek kimi tezler ortaya atılmaktadır. Bunlardan ilki “ideolojinin tarihi yoktur” tezidir. Althusser'in *Alman İdeolojisi*'nden aktardığı bu tez, ideolojinin tarih tarafından belirlenmediğini ifade etmektedir. Tarih belli bir dönemdeki ideolojinin içeriğini belirlemektedir ancak işleyiş tarzını belirlememektedir. Bir başka ifadeyle ideolojinin kendi işleyiş biçimi vardır ve bu tarihsel olarak değişmemektedir. Althusser bu tezi Freud'un rüya incelemesiyle ilişkilendirir ve “ideolojinin tarihi yoktur” önermesi ile Freud'un “bilinçdışı ebedidir” önermesi arasındaki bağıntıya dikkat çeker. Bu doğrultuda “biçimi değişmeden kalan” anlamında bilinçdışı gibi ideoloji de ebedidir.

Freud'un bilinçdışı analiziyle kurulan bu bağlantı ışığında, ideolojinin tarihi yoktur önermesi, “ideolojiyi tarihsel olarak incelemek bir yapı olarak ideolojinin işleyiş bağıntılarını kurmamıza engel olmaktadır” biçiminde de okunabilir. Bu haliyle Althusser'in ideoloji kavrayışını sadece Freud'un rüya analiziyle değil, Saussure'ün dil sistemiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü Althusser'in ideoloji kavrayışı da tarihsel olarak ideolojilerin içeriklerinde yaşanan değişimlerden çok, genel anlamda ideoloji formunun işleyişiyle ilgilenmektedir. Bu anlamda

Freud'da bilinçdışı, Althusser'de ideoloji ve Saussure'de *langue* tarihsel açıdan içeriği değişse de biçimi değişmeden kalan yapısal bir bütünlüğü ifade etmektedir. Bu nokta kuşkusuz her üç yazarın yapısalcılıkla olan bağlantısını dile getiren temel unsurların başında yer almaktadır.

Bu hatırlamanın ardından Althusser'in ideolojiyle ilgili tezlerine geri dönüldüğünde, Althusser'e ait spesifik bir ideoloji tanımıyla karşılaşmaktadır: "İdeoloji, bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerin bir "tasarımı"dır" (Althusser, 1994: 51). Bu tanım hem "ideoloji bireylerin gerçek koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkileri temsil eder" hem de "ideolojinin var oluşu maddidir" şeklindeki iki tezle değerlendirilmiştir. İlk tez, insanların gerçek var oluş koşullarının hayali çarpıtılması veya yer değiştirmesinin işleyişiyle ilgilidir. Althusser bu işleyişi şu şekilde açıklar: "'İnsanlar" ideolojide gerçek var oluş koşullarını, gerçek dünyalarını "kendilerine temsil etmezler"; orada onlara temsil edilen, kendilerinin bu var oluş koşullarına karşı ilişkileridir. Gerçek dünyanın ideolojik, yani hayali olarak her tasarlanmasının merkezinde bu ilişki yer alır" (Althusser, 1994: 54).

"İdeolojinin var oluşu maddidir" şeklindeki ikinci tez, ideolojinin maddi var oluşunu bir ideolojinin bir aygıtta ve onun pratiğinde var olması, o aygıtın ve pratiklerinin içinde yazılı olması anlamında maddi olduğunu ifade etmektedir. Her iki tez bir arada düşünüldüğünde ideolojinin gerçek ilişkilerle kurulan imgesel bir ilişki, ancak bu imgesel ilişki maddi bir var oluşa sahip şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Bu türden bir kavramsallaştırma, ideolojinin klasik anlamda madde-fikir karşıtlığı içinden değerlendirilmesinin dışına çıkmaktadır. Söz konusu olan, maddi gerçekliğe dair bir fikir olan ideoloji kavrayışının içerdiği madde-fikir karşıtlığında madde ve fikir kavramlarının yerini değiştirme değildir. Bunu

Althusser'in kendi sözleriyle ifade edersek “bu bir tersyüz etme veya devirme değil oldukça tuhaf bir yeniden-düzenlemedir...” (Althusser, 1994: 59)⁶³.

Bu yeniden düzenleme çabası özne, bilinç, vicdan, inanç, eylem gibi kategorilerinin de yeniden düşünülmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda, klasik ideoloji kavrayışları içinde, diğer kategorileri kendine bağımlı kılan “son-sözü-söyleyen” Özne yorumundan uzaklaşıldığı görülmektedir. Althusser bu aşamada çalışmasının ana tezi olarak adlandırdığı önermeyi ortaya atar: “İdeoloji bireyleri özne olarak adlandırır.” Bu önerme bir yandan somut bireylerin her an ve her yerde özne olarak konumlanmalarının ideoloji içinde gerçekleştiğini ve bu anlamda öznelerin ideoloji içinde var olduğunu ifade ederken, diğer yandan bireylerin ideoloji içinde özne olarak kurulmalarının ideolojinin seslenmesiyle (çağırmasıyla, adlandırmasıyla) gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bir bütün olarak bakıldığında ise bu tez, ideolojinin işlevinin özneleri aldatmak, kandırmak ya da gözlerini boyamak olmadığını ama bireyleri özneler şeklinde kurgulamak olduğunu anlatmaktadır. Ancak somut bireylerin somut özneler haline gelmesi için ideoloji tarafından çağrılanın kendisi olduğunu tanıması gereklidir. Bu ifade ilk etapta önce ideolojinin seslenmesi gerçekleşiyor, ardından bireyler bu seslenmeye karşılık veriyor ve bu sürecin sonucunda da bireyler özne haline geliyor gibi algılanabilir. Ne var ki Althusser ideolojinin var oluşuyla bireylerin özne olarak adlandırılmalarının bir ve aynı şey

⁶³ İdeoloji tartışmalarında öteden beri çok önemli bir yeri bulunan madde-fikir karşıtlığını aşmaya çalışan Althusser'in bu çabası David Hawkes tarafından başarısızlık olarak görülmektedir. Yazara göre Althusser, “ideoloji maddidir” savıyla basitçe düşüncelerin maddi kurum ve pratiklerde ifade edildiğini ve dolaşıma sokulduğunu dile getirmemekte, bunun ötesine geçerek, düşüncenin kendisinin maddi olduğunu söylemektedir. Bu durum ise karşıtlığın bir tarafını diğeri içine çökertmek anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle Hawkes'e göre Althusser madde-fikir ayrımını aşmaya çalışmamakta, fikirleri madde içine çökerterek, fikirselleşen maddi olana indirgemektedir. Hawkes'e göre eğer fikirlerin olmadığı kabul edilirse, fikirlere sahip öznelerin de olmadığı kabul edilmelidir ki zaten Althusser için özne, ideolojik yapı tarafından üretilmiş bir nesne konumundadır. Dolayısıyla yazar Althusser'in madde-fikir karşıtlığında düşüncüyü maddeye indirgerken, nesne-özne ayrımında da özneyi nesne içine indirgediğini savunmaktadır (Hawkes, 1996: 122-125).

olduğunu belirterek, bu sürecin çizgisel nitelikli, neden-sonuç ilişkisi biçiminde gerçekleşmediğini ifade etmektedir.

Grahame Lock, ideolojinin bireyleri öznel olarak çağırması sürecini değerlendirirken ideolojik ön-randevu (*pre-appointment*) ifadesini kullanmaktadır (Lock, 1996: 79). Burada da Lock'un bu kavramını kullanarak devam edecek olursak, Althusser'in ideoloji kavrayışında bireyler Büyük Özne'yle olan randevularına gelerek ve onun çağrısına uyarak özne (özerk) olmaktadır ama erki kendi içinde, kendi özünde saklı olma durumu, hep bir randevu öncesine denk düşmektedir. Bu durum, doğrudan “gerçekte bu randevu hiç gerçekleşmiyor, bireyler böyle bir randevunun gerçekleştiğini varsayıyor” anlamına gelmemektedir. Ön-randevu kavramının içerdiği yanılsama Žižek'in ifadesiyle “ben zaten oradaydım” biçiminde formüle edilebilir: “Öznenin kendini ideolojik davanın yaptığı çağrının muhatabı olarak “tanımısı”nı sağlayan ideolojik çağırma süreci, zorunlu olarak belli bir kısa devreyi, “ben zaten oradaydım” türünde bir yanılmayı içerir...” (Žižek, 2002: 19). Dolayısıyla buluşma hiçbir şekilde gerçekleşmiyor değildir, aksine her zaman ve zaten gerçekleşmekte ve bu anlamda da bireyler her zaman ve zaten öznedirler ama bu durum, zorunlu olarak hep bir randevu öncesini yani, yanlış-tanımayı ifade etmektedir.

Althusser'in *İdeoloji ve Devletin'in İdeolojik Aygıtları* adlı çalışmasında ideolojiyle ilgili ortaya attığı tezler, öznellik motifli ideoloji kavrayışı içinde, ideolojik düzeyin görece özerkliğine yapılan vurguyla, ideolojiyi tamamıyla işlevselci bir şekilde kavrayan anlayıştan uzaklaştırma çabasıyla, ideolojinin maddi olduğunun belirtilmesiyle, ideolojik düzey içinde hayali gerçek karşılığını ters yüz etmenin ötesine geçirme çabasıyla, ideolojiyi hem bireysel öznenin kurulması hem de bireysel öznelerin Özne'ye tabi olması açısından değerlendirmesiyle oldukça

önemli bir yere sahiptir. Ancak öznellik motifli ideoloji kavrayışı açısından toplumsal formasyon içindeki çelişkinin tek kaynaklı olamayacağıın ön plana çıkarılması açısından, *İdeoloji ve Devlet'in İdeolojik Aygıtları* kadar *Marx İçin*'de (2002) yer alan “Çelişki ve Üstbelirlenim” makalesinin de önemli bir yere sahip olduğunu da eklemek gerekiyor. Althusser bu makalede üstbelirlenim ilkesini ortaya koymak üzere Lenin'in devrimin niçin Rusya'da gerçekleştiğine ilişkin soruya verdiği yanıtı değinir. Lenin bu soruya verdiği yanıtta, emperyalist savaşla birlikte kapitalizm içinde nesnel devrimci duruma girildiğinden başlayarak devrimin Rusya'da gerçekleşmesine neden olan ulusal ve uluslararası ekonomik, politik ve kültürel nitelikte çok sayıda unsurdan bahsetmektedir. Lenin'in bu unsurlara yaptığı vurgu, Althusser'e göre, ekonomik altyapıdaki üretici güçler ve üretim ilişkisi arasındaki çelişkinin devrimin gerçekleşmesini sağlayacak biricik ve tek çelişki olamayacağını işaret etmeye yöneliktir. Althusser bu noktadan hareketle, devrimci kopuşun gerçekleşmesini sağlayacak olan çelişkinin faal hale gelebilmesinin “tek ve aynı hareket içinde hem belirleyici hem belirlenen” olmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Althusser bunu çelişkinin kendi ilkesi içinde üstbelirlenmesi olarak tanımlar.

Üstbelirlenim bir tür bağlantı noktasını (*nexus*) ifade etmektedir (Ricoeur, 1994: 45). Bu bağlantı noktası artık, bir yanda belirleyen (kaynak, neden biçiminde) diğer yanda belirlenen (nedenin ortaya çıkardığı sonuç biçiminde) diye ayrılmış bir ilişki tarzını yansıtan keskin belirlenim kavrayışının terk edilmesi gerektiğini göstermektedir. Çünkü karmaşık tarihsel konjonktürde söz konusu olan belirlenim tarzı, “farklı süreçlerin ve çelişkilerin, yine de kendi etkinliklerini, “eylemlerinin özgün kipliklerini” koruyarak birbirine karışması ya da iç içe geçmesi”ni yansıtmaktadır (Hall, 1995: 116).

Üstbelirlenim Althusser'in Hegelci çelişki karşısında Marksist çelişkinin özgülüğünü vurgulamak üzere kullandığı bir kavramdır. Althusser, Hegel'deki çelişkinin, Tarihi tek biçimli diyalektik değişimlerle dolu olduğunu vurgulamaya yönelik olması nedeniyle hakiki kopuşu ifade edebilen bir çelişki olmadığını ifade eder. Althusser'e göre toplumsal yapıdaki kopuş sayılabilecek değişmelerin, heterojen nitelikli çok sayıdaki çelişki tarafından üstbelirlenmesi gerekmektedir. Althusser için, bu türden bir kopuşu ifade eden çelişki, her zaman için üstbelirlenmiş olan Marksist çelişkidir. Dolayısıyla materyalist diyalektik sadece idealist diyalektiğin ters çevrilmesini ifade etmesinden ötürü değil, çelişkinin katışıksız ve yegâne olmadığını ifade etmesinden ötürü de farklılaşmaktadır.

Buraya kadar Saussure ve Althusser'in çalışmaları aracılığıyla öznellik motifli ideoloji kavrayışının gerisinde yatan kimi kabuller açıklanmaya çalışıldı. Bu kabulleri genel olarak özetleyecek olursak, kavrayışın öncelikle şeylerin kendilerine içkin bir anlamı olmadığını kabul ederek anlamın dil sistemi içinde birbirine özdeş olmayan öğelerin aralarındaki bağıntıdan doğduğunu vurguladığı görülmektedir. Ancak bu ideoloji kavrayışının Saussure'de olduğu kadar dil içinde öznenin anlamın kurulmasındaki etkinliğine suskun kalmadığı da eklenmelidir.

İkinci olarak kavrayışın, ideolojinin özneyi anlam içine yerleştirdiği yönünde bir vurgusunun bulunduğu görülmektedir. Bu vurgu daha çok ideolojinin ortaya çıkışını ve işleyişini anlamın sabitlemesiyle açıklamaya yöneliktir. Bu doğrultuda öznellik motifli ideoloji kavrayışı ideolojiyi “seçme ve birleştirme yoluyla bir eşdeğerlilikler zinciri kurarak anlamı sabitleme işi” (Hall, 2005: 363) biçiminde tanımlamaktadır.

Üçüncü bir nokta, öznellik motifli ideoloji kavrayışının ideolojinin maddi pratikler içinde ve onlar aracılığıyla etkinlik kazandığını vurgulamasıdır. Bir başka

ifadeyle ideoloji içinde öznenin fikirlerinin maddi sonuçları bulunmaktadır ve bu sonuçlar çeşitli pratikler, ritüeller ve davranışlarda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ideoloji artık bireysel öznelerin aktif bir şekilde ürettiği, öznel nitelikli bir bilinç tarzını ifade etmemektedir. Sonuçta öznellik motifli ideoloji kavrayışının, ideolojinin özneye dışsal, maddi ve nesnel olduğuna ilişkin bu vurgusu, fikir-madde ikililiğinin basitçe yer değişmesine değil, bu ikililiğin farklı bir tarzda yeniden düşünülmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Bir diğer unsur, ideolojinin görece özerkliğini ön plana çıkarmaya yöneliktir. Bu unsur, toplumsal yapının birbirine indirgenemeyecek özerk kerteleden oluştuğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda toplumsal oluşumun bir düzeyi ile diğeri arasında zorunlu bir örtüşmenin olmadığını da belirtmektedir. Ancak bu durumu “hiçbir şey gerçekten başka hiçbir şeyle bağlanmamaktadır” anlamına gelecek şekilde yorumlamamak gerekmektedir (Hall, 2005: 364). Çünkü burada daha çok bağıntının özgünlüğü ve ebedi ve ezeli olmayışı ön plana çıkarılmaktadır.

Son olarak kavrayışın ideolojik alanın tekil ve belirleyici nitelikli bir çelişki ilkesince örgütlenmiş bir alan olmadığını vurguladığı eklenebilir. Bu doğrultuda toplumsal bütünlüğün her düzeyde kendisini aynı şekilde açığa vuran tek ve temel bir çelişki tarafından oluşturulmadığı fikrine karşı çıkmaktadır. Öznellik motifli ideoloji kavrayışı, toplumun birbiriyle üstbelirlenme ilişkisinde olan çok sayıda çelişkiyi barındırdığını kabul eder. Bu doğrultuda kavrayış, ideolojik alanının inşasında etkili çelişkilerin heterojenliğini ve çoğulluğunu ön plana çıkararak, ideoloji analizinde ekonomik indirgemecilikten uzaklaşma çabası içindedir.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışının genel nitelikleri aktarıldıktan sonra aşağıda bu kavrayışın izini süren medya çalışmaları değerlendirilecektir. Bu bölüme geçmeden önce öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının

genel anlamda üzerinde odaklandıkları soruları, Stuart Hall'u izleyerek şu şekilde sıralayabiliriz: Medyada var olan, görünür olan nedir? Görünür olanın elde bir şekilde, tek açıklama tarzı olarak kavranmasını sağlayan nedir? (Hall, 2002: 125) Görünür olan kendini yegâne açıklama tarzı ilan ederken bu tarz bir açıklamaya, tanımlamaya ya da betimlemeye alternatif olabilecek açıklama tarzları üzerinde ne türden sınırlar koymaktadır, ne türden yasaklar getirmektedir? Medya yeğlenen ya da sınırlandırılan anlamların devamlılığını nasıl sağlamaktadır? Bir anlamı yeğlenir kılma nasıl başarılmaktadır? (Hall, 1999a: 93-94) Bu sorular etrafında şekillenen tartışmalar bir sonraki bölümde *ideoloji | tanımlama gücü/iktidarı ve ideoloji | kodlama eksenleri* aracılığıyla ele alınacaktır.

4.2. İdeoloji | Tanımlama Gücü/ İktidarı ve İdeoloji | Kodlama Eksenleri

Öznellik motifli ideoloji kavrayışını kesen hatlardan birisi olan *ideoloji | tanımlama gücü/iktidarı eksen*i, ideolojinin, dil içinde şeylere ilişkin belirli bir anlamı sabitleme yönündeki gücü üzerinde odaklanmaktadır. Bu bağlamda söz konusu eksen, anlamın belirli bir göndergesel çerçeveye yerleştirilmesinin önemi üzerinde durmaktadır. Çünkü bu sayede herhangi bir olaya dair belirli bir anlam, tercih edilen bir bağlam içerisinde sabitlenmiş olacaktır. Ancak öznellik motifli ideoloji kavrayışının, herhangi bir ideolojinin diğer anlamlar arasından tercih edilmiş bir anlamı mutlak bir şekilde sabitlediğine ilişkin bir kabulü yoktur. Bu yüzden yukarıda yer alan anlamın sabitlenmesi ifadesini, belirli bir anda ve bağlamda anlamın sabitlenmesi olarak değerlendirip, bu sabitlenmenin mutlak ve ebedi bir sabitlenme olmadığını belirtmek daha uygun olacaktır.

Bu eksen aracılığıyla ele alınan medya çalışmalarında, ideolojik sürecin etkinliği, temelde medyanın bir durumun ve olayın tanımını yapabilme gücü şeklinde

değerlendirilmektedir. Tanımlama kuşkusuz ilk etapta gerçekliğin ne olduğunun tanımlanmasını ifade etmektedir. Bu kapsamda öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, medyanın sadece ve basitçe olgusal gerçekliği yeniden üretmediğini, gerçekliğin ne olduğunu belirli bir tarzda tanımladığını vurgulamaktadır. Yapılan tanım, ister istemez olası diğer tanımlar arasından bir seçme yapmayı gerektirecektir. Her seçme ve seçilen tanımı görünür kılarak belirgin hale getirme çabası ise, medyada kurmaca nitelikli olan ya da olmayan bir olay veya duruma ilişkin gerçeğin temsil edilmekte olduğuna işaret etmektedir. Sonuçta bu temsil, bir olay ya da durumun ne şekilde (iyi-kötü, olumlu-olumsuz, doğru-yanlış vs.) yansıtıldığının ifade edilmesinden öte, bir olay ya da durumun nasıl anlamlandırıldığı, nasıl tanımladığı, farklı hangi anlamlar dışlanarak, bastırılarak veya marjinalleştirilerek bu tanıma ulaşıldığı meselesini ifade etmektedir. Dolayısıyla öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında yer verilen temsil kavramı, yansıtma yerine inşa ya da dayalı olarak kavranmaktadır. Bu kapsamda tartışılan sorun, bir olay veya kişinin medyada doğru bir şekilde mi ya da yanlış bir şekilde mi temsil edildiği değil, medyanın bir kişiyi ya da olayı belirli bir tarzda temsil etme, tanımlama ve anlamlandırma gücüdür.

Stuart Hall'un "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü" (1999a) başlıklı makalesinde burada medyanın tanımlama gücü biçiminde ifade edilen medyanın anlamın kurulmasındaki kurucu rolü şu şekilde aktarılmaktadır:

Gerçek, gerçekliğin belirli bir tarzda kurulmasıydı. Medya, 'gerçekliği' yalnızca yeniden üretmiyor, tanımlıyordu. Gerçeklik tanımları, tüm bir (geniş anlamda) dilsel pratikler yoluyla desteklenip üretiliyordu ve bu dilsel pratikler aracılığıyla 'gerçek'in seçilmiş tanımları temsil ediliyordu. Ama, temsil etme (*representation*), yansıtmadan çok farklı bir nosyon. *Temsil etme, aktif bir seçme ve sunma, yapılandırma ve biçimlendirme işini ima eder: Yalnızca var olan anlamı aktarma değil,*

ama daha aktif bir, şeylere anlam verme işini ima eder. Söz konusu olan bir anlam pratiğidir, anlam üretimidir: Daha sonraları ‘anlamlandırma pratiği’ (signifying practice) olarak tanımlanan iş. Medya, anlamlandırma failiydi (agent) (Hall, 1999a: 88)⁶⁴.

Bu alıntıda medyanın temsili niteliği, anlam üretim sürecinin temelde seçme ve birleştirme yoluyla kurulmasına dayandırılmaktadır. Bu çerçevede medya temsillerinde bir olay ya da duruma dair olası diğer anlamlar yerine belirli bir anlamın kurulmuş olmasına dikkat çekilmektedir. Bu haliyle temsil kavramı, bir olaya ya da duruma ilişkin tercih edilen bir anlamın belirli bir göndergesel çerçeve içine yerleştirilmesi şeklinde de düşünülebilir. Böylelikle öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının medyayı kurmaca ya da değil herhangi bir olayı aktaran bir araç olarak değil, bir olayı inşa eden ve tanımlayan anlamlandırma faili olarak ele alması mümkün olmaktadır. Bu durum da sonuçta şeyleri tanımlamak ve anlamlandırmak üzere medyanın temsili nitelikte önemli bir iktidarı olduğuna işaret etmektedir. Ancak burada tanımlama gücü olarak adlandırılan işleyişi, “medyada hangi olayın ne şekilde tanımlanıp tarif edileceği zaten bellidir” şeklinde düşünmek hatalı olacaktır. Çünkü medyanın bir olayı ya da durumu tanımlarken kullandığı nitelermeler zaman içinde değişebilir ya da bir ülke medyasından diğerine belirli farklılıklar gösterebilir. Bu anlamda medyanın olayları anlaşılabilir kılmak üzere şeylerin ne olduğuna ilişkin tanımlaması mutlak ve sabit nitelikli değildir. Kısaca yapılan tanımlamanın içeriği değişebilir ama bir form olarak tanımlama pratiğinin kendisi değişmez.

Medyaya yönelik bu türden bir bakış açısında yapısalcı dilbilimin etkisi kolaylıkla görülebilir. İlk olarak, tıpkı yapısalcı dilbilim içinde dilin, zaten var olan gerçekliği ifadelendirmeye yarayan bir araç olarak görülmemesi gibi, burada da

⁶⁴ İtalikler eklendi.

medyanın anlamı kendi özünde saklı bir durumu ya da olayı basitçe aktaran bir araç olarak ele alınmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda medya öncelikli olarak, çeşitli seçme, birleştirme ve kurgulama stratejileriyle anlamın kurulmasını ya da şeylerin anlaşılabilir olmasını sağlamaktadır: "...[O]laylar kendi başlarına anlam bildiremez: Olayların *anlaşılabilir kılınması* gerekir ve toplumsal anlaşılabilirlik süreci tam da 'gerçek' olayları (ister gerçeklikten alınmış olsun, isterse kurmaca olarak) simgesel biçime tercüme eden pratiklerden oluşur" (Hall, 1999b: 236)⁶⁵. İkinci olarak, medyanın şeyleri anlamlı kılmak üzere bir durumun ya da olayın ne olduğunu tanımlaması gereklidir. Tıpkı yapısalcı dilbilimde olduğu gibi ardsüremliler olarak bu tanımlama gücünün kendisi değişmez.

İdeolojik sürecin işlerliği açısından medyanın olayları tanımlama gücü, birbiriyle ilintili bir dizi karmaşık pratikten beslenmektedir. Söz konusu pratikler, adlandırma (isim verme), sınıflandırma, neyin normal neyin sapkın olduğunu tayin etme, seçmeci bir temsil anlayışıyla izleyici için belli bir bütünlük imgesi sunma türündeki anlamlandırmayla ilişkili bir dizi pratiği kapsamaktadır. Tüm bu pratiklerin, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından önemine değinebilmek için Stuart Hall'un "Kültür, Medya ve "İdeolojik Etki"" (1999b) başlıklı makalesinde ele alınan medyanın sahip olduğu üç kültürel işleve bakılabilir.

Bu işlevlerden ilki, hem kendi dünyamızı hem de başkalarının dünyasını bir bütünlük olarak hayali bir şekilde kurduğumuz toplumsal bilginin ve imgenin sağlanmasıdır. Medyanın yerine getirdiği ikinci kültürel işlev, farklı nitelikteki toplumsal bilgi tiplerinin sınıflandırılmasını, düzenlenmesini ve yeğlenen anlamın

⁶⁵ İtalik orijinal metne ait.

içine yani belli bir göndergesel bağlama yerleştirilmesini ifade etmektedir. Son işlev ise medyanın seçmeci bir tarzda temsil ettiği ve sınıflandırdığı görüş, yorum ve imgeleri örgütlemesi, düzenlemesi ve bir araya getirmesidir (Hall, 1999b: 233-235). Sonuçta bu üç işlev, sınıflandırma, tasnif etme, ayırt edilen bakış açılarında neyin kabul edilebilir neyin sapkın olduğunu işaretleme ya da hayali bir bütünlüğü veya birliği inşa etme türündeki pratiklerle medyanın nasıl iş gördüğünü ve medyada ya da medya dolayımıyla anlamın nasıl kurulduğunu anlamaya yardımcı olmaktadır. Ancak anlamlandırmayla ilgili bu pratikleri ve yukarıda sıralanan üç kültürel işlevi doğrudan medyanın belli bir ideolojiyi desteklemek ya da belli bir ideolojiye karşı çıkmak amacıyla kasti bir şekilde kullandığı teknikler olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Çünkü öznellik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları açısından, medyanın şeyleri anlamlandırmaya yönelik seçimleri doğrudan medya profesyonellerinin ya da kurumların niyetlerini, çarpıtmalarını ya da önyargılarını yansıtmaz. Dolayısıyla buradaki ideoloji tartışması, kodlayıcının kasti tercihleriyle değil, kodlamanın kendisi ve kodlama tarzıyla ilgilidir. Bu noktayı öznellik motifli ideoloji kavrayışını kesen bir diğer eksen olan *ideoloji | kodlama ekseni* aracılığıyla ele almak mümkündür.

İdeoloji | kodlama ekseni ideolojiyi kodlayıcıları (örneğin medya çalışanları) için bile çoğu zaman bilinçdışı bir süreci ifade eden kodlama pratiği aracılığıyla ele almaktadır. Bu bağlamda medyanın ideolojik gücü, ideolojik alan içinde medyanın açıkça bir konumun taraftarlığını yapmasından ya da bir konumun karşıtlığını yapmasından kaynaklanmaz. Medyanın ideolojik gücü esas olarak çeşitli tarafların ya da çeşitli konumların bulunduğu ideolojik alanın inşasına katkı sağlayarak, bu ideolojik alanın kendisinin desteklenmesini ve beslenmesini ifade etmektedir: “...medyanın yerine getirdiği ideolojik ‘iş’, düzenli ve alışıldık bir şekilde, söylemi

başat ideolojiler içindeki ana *konumlardan* birini ya da öbürünü dolaysız olarak desteklemek için *altüst etmeye* dayanmaz: Konumların hareket ettikleri ve üzerine ‘mücadeleye girdikleri’ *yapılanmış ideolojik alanı* donatmaya ve alttan alta desteklemeye dayanır” (Hall, 1999b: 240)⁶⁶.

Bu türden bir ifadeden çıkarılabilecek belki de en önemli sonuç, ideolojinin basitçe medya mesajı içerisine gömülü önyargılar ve çarpıtmalar olarak değerlendirilmemesi gerektiğidir. Çünkü buradaki ideoloji tartışması medya mesajlarını belli bir kesimin çıkarımı ifade edecek şekilde gerçeğin saptırılması olarak ele almadığı gibi, bu mesajları belli bir ideolojinin simgesi olarak da değerlendirmez. Bunun yerine medya mesajlarının belirli bir ideolojik alan içerisinde dilsel açıdan kodlanması ve düzenlenmesi ön plana çıkarılmaktadır. Bu yüzden ideoloji daha çok içerisinde belirli mesajların görünür olmasına olanak sağlayan alan biçiminde kavranmaktadır. Dolayısıyla öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları mesajın kendisini ideoloji olarak adlandırmamaktadır. Hatırlanacağı gibi çalışmanın ikinci kısmında belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları değerlendirilirken bu çalışmaların medya içeriğini ideoloji olarak adlandırdıklarına değinilmişti. Bu çalışmalar açısından medya içeriğinin kendisi ideolojiyi ifade etmekte olup, medyanın mesaj değil, ideoloji ürettiği vurgulanmaktaydı. Böylelikle belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının medya mesajlarını ideolojik olanın bir tür simgesi olarak değerlendirmeleri mümkün olmaktadır. Bu bölümde ele alınan öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları ise, medya mesajını ya da içeriğini ideoloji olarak adlandıran kavrayışa karşı oldukça mesafelidir. İdeolojiyi mesajın

⁶⁶ İtalikler orijinal metne ait.

kendisi şeklinde, bir türlü çıktı ya da sonuç olarak görmektense maddi sonuçları olan, kendisi belirli çıktılar üreten bir yapı olarak kavrama tarzına daha yakın durmaktadır:

Eğer ideolojiler yapıysalar... o vakit ideolojiler ne ‘imge’dir, ne de ‘kavram’ (*ideolojiler içerik değildir, diyebiliriz*). İdeolojiler, imgelerin ve kavramların düzenlenmesini ve işlev görmelerini belirleyen bir kurallar dizisidir... İdeoloji, belirlenmiş kodlar halindeki bir mesaj değil, gerçekliği kodlama sistemidir...bu şekilde, ideoloji, kendi faillerinin bilinci ya da niyetiyle ilişkisi bakımından özerk hale gelir: İdeolojinin failleri (*agent*) toplumsal biçimler hakkındaki kendi bakış açılarının bilincinde olabilir, ama bu bakış açılarını olanaklı kılan semantik koşulların (kuralların ve kategorilerin ya da kodifikasyonun) bilincinde değildir... Böyle bakıldığında ‘ideoloji’, mesajların yaratılmalarına temel oluşturan bir semantik kurallar sistemi olarak tanımlanabilir...İdeoloji, mesajların semantik özellikleri bakımından, mesajların düzenlendikleri birçok düzeyden biridir (Veron’dan alıntılan Hall, 1999a: 99)⁶⁷.

Yukarıda aktarılan pasajda, *ideoloji | kodlama eksenini*, belirgin iki niteliğiyle net bir şekilde görünürlük kazanmaktadır. İlk olarak, ideolojinin içerik ya da mesaja indirgenmeyip bir kodlama sistemi biçiminde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci olarak, ideolojiyi mümkün kılan kuralların, kodifikasyonun ve kategorilerin bilinçdışı bir şekilde işlediğine işaret edilmektedir. Bu durum, bir cümle söylendiği zaman konuşan öznenin çoğu durumda cümlenin grameri ve sentaksına ilişkin kuralları teorik olarak ifade edemese de, o cümleyi dilsel kurallara uygun bir biçimde dile getirebilmesi gibidir. Bu iki nitelikle alıntılanan bu pasajdaki ideoloji kavrayışının, konuşmacının dünyayı nasıl yorumladığı üzerinde fazlaca durmayıp mesajların yaratılmasını sağlayan semantik kuralları ya da mesajların altındaki yapıyı daha çok önemsendiği görülmektedir. Aslında bu türden bir değerlendirme tarzının, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları içinde bütünüyle benimsendiğini ifade etmek güçtür. Çünkü “Dil, Özne, İdeoloji” kümesi içinde yer alan çalışmaların ideolojiyi ele alınışında yapı tam anlamıyla belirleyici değildir. Anlamın sözcüklemin öznesi tarafından kurulduğuna ilişkin vurgu

⁶⁷ İtalikler eklendi.

da bulunmaktadır. Bu yüzden öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında ideolojinin bir tür kodlama işi olduğu vurgulanırken, kodlamayla kodaçımı arasında “dolaysız bir özdeşliğin” olmayabileceği de sıklıkla vurgulanmaktadır (Hall, 2003: 313).

İletişim ve medya çalışmalarında kodlama ve kodaçımı tartışmalarını başlatan metin, Stuart Hall’un “Kodlama ve Kodaçım” (2003) başlıklı makalesi olmuştur. Stuart Hall bu makalesinde televizyon söylemi örneğinde kodlamanın, kodaçımı üzerinde yapılandırıcı bir etkisinin olduğunu, ancak kodlamanın, kodaçımını garantileyen bir düzey olmadığını belirtir. Bir başka deyişle model, mesajı kodlayan profesyonellerin niyetiyle, kodaçımını gerçekleştiren TV izleyicilerinin yorumlarının her zaman birbiriyle örtüşmediğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda modelde kodaçımıyla ilgili üç varsayımsal konumlanımdan söz edilmektedir. Bunlardan ilki baskın-hegemonik konumlanımdır. Bu konumlanımda ileti/mesaj, izleyici tarafından, kodlandığı göndergesel çerçeve içinden kodaçımına uğratılmaktadır. Bu konumlanımda kodlayıcının niyetiyle izleyicinin yorumu arasında uyumsuzluk bulunmamaktadır. Müzakere edilmiş konumlanımda, kodaçımı baskın konumla uyum içinde olan ve ona karşı olan öğelerle birlikte müzakere edilerek gerçekleştirilmektedir. Bu ikinci konumlanımda kodlayıcı tarafından yapılan baskın tanımların meşruluğu genel olarak kabul edilmektedir ancak kodaçımı sürecinde izleyicinin yerel koşullarından kaynaklanan çeşitli unsurlar da etkili olmaktadır. Son konumlanımda ise ileti muhalif, bir tarzda kodaçımlanırken, yeğlenen anlamın bütünlüğü bozulmaktadır (Hall, 2003: 322-326).

Bu modellerle ilgili olarak ortaya atılan savlardan birisi, yukarıda tarif edilen üç konumlanımın ileti karşısında izleyicinin bireysel ve serbest yorumları olarak değerlendirilmemesi gerektiğine ilişkindir. Bir başka ifadeyle modelin arkasında

liberal-çoğulcu anlayışın özne kurgunun olmadığı vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda örneğin, Stuart Allan üç okuma konumunun gerçek anlamda ampirik ve yaşanan konumlar olmadığını, bunların analitik açıklık sağlamak üzere başvurulmuş kategoriler olduğunu belirtmektedir (Allan, 1998: 115). Benzer bir şekilde Kay Richardson da bu modelin, bir metnin farklı şekillerde okunabileceğine dair bir teori olarak görülmesini eleştirmektedir. Richardson'a göre bu model esas olarak gerçekliğin okunması ve anlaşılmasıyla ilgili farklı yolların olabileceğine ilişkindir ve bu farklı yollarla metnin yeğlenen anlamı arasındaki uyumu ya da uyumsuzluğu ortaya çıkarmaya yardımcı olmaktadır (Richardson, 1998: 224).

Lawrence Grossberg ise Hall'un kodlama/kodaçımı modelinin, gönderici-mesaj-alımlayıcıdan oluşan çizgisel iletişim modeli mantığı değiştirilmeden basitçe kavramların değiştirilip (üretim-pratik-tüketim şeklinde) yorumlanmakta olduğuna dikkat çeker. Grossberg'in kültürel çalışmaları çizgisel iletişim perspektifine indirgeme eğilimi olarak gördüğü bu eğilim, Hall'un modelinin orijinallliğini, özgünlüğünü ve gücünü ciddi biçimde bozmuştur. Yazara göre modelin üreticiler, metin ve izleyiciler şeklinde birbirinden ayrılmış üç aşamayı ifade eder şekilde kullanımı, Hall'un modelini şeyleştirirken sadece kültürün değil iletişimin ve tüketimin özgünlüğünü ve karmaşıklığını da basite indirgemektedir (Grossberg, 1993: 91-93).

Bu konuda son olarak David Morley'in yorumuna değinilebilir. Morley diğer üç yazardan bir ölçüde farklılaşarak modelin belirli sınırlılıklarının olduğunu kabul etmektedir. Ancak yine de sunduğu önemli açılımlardan ötürü bu modelin geçerliliğinin savunulması gerektiğini ve izleyici kodaçımı konusunda önemli bir başlangıç noktası olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir (Morley, 1999: 140; 2006: 111). Çünkü Morley'e göre bu modelin yapılacak olan analizin başlangıç

noktası olarak değerlendirilmesinden vazgeçilmesi, medya metinlerine bütünüyle belirleyicilik tanıyan bir tür şırınga modeline geri dönüş riskini ciddi biçimde barındırmaktadır.

Yukarıda modelle ilgili genel değerlendirmelere bakıldığı zaman, modelin orijinalinde iletişimin karmaşık yapısını anlamaya çalışan bir model olarak ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda eğer kodlama/kodaçımı modeliyle ilgili belirli sorunlar yaşanmaktaysa, bu sorunun modeli çizgisel bir iletişim modeli şeklinde basite indirgeyen ya da izleyici ve okuyucunun medya metinleri karşısında farklı konumlanımları (özellikle de muhalif/karşıt konumlanımı) benimseyebileceğine yönelik aşırı bir vurguyu barındıran yorumlarından kaynaklandığı savunulmaktadır. Aslında yukarıda alıntılanan çalışmalarda modelin bir anlamda içini boşaltan yazarların kimler olduğu ya da hangi çalışmalarda bu türden basite kaçan yorumlar bulunduğu açıkça ifade edilmemekte ya da bu türdeki örnekler aktarılmamaktadır. Bunun yerine medya ve iletişim çalışmaları alanında bu yöndeki genel bir eğilim vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, ortaya konulan argümanlarla modelin popülist yorumlarına karşı çıkılarak, kodlama/kodaçım modelinin kendisinin pek çok durumda tartışma dışı bırakılmaktadır.

Kodlama/kodaçımı modeline ilişkin bu değerlendirmeleri göz önünde bulundurarak birkaç noktayı önplana çıkarmak mümkündür. İlk olarak kodlama/kodaçımı, medya ve iletişim çalışmaları alanında her zaman için bir model olarak tarif edilmiştir. Eğer bir şey model olarak adlandırılıyorsa, bunun belli durumlar için uygulanabilir olduğu düşünülüyor demektir. Bu bağlamda her model ister istemez ampirik uzantılı ve yaşanan bir durumla (uygun ya da uygun değil şeklinde) ilişkilendirilebilir niteliktedir. Dolayısıyla kodlama/kodaçımı modeli içindeki üç farklı konumlanımı, ampirik uzantısı olmayan analitik kategoriler

şeklinde düşünmek (yukarıda Stuart Allan'ın yorumunda olduğu gibi) reel anlamda oldukça güçtür.

Bu ilk nokta aynı zamanda medya iletileri karşısında izleyici/okuyucu/dinleyicinin konumlanımına ilişkin ikinci bir noktayı da gündeme getirmektedir. İzleyici sözü edilen baskın/hegemonik, müzakereci ve karşıt/muhafız konumlardan birisi içinde nasıl yer almaktadır? Modelin kendisine bakıldığı zaman bu üç konumlanımdan birisi içinde yer almanın, izleyicinin kendi iradesiyle gerçekleştirdiği bir seçim ya da tercih meselesi olmadığı görülmektedir. O halde bu farklı konumlanımlar, metnin ürettiği farklı özne pozisyonları şeklinde düşünebilir mi? Bu soruyu cevaplayabilmek için yeğlenen anlam kavramı üzerinde biraz daha durulabilir. Stuart Hall'un kendisinin de bir röportajında dile getirdiği gibi yeğlenen anlamı üreten metindir (alıntılayan Morley, 2006: 109). Ancak model, metne bütünüyle belirleyicilik atfeden yaklaşımlardan uzaklaşma çabasının bir ürünü olarak değerlendirildiğinde, izleyicinin yeğlenen anlamı kodlamayla uyum içerisinde benimseyebileceği, bu anlamı müzakere edebileceği ya da bu anlama direnebileceğinin de vurgulandığı görülmektedir. Bu yüzden dile getirilen farklı konumlanımların doğrudan metin tarafından üretilen özne konumları biçiminde değerlendirilmesi çok kolay değildir. Dolayısıyla bu model şu ya da bu şekilde metnin ürettiği özne pozisyonları ile izleyicinin metin karşısında kendisini yerleştirdiği/konumladığı pozisyon arasında belirli bir gerilimi taşıyor gibi görünmektedir. Belirtilen bu unsurlar dikkate alındığında, bu modelin anlam üretiminde metnin ve izleyicinin rolünü ve gücünü konu alan tartışmalara ciddi anlamda bir açılım sağladığı ifade etmek güç görünmektedir.

Aslında izleyicinin metin karşısında konumunu anlamak üzere metnin ürettiği özne pozisyonu üzerinde durmak, ilk etapta öznenin dilde nasıl konumlandığı ve

özdeşleşmenin nasıl gerçekleştiğine dair sorular üzerinde yoğunlaşmak durumdadır. Ancak gerek kodlama/kodaçımı modeli özelinde gerekse genel olarak medya ve iletişim çalışmaları alanında bu sorulara tatmin edici bir cevap bulunduğunu söylemek biraz güçtür. Bu durumun belki de en önemli nedeni, izleyicinin/okuyucunun medya metniyle olan ilişkisini özdeşleşme kuramlarıyla açıklamanın kolay olmayışdır. John Ellis'in *Visible Fictions* (1992) adlı çalışmasında da dile getirildiği gibi örneğin evde televizyon izleme ile sinemada film seyretme pratikleri birbirinden oldukça farklıdır. Bu bağlamda film çalışmalarında, bir sinema filminin izleyiciyi nasıl konumlandığı üzerinde duran özellikle *Screen* ve *Screen Education* dergileri etrafında gelişmiş özne teorilerine ilişkin tartışmaların bir benzeri medya çalışmaları alanında bulunmamaktadır. Kuşkusuz bu çalışmada film çalışmaları içinden gelişmiş ve daha çok psikanalizden beslenen özne tartışmalarını olduğu gibi medya çalışmalarına taşınması gerektiği vurgulanmak istenmiyor. Bu zaten televizyon ve sinema ya da gazete ve sinema ayrımları düşünüldüğünde mümkün değildir. Ancak burada medya çalışmalarının özne tartışmalarının uzağında ya da kıyısında kalışıyla ilgili temel bir eğilim üzerinde durulabilir.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının, psikanalizden beslenen özne ve özdeşleşme teorilerine yönelik belli bir kuşku taşımakta olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda dil, özne ve ideoloji ilişkisinin Lacancı yorumlarına yönelik dile getirilen çeşitli itirazlar bulunmaktadır. Örneğin Stuart Hall'un bu konudaki itirazlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: İlk olarak Hall'a göre, "ideoloji dil gibi yapılaşmıştır" ya da "bilinçdışı dil gibi yapılaşmıştır" türündeki ifadelerde yer alan "gibi" sözü, "aynı" olarak yorumlanmaya başlamıştır. Bu durum ise ideoloji ve dil ya da bilinçdışı ve dil benzerliğinin ötesine geçilerek, bu ilişkinin

özdeşlik ilişkisi biçiminde yorumlanması sorununu ortaya çıkarmıştır. İkinci itirazında Hall, psikanalizin öznenin dil ve sembolik içinde kurulduğu yönündeki vurgusunun, öznenin sadece dilsel bir kategori olarak ele alındığını akla getirdiğini söylemektedir. Böylelikle toplumsal oluşuma ilişkin referanslar dışlanarak, Lacancı psikanalizde özneye ayrıcalıklı bir konum atfedilmektedir. Üçüncü olarak, Freud'un ve Lacan'ın özne anlayışı evrensel niteliklidir. Tüm öznelerin tüm toplumlarda aynı biçimde kurulduğu varsayılmaktadır. Bu durum öznelerin tarih ve toplum ötesi bir şekilde ele alınıp, aşkın ve evrensel biçimde değerlendirilmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır. Hall'un işaret ettiği dördüncü itiraz, dil ve ideoloji ilişkisini tartışmak üzere *Screen* teorisinde geliştirilen özne tartışmaların önemli ve gerekli olduğuna, ancak özgün söylemlerin, ideolojilerin ve bunların işlevlerini anlamada yetersiz kaldığına ilişkindir. Bu doğrultuda *Screen* teorisi örneğin öznenin ataerkil ideoloji içinde nasıl konumlandığını açıklamak için önemli olsa da, farklı zamanlarda ya da farklı toplumlardaki ataerkil ideoloji(ler) arasındaki ayrımları ortaya koymada yetersiz kalmaktadır. Bunun da ötesinde *Screen* teorisi öznenin her zaman ve zaten ataerkil dil/ideoloji içinde konumlandığını kabul ettiği için, öznenin belli durumlarda bu ideolojiyi nasıl araladığını ya da kesintiye uğrattığını açıklayamamaktadır. Beşinci bir itiraz noktası, dördüncüyle bağlantılı olarak, ideoloji içinde mücadele için *Screen* teorisinin fazlaca açılım sunmadığına ilişkindir. Hall'a göre *Screen* teorisi, Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı çalışmasından devraldığı öznenin zaten her zaman ideoloji/dil içinde yer almasına ilişkin argümanla, yerleşik olanla mücadele edip, alternatif söylem ve dil oluşumuna ilişkin fazlaca açılım sunamamaktadır. Son olarak Hall, Lacancı psikanalizin fallus merkezli oluşuna

değinererek, kadının toplumda ve dilde ataerkil hâkimiyet altında negatif bir öge şeklinde kavranmasını eleştirmektedir (Hall, 1980: 160-162)⁶⁸.

Benzer bir şekilde David Morley'in çalışmalarında da *Screen* teorisi başta olmak üzere psikanalizden beslenen özne ve özdeşleşme kuramlarına yönelik çeşitli eleştirilere rastlanmaktadır. Morley öncelikli olarak, bu kuramların belirli psikanalitik süreçleri (Ödip kompleksi, ayna evresi, kastrasyon vs.) evrensel olarak kavramasını eleştirmektedir. Yazara göre bu durum öznenin evrenselci, tarihdışı ve özselci bir bakış açısıyla değerlendirilmesine yol açmaktadır. Morley'in itiraz ettiği bir diğer nokta, *Screen* teorisinin metinle özne karşılaşmasını, anlam üzerine mücadele biçiminde kavramada yetersiz kalışına ilişkindir. Morley psikanalizden beslenen özne kuramlarında, metnin özneyi ne şekilde konumlandıracağı psikanalitik düzeyce önceden belirlendiği için, bu kuramların metne belirleyicilik tanıdığını ve bu durumun da okuyucunun/izleyicinin bütünüyle etki altında tutulabileceğini varsayan şırınga modeliyle benzerlik taşıdığını savunmaktadır. Morley'in bu itirazındaki önemli bir unsur, *Screen* teorisinin, metnin konumlandığı hayali özneyle bu konumu üstlenmeye çağrılan toplumsal öznenin özdeş sayılmasına yöneliktir. Bir başka ifadeyle özdeşleşme kuramı, öznenin kurulmasıyla, öznenin çağrılmasını bir ve aynı şey sayarak, toplumsal öznenin metin tarafından ima edilen öznenin ötesinde, kültürel ve tarihsel sistemlerin heterojenliği içinde konumlanmış özne olduğunu göz ardı etmektedir. Morley'e göre bu durumun belki de en sorunlu yanı özdeşleşmenin

⁶⁸ Aslında Stuart Hall'un yukarıda özetlenen itirazlarından yola çıkarak, yazarın, Freud'dan itibaren psikanalizin sosyal ve beşeri bilimlere sunduğu farklı bakış açılarına bütünüyle kapalı, bu alanlardaki psikanalitik kaynakların etkisini inkâr eden bir konumda durduğunu düşünmek yanıltıcı olacaktır. Hall'un özellikle kültürel kimliklerle ilgili çalışmalarında özne konumunun nasıl üretildiği, Ben ve Öteki ilişkisi ile kimlik/özdeşlik ve farklılık ilişkisi çerçevesinde tartışılırken, eylemin ve deneyimin kaynağı ve özü olarak görülen merkezi, tutarlı, tamamlanmış, sabit nitelikli özne kurgusu sorgulanmaktadır (örneğin Hall, 1998a; 1998b ve 1998c). Dolayısıyla yukarıda aktarılan *Screen* teorisi merkeze alınarak geliştirilen itiraz noktaları, Hall'un psikanalize bütünüyle karşı, örneğin Kartezyen özne kurgusunu bağlı bir yazar olduğunu düşündürmemelidir.

istikrarsız, geçici ve koşullu değil, verili sabit ve mutlak olarak değerlendirilmesidir. Sonuçta bu durum, ideolojik mücadeleyi ve savaşımları imkânsız hale getirmektedir (Morley 1980b: 163-173 ; 1992: 59-71; 2005: 428-444).

Hem Stuart Hall'un hem de David Morley'in yukarıda özetlenen itirazları, ideolojik söylem tarafından çağrılmış olan öznenin evrensel nitelikli, tarih ve kültür dışı aşkın bir özne kurgusu şeklinde kavranmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu vurgu esas olarak, öznenin içinde yer aldığı konumun tarihsel ve kültürel anlamda farklılaşabileceğini belirtmektedir. Bu doğrultuda yazarların bu itirazında psikanalitik teorinin, tarihi, toplumu ve kültürü dışlayarak bireyselliği ve tarihdışılığı merkeze aldığı yönünde bir kabul bulunmaktadır. Ancak doğrudan Freud üzerine yapılan değerlendirmelere bakıldığı zaman, psikanalize yönelik bu eleştirinin çok da haklı olmadığı görülmektedir. Örneğin Ann Game, Freud'un bilinçdışını öznenin kültürel oluşumuna dair bir işaret şeklinde kavradığını ve onu kültürün ön koşulu olarak gördüğünü belirtmektedir: "...Freudcu bir açıklamada bilinçdışı, özneyi kültürle "bağlantılandırır", toplumsal ve özneyi birbirinden ayrı düşünmeyi imkânsız kılar" (Game, 1998: 77). Game'in bu açıklaması doğrultusunda psikanalitik teoride öznenin, Hall ve Morley'in metinlerinde varsayıldığı gibi, kültürün ve toplumun dışında ve ötesinde evrensel bir kategori biçiminde ele alınmadığı söylenebilir. Çünkü Freud'un üzerinde en çok durduğu temel karşıtlık, doğa-kültür ya da doğa-uygarlık karşıtlığıdır. Bu bağlamda Freud'un kurmanın, öznenin kültüre girişiyle bilinçdışının oluşumu ve önemi üzerinde yükselmesi, yazarın kültürü dışlamadığını ya da yok saymadığını gösteren belki de en önemli kanıttır.

Psikanalizin evrensel bir özne kurgusuna sahip olduğu şeklindeki eleştiri bilindiği gibi esas olarak psikanalizin Ödip kompleksini evrensel saymasına dayandırılmaktadır. Ancak Ödip kompleksinin evrensel kabul edilmesi, onun her

tekrarının özdeş olduğu anlamına gelmemektedir: “Freud Oidipus kompleksinin evrensel olduğunu düşünmüş olsa bile, her şeye rağmen bu kompleksin her tekrarında bir tikellik olduğu görüşüne varmıştır” (Game, 1998: 89). Yukarıda psikanalitik süreçlerin evrensel olarak kavranmasına yönelik özellikle Morley’in itirazında, evrenselliğin farklılaşmaya izin vermemesi sorun edilmektedir. Ancak bu noktada felsefi açıdan farklılığın karşıtının evrensellik değil, özdeşlik olduğu da hatırlanabilir. Dolayısıyla, evrenselliği doğrudan farklılığın karşıtı biçiminde kurgulamak bile oldukça sorunludur.

Yukarıda psikanalize yönelik eleştirilerde öne çıkan bir diğer nokta, anlamın esas olarak metin ve öznenin (özne ve okur/izleyici kavramları kimi zaman birbirinin yerini alabilecek şekilde kullanılmaktadır) karşılaşmasıyla üretildiğinin varsayılması nedeniyle, bir metnin ne anlam ifade ettiğinin metinsel özelliklerden çıkarılamayacağı dile getirmektedir. Bu itiraz ideolojik özdeşleşmenin metin tarafından garanti altına alınmadığını belirtmeye yöneliktir. Bu doğrultuda *Screen* teorisinin metin tarafından üretilmiş özne pozisyonuna yaptığı vurgu, Hall ve Morley tarafından “metinsel ve gerçek özne arasındaki ayrımın çökmesine” neden oluyor şeklinde değerlendirilmektedir (Pillai, 1992: 230-231). Ancak psikanalitik yaklaşımın ortaya attığı argümanların belki de en önemlisi, anlamın ne olduğunu ifade edebilecek gerçek özne şeklinde özsel ve bütüncül varlığın olmadığı aksine, özne kurgusunun eksiklik ve boşluk üzerine inşa edildiğini dile getirir. Bu çerçevede *Screen* teorisinin gerçek özneyi metinsel özneye indirgediği şeklindeki eleştiri, maddi pratiği ve deneyimin önemini vurgulamak için bir anlamda gerçek özneye duyulan arzudan vazgeçilemediğine işaret etmektedir⁶⁹. Bir başka ifadeyle Hall ve

⁶⁹ Kuşkusuz bu noktada Hall ve Morley’in doğrudan “*Screen* teorisi metinsel ve özne arasındaki ayrımı çökertiyor” şeklinde bir ifade kullanmadıkları bu ifadenin esas olarak Poonam Pillai’nın, Morley ve Hall’un çalışmalarından çıkardığı bir sonuç olduğu itirazı yöneltilebilir. Ancak, her iki

Morley, belirli bir medya metni karşısında ne düşündüğünü, ne yaşadığını ve ne hissettiğini rasyonel bir biçimde dile getirebilecek olan bilinçli özne kurgusuna olan bağlılığı şu ya da bu şekilde devam ettirmektedirler.

Aslında her iki yazarın söz konusu itirazlarını sadece *Screen* teorisine yönelik olarak düşünmemek gerekiyor. Hatırlanacağı gibi çalışmanın ilk kısmında Adorno'nun Freud okumalarıyla desteklediği medya incelemelerine değinilmişti. Buradaki itirazların Adorno'nun gerek gazete gerekse TV incelemeleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Daha genel bir ifadeyle söylenirse, öznellik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları, metnin ürettiği özne konumları üzerinde yoğunlaşan psikanalizden beslenen incelemeleri, metnin bütünüyle izleyiciyi/okuyucuyu esir aldığını varsaydığını söyleyerek eleştirmektedir. Bu türden bir eğilim yerine, tarihsel ve kültürel olarak kurulmuş öznenin metinle buluşmasında, anlam üzerindeki ideolojik mücadelenin daha önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Kültürel alanda anlam üretimi ve özdeşleşme tartışmalarına ilişkin geliştirilen farklı bakış açıları arasındaki ayrım, zaman zaman psikanalitik ve etnografik çalışmalar arasındaki ayrım biçiminde de değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda örneğin Kimberly Chabot Davis (2003), izleyici ve okuyucuların kültürel metinlerle özdeşleşmesi meselesiyle ilgili olarak, psikanaliz ve etnografi alanları arasında bir yarıklık bulunduğunu dile getirmektedir. Yazara göre toplumsal farklılıkların önemini ön plana alan incelemelerin, psikanalitik incelemelere yönelik temel eleştirisi şu şekilde özetlenebilir: Psikanalizden beslenen incelemeler, metin içinde gömülü kodların izleyiciyi belli bir momentte dikişlediğini varsayarak, hem araştırmayı yapana ima edilen izleyici/okuyucu üzerine spekülasyonlarda bulunmasına kapı açıp,

yazarın önceki sayfalardaki psikanalizden beslenen incelemelere yönelik itirazlarına geri dönülecek olursa, Pillia'nın kullandığı bu ifadenin çok da geçersiz olmadığı düşünülebilir.

izleyicinin metnin anlamının üretilmesindeki aktif rolünü göz ardı etmekte, hem de öznenin oluşumunda tarihsel ve toplumsal bağlamın önemini görmezden gelerek, evrensel ve tarih ötesi bir özne kurgusunun sorgulanması önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu eleştiriye karşılık psikanalize yaslanan incelemeler ise, etnografik çalışmaların bilinçdışından işe başlamak yerine, metnin neyi ifade ettiğini deneyimleyen ve anlatan bilinçli özne kategorisine sadık kalmayı tercih ederek, çelişkili, tamamlanmamış ve istikrarsız özneyi kavramada güçlük çektiklerini vurgulamaktadır. Yanı sıra etnografik yöntem, izleyicinin, metne verdiği kendi sosyo-kültürel farklılığı içinden eklemlenmiş yanıtını tespit etme konusunda etkili olsa da, ulaşılması zor olan bilinçdışı reaksiyonlarının ne olduğu ve nasıl oluştuğunu açıklamada yetersiz kalmaktadır (Davis, 2003: 3-4).

Aslında bu iki yaklaşımın birbirine yönelttikleri eleştirilerde zaman zaman okur/izleyici kategorisi ile özne kategorisi arasındaki ayrımın belirsizleştiği görülmektedir. Bu doğrultuda psikanalize yaslanan incelemelerde vurgu esas olarak özneye yönelikken, okur ve okuma pratiği gibi kavramaların pek kullanılmadığı görülmektedir. Buna karşılık, daha çok izleyici etnografisi olarak bilinen çözümlenmeler ise vurguyu okur/izleyici üzerine yapsa da, zaman zaman özneyi izleyici/okur biçiminde kavramaktadır: “Metnin anlamı, okuyucu tarafından taşınan söylemlere (bilgiler, önyargılar, direnmeler... vb) göre farklı farklı kurulacak ve *izleyici/özne* ve metin karşılaşmasında hayati faktör izleyicinin kullanabileceği söylemler yelpazesi olacaktır” (Morley, 1992-1993: 81)⁷⁰.

Bu çalışmada okur/izleyici ile özne kategorisi arasındaki ayrımın korunmasının yukarıda özetlenen iki farklı yaklaşım arasındaki tartışmaya belli bir açılım sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu noktaya biraz daha açıklık kazandırabilmek

⁷⁰ İtalik eklendi.

üzere, Gayatri Chakravorty Spivak'ın (2000) Jamaica Kincaid'in *Lucy* adlı romanına ilişkin okumasına değinilebilir. Spivak makalesinin başında Stuart Hall'un ortaya koyduğu kodlama/kodaçımı modelinde belirtilen muhalif/karşıt konumlanıma uygun düşecek şekilde, bu romanı yeğlenen anlama direnerek okumaya çalışacağını ifade etmektedir. Bu noktada hemen Spivak'ın okuma pratiği ve okur ile özne arasında yaptığı ayrımın önemli olduğunu vurgulamak gerekiyor. Spivak özneyi her zaman için "romandaki konuşan Ben" şeklinde ele aldığını belirtmektedir (Spivak, 2000: 339). Bu tanım kuşkusuz metnin ima ettiği özne ile metni okuyan toplumsal özne ayrımını aşarak, öznenin öncelikli olarak dilsel bir kategori şeklinde ele alınması gerektiğini düşündürmektedir. Öznenin farklı olarak makalesinde okura da değinen Spivak, okur olarak doğulmadığını, çeşitli kurumlar aracılığıyla kişinin okur haline getirildiğini belirterek, okumanın esas itibarıyla kurumsal olarak öğretildiğine dikkati çekmektedir (Spivak, 2000: 338). Bu iki kategori arasındaki ayrımı koruyarak, romanlar üzerine düşünmenin tek yolunun bu metinleri dillerinin tekilliği içinden okumak olduğunu belirten yazar, yaptığı bir tür retoriksel okumayla *Lucy*'deki "konuşan Ben" in ne türden bir özneliği benimsediğini açığa çıkarmaktadır.

Spivak'ın bu okumasındaki iki noktanın medya çalışmaları açısından da oldukça önemli olduğu belirtilebilir. Bunlardan ilki, yapılan analizde okur ile özne ayrımının korunması gerektiğine ilişkindir. Bu doğrultuda yapılan medya analizlerinde bu iki kavramın birbirinin yerini alabilecek, eşdeğerli kavramlar olarak (yukarıda Morley'in bir çalışmasında örneklediği gibi) düşünülmemesi gereklidir. Söz konusu iki kategori arasındaki ayrımın net bir şekilde ortaya konulmaması sonucunda, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, metnin konuşan Benine ve onun özneliğine ilişkin değerlendirmeleri zaman zaman okurun özneliğiyle karıştırma eğilimine sahip olabilmektedir. Bu iki kategorinin kimi zaman

birbirine karışması nedeniyle öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, metnin konuşan Beni üzerine olan değerlendirmeleri, metne bütünüyle belirleyicilik atfetme şeklinde sorunlaştırmaktadır. Aslında analitik olarak özne ve okur ayırımına gidildiği takdirde, öznenen ve öznellikten bahsetmenin doğrudan metne ayrıcalık tanıyarak, metnin okuyucu üzerindeki gücünü abartma meselesi olmadığı daha iyi anlaşılabilir.

Spivak'ın *Lucy* okumasıyla ilişkili ikinci olarak, metnin kendine özgü dilini açığa çıkararak yöntemin önemine ilişkin bir vurguyla karşılaşılmaktadır. Bu doğrultuda, makaledeki bir metni dilinin tekiliği içinden okumak gerektiğine ilişkin vurguyu, bir metnin anlaşılabilir olmasını sağlayan, özgün kodlama sistemine ilişkin bir çözümleme yöntemiyle ele alınması gerektiği şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır. Spivak'ın bu vurgusu medya çalışmaları alanına, farklı medya metinlerinin de kendilerine özgü dilleri, kodlama sistemleri içerisinden değerlendirilmesi gerektiği yönünde bir açılım sağlayabilir. Bu doğrultuda dil, özne ve ideoloji ilişkisi tartışılırken örneğin genel anlamda dilin çokanlamlı oluşunun, ilke olarak bir medya metninin dilinin de çokanlamlı oluşunu garantileyemeyeceği daha açık hale gelecektir.

Bu ikinci noktanın öznellik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları açısından önemi büyüktür. Çünkü bu türdeki medya çalışmaları, medyanın kurmaca nitelikte olsun veya olmasın bir olayın veya durumun anlaşılır kılınması yönündeki gücünün bir kodlama ve sınıflandırma sistemi olarak dil aracılığıyla mümkün olduğunu ifade etmektedir. Böylesi bir ifade, medya metinlerinin dillerinin tekiliği içinde olayların nasıl anlaşılır kılındığının açıklanmasını talep etmektedir. Aşağıda, öznellik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarında, olayların anlaşılır kılınması ve bunlara ilişkin

anlamın bilenen, tanınan ve apaçık oluşu üzerine olan tartışmalar temasal çerçeve bölümünde değerlendirilecektir.

4.3. Anlam Üretimi Odağında Kavrayışın Temasal Çerçevesi

Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının ideoloji üzerine konuşmasını ve argüman üretmesini mümkün kılan temalar, ağırlıklı olarak medya ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkiye dair tartışmalara dayanmaktadır. Bu ilişki tartışılırken öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının ortaya koyduğu belki de en önemli sav, var olan toplumsal gerçeklik ve bu gerçekliğin medya tarafından aktarılması türündeki ikililiğin aşılması gerektiğidir. Bu doğrultuda medya basitçe toplumsal gerçekliğin aktarıcısı ve yansıtıcısı değil, gerçekliğin kurulmasında aktif rol oynayarak onun asli unsurlarından birisi şeklinde düşünülmektedir. Dolayısıyla öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, gerçeklik ve ideoloji ilişkisini tartışırken, var olan toplumsal gerçekliğin medyada ne şekilde yansıtıldığına bakmak yerine, gerçeğin anlamlandırılmasında medyanın üstlendiği kurucu role bakmak gerektiğini vurgulamaktadır. Böylelikle bu kavrayış açısından tatmin edici bir medya analizi, şeylere ilişkin anlamın medyada ne şekilde temsil edildiğine incelemekten çok, medyanın şeylere ilişkin anlamı temsil etme gücü/iktidarı üzerinde yoğunlaşmış olacaktır.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının toplumsal gerçeklikle bu gerçekliğin medyada temsili arasındaki ikililiği aşmak üzere, medyanın gerçekliğin pasif bir yansıtıcısı olmadığına ilişkin vurgusu kuşkusuz, medya dışında şeylerin var olmadığı, hiçbir durumun ya da olayın yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Yapılan vurgu daha çok, medyanın olayları anlaşılır kılmak üzere, olayların ve durumların ne olduğunun tanımlanması bağlamında medyanın

anlam üretiminde üstlendiği aktif role ilişkindir. Daha önceden de aktarıldığı gibi burada söz konusu olan, Stuart Hall'un sözleriyle, medyanın anlamlandırma faili olarak kabul edilmesidir (Hall, 1999b: 88). Stuart Hall'un kavrayışıyla benzer biçimde Tony Bennett'in "Media, 'Reality', Signification" (1982) başlıklı makalesinde de medya "toplumsal gerçekliğin tanımlayıcıları" biçiminde değerlendirilerek, medyanın dolayım faili olduğu vurgulanmaktadır.

Her iki çalışmada yer alan yorumlarda, medyanın bir durumu ya da olayı olduğu gibi aktarma iddiasının, esas olarak bu olayın ya da durumun medya tarafından ne olduğunun anlamlandırılması şeklinde değerlendirilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Ancak her iki çalışmada da medyanın şeyleri anlamlandırıdığını ifade edilirken bu süreç, medyanın zaten belli olan bir anlamı izleyiciye dayatması şeklinde düşünülmemektedir. Böylesi bir yorumun yerine, medyanın izleyiciye belli bir yorumlama çerçevesi sunarak, izleyiciler için olayların ve durumların anlaşılır kılınmaya çalışıldığı kabul edilmektedir. Bu noktayı, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından ideolojinin devreye girdiği nokta olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü ideolojik işleyişin başarısı, olayların ne olduğunun şaşırtıcı, alışık olunmayan, yerleşik yorumlama çerçevesini sarsacak nitelikte ya da bilinmeyen bir şekilde tanımlanmasından değil, aksine herkesçe tanınan, bilinen ya da aşına olunan bir tarzda tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. İzleyici bu noktada şeylerin anlamının zaten medyanın tanımladığı ve aktardığı gibi olduğunu düşünecektir. Bunun ötesinde, o konuyla ilgili alternatif tanımlar yapılabileceğini aklına getirmeyecektir. Böylelikle medyanın etkin bir tanımlama gücüne/iktidarına sahip olduğu ya da şeylerin o şekilde esas olarak medya tarafından tanımladığı görünmez hale gelerek, fark edilmemiş olacaktır.

Söz konusu ideolojik sürecin etkinliğini ortaya koymak üzere, medyayı toplumsal gerçekliğin tanımlayıcıları şeklinde değerlendiren Tony Bennett'in (1982) yukarıda değinilen çalışmasında sözünü ettiği üç konum ön plana çıkarılabilir. Medyanın gerçekliği tanımlama rolüne ilişkin benimsediği ilk konum, özellikle haber medyası açısından, aktarılan bir olayın spesifik bir tarzda tanımlanmasını ifade etmektedir. Medya dolayısıyla aktarılan olayların böylelikle, belirli bir politik bakış açısının tutunumunu sağlayacak şekilde sunulmasına katkı sağlanmaktadır. Olayların nasıl tanımlanacağı ve nasıl adlandırılacağına ilişkin medyanın üstlendiği aktif rolü ön plana çıkaran bu konum, medyanın izleyicilere sınırlandırılmış bir yorumlama çerçevesi içinden seslendiğine de işaret etmektedir. Bu ilk konum göz önünde bulundurulduğunda medyanın olayları olduğu gibi aktardığı iddiasının aksine, olayları sınırları ayırt edilen bir çerçeve içinden tanımladığı görülmektedir (Bennett, 1982: 288-295).

Makalede işaret edilen ikinci konumda, medyanın gerçekliği tanımlama rolü, daha çok sapkın olanın işaretlenmesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu ikinci konumda medya, yerleşik toplumsal kuralları tehdit ve ihlal ettikleri varsayılan ve dışarıdakiler olarak adlandırılan pek çok grubun (suçlular, alkolikler, uyuşturucu kullanıcıları, sokak çeteleri, eşcinseller, rockerlar, rapçiler vs.) eylem ve davranışlarının anlamlandırılmasında etkin bir rol oynamaktadır. Medya bu konumu benimserken esas olarak yasa ve düzen ideolojisi içerisinden konuşmaktadır. Bu doğrultuda medyada söz konusu ideolojiye uygun düşecek şekilde, dışarıdakiler biçiminde nitelendirilen grupların davranış ve eylemleri, sapkın olarak etiketlendiği görülmektedir. Etiketleme sürecinde sıklıkla başvurulan iki yöntem bulunmaktadır. Bunlar, abartı ve stereotipleştirilmedir. Ancak, belirli davranış ve eylemlerin abartılarak ve stereotipleştirilerek sapkın olarak etiketlenmesi, toplum içinde sadece

medyaya özgü bir anlamlandırma pratiği değildir. Makalede bu noktada medyanın yaptığı tanımları daha geniş bir çerçeveye içine yerleştirmenin önemine değinilerek, medyanın söz konusu eylem ve davranışlara ilişkin tanımlamalarının, gerçekliği tanımlama gücüne/iktidarına sahip diğer kurum ve failerin (örneğin polis, mahkemeler, siyasi partiler, parlamento vs.) tanımlarıyla ilişkilendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü bu farklı anlamlandırma faillerinin tanımları arasında ortakyaşama dayalı (*symbiotic*) bir ilişki bulunmaktadır.

Bennett'in bu çalışmasında söz konusu ortakyaşama dayalı ilişkiye dair etkili bir tartışmanın, bugün artık medya çalışmaları alanının klasikleşmiş incelemelerinden birisi sayılan *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*'da (Hall vd., 1978) ortaya konduğu vurgulanmaktadır. Hall ve arkadaşları bu çalışmalarında, İngiltere'de, Birmingham'da yaşanan bir kapkaç olayının medyadaki temsili üzerinden giderek, 1970'lerde İngiltere'de yaşanan ekonomik krizin medyada ideolojik olarak yasa ve düzen krizi biçiminde kodlandığına dikkat çekmektedirler. Çalışmada, ülke içinde yaşanan ekonomik krize yönelik olarak geliştirilen muhafazakâr politik stratejilere destek sağlamak üzere, yasa ve düzen ideolojisinin kuruluşunda medyanın diğer anlamlandırma failleriyle birlikte oldukça etkili olduğunu açığa çıkarılmaktadır. Ancak, Bennett'in bu çalışmayla ilgili yorumunda da belirtildiği gibi, yasa ve düzen krizinin tek başına medya tarafından üretildiği düşünülmemektedir. Medyanın buradaki anlam üretiminin, daha geniş bir çerçeveye içinden diğer anlamlandırma faillerinin ifadeleri ve tanımlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Bennett, 1982: 295-303).

Bennett'in alıntılanan bu makalesinde gerçekliği tanımlama pratiğiyle bağlantılı olarak işaret edilen son konum, medyanın bildirdiği olayların gerisinde yerleşik uzlaşım politikalarının yattığına gönderme yapmaktadır. Bu konum

içerisinden değerlendirildiğinde, medya çalışanlarının mesleki ideolojilerinde ve çalışma pratiklerinde özellikle parlamenter demokrasinin temel varsayımlarının verili olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu kapsamda medyada neyin söylenip, neyin söylenemeyeceğine ilişkin, medya çalışanları için bile bilinçdışı bir şekilde işleyen anlam üretim süreci söz konusudur. Statükonun olumlanmasına yönelik olarak işleyen bu bilinçdışı sürecin etkili oluşuyla, makalede bu konumdaki ideolojik işleyişin, önceki iki konuma göre daha az görünür olduğu ve bu yüzden de, onlardan çok daha etkin olduğu vurgulanmaktadır (Bennett, 1982: 303-307).

Medya (özellikle haber medyası) bu üçüncü konumu benimseyerek, gerçeğin olduğu gibi yansıtılması, yaşanmış bir olayın hiçbir müdahaleye uğramaksızın aktarılması, hakikatin bütün çıplaklığıyla sunulması ve aktarılan bir olayın ya da durumun hiçbir şekilde çarpıtılmaması türündeki iddialarını daha da pekiştirmektedir. Çünkü bu konumdaki ideolojik işleyişin etkinliği, medyanın doğrudan belli bir görüşün sözcülüğünü yapmasından ya da tam tersi bir şekilde belli bir görüşün karşıtlığını yaparak, o görüşü çarpıtmasından ya da önemsizleştirmeye çalışmasından kaynaklanmaz. Bir başka ifadeyle ideoloji bu konumda, gerçek olanın doğru, çarpıtılmış olanın yanlış biçiminde ifadelendirilmesine dayalı bir işleyişe sahip değildir. Medyanın bu konumu benimsemesindeki ideolojik işleyiş, örneğin belli bir siyasi partiyi destekleyip, bunun yanı sıra bir diğer partiyi yok saymasının ya da önemsiz kılmaya çalışmasının çok ötesindedir. Burada genel anlamda, içerisinde farklı konumların bulunabileceği parlamenter politik sistemin kendisinin ve meşruluğunun desteklenmesi söz konusudur. Bir başka ifadeyle medya bu konumda, üzerinde söz söylemenin ideolojik olarak meşru sayıldığı ve kabul edilebilir görüldüğü politik zemini desteklemektedir. Dolayısıyla belli bir konu üzerinde ifade edilen görüşler arasında belirgin farklar olsa da, bu farklı görüşler aynı zemin içinde

yer alarak, kabul edilebilir, meşru sayılan görüşler olmaları anlamında belli bir ortaklığa da sahiptir. Bu durum kuşkusuz dışlama, yok sayma, önemsiz kılma gibi tekniklere medyanın hiçbir şekilde başvurmadığı anlamına gelmemektedir. Bu tekniklere daha çok sisteme muhalif olarak tanımlanan grupların ve örgütlerin (örneğin anarşistler, komünistler vs.) haberlerde konu olması sırasında başvurulduğu görülmektedir. Zaten anarşist bir grup, aşırı radikal ve uç olarak tanımlanmaktaysa, bu, ancak parlamenter politik sistem içinde konumlanarak yapılabilecek bir tanımdır.

Bennett'in "Media, 'Reality', Signification" başlıklı makalesinden yola çıkarak medyanın anlam üretimindeki ideolojik sürecin etkinliği ile ilgili üç konunun genel niteliklerini aktardıktan sonra, bu üç konuyla bağlantılı birkaç nokta üzerinde durulabilir. İlk olarak öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında var olan toplumsal gerçeklik ve bunun medyada temsili şeklindeki ikililiğin aşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu türden bir çaba, kavrayışın dilbilimle olan yakın ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, gösterilenin artık gösteren üzerinde ayrıcalıklı bir konumu ve üstünlüğü olmadığını açıkça ortaya koymaktadır (Bennett, 1982: 287). Gösterilene ayrıcalık taşıyan bakış açısından vazgeçilmesi, anlam üretimini bir tür gösterilenin ne olduğunu bulma ve neyi ifade ettiğini gösterme girişimi olarak değerlendirmenin çok ötesine geçildiğini ifade etmektedir. Böylelikle öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının medyada temsil edilen nedir (hangi görüştür, hangi çıkarlardır, kimin çıkarlarıdır vs.) sorusundan uzaklaşarak, tekil ve sabit nitelikli gösterilenin açığa çıkarılması işleminden mümkün olduğunca kaçındığı görülmektedir.

Gösterilenin ne olduğunu bulma ve işaretleme girişimi aynı zamanda, anlamın sabitliğini varsaymayı da gerektirmektedir. Bu girişimden uzaklaşarak, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının tekil bir anlamın ve gerçeğin

analizi yerine, içinde gerçeğin inşa edildiği medya söylemlerinin analizine yöneldikleri ifade edilebilir. Bu sayede medyada konu edinilen bir olayın yalıtık bir şekilde ele alınarak, onun anlamını bulma ve özünde yatanın ne olduğunu açığa çıkarmaya yönelik sabitleme girişiminden uzaklaşmış olmaktadır.

Değnilmesi gereken bir diğer nokta, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından medyanın ideolojik anlam üretim sürecinde gerçeklik ve yaşanmışlık vurgularının önemine ilişkindir. Özellikle haber medyası düşünüldüğünde, medyanın yaşanmış olan neyse onu olduğu gibi aktardığı sıklıkla savunulmaktadır. Bu türden bir iddia karşısında öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, medyanın yaşanmış bir olayı hiçbir müdahale olmadan yansıttığı savının, medyanın belki de en güçlü ideolojik başarısı olduğunu vurgulayarak, aslında söz konusu olanın, medyanın anlamlandırma sistemi içerisinde belirli bir olaya dair mesaj ve anlam üretimi olduğunun altını çizmektedir. Bu doğrultuda izleyici örneğin haberlerde belli bir olayı değil, bu olaya dair, bu olay hakkındaki belli bir mesajı izlemektedir (Woollacott, 1982: 92). Örneğin bir protestoyu konu alan bir haber düşünüldüğünde, izleyici televizyona bakarken basitçe söz konusu gösteriyi izlemez. O protestoya ilişkin spesifik tanımları, gösterinin gerekçelerinin yerleşik toplumsal uzlaşımlara uygun olup olmadığına ilişkin çeşitli argümanları ve göstericilerin belirli bir tarzda adlandırılmalarını izlemekte/duymaktadır. İletişim süreci açısından bu durum, izleyicinin doğrudan o gösteriyle ilişkiye geçtiğini değil, o gösterinin anlamını ifade eden çeşitli medya mesajlarıyla ilişkide olduğunu göstermektedir. Ancak medyanın diğer anlamlandırma failleriyle ilişkili olarak bu gösteriye ilişkin ürettiği mesaj ve anlam, medyanın ideolojik işleyişi içinde çoğunlukla görünmez kılınarak, izleyicinin yaşanmış bir olaya tanıklık ediyormuş gibi konumlandırılmasını sağlamaktadır.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, haber medyasının olguculuk ideolojisi içerisinde kalarak, tanıklık etme hissini yerleşmesine yönünde iş gördüğünü dile getiren itirazlarında esas olarak, medyanın bir olayı çarpıtmadan, doğru bir şekilde aktarması gerektiğini vurgulamaz. Çünkü buradaki ideoloji tartışması olayların medyada doğru bir şekilde mi aktarıldığı, yoksa çarpıtılarak yalan yanlış veya taraflı bir şekilde mi aktarıldığı meselesinin tartışılmasına dayanmaz. Getirilen itiraz daha çok, medyanın sınırlandırılan ve belli bir çerçevede içinde sabitlenen gerçekliği tek, biricik ve değişmez gerçeklik olarak sunmasına ilişkindir. Dolayısıyla bu bakış açısından ideoloji tartışmalarında ele alınması gereken temel sorun, olup bitenin olduğu gibi aktarılması iddiasını sağlamlaştıran dayanakların neler olduğu, izleyicinin bir olaya ilişkin mesaj yerine, o olayın kendisini izlediğini ve olaya bir anlamda tanık ettiğini düşünmesini sağlayan mekanizmaların nasıl iş gördüğüdür.

Yukarıdaki noktayla çok yakından bağlantılı bir diğer meselede, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, özellikle haber medyasının sıklıkla savunduğu gerçeği olduğu gibi, tüm çıplaklığıyla aktarma iddiasının eleştirel bir tarzda ele alınarak sorgulanması gerektiğini ifade etmektedir. Dili, gerçeği olduğu gibi aktaran şeffaf bir kanal olarak gören kavrayışın yerine öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, olup bitenin belli bir anlamı ifade edecek şekilde düzenlenme tarzı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu durum daha çok medyada gerçeğin yazım kodlarının neler olduğunun tartışılmasını sağlamaktadır. Böylelikle medyada ne, nasıl söyleniyor, söylenebilir olanın gerisinde ne tür uzlaşımlar bulunuyor ve söylenemez olan nedir gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Bu soruların yanı sıra incelenen medya metninin bir kapanma mı ürettiği, yani belli bir gösterileni sabitlemeye mi çalıştığı, yoksa farklı okumalara açık mı olduğu türündeki

soruların da tartışıldığı görülmektedir. Daha önceden de belirtildiği gibi, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları bu türden sorgulamalarda, medya metinlerinin yapılaşmış olduğunu ve amacının ideolojik kapanmayı sağlamak olduğunu belirtse de, mutlak bir kapanmanın hiçbir zaman için gerçekleşmemesi nedeniyle, bu metinlerin farklı tarzdaki okumalara olanak tanıyabileceğini vurgulama eğilimindedir.

Medya metinlerinin farklı tarzlarda okunabileceğine ilişkin vurgu ister istemez öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının izleyici araştırmaları üzerinde durmasına neden olmuştur. Öznellik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları içerisinde izleyici araştırmaları kapsamında değerlendirilebilecek olan incelemeler arasında belki de en çok referans verilen iki çalışma David Morley'in *Nationwide Audience* (1980a) ve *Family Television* (1986) başlıklı çalışmalarıdır. Morley'in her iki çalışmasında da izleyicinin anlam üretimi ve anlamlandırma pratikleri üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda *Nationwide Audience*'da izleyicinin cinsiyete, ırka, sınıfa ve etnik kökene dayalı farklı toplumsal belirlenmişlik düzeylerinin, BBC'de akşama doğru yayınlanan *Nationwide* adlı haber aktüalite programının kodaçımınasını nasıl şekillendirdiği ele alınmaktadır. Yapılan incelemede oluşturulan farklı odak gruplarından örneğin banka ve gazete yöneticilerinin programı baskın-hegemonik konulmanın içerisinde kalarak yorumladıkları, eğitim fakültesindeki ve siyaset bilimi eğitimi alan öğrencilerin müzakereci konumu benimsedikleri, sendika görevlilerinin ve siyah öğrencilerin kodaçımını muhalif konulmanın içerisinde yaptıkları ortaya konmuştur. *Family Television*'da ise, kentli, orta ve alt sınıftan gelen ailelerin televizyon izleme pratik ve alışkanlıkları, özellikle aile içindeki yerleşik cinsiyet politikaları çerçevesinde tartışılmaktadır. Aşağıda doğrudan Morley'in bu iki

çalışmasına yönelik olmasa da, öznellik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları içinde önemli bir yeri olan, daha çok izleyici araştırmaları, alımlama çözümlenmeleri ve izleyici etnografisi başlıkları altında toplanan çalışmalara ilişkin birkaç nokta üzerinde durulacaktır.

İlk olarak izleyici etnografisi türündeki çalışmaların gerisinde yatan, genel anlamdaki etnografi araştırma ve yöntemine ilişkin kimi varsayımlar ele alınabilir. Klasik anlamda etnografi araştırma ve yöntemi, araştırmayı yapan özneye incelediği nesnenin gerçekliğini, yaşantısını, otantikliğini ve sahiciliğini bilmek, tanımak ve aktarmak anlamında önemli bir otorite sağlamaktadır. James Clifford'ın ifadesiyle etnografik otoritenin temelinde, etnografin, “biz”e, ötekilerin gerçekliğini tercüme ettiği anlayışı yatmaktadır (Clifford, 1986: 7). Bu bağlamda etnografik incelemelerin pek çoğunda, ben ve öteki ile özne ve nesne arasında keskin bir ayırım kurulmaktadır. Böylelikle bu türden araştırmalarda, birbirini tamamlar nitelikte, öteki olarak nesnenin kuruluşu ve nesne olarak ötekinin kuruluşu biçimindeki iki temel işleyişin izini sürmek mümkün hale gelmektedir. Böylesi bir işleyiş de, sıklıkla başvurulmuş mülakat ve katılımcı gözlem teknikleriyle, zaman zaman deneyime öncelik ve ayrıcalık tanıyarak, deneyimin aktarılmasının ve tercümesinin, araştırmayı sahicilik kıldığını varsaymak türünde bir sorun taşıyabilmektedir.

Deneyim ve özneliliğin yapılan araştırmada dolaylı olarak aktarıldığının varsayılması, etnografik araştırmaların hem güçlü hem de problemlili yönünü oluşturmaktadır. Güçlü yön, birinci ağızdan aktarılan deneyimlerin, araştırmayı daha sahicilik, daha inandırıcı ve daha güvenilir kıldığının düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu noktanın aynı zamanda bir problem olması, yürütülen araştırmada, yaşanılanın en yetkili ağızdan işitildiğinin varsayılmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada araştırmada, deneyim sahibine ait gerçekliğin olduğu

gibi, ne yaşanmışsa ya da ne hissedilmişse o şekilde aktarıldığı düşünülmektedir. Böylesi bir varsayım karşısında, araştırma yapılan konuyla ilgili olarak, örneğin mülakat yapılan kişinin, “kendi hikâyesini” olduğu gibi yansıtmamasının mümkün olmadığını belirtmek oldukça önemlidir. Çünkü araştırılan konuyla ilgili birinci ağızdan dinlenen deneyim, yaşanılmış olan deneyimin kendisi değildir. Bu bağlamda deneyimin aktarılması derken, yaşanmış olanın sonraki bir zamanda ve sonraki bir ortamda hatırlanmasından bahsedilmektedir. Dolayısıyla söz konusu olan, yaşanılmış bir deneyimin belli bir zaman ve mekânda ifadelendirilmesidir. Bu ifadelendirme dil aracılığıyla, dile başvurularak kurgulandığı için, bunun saf, otantik, hiçbir müdahaleye uğramamış olduğunu düşünmek yanıltıcı olacaktır.

Dile getirilen deneyimde mülakatı yapan ve yapılan arasındaki iktidar ilişkisinin etkisi de göz ardı edilemez. Bu nedenle ikisi arasındaki diyalogun aralarındaki iktidar ilişkilerince yapılandırılmış olması kaçınılmazdır. Aslında araştırmacının sözlü iletişimde bulunmadığı, sadece katılımcı gözlemci olarak yer aldığı çalışmalarda bile, iktidar ilişkisinin kaybolmadığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda örneğin, aile içinde bir araştırmacının da yer aldığı ortamdaki TV izleme pratiği ile ailenin, araştırmacının bulunmadığı salonda, kendi başınayken sergilediği TV izleme pratiği arasında ciddi farklılıkların bulunduğu açıktır.

Yanı sıra, mülakatın yapıldığı ortamın ve zamanın da deneyimin ne şekilde tarif edileceğinde ve kurgulanacağında önemli bir rol oynadığı eklenebilir. Aslında sıralanan bu noktalar etnografik araştırmalarda ön plana yerleşen deneyimin kurgusal niteliğini açığa çıkaran özellikler şeklinde de ele alınabilir. Bu nedenle gerek deneyimin, öznelliğin birebir yansıması olduğu düşüncesinden, gerekse deneyim ve öznelliğe ulaşmanın en etkili yolu olarak görülen mülakattaki konuşmanın

dolayımsız ve şeffaf bir tarzda, bir deneyimi olduğu gibi aktarabileceği düşüncesinden vazgeçilmesi gerekmektedir.

Etnografik araştırmalardaki deneyim meselesi üzerinde durulurken bu araştırmalarda aslında iki tür deneyimin ön plana çıkarıldığını ifade edilebilir. Buna göre ilk deneyim türü, hakkında araştırma yapılan grup ya da kesimin deneyimiyken (medya çalışmalarındaki etnografik yöntem düşünüldüğünde bu, izleyicinin deneyimidir), ikincisi ise, gözlem ve katılımcı gözlem teknikleriyle kurulan araştırmacının kendi deneyimidir. Her iki deneyim türü de birbiriyle ilişkili olarak araştırma metninde, üzerine söz söylenen yaşantının ne şekilde kurgulanacağını belirlemektedir.

İlk deneyim türünde konuşmanın dolaysızlığı varsayımıyla hareket edilerek, gerçeğe saydam bir şekilde ulaşılabileceği düşünüldüğü için, mülakatın da bir dolayım tarzı olduğunun göz ardı edilebilmektedir. Bunun sonucunda da mülakattaki konuşmada yer eden tarihsel, toplumsal ve politik kısıtlamaların neler olduğu, bu kısıtlamaların konuşmaya nasıl etki ettiği veya konuşan öznenin bu kısıtlamalar içinde nasıl kurgulandığı gibi konular üzerinde düşünülmemektedir.

Araştırmacının kendi deneyimini ifade eden ikinci türde ise, deneyim aktarılırken ya da gözlemlenirken araştırmacının orada olması, yaşanan gerçekliğe birebir tanıklık etmesi şeklinde ele değerlendirilebilmektedir. Bu durum ise araştırmacının gördüklerinin ve dinlediklerinin gerçeğin en saf, en otantik ve en doğal haliyle aktarılmasına katkı sağladığının düşünülmesine neden olmaktadır. Sonuçta her iki deneyime yapılan aşırı vurgu, zaman zaman araştırma metninin, genel anlamda deneyimin doğrudan temsilcisi ya da birebir tercümesi biçiminde değerlendirilmesine yol açabilmektedir. Buradaki temel sorun, bir araştırmanın iyi ve başarılı olması için, gerçeğe ulaşma yolunda engel olabilecek her türlü dolayım

kaçınılması gerektiğinin varsayılmasına ilişkindir. Oysa deneyimin neyse o olarak, dolaysız bir şekilde ifadelendirilmesi ve araştırma metnine aktarılması mümkün değildir. Bu nedenle otantiklik, sahicilik ve gerçeğin en saf ve doğal halini yansıtmaya tutkusundan vazgeçilmesi gerekmektedir.

Bu noktaları dile getirmek kuşkusuz etnografik araştırmaların yapılmamasını söylemek anlamına gelmemelidir. Burada daha çok etnografik araştırmalarda deneyimi gerçeğe eşitleyen mantıktan uzaklaşarak, araştırmada ele alınan deneyimin ne türden bir bağlam içinde olduğu ve deneyimi dile getiren ifadelerin tarihsel ve toplumsal sınırlılıkların neler olduğu konuları üzerinde daha dikkatli ve incelikli bir şekilde düşünülmesi gerektiği vurgulanmak istenmektedir. Bu sayede bir araştırmada konu edinilen deneyimin, o şekilde kurgulanmasını mümkün kılan kısıtlamaların daha belirgin hale gelmesi sağlanacaktır.

Etnografi araştırma ve yöntemine ilişkin kimi durumlarda ortaya çıkabilen birkaç soruna değindikten sonra, aşağıda bu kısmın son bölümünde öznellik motifli ideoloji kavrayışının, benimsediği ideoloji yaklaşımını kristalize eden ifadesel ortaklıklar ele alınacaktır.

4.4. İfadesel Ortaklıklar

4.4.1. Medyadaki alışıl gelmiş, yerleşik ve hâkim tanımlamalar ile açıklama tarzlarının sorgulanması gerektiğini dile getiren ifadelerin oluşturduğu ortaklık:

Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında, medyada sözcelemin öznesinin belirli tarzda tanımlar ve açıklamalar yapmasını mümkün kılan kültürel bağlamın sınırlarının açığa çıkarılması gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır. Sınırların ve çerçevenin belirgin hale gelmesine yardım eden bir analizle medya

metinlerinde ideolojinin ne şekilde işlediğinin ve nasıl etkinlik kazandığının anlaşılabilirliği varsayılmaktadır. Bu sayede, medyada yerleşik bir hal almış, öteden beri belirli bir tarzıyla kullanılan ve benimsenen pek çok açıklama ve tanımın kendiliğinden, doğal bir işleyişin sonucu ortaya çıkmadığının görünür hale geleceği varsayılmakta ve bu açıklama ve tanımların geçerliliğinin sorgulanmasının söz konusu olabileceği düşünülmektedir.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, bu türden bir sorgulamayla “medya ideolojiktir” (Hall, 2002: 118) sloganıyla dile getirilen, medyaya ideolojik olma niteliği kazandıran kimi özelliklerin açığa çıkarılabileceğini kabul etmektedir. Medyada ideolojinin işleyişi ve etkinlik kazanmasıyla ilgili bu özellikler üç grup altında değerlendirilebilir. Bunları sırasıyla doğalcılık ve olguculuk, tarihsizleştirme ve sonsuzlaştırma ve son olarak evrenselleştirme ideolojilerine ait özellikler olarak adlandırmak mümkündür.

İlk olarak daha çok haber medyasında karşımıza çıkan doğalcılık ve olguculuk ideolojisini ele alınacak olursa, bu ideolojinin temelde, medyada okunan, izlenen ya da duyulan hikâyelerin gerçekte yaşanmış olanın hiçbir müdahaleye uğratılmaksızın aktarımı şeklinde sunulmasına dayandığı görülmektedir. Olaylar gazetede yazıldığı gibi ya da televizyonda gösterildiği gibi gerçekleşmiştir. Aktarılanlar yalan ya da uydurma değildir, verilen enformasyon hiçbir şekilde yanlış veya çarpıtılmış değildir. Kasti olarak izleyiciyi/okuyucuyu kandırmayı hedefleyen bir hata yapılmamıştır. Özellikle haber medyasının sıklıkla tekrarladığı bu argümanlar bir haber yanlış, çarpıtılmış ve/veya aldatıcı bilgi içermiyorsa, o haberin ideolojik sayılamayacağını vurgulamaya yöneliktir. Bu tür iddialar karşısında öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, bir medya temsilinin tek başına olgusal

gerçeklerle uyumlu olmasının, onun ideolojiden muaf olduğu anlamına gelmediğini vurgulamaktadır.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının dile getirdiği bu itirazı açımlayabilmek üzere bir örnek haber ele alınabilir. Dar ve sınırlandırılmış anlamda ideoloji tartışmalarına uzak sayılabilecek bir haberi düşünerek, örneğin toplu taşıma araçlarında çalışanların greve gitmesi nedeniyle kent trafiğinin sıkışmasını konu alan bir haberi, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının bakış açısıyla değerlendirmeye çalışalım. Kuşkusuz o gün, o kentte, çalışanlar *gerçekten* greve gitmiştir, o gün toplu taşımacılıkla ilgili aksaklıklar *gerçekten* yaşanmıştır ve bu durum kentte trafik yoğunluğuna neden olarak *gerçekten* çeşitli gecikmelere sebebiyet vermiştir. Böylesi bir örnekle ilgili olarak, çoğulcu demokratik gelenekten beslenen habercilik anlayışı, eğer ortada uydurulmuş bir grev yoksa ya da grevin yol açtığı trafik sorunları ciddi bir şekilde abartılıp çarpıtılmadıkça bu haberin gerçeği ve doğruyu yansıttığını ifade edecek ve bu haberde ideolojik sürecin işlerliliğinin bulunmadığını söyleyecektir. Çünkü ideolojik etkinliğin söz konusu olması için, bilinçli bir şekilde greve katılanların aleyhine, onları kötülemek üzere kimi olguların uydurulmuş veya çarpıtılmış olması gerekmektedir.

Ancak daha önceden de değinildiği gibi öznellik motifli ideoloji kavrayışının temelinde bilginin uydurulmuş olması, yanılgıya yol açması, çarpıtılmış olması veya göz boyaması bulunmaz. Bu doğrultuda yukarıda ele alınan haber örneğinde, medyanın ideolojik başarısının aranacağı yer, haberin olgusal düzeyde gerçekleri yansıtıp yansıtmadığı tartışması değildir. Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından bu haberdeki olguculuk ve doğalcılık ideolojisi temelde medyanın, toplum içinde, grevi tanımlama iktidarına sahip kurumlardan biri

olduğunu görünmez kılındığını ve medyanın greve ilişkin herhangi bir tanım yapmadığını, olay neyse onu aktardığını dillendirmektedir.

Kuşkusuz ideolojinin gücü açısından bunun sadece haber metninde dillendirilmesi yeterli değildir. İzleyici ya da okuyucu da bu olayla ilgili nelerin olup bittiğini apaçık bir şekilde, olduğu gibi, herhangi bir çarpıtma, kandırmaca ya da göz boyama olmadan izlediğini ya da okuduğunu dile getirmelidir. Ancak bu şekildeki bir izleyici/okuyucu kabulüyle medyanın belli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşen bir olaya ait görüntüler, fotoğraflar, tanımlar ve açıklamalar arasından seçme yaparak, olayın bütünlüğü ve esasıyla ilgili belli bir anlamı kurguladığı ve sabitlediği görünmez kılınabilecektir. Böylesi bir ideolojik işleyişin sonunda izleyicinin gerçekleşmiş bir olaya ilişkin spesifik bir mesaj yerine olayın kendisiyle yüz yüze geldiği ve ona tanıklık ettiği kabul edilmektedir.

Stuart Hall'un "Kültür, Medya ve "İdeolojik Etki"" başlıklı makalesinde medyada doğalcılık ve olguculuk ideolojisinin etkinliğinin, görsel ve belgesel karakterinden ötürü, diğer araçlara kıyasla özellikle televizyonda belirgin olduğu ifade edilmektedir. Bu makaleye göre televizyon söyleminin gerçeklik etkisi, izleyicinin şeyleri kendi gözleriyle görüyor olmasının tanıklığına dayandırılarak elde edilmektedir. Sonuçta bu durum, televizyonun önerme ve açıklamalarının saf bir betimleme olarak değerlendirilmesi ve televizyonun görsel söyleminin, kurgu, seçme ve düzenlemeden muafmış gibi ele alınmasını beraberinde getirmiştir (Hall, 1999b: 105).

Öznellik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının medyanın ideolojik yönüne yaptığı vurguda dikkati çeken bir diğer ideolojik işleyiş, tarihsizleştirme ve sonsuzlaştırma biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu nitelik, medyada konuşan özneye ait ideolojik sözün, tarihsel açıdan somut ve kendine özgü

bir çerçevesinin olduğunu ihmal ve inkâr etmeye yönelmiştir. Bu sayede medyanın belli bir olaya ilişkin oluşturduğu tanım ve açıklamaların, içinde yapılandığı tarihsel koşulların ve kurumsal iktidar ilişkilerinin görünürlüğü mümkün olduğunca azaltılmış olmaktadır. Yapılan açıklama ve tanımlamaların tarih ötesi bir hal alması ise, olayların her zaman ve zaten o şekilde anlamlandırıldığının varsayılmasıyla daha da pekişmektedir. Böylelikle, şeylere ilişkin farklı anlamların üretilebileceği düşünülmez olmakta ve söz konusu sabitlenmiş anlam, genel geçer bir ilke halini alabilmektedir. Öznellik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları, medyadaki tarihsizleştirme ve sonsuzlaştırma ideolojini sıralanan bu niteliklerle eleştirmektedir.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, medyadaki tarihsizleştirmeye ve sonsuzlaştırmaya yönelik ideolojik işleyişin açığa çıkarılmasıyla, çeşitli olaylara ilişkin medyada üretilen anlamın bağlı olduğu tarihsel koşulların daha etkin bir tarzda vurgulanabileceğini savunur. Bu doğrultuda yapılacak olan detaylı bir analiz, medya metinlerinde anlamın ne olduğunu ve neyi ifade ettiğini keşfetmek yerine, anlamı üretildiği bağlama yerleştirmeyi, yerine oturtmayı hedefleyecektir.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının tarihselliği ön plana çıkarması, sahip olunan tarih anlayışı açısından katı bir belirlenimciliği yansıtmaz. Bu yüzden bu ideoloji kavrayışı içinde benimsenen tarih anlayışı, tarihi teleolojik bir bakış açısıyla değerlendirmez, tarihi öngörülebilir aşamaların ilerlemesi şeklinde ele almaz, tarihin zorunlu olarak belirli kurallara göre ilerlediğini düşünmez. Bunların yerine kavrayış içinde öne çıkarılan tarih anlayışında olumsuzluk ilkesine vurgu yapıldığını görülmektedir. Olumsuzluk ilkesinin benimsenmesiyle öznellik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları, şimdinin kendine özgü

eklemlenmeler sonucunda kurulmakta olduğuna dikkat çekmektedir. Bu noktanın dikkate alınması, medyanın, hep o şekilde gerçekleşenin ve apaçık olanın doğallığını bozmadan yansıttığı varsayımının geçerliliğinin sarsılmasına yol açarak, medya metinlerine ilişkin olarak yapılan incelemelerde tarihsel çerçevenin önemini anlamaya yardımcı olacaktır.

Tarihsizleştirme ve sonsuzlaştırmayla yakından ilişkili, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının ideolojik işleyişin sorgulanması sırasında açığa çıkarmayı hedeflediği bir diğer ideoloji, evrenselleştirme ideolojisi. Bu ideoloji daha çok medyada yapılan tanımlama ve adlandırmaların, evrensel geçerliliğe sahip tanımlar şeklinde sunulmasında karşımıza çıkmaktadır. Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarına göre, medyanın ideolojik gücü kapsamında göze çarpan önemli unsurlardan birisi olan evrenselleştirmenin sorunsallaştırılmasıyla, medya metinlerinin anlamının genel geçer bir ilke içinde hapsedilemeyeceği de ortaya çıkacaktır. Böylelikle anlamın kuruluşunda, okur ile metin karşılaşmasının geçici, değişken ve nihai olmayan niteliklerini vurgulamak mümkün hale gelecektir.

Öznellik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları, en çok doğalcılık ve olguculuk, tarihsizleştirme ve sonsuzlaştırma ve evrenselleştirme ideolojileri biçimleriyle karşımıza çıkan işleyişlerin sorgulanması gerektiğini vurgularken, bu türden bir çabanın medya çalışmaları alanının politik ve etik girişimi olması gerektiğinin de altını çizmektedir. Bu doğrultuda medyada aşikâr olanın ne olduğu, bu aşikârlığın ve belirginliğin nasıl doğal, kendiliğinden ortaya çıkmış ve apaçık olan gerçekliği yansıtıyor gibi görüldüğünü doğalcılık, olguculuk, tarihsizleştirme ve evrenselleştirme gibi ideolojik işleyişlere başvurarak yorumlanmasının, medya çalışmaları alanının politik ve etik sorumluluğu haline

gelmesi gerektiği ifade edilmektedir. Aşağıda bu vurgu, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının bir diğer ifadesel ortaklığı aracılığıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4.4.2. Burada ve şimdi, yerleşik olana yönelik müdahalelerde bulunmanın gerekliliğini vurgulayan ifadelerin oluşturduğu ortaklık:

Öznellik motifli ideoloji kavrayışını takip eden medya çalışmaları açısından medyanın ideolojik işleyişini görünür kılma çabası, örneğin medyada neyin ideolojik tanım ya da adlandırma olduğunu işaretleyip, medyanın, medyada yapılan ideolojik tanımlardan nasıl tamamen temizlenebileceğini göstermeyi hedeflemez. Bu yüzden incelikli bir medya analize ortaya konulmaya çalışılan temel mesele, yanlış, eksik, çarpıtılmış ya da abartılmış gerçeklik türünde ele alınmış ideoloji kavrayışının karşısına, belli bir doğruyu ve gerçeği çıkarmak olmamalıdır. Bir başka ifadeyle öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından medya çalışmaları alanının etik ve politik anlamdaki temel iddiası, saf olduğu kabul edilmiş bir hakikatin günışığına çıkarılması değildir.

Medya çalışmaları alanının etik ve politik iddialarını, epistemolojinin kısıtlamalarından uzak tutmaya çalışan öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları esas olarak, bu zamanda ve bu yerde medyada yerleşik bir hal almış ideolojik ifade kalıplarının ve açıklama tarzlarının telaffuzunu mümkün kılan dayanakların neler olduğunu açığa çıkararak, bu ideolojiyi sarsmaya ve onu yerinden etmeye yönelik müdahalelerde bulunulması gerektiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda medya çalışmaları alanının sahip olması gereken temel etik ve politik tutumun, yerleşik olanla mücadeleye yönelmiş sorumluluk anlayışı etrafında gelişebileceği vurgulanmaktadır.

David Scott'ın (2005), öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları örnekleri arasında pek çok çalışması yer alan Stuart Hall'un genel anlamda etik anlayışını değerlendirdiği makalesinde üzerinde durduğu bir iki nokta, söz konusu sorumluluk anlayışının daha iyi anlaşılması açısından yardımcı olabilir. Hall'un çeşitli kitap ve makalelerin yazarı olmaktan öte, müdahalelerin yazarı olduğunu söyleyen Scott, Hall'un çalışmalarını, burada ve şimdi olanın ayırt edici özelliklerini görünür kılmaya çalışan stratejik müdahaleler olarak nitelendirmektedir. Scott'a göre Hall'un çalışmaları, şimdinin kaçınılmaz olumsuzluğuna bağlanmış bir sorumluluk anlayışını içermektedir (Scott, 2005: 3-4). Öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının etik ve politik anlamda geliştirmeye çalıştığı sorumluluğun da, yukarıda Scott'ın sözünü ettiği türden şimdi ve burada olanın kaçınılmaz olumsuzluğuna bağlanmış bir sorumluluk anlayışı olduğu belirtilebilir. Bu türden bir sorumluluk, mekânı, kültürü ve tarihi aşan bir gerçeklik anlayışıyla her durum ve koşulda değişmez nitelikteki doğrunun dile getirilmesini söyleyen sorumluluk anlayışından farklı olarak, şimdi ve burada güvence altına alınmış, hatta kutsanmış sözün meşruiyetini sorgulayarak, o sözün farklı bir şekilde kurgulanabilmesinin mümkün olduğunu düşündürmeye yönelmiştir.

Scott'ın makalesinde işaret edilen bir diğer nokta, Hall'un çalışmalarında şimdinin olumsuzluğunu açığa çıkarmak üzere, egemen fail konumundaki etik-politik özne kurgusunun terk edilmesi gerektiğinin vurgulanmasıyla ilişkilidir. Scott'a göre Hall'un metinlerinde şimdinin olumsuz bir tarzda üst(belirlenmiş) olmasına yapılan vurgu, şimdinin egemen bir failin rasyonel eylemi sonucunda inşa edilmediğini ya da keşfedilmediğini açığa çıkarmaktadır. Bu anlamda kimse kendisinin, kendi dünyasının yazarı ya da yaratıcısı değildir. Bu noktadan hareketle David Scott, bu türden bir etik-politik anlayışın aklın sorgusuz hâkimiyetini sarsarak egemen aktörün

sınırlarını açığa çıkarmaya yardım ettiğini vurgulamaktadır (Scott, 2005: 7). Bu meseleyi öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının yerleştirmeye çalıştığı sorumluluk anlayışı çerçevesinde düşünecek olursak, Scott'ın işaret ettiği türden bir öznellik anlayışının, öznelliğe ilişkin her tür temsilde, özselci tamlıktan, yetkinlikten ve saf otantiklikten vazgeçmeyi öne çıkardığı söylenebilir. Bu doğrultuda öznellik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının benimsediği özne kurgusunun, özsel ve doğal olarak belirli bir kimliğin sabit taşıyıcısı, kendi çıkarlarının ne olduğunu bilen ve buna uygun davranan, akılcı, söz söyleme ve rasyonel eylemde bulunma iktidarına sahip, etkin özne kurgusunu sorgular nitelikte olduğu görülmektedir.

Egemen fail anlayışını sorgulama sorumluluğu olarak da adlandırabileceğimiz bu durum, öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından, anlamın, iktidarın, eylemin ve ifadenin kaynağı olarak merkezi, tutarlı ve evrensel özne anlayışını yerinden etme çabasına karşılık gelmektedir. Sonuç olarak bu türden bir yerinden etme çabasıyla, her şeyden önce öznenin kültüre önsel bir kategori olmadığı vurgulanmaktadır.

Evrensel nitelikli, akılcı ve tutarlı özne kurgusunun sorgulanması, birebir özdeşlik ve aynı olma durumuna ilişkin ifadesel düzenden kaçınan bir farklılık anlayışının geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Söz konusu farklılık kavrayışı, medya çalışmaları alanında, bir ideolojik söylem içerisinde farklı özne konumlarını ve bu farklı konumlar arasındaki ideolojik mücadeleye odaklanan metinlerin üretiminde belli bir artışa neden olmuştur. Bu türden incelemeler çalışmanın son kısmında “Hegemonya, İktidar ve İdeoloji” başlığı altında değerlendirilecektir.

5. Hegemonya, İktidar ve İdeoloji

Çalışmanın bu son kısmında, ideolojiyle ilgili tartışmalarını temelde hegemonya, iktidar ve ideoloji arasındaki ilişkilere referansla ele alan medya çalışmaları konu edilmektedir. Bu türden medya çalışmalarının ideoloji tartışmalarının merkezinde hegemonyanın bir tür kilit kavram şeklinde konumlandığı söylenebilir. Bu noktadan hareketle, bu son kısımda ele alınan medya çalışmalarını şekillendiren ideoloji kavrayışı, hegemonik motifli ideoloji kavrayışı olarak adlandırılmıştır.

Hegemonik motifli ideoloji kavrayışı, hegemonyayı, kavramın hâkimiyet, liderlik ve örnek teşkil etme gibi diğer kavramlarla kurduğu ilişki içerisinden değerlendirmektedir. Bu türden bir değerlendirmede, hegemonyayı siyaset felsefesinin merkezine yerleştiren belki de en önemli düşünür olan Antonio Gramsci izlenerek, kavram, “rızanın örgütlenmesi” biçiminde tanımlanmaktadır. “Rızanın örgütlenmesi” olarak hegemonyanın, dayatma, baskı kurma, zorlama ve manipüle etmekten çok yönlendirmeyi, örgütlemeyi, ittifak kurmayı ve önderliği çağrıştıracak şekilde kullanıldığı ifade edilebilir.

Bu kısmın ilk bölümde hegemonyayla yakından ilişkili yukarıda sıralanan çeşitli kavramlara değinilerek, hegemonyanın ayırt edici nitelikleri olan geçicilik, süreksizlik, heterojenlik, kısmilik, çelişki, tamamlanmamışlık ve değişme türündeki nitelikler üzerinde durulmaktadır. Ardından Gramsci'nin hegemonya kavrayışı, öne çıkan kimi belirgin özellikleriyle betimlenerek ve bu özelliklerin hegemonik motifli ideoloji kavrayışı içerisinde ne şekilde yer ettiğine açıklık kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında, belli bir hegemonyayı yerleştirmek üzere harcanan sürekli çaba vurgulanarak, birbirini tamamlar nitelikli başlıca iki tartışma akışının belirgin olduğu görülmektedir. Buna göre, yapılan değerlendirmelerde,

1. Hegemonik anlamın inşası için verilen ideolojik mücadelenin önemi ve gerekliliği ile
2. [Bu durumun en önemli sonucu olarak] hiçbir şekilde tek tip ve homojen nitelikli bir hegemonyanın kurulmasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır.

Yukarıda maddelenen tartışma hatları, çalışmanın bu son kısmının ikinci bölümünden itibaren sırasıyla *ideoloji | anlam üzerindeki mücadele ve ideoloji | çelişki, tutarsızlık ve heterojenlik eksenleri* aracılığıyla ele alınmaktadır.

İlk ideoloji eksenini gerek var olan hegemonyanın korunması, devamlılığının sağlanması ve pekiştirilmesi için, gerekse yerleşik hegemonyanın yerinden edilmesi ve dönüştürülmesi için, anlam üzerindeki ideolojik mücadelenin bir zorunluluk olduğunu dile getirmektedir. Bir başka şekilde ifade edilecek olursa, mücadelenin devamlılığı ilkesi, bir yandan hiçbir hegemonyanın garanti altına alınamayacağına ve sürekli olmayacağına işaret ederken, diğer yandan bir hegemonyanın karşı, alternatif ya da farklı anlamları bütünüyle ortadan kaldıramayacağını göstermektedir. Kısaca hegemonyanın ancak karşı-hegemonyayla (*counter-hegemony*) birlikte var olduğunu vurgulamaktadır.

Bu açıklamalar göz önünde bulundurularak *ideoloji | anlam üzerindeki mücadele eksenini* aracılığıyla değerlendirilecek olan hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının temelinde, medyayı hiçbir zaman için tek tip düşünce ve inançların taşıyıcısı ve aktarıcısı olan kurumlar şeklinde görmediklerine

değinishmektedir. Bu doğrultuda hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının, hegemonik nitelik kazanmış medya temsillerinde muhalif bir potansiyel taşıyabilecek olan alternatif ya da karşı-hegemonik anlamların bütünüyle kaybolmadığını vurgulamaları üzerinde durulmaktadır.

Hegemonik motifli ideoloji kavrayışını kesen ikinci eksen ele alınırken, çelişkilerin, heterojenliğin ve tutarsızlıkların hegemonyadan bahsetmeyi mümkün kılan zorunlu öğeler olduğuna değinishmektedir. Bu ifade basitçe “her hegemonya içinde, her zaman için çok sayıda çelişkiler ve tutarsızlıklar bulunur” şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü burada dikkat çekilmek istenen nokta heterojenliğin, çelişkilerin ve tutarsızlıkların olmadığı durumlarda zaten hegemonyadan söz edilmesinin de mümkün olmadığıdır. Dolayısıyla heterojenlik, çelişkiler ve tutarsızlık hegemonyaya içkin, hegemonyanın o şekilde var olmasına sağlayan kurucu nitelikler konumundadır. Bu ideoloji ekseni aracılığıyla yürütölen tartışmalarda ayrıca, bir tür ilişkiler alanı biçiminde kavranan hegemonya içerisinden yapılan ideolojik mücadelenin performatif ve organik gücü ve niteliklerine vurgu yapmanın, ister istemez hegemonya kavramını çelişkiler, heterojenlik ve tutarsızlıkla bir arada düşünölmelerini gerektirdiğine değinishmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda *ideoloji | çelişki, tutarsızlık ve heterojenlik* ekseni aracılığıyla ele alınacak olan medya çalışmalarında da gerek medya metinleri açısından, gerekse okuyucular/izleyiciler açısından heterojenlik, tutarsızlık ve çelişkinin önemi üzerinde durulmaya çalışılmaktadır. Medya metinleri açısından ele alındığında, hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, herhangi bir medya metninde birbiriyle çelişen ve tutarsızlık sergileyen öğelere sıklıkla rastlanabileceğini belirterek, medya temsillerinin ideolojik kapanmanın bir örneği olarak değeriendirilemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu nokta

izleyiciler/okuyucular açısından değerlendirildiğinde ise, hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının sınıf, cinsiyet, etnitise açısından aynı konumu paylaşan farklı izleyici kesimlerinin, aynı medya metninden farklı anlamlar üretmesinin mümkün olduğunu vurguladıkları görülmektedir.

Hegemonik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının temasal çerçevesi bu kısmın üçüncü bölümünde kültürel metinlerin çokvurgululuğu teması odağında ele alınmaktadır. Bu kapsamda bu bölümde ilk olarak, hegemonik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının Valentin Nikolayeviç Voloşinov'dan devraldığı “göstergenin çokvurgululuğu” ve “göstergenin sınıf mücadelesinin bir alanı haline gelişi” türündeki kavramlaştırmaları üzerinde durulmaktadır. Böylesi kavramsallaştırmalar temelde hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının, kültürel metinleri, içinde çok sayıda vurgunun karşılaştığı ve mücadele ettiği bir temsil alanı şeklinde değerlendirmesine yol açmıştır. Bu nedenle bu bölümde kavrayışın medya metinlerin anlamını tek ve değişmez nitelikli bir gönderge içinde sabitlemenin mümkün olmadığını dile getiren argümanı ele alınmaktadır. Ardından Voloşinov'un genel dil incelemesinde öne çıkardığı çokvurgululuğun, medya metinlerinin kendi tekilliklerini ve özgünlüklerini göz ardı edecek bir şekilde, yazarın, göstergenin tekvurgululuğundan hiçbir zaman için bahsetmediğini varsayan bir tarzda ve göstergenin çokvurgululuğunun kendiliğinden oluşmuş ya da göstergeye içkin olduğunu düşünecek biçimde, medya çalışmaları alanına taşınmasının sorunlu bulunduğu belirtilmektedir. Bir başka ifadeyle “göstergenin çokvurgululuğu” kavramı medya çalışmaları alanına taşınırken, göstergenin her zaman ve her durumda çokvurgulu olduğunun baştan kabul edilmemesi gerektiğine ve göstergelyi çokvurgulu hale getirmek için aktif bir mücadele içinde olmak gerektiğine değinilmektedir.

Bu kısmın son bölümde ise hegemonik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının ifadeşel ortaklığı, “anlam üzerindeki mücadelede ideolojik kapanımın imkânsızlığını vurgulayan ifadelerin oluşturduğu ortaklık” başlığı altında ele alınmaktadır.

5.1. Hegemonik Motifli İdeoloji Kavrayışı

Hegemonik motifli ideoloji kavrayışı, ideoloji tartışmasının temeline, birbirine özdeş olmayan ve birbirine indirgenemeyecek olan farklı öğeleri kendi bünyesinde barındıran bir sistem ya da oluşum içerisinde, bir ögenin diğerleri üzerindeki belli bir mekân ve tarihte elde ettiği, ezeli ve ebedi olmayan üstünlüğünü yerleştirmektedir. Bu genel tanım doğrultusunda, hegemonik ideoloji motifinin hem hâkimiyet ve üstünlük, hem de liderlik, öncülük ve önderlik türündeki niteliklerinin ön planda olduğu ifade edilebilir.

Hâkimiyet genel olarak siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda yönetimin kurulması ve sürdürülmesine işaret ederken, liderlik ve önderliğe yapılan vurgu ise, belirli sınırlar içinde kurulan ittifakları dışlamadan, baskın olanın politik, ahlaki ve entelektüel öncülüğüne işaret etmektedir. Hegemonik ideoloji motifi açısından hâkimiyet kadar önderliğin de rolü büyüktür. Çünkü önderliği kapsamayan hâkimiyet, salt emredici bir konuma işaret eder; örnek teşkil edici bir konumu imlemez. Bu şekilde işleyen iktidar ise, yani sadece emir veren konumda olmak, uzun vadede bir sınıfın kendini yeniden üretmesine engel olmaktadır. Böylesi bir açmazdan uzaklaşabilmek için, hem hâkimiyetin hem de liderliğin ve örnek teşkil ediciliğin bir arada olması gerekir.

Sonuçta bu iki nitelik bir arada hegemonyanın salt baskı ve zoru ifade etmediğini ve salt belli bir sınıfın çıkarlarının dayatılması olmadığını açığa çıkararak,

boyun eğenlerin rızasıyla kazanılan güce/iktidara göndermede bulunmaktadır. Bir başka deyişle, hegemonya, yönetici gücün varlığını sürdürmesi ve hâkimiyetini devam ettirmesi için, hükmettiklerinin rızasını kazanmasını ve onayını almasını sağlayacak farklı stratejiler üretmesini, belirli ittifaklar kurmasını ve çeşitli ödünler vermesini talep etmektedir. Bu şekilde, hegemonik motifli ideoloji kavrayışı içinde tartışılan hegemonyanın, dayatmak, maniple etmek, cezalandırmak, disipline etmek, baskı altında tutmak ve kontrol etmekten çok, yönetmek, yönlendirmek, örgütlemek ve önderlik etmek anlamlarını içerdiği görülmektedir.

Yukarıda hegemonya kavramını tarif etmek üzere kullanılan yönetmek, yönlendirmek, örgütlemek ve önderlik etmek ifadeleri üzerinde durulacak olursa, hegemonyanın cansız bir nesneyi yönlendirmesinin ya da ona önderlik etmesinin söz konusu olmadığı belirtilmesine belki gerek bile yoktur. Ancak ilk etapta gereksiz gibi görünen bu durum, hegemonyanın ideolojik, politik, ekonomik ve kültürel açıdan yöneteceği, yönlendireceği, örgütleyeceği ve önderlik edeceği öznelerin üretilmesinin zorunlu olduğunu açığa çıkarmaktadır. Bir başka ifadeyle, etkili bir hegemonyadan söz edebilmek için, hegemonya içerisinde konumlandırılacak ve onlara önderlik edilecek öznelerin üretiminin oldukça önemli olduğu görülmektedir.

Hegemonik motifli ideoloji kavrayışı, mevcut hegemonyanın muhafazası ve devamlılığı korunduğu sürece öznelerin yerleşik hegemonyaya karşı olumsuz bir tepki geliştirmeyeceklerini varsayar. Ancak bu durumun hiçbir zaman sürekli olamayacağı da kabul edilmektedir. Hegemonya tartışmalarında sıklıkla tekrarlanan bu noktayı, hegemonik motifli ideoloji kavrayışının ayırt edici özelliklerinden birisi olarak değerlendirmek mümkündür. Hegemonyanın geçici oluşunu, daimi ve mutlak olmayışını dile getiren bu nitelik basitçe, bir zaman hegemonyanın kazanabileceğini ancak güvence altına alınamayacağını anlatmaktadır. Bir başka deyişle hegemonya

durağan nitelikli ve ebedi olmayıp; kısa süreli ve geçicidir. Ayrıca gerilim ve istikrarsızlıkla karşılaşması da kaçınılmazdır. Bu doğrultuda örneğin Charles Woolfson, sınıflı bir toplumdaki tüm hegemonyaların mutlaka sınırlı ve eksik olduğunu vurgularken, hegemonyanın gerilimde var olduğuna dikkati çekmektedir (Woolfson'dan alıntılan Hall, Lumley ve McLennan, 1985: 12, 18 no'lu dipnot). Dolayısıyla ideolojik alan içinde hâkim ve hegemonik olanın üstünlüğünden, birleştiriciliğinden ve öncülüğünden söz ederken, bu bileşenlerin hegemonyayı mutlak hale getirmediğini, onu baskı ve kontrolle eşanlı kılmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu durum kuşkusuz, bir yandan sonsuza dek güvence altına alınmış, istikrarlı bir hegemonyanın inşa edilmesinin mümkün olmadığına işaret ederken, diğer yandan mücadeleye kapalı, pürüzsüz ve çelişkisiz hegemonyanın söz konusu olmadığını göstermektedir.

Hegemonyanın, mücadeleye hiçbir zaman için bütünüyle kapanmaması, doğası gereği aynılığa, özdeşliğe ve türdeşliğe indirgenemeyecek olan heterojen yapının, hegemonik motifli ideoloji kavrayışına ait, bir diğer ayırt edici özellik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda hegemonyanın türdeşlikle, aynılıkla ve özdeşlikle bir arada var olmasının mümkün olmadığı, hegemonyadan söz edilen her durumda farklılığın (farklı konumlar, farklı çıkarlar, farklı talep ve beklentiler vs. şeklinde) geçerli olduğu eklenmelidir. Tekrar etmek gerekirse, hegemonyanın inşa edilebilmesi için geçerli ve belirleyici ilkenin aynılık ve özdeşlik yerine farklılık olması gerekmektedir: “Hegemonya farklılığın kaybolması ya da yıkılması değildir. Kolektif iradenin farklılık aracılığıyla inşasıdır. Kaybolmayan farklılıkların eklenmesidir” (Hall, 1998c: 83). Bu kapsamda hegemonya bütünleştiren, birleştiren ve kucaklayan bir matris şeklinde, çeşitli karşıtlıklarla, gerilimlerle ve farklılıklarla baş ederek, türdeş ve çelişkisiz nitelikli bir tamlığa ve homojen bir bütünlüğe ulaşmayı

hedeflemez. Aksine kavram, “var olmayan bir bütünlüğü, ve bu orijinal yokluğun üstesinden gelerek mücadelelere bir anlam ve tarihsel güçlere tam pozitiflik vermek için yapılan çeşitli yeniden düzenleme ve yeniden ekleme girişimlerini” akla getirmektedir (Laclau ve Mouffe, 1992: 13).

Hegemonyanın genel kullanımına ilişkin bir diğer ayırt edici özelliği tamamlanmamışlık ve kısmilik olarak ifade etmek mümkündür. Hegemonyanın tamamlanmamışlığı kavramın bir süreç biçiminde ele alınması gerektiğini vurgularken onun sabit ve durağan bir yapı, matris ya da sistem olmadığını göstermektedir. Bu şekilde tamamlanmamışlık hem hegemonyanın sürekli değişen ve dönüşen doğasını hem de tekil ve türdeş olmayışını açığa çıkarmaktadır:

Yaşanmış bir hegemonya her zaman bir süreçtir. Bir dizge [sistem] ya da yapı değildir. Özgül ve değişen baskı ve sınırları olan yaşantılar ilişkiler ve etkinlikler bütünüdür. Pratikte hegemonya hiçbir zaman tek değildir. Herhangi somut bir çözümlemede görüldüğü gibi iç yapıları oldukça karmaşıktır. Ayrıca edilgen bir tavırla bir egemenlik biçimi olarak var olmaz. Sürekli olarak yenilenmesi, yeniden yaratılması, savunulması ve değiştirilmesi gerekir. Aynı zamanda kendi dışındaki baskılar tarafından sürekli olarak sınırlanır, değiştirilir ve sınanır. Dolayısıyla hegemonya kavramına pratiğin sürekli ve gerçek öğeleri olan karşı-hegemonya ve alternatif hegemonya kavramlarını eklememiz gerekir (Williams, 1990: 90).

Marksist gelenek içinde hegemonya üzerine en detaylı tartışmayı üreten kişi, İtalyan düşünür Antonio Gramsci olmuştur. Gramsci'nin 1926'da tutuklanmadan önce kaleme aldığı yazılarında, hegemonya, daha çok işçi sınıfının burjuva devletini yıkmak üzere öncü sınıf konumuna ulaşabilmesi için, toplumdaki sömürülen diğer sınıf ve gruplarla yaratması zorunlu ittifaklar sistemine karşılık gelecek şekilde kullanılırken, *Hapishane Defterleri*'nde (1997) kavram, burjuvazinin kendine özgü yönetimini kurması ve sürdürmesinin etkin yolu biçiminde ele alınır olmuştur (Showstack Sassoon, 2001: 273-274). Benzer bir şekilde Christine Buci-Glucksmann'ın *Gramsci and the State* (1980) başlıklı çalışmasında da, *Hapishane*

Defterleri'nin en önemli kavramı sayılan hegemonyanın kökenine, Gramsci'nin eski toplumu yıkararak işçi sınıfının iktidarını yerleştirmesi için yeni bir düzen inşa etmesi gerektiğini vurguladığı 1926 öncesi çalışmalarında rastlanabileceği vurgulanmaktadır. Kısaca farklı içeriklerle de olsa, Gramsci'nin çalışmalarında hegemonya kavramının kullanımına ilişkin belli bir süreklilikten söz etmek mümkündür.

Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe ise bu konuda daha detaylı bir açıklama getirmektedirler. Yazarlara göre Gramsci, hegemonya kavramını ilk kez kullandığı “Güney Sorunu Üzerine Notlar”da [*Questione Meridionale*], kavramın Leninist kavranışına sadık kalarak, hegemonyayı, proletaryanın kapitalizme ve burjuva devlete karşı mücadelesinde geniş köylü kitlelerin onayını alması ve onlara önderlik etmesi kapsamında sadece politik önderlik anlamında kullanmıştır. Gramsci'nin politik önderliğin yanı sıra kavramı ahlaki ve entelektüel önderlik anlamına gelecek şekilde kullanması ise esas olarak *Hapishane Defterleri*'nde gerçekleşmiştir (Laclau ve Mouffe, 1992: 85-86).

Aslında kavramın hem 1926 öncesindeki hem de 1929-1934 yılları arasında yazılmış olan *Hapishane Defterleri*'ndeki (aktaran Hawkes, 1996: 115) kullanımında, Gramsci'nin hegemonik sınıfın daha çok tarihsel, siyasal ve ideolojik yönlerini ön plana çıkardığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Çünkü Gramsci için sınıf, ister proletarya isterse burjuvazi söz konusu olduğunda, salt ekonomik çıkarlara dayalı bir örgütlenmeye karşılık gelmez, belirli bir sınıfın hâkimiyetini sürdürmesinde ekonomik yönler kadar, kültürel ve ideolojik boyutların da büyük önemi bulunmaktadır.

Bu noktaya yaptığı vurguyla Gramsci, ekonomik çelişkilerin en keskin halinin yaşandığı batılı burjuva parlamenter demokrasilerinde, kapitalizmin devamlılığını

nasıl sağladığı üzerinde düşünülmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda hegemonyanın, Gramsci'nin analizi için merkezi bir kavram haline gelişi de, yaşanan derin ekonomik çelişkilere rağmen burjuva hegemonyasının, işçi sınıfının mevcut sisteme alternatif sunabilecek olan açılımlarını bastırabilme gücüyle açıklanabilir. Bir başka ifadeyle hegemonya kavramı, sömürünün yol açtığı ekonomik çelişkiler ne denli derinleşirse derinleşsin, burjuva hegemonyasının siyasal, ahlaki ve entelektüel öncülüğü devam ettiği sürece proleter devrimin gerçekleşmesinin imkânsız olduğuna işaret etmektedir. Kısaca ekonomik çelişkilerin tek başına devrimci dönüşümün gerçekleşmesini sağlayacak güçte olmadığını vurgulamaktadır. Bu yüzden işçi sınıfı kendi hegemonyasını inşa etmek üzere, dar sınıf çıkarlarının ötesine geçerek, yerleşik burjuva hegemonyasıyla mücadele edebilecek karşı-hegemonyanın inşası için öncü olmak durumundadır.

Söz konusu öncü konum, hegemonyanın inşasında entelektüellerin önemine dikkati çekmektedir. Çünkü Gramsci için entelektüeller, “geniş anlamıyla örgütleyici işlevi olan” herkesi kapsamaktadır (Gramsci, 1971: 5). Bir başka ifadeyle Gramsci'ye göre entelektüellerin “neredeyse ideolojiyi yaratmak türünde bir rolü” bulunmaktadır (McLennan: 2005: 32). Entelektüellerin öncü konumunu önemszenmesine ilişkin böylesi güçlü bir vurguya rağmen Gramsci, tüm entelektüellerin aynı niteliklere sahip olmadığını belirterek, geleneksel ve organik entelektüeller arasında bir ayrıma gitmiştir. Buna göre organik entelektüeller, belirli bir tarihi durumun organik ifadesini temsil etmektedirler. Geleneksel entelektüeller ise egemen bloğa bütünüyle bağlı, onun bir parçası olan, bir önceki tarihsel döneme ait, statükocu ve önceden organik entelektüel olmasına rağmen, içinde yaşanan dönemde bu niteliğini tamamen yitirmiş entelektüelleri ifade etmektedir.

Her toplumsal organizmanın kendi ahlaki ve entelektüel önderlerini yarattığını belirten Gramsci, organik entelektüellerin kendinden önceki dönemin mirasçısı olmadıklarını, onların esas itibarıyla yeni durumdan doğmuş entelektüeller olduklarını vurgulamaktadır. Bu çerçevede proletaryanın organik entelektüelleri, burjuva ahlakı ve değerlerini yerinden ederek, eski düşünme ve bilme biçimlerinin yıkılmasında etkin rol oynamaktadır. Burjuva ahlakının engellerinden sıyrılmış proletaryanın organik entelektüelleri, Gramsci'nin Modern Prens adını verdiği Parti çatısı altında bir araya gelerek, toplumda henüz tomurcuk halinde bulunan özgürlükçü, ilerici ve devrimci öğelerin birleştirilmesine ve toplanmasına yardımcı olacaktır.

Bu türden örgütleyici faaliyetlere yaptığı vurgular, Gramsci'nin entelektüelleri, basitçe belirli alanlarda uzmanlaşmış kişiler biçiminde görmediğine işaret etmektedir. Çünkü Gramsci için organik entelektüeller, toplumdan bağımsız yaşayarak soyut fikirler geliştiren idealist filozoflar olmadığı gibi, halkın yukarısında ve üstünde konumlandığı varsayılan kimi hakikatleri halka benimsetmeyi hedef edinmiş misyonerler de değildir. Gramsci organik entelektüelleri toplumsal yaşama aktif biçimde katılan, kurucu, yaratıcı, ilham verici, ikna edici, birleştirici ve örgütleyici siyasal varlıklar biçiminde değerlendirmektedir:

Yeni aydının özelliği, söz ustalığında, yeni duyguları ve tutkuları bir an için harekete getiren bu dış güçte aranmıyor artık. Bu yeni özellik aydının, pratik yaşama yapıcı, örgütleyici, <<sürekli inandırıcı>> olarak karışmasındadır. Çünkü o, sadece söz ustası değildir artık. Bununla birlikte, soyut matematik bir kafanın da üstündedir. Teknik-iş'ten bilim-iş'e ve hümanist tarih görüşüne yükselir ki, onsuz, insan sadece uzman kalır ve <<yönetici>> (uzman + politikacı) olamaz (Gramsci, 1985: 27).

Organik entelektüellerin siyasal varlıklarının ön plana çıkarılması, siyaseti dar anlamıyla ele alan bir yaklaşım içinden, bu kişilerin yegâne görevlerinin Partiyi iktidara taşımak olduğunu söyleyen yorumla değerlendirilmemelidir. Çünkü

Gramsci'nin organik entelektüellere ilişkin değerlendirmesi, entelektüelleri Parti'nin hizmetinde, onun propagandasını yapmakla görevli kimseler olduğunu vurgulamaz; siyaset kavramının tanımını genişletecek şekilde kültürel, entelektüel, teorik faaliyetlerin önemli siyasi niteliği ve potansiyeli bulunduğunu vurgular. Bu bağlamda entelektüel faaliyetin doğası gereği sahip olduğu siyasi içerim, yerleşik inanç ve düşünce sisteminin dönüştürülmesi yolunda bir sorumluluk, bilinç ve edim yarattığı ölçüde ilerici ve devrimci nitelik kazanacaktır.

Entelektüel faaliyetin, politik faaliyet biçiminde değerlendirilmesi, çalışmanın bu kısmının ikinci bölümünden itibaren ele alınacak olan hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarınca oldukça önemsenmektedir. Bu doğrultuda hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş pek çok çalışma üretmiş olan Stuart Hall, İngiliz Kültürel Çalışmalar geleneği içinde çok önemli bir yeri olan Birmingham Üniversitesi Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin (*Centre for Contemporary Cultural Studies*)⁷¹ kurumsal konumu ve entelektüel faaliyeti itibarıyla Gramscici anlamda organik entelektüellerin üretimiyle ilişkilendirilebileceğini vurgulamaktadır (Hall, 1996: 267). Hall'a göre bu merkezdeki entelektüellerin çalışmaları, Gramsci'nin ünlü "aklın kötümserliği, iradenin iyimserliği" sözünü ilke edinerek, politik pratik olarak entelektüel ve teorik çalışma geliştirmenin koşulları ve problemlerini mesele edinmiştir (Hall, 1996: 267-268).

⁷¹ İngiltere'de Birmingham Üniversitesi'ne bağlı olarak 1964 yılında kurulan Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi daha sonra 1987 yılında Kültürel Çalışmalar ve Sosyoloji bölümü adını almıştır. Bu bölüm, 2001 yılında, İngiliz üniversitelerinde yürütülen araştırmaları değerlendiren kurulun [Research Assessment Exercised (RAE)] 1, 2, 3b, 3a, 4, 5, 5*'den oluşan yedili değerlendirme skalasından 3a notunu elde etmiştir. Bu sonuç, rektörlükçe belirlenen 4 başarı düzeyinin altında kaldığı için, bölüm 2002 yılında üniversite yönetimi tarafından kapatılmıştır (Gray, 2003; Webster, 2004).

Kuşkusuz Hall'un yukarıda aktarılan ifadesi doğrudan "Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin teorisyenleri organik entelektüellerdir" şeklinde yorumlanmamalıdır, çünkü Hall, organik entelektüellerin üretiminden bahsederken kavramı, metaforik anlamda kullandığına değinmektedir. Ancak metafor biçiminde de olsa kavramın Hall tarafından kullanımı, medya çalışmalarını da içine alacak şekilde, tüm kültürel çalışmalar alanındaki entelektüel ve teorik üretimin hegemonik mücadele içerisinde sahip olduğu güçlü politik potansiyele dikkati çekmektedir. Özetlersek, Gramsci'nin organik entelektüel kavramının, kültürel çalışmalarca önemsenmesinin başlıca nedeni, kavramın, kültürel üretim üzerine olan entelektüel ve teorik faaliyetlerin barındırdığı politik içerimleri açığa çıkarabilecek ve kültürel alanın, hegemonik mücadele açısından ihmal edilemeyecek bir alan olduğunu gösterebilecek entelektüellere duyulan gereksinimi vurgulamasıdır.

Organik entelektüellerin, hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarınca önemsenmesine yapılan bu değininin ardından tekrar Gramsci'nin hegemonya yaklaşımıyla ilgili öne çıkan kimi kavram ve niteliklere geri dönülecek olursa, Gramsci'nin genel anlamda "rızanın örgütlenmesi" (Barrett, 1996: 65) olarak ele aldığı hegemonyanın kazanılması için yapılacak olan ideolojik mücadeleyi, devrimci dönüşümün olmazsa olmazı şeklinde gördüğünü eklemek gerekiyor. Çünkü Gramsci'ye göre, siyasal iktidar ele geçirilmeden önce siyasal hegemonyanın kazanılması gerekmektedir. Bu hedef doğrultusunda toplumun kültürel ve ideolojik yapısını dönüştürerek hegemonyayı ele geçirmeyi hedefleyen mevzi/konum savaşı, özellikle batılı kapitalist toplumlarda devrimin en etkili stratejileri arasında yer almaktadır. Bir başka deyişle Gramsci için, hegemonyanın uygulandığı alan, esas olarak toplumsal sınıfların güç/iktidar için mücadele ettikleri sivil toplum alanıdır.

Hegemonyayı kazanmak üzere sivil toplum alanında verilen ideolojik mücadeleye ilişkin iki temel nitelik üzerinde durulabilir. Bunlardan ilki, bir önceki cümlede yer alan ideolojik mücadele ifadesinin de dikkati çekebileceği gibi, Gramsci'nin ideolojiyi esas olarak “insan yığınlarını örgütleyen” ve “insanların üzerinde harekete geçecekleri, durumlarının bilincine erecekleri, savaşacakları, vb. zemini hazırlayan” bir tür mücadele alanı biçiminde tasarlamasıdır (Gramsci, 1997: 79). Bu bağlamda Gramsci açısından ideolojinin maddiliği, organikliği ve gerçekliği, “siyasal açıdan harekete geçme gücünde ve sonuçta tarihsel olarak gerçekleşmesinde yatmaktadır” (Hall, Lumley ve McLennan, 1985: 10). Gramsci'nin ideolojik mücadeleye yaptığı bu vurgu, öncelikle ideolojinin, ekonomik ilişkilerin doğrudan bir yansıması ya da homojen olarak değerlendirilegelen hâkim sınıfın, ekonomik çıkarlarının düşünsel ifadesi olmadığını açığa çıkarmaktadır. Bu yüzden, hegemonik nitelik kazanmış ideolojiyi, Gramscici bakış açısından kendi içinde farklılaşan yönetici bloğun güç ilişkilerinin bir sonucu biçiminde değerlendirmek daha uygun olacaktır. Bu mesele yönetilen sınıf açısından değerlendirilecek olursa, hâkim sınıfta görülen farklılaşmaya benzer şekilde, yönetilen sınıfın kendi içindeki farklılaşmanın da ideolojik mücadele için oldukça önemli olduğu ve yönetilen sınıf ile hegemonik ideoloji arasındaki ilişkinin, özümseme, karşı çıkma ve dönüştürme stratejilerince şekillenerek pürüzsüz ve çelişkisiz olmadığı ifade edilebilir.

İdeolojik mücadele kavrayışıyla ilgili olarak değinilmesi gereken bir diğer nokta, bu mücadelenin her zaman ve her durumda birbirine bütünüyle zıt taraflar arasında gerçekleşen ve bir tarafın belirli bir tarihsel momentte diğerini mutlak bir şekilde hezimete uğratarak onun toplumsal varlığını ortadan kaldırmasını bekleyebileceğimiz türden bir mücadele olmadığıdır. Bu durum, ideolojik mücadelenin, önceden belli ve zaten bilinen tarafların birbirini tarihsel ve toplumsal

olarak yok etmek üzere giriştikleri çatışma olmadığı göstermektedir. Bunun yerine Gramsci'nin bakış açısı daha çok, sabit olmayan farklı konumların ideolojik mücadelesinde güç dengesinin zamana ve koşullara bağlı olarak değişebileceğini, gücün hiç zaman için bir tarafa bütünüyle ve sürekli olarak atfedilemeyeceğini vurgulamaya yöneliktir. Bu nokta, Stuart Hall'un "İdeoloji ve İletişim Kuramı" (2002) başlıklı çalışmasında şu şekilde özetlemektedir:

Bu kavrayış, bir alanda tıpkı filler gibi savaşılan önceden oluşturulmuş bloklar -o tarafta onlar bu tarafta biz- arasındaki mücadele şeklindeki bir siyaset anlayışını reddeden Gramsci'den alınmıştır. Gramsci, bunun yerine, siyasetin özellikle modern bir sınıf demokrasisinde daima farklı konumlar arasında yapılandırılmış bir alanda yapılan mücadeleye olduğunu savunur. *Sorun bir konumlar dizgesinin diğerini ne zaman yok edeceği değil, herhangi bir anda oyunun durumunun, güç ilişkilerinin, aralarındaki güç dengesinin ne olduğudur* (Hall, 2002: 124)⁷².

Yukarıdaki alıntı, Gramscici anlamda ideolojik mücadelenin organik yapısına, durağan ve sabit olmayışına, kesinliği bulunmaması anlamında öngörülemezliğine ve süreksizliğine vurgu yaparken, bu mücadeleye dâhil olanlara da vaat edici davranılmadığına işaret etmektedir. Böylesi bir kavrayış, mücadelenin bir gün biteceğini, en sonunda karşıtlığın ve çelişkinin yok edileceğini, düşmanın hezimete uğratılarak ortadan kaldırılacağını, vaat edilen başarı ve zafere ulaşıldıktan sonra belli bir istikrarın sağlanacağını ve bunun devamlı olarak korunabileceğini varsaymaz. Aksine mücadele toplumsal formasyonun farklı düzeylerinde çeşitli biçimlerde devam edecektir.

Çalışmanın bu bölümünde hegemonik motifli ideoloji kavrayışının ayırt edici kimi temel özellikleri ele alındıktan sonra, aşağıda hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının genel nitelikleri, ideolojik mücadelenin kültürel alandaki görünümü çerçevesinde, *ideoloji | anlam üzerindeki*

⁷² İtalikler eklendi.

mücadele ve ideoloji | çelişki, tutarsızlık ve heterojenlik eksenleri aracılığıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

5.2. İdeoloji | Anlam Üzerindeki Mücadele ve İdeoloji | Çelişki, Tutarsızlık ve Heterojenlik Eksenleri

Hegemonik motifli ideoloji kavrayışını kesen hatlardan ilki olan *ideoloji | anlam üzerindeki mücadele eksenini* temelinde, gerek var olan hegemonyanın güçlendirilmesi, korunması ve pekiştirilmesi için, gerekse yerleşik olanın değiştirilmesi ve dönüştürülmesi için, ideolojik mücadelenin devamlı olarak sürdürülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda şeylerin ne olduğunu tanımlama gücüne/iktidarına sahip olmak için girilen anlam üzerindeki ideolojik mücadelenin, hegemonyanın tesis edilebilmesinin zorunlu koşullarından birisini oluşturduğu ifade edilmektedir. Bu türden bir mücadele, tesis edilmiş hegemonya çerçevesinde değerlendirildiğinde ise, şeylere ilişkin mevcut hâkim anlamların korunması ve devamlılığının sağlanması için de mücadeleden vazgeçilmemesi gerektiğini, çünkü hegemonik anlamın hiçbir zaman için sürekli ve garantili olmadığını açığa çıkarmaktadır. Sonuçta her hegemonya içinde süregelen anlam üzerindeki ideolojik mücadele bir yandan hiçbir hegemonyanın ebedi olamayacağına açığa çıkarırken, diğer yandan bir hegemonyanın kendisine karşıt ya da kendisinden farklı olan anlamları bütünüyle ezemeyeceğine işaret etmektedir:

Hegemonyanın olayların ‘verili’ ve sürekli bir durumu olmayıp, aktif bir şekilde kazanılması ve *sağlamlaştırılması* gerektiği olgusu, ‘hegemonya’ kavramının anlaşılabilirliği açısından hayati önem taşır: Hegemonya yitirilebilir de... *Sürekli* bir hegemonya yoktur: Hegemonya yalnızca somut tarihsel konjonktürde tesis edilebilir ve analiz edilebilir. Madalyonun öbür yüzü ise, hegemonik koşullar altında bile tabii sınıfların total bir içerilmesinin ya da massedilmesinin (örneğin Marcuse’nin *Tek*

Boyutlu İnsan başlıklı çalışmasında öngörüldüğünün tersine) söz konusu olmayacağıdır (Hall, 1999b: 223)⁷³.

Hegemonyanın kazanılması, korunması ya da yerinden edilmesinde ideolojik mücadelenin niteliği ve önemi üzerinde duran bu alıntı, hegemonyanın tesisinde etkin rol oynayan kurumlar arasında yer alan medya açısından ele alınırsa, medyaya ilişkin değerlendirmelerde, onların basitçe hegemonik anlamı topluma dayatan kurumlar biçiminde kavranamayacağını göstermektedir. Bir başka ifadeyle, *ideoloji | anlam üzerindeki mücadele eksenini* çerçevesinde düşünüldüğünde, medya, anlam üretiminde sahip olduğu güçle, belli bir hegemonya içerisindeki ideolojik kazanımın sabit ve sürekli olmasını garantilemediği gibi, hâkim anlamın herkese kabul ettirilmesi ve benimsetilmesi yönünde de iş görmemektedir. Bu yüzden hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, medyayı, hiçbir zaman için tek tip düşünce ve inançların taşıyıcısı olan kurumlar şeklinde görmez, medyanın temel ideolojik işlevinin belirli bir düşünme tarzının topluma zerk edilmesi olduğunu vurgulamaz ve medya metinlerinin anlamının hiçbir şekilde dönüştürülemez olduğunu varsaymaz.

Anlam üzerindeki ideolojik mücadeleyle ilgili olarak değinilmesi gereken bir diğer nokta, böylesi bir mücadele kavrayışında mücadelenin bir gün biteceğinin, nihayetinde bu oyunu kazanarak zafere ulaşan mutlak bir galibin olacağını ve onun ortaya attığı anlamların devamlı olarak korunabileceğinin düşünülmemesi gerektiğidir. Yukarıda da değinildiği gibi hiçbir hegemonya düz, çelişkisiz, istikrarlı, herhangi bir şekilde gerilim içermeyen ideolojik kazanımlar ve başarılar vaat etmez. Zaten hegemonya kavramı olarak bir toplumun genelini hâkim sınıfın çıkarlarıyla uyum içerisinde yönetilmesini ifade etmez, hegemonya Gramsci'nin ifadesiyle, esas

⁷³ İtalikler orijinal metne ait.

olarak egemen grubun çıkarlarıyla ona tabi grupların çıkarları arasındaki geçici/istikrarsız dengede (Gramsci, 1997: 268) kurulmaktadır.

Bu kapsamda örneğin haber medyasındaki işçi-işveren ilişkisine dair temsillerde işveren görüşlerinin hegemonik nitelik kazandığından bahsediliyorsa, bu durum, medyanın sendikaların ve çeşitli işçi örgütlerinin görüşlerine yer vermemesinin ya da bu görüşleri bilinçli olarak çarpıtmasının bir sonucu değildir. Aksine çalışanların ekonomik sıkıntıları başta olmak üzere çeşitli sorunları medyada yer bulmaktadır. Hegemonyanın tesisi açısından buradaki ideolojik başarı, medyanın işçi temsilcilerinin görüşlerini bütünüyle dışlamayan, yok saymayan, görünmez kılmayan ya da kasti olarak çarpıtmayan yayınları sürdürerek, işveren pozisyonunun ifadelerini, bakış açısını, düşünme ve mantık yürütme tarzını bu yayınları şekillendiren, yönlendiren temel ilke haline dönüştürmesinde yatmaktadır. Sonuçta söz konusu yayınlar, farklılıklarla müzakere eden, bu farklılıkları kısmen içine alan ve onları yansıtan yayınlardır. Elbette bu ilişkiye dair medyada yer bulan temsilin farklılığı yok etmeye ve onu yadsımaya yönelmemiş olmasına yoğunlaşarak, bu durumdan, medyada, ekonomik ve toplumsal anlamda sürmekte olan derin eşitsizliği temelden sorgulayan ve onu dönüştürmeyi hedefleyen düşüncenin hegemonik bir hal aldığı şeklinde bir sonuç çıkarmak yanıltıcı olacaktır.

Bu eksen aracılığıyla mücadeleye yapılan vurgu, aynı zamanda ideolojik kazanımın salt bilinç yoluyla elde edilemeyeceğini de göstermektedir. Örneğin “toplum içinde insanların bilinç düzeyleri yükseltirse ve eğitimsizlerin sayısı azaltılırsa, insanlar artık belli bir etnik grubun pis, tembel, içten pazarlıklı vs. olduğu düşünmeyecektir” türünde bir önerme, hegemonik motifli ideoloji kavrayışı açısından kolayca kaçan bir değerlendirme olacaktır. Çünkü bu kavrayış açısından milliyetçi veya ırkçı ideolojilerin dönüşümü için, öncelikli olarak örgütlü bir

mücadelenin, kolektif bir direnişin yürütülmesi gerekmektedir. Bu kapsamda günümüzde etnik azınlıkların medyadaki temsiline ilişkin örneğın 40-50 yıl öncesine kıyasla belli bir dönüşümden söz etmek mümkünse, bu dönüşümü salt insanların önyargılarını, bilgisizliklerini ve basmakalıp inançlarını gidermeyi hedefleyen bilinç yükseltici ve eğitici yayınların bir başarısı olarak görmek mümkün değildir. Söz konusu dönüşümün gerisinde esas olarak çeşitli etnik grupların siyasi ve kültürel alanlarda verdikleri örgütlü mücadele yatmaktadır. Dolayısıyla hegemonik motifli ideoloji kavrayışını takip eden medya çalışmaları açısından, medya temsillerinde görülen bu dönüşümü, yürütülen geniş kapsamlı toplumsal mücadelenin bir parçası olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır. Ancak böylesi bir dönüşüm, ebediyen garanti altında alınmış bir kazanç şeklinde de yorumlanmamalıdır. Bir başka ifadeyle bu durum basitçe “günümüzde artık hiçbir gazetede, radyoda ya da televizyonda milliyetçi ve ırkçı ifadelere rastlamak mümkün değildir” şeklinde de değerlendirilmemelidir. Çünkü ırkçı ideolojinin medyadaki görünümü belli bir zaman ve mekânda, bu konuda girişilen mücadelelerin bir sonucu olarak silikleşebilir ancak bu, başka bir zamanda ya da platformda muhtemelen farklı bir görünümle tekrar ortaya çıkmayacağı anlamına gelmemelidir. Burada aslında önemli olan sadece hangi tanımın ön plana çıktığı, kabul gördüğü, onaylandığı, benimsendiği ve yaygınlaştığı değildir, hegemonik nitelik kazanan tanımın ve bakış açısının ne türden bir ideolojik mücadele içinde, hangi stratejilere başvurularak inşa edildiğinin anlaşılmasıdır.

Medya çalışmaları alanına ait olmasa da, *ideoloji | anlam üzerindeki mücadele* ekseninden söz ederken, belli bir anlamın inşası ve devamlılığı için girişilen mücadelede ne türden bir tavrın benimsenmesi gerektiğini vurgulayabilmek üzere, bir evin derli toplu ve temiz tutulması için benimsenen tavır örnek olarak

gösterilebilir. Herkesin bildiği gibi bir zaman bir evde yapılan genel ve köklü temizlik o evin devamlı olarak temiz kalmasını sağlamaz. İnsanlar o evde yaşamaya devam ettiği sürece etrafın dağınıklığı ve kirliliği devam edecektir. Eğer derli toplu ve temiz bir evde yaşamak isteniyorsa gece tekrar bozulacağı düşünülmeden her sabah yatağın toplanması, bir sonraki yemekte tekrar kirlenecek olmasına rağmen her yemek pişirildikten sonra ocağın temizlenmesi, birkaç gün içinde tozların tekrar birikeceği bilirse de tozların sık sık alınması gereklidir. Bu gibi davranışlar devamlı olarak, yılmadan yapılması gereken davranışlar olmalıdır. Üstelik temizliğin korunması için harcanan bu rutinleşmiş çabaların bir sonu yoktur, mutlak bir galibi yoktur. Müdahalede bulunmaya ara verildiği ve artık çaba gösterilmediği andan itibaren, masadaki kirli kahve fincanının kendiliğinden yıkanması söz olmayacağı gibi, buzdolabındaki sebzelerin de çürümesinin önüne geçmek mümkün olmayacaktır. Tüm bunların ötesinde evin her bölmesi ve odasıyla ayrı ayrı ilgilenilmesi gerekir. Eğer mutfak ve çalışma odasının zemini temizlenip, salon zemini kendi haline bırakılırsa, ev içindeki hareketlilikle temizlenmeyen kısmın kirleri temizlenen bölgeyi de hemen çok kısa bir sürede eski haline getirecektir.

Kuşkusuz verilen bu örnek çok naif bir örnektir ve doğrudan bir hegemonya içindeki ideolojik mücadelenin niteliğini dile getiren bir analogi şeklinde değerlendirilmemelidir. Her ne kadar ev içindeki yaşamın organik niteliği toplumun organik yapısıyla belli ölçüde ilişkilendirilebilir olsa da, hegemonya içinde yürütülen ideolojik mücadelenin, tozların ortadan kaldırılmasını hedefleyen mücadeleye benzetilmesi abes kaçabilir. Yukarıda da değinildiği gibi bu örnek verilirken burada esas olarak, girişilen eylemde benimsenmesi gereken *tavır* ve *davranış tarzına* ilişkin bir benzerlik kurulmak istenmektedir. Bu, belli bir konjunktürde elde edilen başarının, mutlu, sorunsuz ve gerilimsiz bir geleceği garanti altına almadığının

farkında olup, ara vermeden, rehavete kapılmadan ya da tam tersi biçiminde bütünüyle sinik ve teslimiyetçi bir tutum sergilemeden girişilen mücadelenin devam etmesi gerektiği yönünde bir tavır olacaktır.

Anlam üzerine olan mücadelenin ne şekilde yürütülmesi gerektiği konusunda ipucu sağlayan söz konusu tavrın medya çalışmaları alanına sağladığı açılımı iki açıdan değerlendirmek mümkündür. İlk olarak girişilen örgütlü bir mücadeleyle bağlantılı, belli bir durumun, olayın ya da grubun tanımlanması ve tarif edilmesinde medya metinlerinde kimi zaman ideolojik açıdan bir dönüşümün yaşandığından, olaylara ilişkin belli bir açıklama tarzının hegemonik bir hal aldığından söz edilebilir. Ancak söz konusu mücadelenin gevşemesi, dağılması ya da siyasi ve kültürel açıdan etkinlik gücünü yitirmesiyle o duruma, olaya ya da gruba ilişkin medyada yer bulan tanım ve tariflerde bu sefer başka bir dönüşümün gözlemlenmesi kaçınılmaz olacaktır. Bunun yanı sıra hegemonik olan tanımın, değerlendirme tarzının ya da yorumun, medyada bunlara karşı çıkan ya da bunlardan farklı tanımları ve değerlendirme tarzlarını tamamıyla yok ettiğini ve dışladığını söylemek de mümkün değildir. İkinci olarak, bu durumu tersten okuyacak olursak, medyada şu an hâkim ve hegemonik olan açıklamaların, izleyicileri tamamıyla etkisi altına alan, dönüşüme bütünüyle kapalı, başarısını ve zaferini mutlak bir şekilde ilan etmiş ve garanti altına almış ve hiçbir şekilde karşı çıkılamayacak açıklamalar olmadığı da kabul edilmelidir. Çünkü hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları açısından ancak böylesi bir kabulden hareket edilerek, medyada hegemonik hal almış temsillerin dönüşümü için mücadele etmek mümkün hale gelecektir. Sonuçta her iki açılım bir arada, medyanın günümüz toplumlarının çok önemli bir “ideolojik muharebe alanı” olduğunu işaret etmektedir. Bu bağlamda hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları için, medya

sadece ortakduyunun bakışının temsil edildiği hâkim ideolojinin değil, aynı zamanda ortakduyunun bakışını değiştirme mücadelesindeki tabi ideolojinin de üretildiği bir temsil alanıdır (Grossberg et. al, 2005: 216).

Hegemonik motifli ideoloji kavrayışını anlamak üzere başvurulabilecek bir diğer ideoloji eksenini, anlam üzerindeki mücadele eksenine yakından ilişkili *ideoloji | çelişki, tutarsızlık ve heterojenlik* eksenidir. Bu ideoloji eksenini temelde hegemonik nitelik kazanmış düşünce ve ifadelerin çelişkisiz olmadığını, türdeş öğelerden meydana gelmediğini ve mantıksal açıdan zorunlu bir tutarlılık sergilemediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda belli bir hegemonya içerisinde A ve $\sim A$ öğeleri bir arada ve yan yana var olabildiği gibi, birbirinden farklı A, B, C, D öğeleri de kimi durumlarda tutarsızlık yaratacak şekilde bir araya gelebilmektedir.

Hegemonyadan bahsetmeyi mümkün kılan çelişkiler, heterojenlik ve tutarsızlıklar, kavramın, bütünüyle türdeş bir topluma ulaşmayı hedefleyen totaliter nitelikli bir tahakküm tarzıyla olan farkını da açığa çıkarmaktadır. Bu yüzden hegemonyanın tesisi için verilen ideolojik mücadelenin tüm farklılıkları kendi içinde eritmeyi ve böylelikle herkesi konum ve çıkarları bakımından özdeş kılmayı planlayan bir strateji etrafında şekillendiğini düşünmek yanıltıcı olacaktır. Stuart Hall, Gramscici anlamda hegemonyanın bu çok önemli özelliğini şu şekilde aktarmaktadır: “Gramsci’yi verimsiz okuyan insanların onda dokuzu demek istediğinin o olduğunu düşünseler de, hegemonya herkesi aynılaştırmak, herkesi dahil etmek demek değildir. Gramsci hegemonya kavramını, tam da bu dahil etme düşüncesine karşı çıkmak için kullanmaktadır” (Hall, 1998c: 83). Dolayısıyla çelişkisiz, homojen ve tutarlı durumlarda zaten hegemonyadan söz etmek mümkün değildir. Bu kavramlar Gramscici anlamda hegemonyaya ait tali özellikler biçiminde değil, hegemonyaya içkin özellikler şeklinde ele alınmalıdır.

Yukarıdaki değini doğrultusunda, belli bir hegemonya içinde bir yandan örneğin ilerici, liberal, yerleşik kuralları dönüştürmeyi hedefleyen ifadelere vurgu yapılırken diğer yandan geleneksel, muhafazakâr ve ahlakçı ifadelerin ön plana çıkarılabileceği söylenebilir. Aynı hegemonya içinde birbirine karşıt olabilecek iki farklı kategorinin yan yana var olması şaşırtıcı olsa da, bu durum, hegemonyanın çelişkisiz bir fenomen olmadığını ve onun tek boyutlu bir şekilde belli inanç ve düşüncelerin topluma dayatılmasıyla oluşmadığını çıkarmaktadır. Dolayısıyla hegemonyanın başarısı çelişkileri yok edip, düşünceyi homojenleştirme gücünde değil, barındırdığı çelişkilere rağmen öncü ve yönlendirici konumunu sürdürmesinde yatmaktadır. Yukarıdaki örnek ışığında bugün eğer medyada muhafazakâr ideolojinin görünümünün belirginleştiğinden söz etmek mümkünse, bu durum, medyada sadece geleneksel ve ahlaki değerlerin ön plana çıkarıldığına, cinsellik ve müstehcenlik karşıtlığının temel yayıncılık ilkesi haline geldiğine ya da farklı olanın lanetlenmesine yönelik iletilerin yaygınlaştığına işaret etmez. Sıklıkla karşılaşmaya alışık olduğumuz gibi, muhafazakâr ideolojinin hegemonyasının en güçlü olduğu zamanlar, medyada hem ailevi ve manevi değerleri korumak adına cinsellik içeren yayımlar üzerinde sıkı kontrol ve denetimin uygulandığı hem de bu türden yayımların yaygınlaştığı, sıradanlaştığı ve neredeyse kısıktıldığı dönemler olmuştur. Hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları açısından söz konusu durum, medyanın çifte standardı ya da bir tür ikiyüzlülüğü biçiminde değerlendirilmemelidir. Aksine belli bir durumun hegemonik hal alışı tam da barındırdığı bu çelişkilerle açıklanmalıdır.

Heterojenlik, çelişki ve tutarsızlık öğeleri, okuyucular/izleyiciler açısından değerlendirildiğinde ise, bir medya metni karşısında okuyucuların/izleyicilerin benimsediği tutumun zorunlu olarak onların ekonomik ve kültürel kimlikleriyle

örtüşmediğinin belirtildiği görülmektedir. Hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında, “okurlar her zaman ve zorunlu olarak bir kültürel metne yönelik, kendilerinden beklenen şekilde, toplumsal konumlarıyla uyum içinde olan tepkiler geliştirmezler” biçiminde ifade edilen bu durum, yapılan incelemede tutarsızlıkların istisnai ve sıra dışı örnekler olmadığına işaret etmektedir. Örneğin David Morley’in farklı izleyici kesimleri içinde hangilerinin mesajları hâkim/yeğlenen kodlarla aynı çizgide kodaçımıldığını, hangilerinin müzakereci ve hangilerinin muhalif kodaçımlamaları işlettiğini belirlemek üzere yaptığı, *Nationwide Audience: Structure and Decoding* (1980) başlıklı çalışmasında, işçi sınıfından gelen tüm kesimlerin *Nationwide* programını sınıfsal konumlarına uygun düşecek şekilde muhalif ya da müzakereci kodlarla kodaçımlamadığı vurgulanmaktadır. Aksine bu çalışma, çalışan sınıfın farklı kesimlerinin pek çok durumda, programın ideolojik formülasyonunu benimseyerek, onu yeniden ürettiklerini açığa çıkarmaktadır.

Yukarıda aktarılan örnekte esas olarak ortak bir sınıfsal konumu paylaşan farklı grupların, aynı metni farklı biçimlerde kodaçımlayabileceği belirtilmektedir ama bu durumun aynı cinsiyete sahip farklı gruplar ya da aynı etnik kökenden gelen farklı kesimler açısından da geçerli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu doğrultuda örneğin tüm kadınların diğer toplumsal belirlenmişlik düzeylerini (sınıf, etnik köken gibi) hesaba katmadan bir gazete haberinden aynı anlamı üreteceklerini söylemek oldukça çok güçtür. Sonuçta hegemonik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları açısından ortak bir konumu paylaşan çeşitli grupların kodaçımlarının, her zaman ve mutlaka bu ortak konumla tutarlı olması beklenmemelidir.

Hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları açısından heterojenliğin, çelişkinin ve tutarsızlığın oluşumunda farklı okuyucu/izleyici gruplarının aynı metni farklı tarzlarda kodaçıklaması kadar kültürel metinlerin çokvurgululuğu da rol oynamaktadır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde çokvurgululuk, kavrayışın temasal çerçevesi içinden değerlendirilecektir.

5.3. Kültürel Metinlerin Çokvurgululuğu Odağında Kavrayışın Temasal Çerçevesi

Önceki bölümde de sıklıkla tekrarlandığı gibi, hegemonik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının, ideoloji hakkındaki değerlendirme ve tartışmalarının temelinde, bir toplumsal formasyondaki çelişki ve farklılıkların bir sonucu olarak ortaya çıkmış, tanımlama iktidarına sahip olmak için girişilen ideolojik mücadeleye yapılan vurgu yer almaktadır. Böylesi bir vurgu sadece bir medya temsilinin, o şekilde ortaya konabilmesi için verilen ideolojik mücadelenin ne denli önemli olduğunu açığa çıkarmaz. Aynı zamanda bir medya temsilinin ideolojik açıdan tek ve sabit bir anlamın temsilcisi olmadığını, aynı temsilin farklı kesimler için farklı anlamlar ifade edebileceğini de açığa çıkarmaktadır. Bu kapsamda hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının temasal çerçevesi içinde, çokvurgululuk (*multiaccentuality*), çokanlamlılık (*polysemy*) ve çokdillilik (*heteroglossia*) gibi temaların ön planda yer aldığı görülmektedir. Bu bölümde hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının temasal çerçevesi, yukarıda sıralanan temalar arasından çokvurgululuk teması odağında ele alınacaktır.

Hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları Valentin Nikolayeviç Voloşinov'un ortaya attığı ideolojik göstergenin

çokvurgululuğu (*multiaccentuality*) kavramına referansla, medya metinlerinde çok sayıdaki vurgunun kesişmesinin söz konusu olduğunu belirtir. Bu tespit temelde medya metinlerine ilişkin anlamın tek ve sabit bir gönderge içinde hapsedilemeyeceğini işaret etmektedir. Aşağıda öncelikli olarak Voloşinov'un, *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nde (2001) çokvurgululuk kavramsallaştırmasının belirgin özellikleri belirtilecek, ardından kavramın hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları açısından sunduğu açılımlar ve kısıtlamalar tartışmaya açılacaktır.

Voloşinov, durağan bir yapı, sistem biçiminde ele alınan Saussurecü dil anlayışının karşısında, dilsel sözcelemlerin üretken rolü ve toplumsal doğasını tartışmaya açarak, dili, "toplumsal ilişkilerin ve mücadelelerin anlatımı olarak tanımlar. Dil bu mücadeleyi hem içinde taşır hem de mücadeleye maruz kalır" (Yaguello, 2001: 40). Voloşinov'a göre bu mücadelenin temelinde bir toplumda farklı sınıfların bir ve aynı dili kullanması gelmektedir. Bir başka ifadeyle bu durum bir toplumsal sınıfla, aynı göstergeleri kullanan topluluk arasında birebir örtüşmenin yaşanmadığını göstermektedir. Sonuç olarak "farklı yönelimleri olan vurgular her ideolojik göstergede" kesişmekte ve böylelikle de göstergenin kendisi "sınıf mücadelesinin bir alanı haline" gelmektedir (Voloşinov, 2001: 67). Çokvurgululuk ilkesi gereğince, örneğin dil içinde sosyalizm tek bir göstergedir. Ancak bir muhafazakârın sosyalizm göstergesine yüklediği anlamla, sosyalist parti üyesinin aynı göstergeye yüklediği anlam birbirinden oldukça farklıdır. Dolayısıyla anlamın üretildiği bağlamın farklılaşması, üretilen anlamın farklılaşmasını da beraberinde getirmektedir.

Voloşinov, bir göstergede vurguların kesişmesini o göstergenin diriliği, canlılığı, organikliği ve dinamizmiyle ilişkilendirir. Bu durum aynı zamanda o

gösterge üzerindeki toplumsal mücadelenin yoğun baskısına da işaret etmektedir. Bunun tam tersinin yaşandığı durumda, yani bir gösterge üzerindeki toplumsal mücadelenin etkisinin az olduğu durumda ise, gösterge gücünü yitirerek, organik toplumsal kavranabilirliğin nesnesi olmaktan çıkmaktadır (Voloşinov, 2001: 67). Kısaca bir sözcüğü yaşar kılan şey, vurgusunun çoğulluğudur. Görüldüğü gibi göstergenin çokvurgululuğu Voloşinov için her zaman ve her durumda geçerli bir ilke değildir. Bir göstergenin bir tür sınıf mücadelesi içinde çokvurgulu hale gelmesi yönetici sınıfın engeline takılabilir çünkü yönetici sınıf göstergeyi kendi amaçları doğrultusunda tekvurgulu (*uniaccentual*) yapma eğilimindedir.

Voloşinov yukarıda özetlenen göstergenin çokvurgululuğu ilkesiyle, soyut nesnelcilik olarak adlandırdığı yapısalcı geleneğin soyutlama ve sistemleştirme eğiliminin, yaşanan toplumsal gerçeklikle bağının olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda soyut nesnelciliğin varsaydığı tamamlanmış monolojik sözcelemin aslında bir soyutlama olduğunu belirterek, bir sözcüğün anlamının tamamen bağlamı tarafından belirlendiğini ve bir sözcüğün ne kadar çok bağlamı varsa o kadar çok anlamı olduğunu vurgular. Voloşinov'a göre bu, verilmiş bir sözcüğe tekabül eden tek bir nesne olmadığını göstermektedir (Voloşinov, 2001: 134-142).

Hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları açısından çokvurgululuk, “hangi türden toplumsal vurgunun üstün geleceği ve güvenilirlik kazanacağı konusunda girilen bir toplumsal mücadelenin -söylem içinde egemen olma mücadelesinin” önemine işaret ederek (Hall, 1999a: 108) ideolojik açıdan anlamın mutlak bir tarzda sabitlenemeyeceğini göstermektedir. Dolayısıyla belirli bir tarzdaki anlamın inşa edilmesi, korunması ya da

dönüştürülmesi için verilen toplumsal mücadele devam ettiği sürece, ideolojik bir göstergenin anlamının sabitlenmesi söz konusu olamayacaktır.

Anlam üzerindeki mücadele kapsamında çokvurgululuk, kodlama pratiği çerçevesinde öngörülemeyen, planlanmayan, istenmeyen, baştan düşünülmeyen ya da hesaba katılmayan sonuçların ortaya çıkabileceğini, kodaçımprama pratiğinin her zaman için bu sonuçlara açık olduğunu da imlemektedir. Bu durum aslında doğrudan çokvurgululuğun hegemonik motifli ideoloji çalışmalarına sahip medya çalışmaları içerisinde izleyici/okuyucunun maddi pratiği ile ilişkilendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu kapsamda çokvurgululuk, izleyiciler açısından değerlendirildiğinde ise, "...izleyicilerin, olayları ille kodlanmış oldukları aynı ideolojik yapılar içinde kodaçımına uğratmaları gerekmediği" (Hall, 1999b: 238) şeklindeki ifadenin, hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarınca bir ilke haline getirildiği görülmektedir. Bu nedenle bir kültürel gösterge üzerinde bilinçli ya da gayriiradî bir tarzda ideolojik mücadeleye girişmiş olan izleyicilerin her zaman ve mutlaka baskın ve hegemonik okumayı gerçekleştirmedikleri ifade edilmektedir.

Aslında çokvurgululukla ilgili Voloşinov'un özgün açıklamaları göz önünde bulundurulduğunda, gösterge üzerindeki vurguların çoğulluğunun sağlanması açısından izleyicilerin hegemonik kodaçımını yürüttüğü durumlarda bile, anlamın inşası için mücadele içinde olması gerektiği düşünülebilir. Çünkü çokvurgululuk ilkesi gereğince kodaçımının, kodlamanın bağlamıyla tümüyle uyumlu olması beklenemez. Ancak hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında hâkim/hegemonik okumanın gerçekleştirildiği kodaçımlamasında dahi belli kırılmaların yaşanmasının olağan sayılabileceğine ilişkin bir vurguyla karşılaşmamaktadır.

Çokvurgululuk hem medya metinleri hem de izleyicilerle olan bağlantısıyla bir arada düşünüldüğünde, hegemonik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları açısından tatmin edici bir medya analizinin görevi “anlamaların belirli izleyiciler için ve onlar aracılığıyla nasıl üretildiğini özgün bağlamlar içinde belirli anlamların üretilmesini sağlayan anlamlandırma süreçlerini açıklamak” (Morley, 1992-1993: 82) biçiminde ifade edilmektedir. Dolayısıyla hegemonik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmaları, anlam üzerindeki ideolojik mücadeleyi kavramanın sadece metin analizi ya da sadece izleyici araştırmasıyla ortaya konabileceğini varsaymaz. Daha çok bu iki araştırma tarzının bir arada, birbirini tamamlar bir şekilde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Kültürel metinlerin çokvurgulu olduğunu ifade eden medya çalışmalarında gözlemlenebilecek bir eğilim, bu çalışmalarda çokvurgululuğun kimi zaman değişmeyen bir ilke biçiminde ele alınmasıdır. Yukarıda Voloşinov’dan yapılan alıntıda da görüldüğü gibi kavramın orijinalinde her bir göstergenin mutlaka çokvurgulu olduğu yönünde bir açıklama yoktur aksine tanımlama gücünü elinde bulunduranların göstergeyi tekvurgulu hale dönüştürme çabası içinde oldukları ve bunu belli durumlarda başardıkları vurgulanır. Ne var ki kavramın hegemonik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarına taşınmasında söz konusu bu açılım bazen ihmal edilerek çokvurgululuğun göstergenin ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülebilmekte ve kültürel göstergenin var olduğu her durumda çokvurgululuğun da söz konusu olduğu varsayılabilmektedir.

Böylesi bir varsayımın doğurduğu, genel nitelikli iki sorundan söz edilebilir. İlki, peşinen göstergenin her zaman için çokvurgulu olduğunun kabul edilmesi, düşünülenin aksine, belli bir anlamın inşası için girişilecek olan ideolojik mücadelenin gücünü, etkinliğini ve önemini azaltarak, kültürel metinlerin

çokvurgululuğunun garantili olduğunu, zaten ve her zaman sağlandığını düşünülmesine yol açabilir. Oysa Voloşinov'un bu kavramlaştırma üzerindeki ısrarı basitçe, göstergede çokvurgululuğun bulunduğuna ilişkin bir tespitte bulunmak değildir, aynı zamanda, göstergenin çokvurgulu hale getirilebileceğini, çokvurgululuğun ideolojik mücadele içinde inşa edilebileceğini de ifade etmektedir. Dolayısıyla özellikle belirli medya temsillerinin dönüşmesi gerektiğini ifade eden medya çalışmalarında belki de öncelikle, dönüşmesi istenilen kültürel metin kurgusunun mevcut haliyle tekvurgulu olduğu kabul edilerek, ne şekilde tekvurgulu hale getirildiği açığa çıkarılmalı ve ardından, söz konusu medya temsillerinin ne türden bir mücadele içinde çokvurgulu kılınabileceği üzerinde yoğunlaşılmalıdır.

İkinci olarak, bu meseleye, çokvurguluğu üreten izleyiciler/okuyucular açısından bakıldığında da, izleyicilerin/okuyucuların öylesine ve kendiliklerinden bir metni çokvurgulu hale getirdikleri varsayılmamalıdır. Bir başka ifadeyle ideolojik açıdan örgütlü ve etkin bir mücadele olmadan, çokvurgululuğun inşa edilebileceğini düşünmek yanıltıcı olacaktır. Bu yüzden izleyicilerin bir medya metninden ürettiği anlamlar arasında belirgin farklılıkların bulunması, bu durumdan doğrudan siyasal içerimleri olan sonuçlar çıkarılabileceği anlamına gelmemelidir. Kısaca kültürel metinlerin çokvurgululuğuyla ilgili, politik içerimleri olan sonuçlara ulaşabilmek ve genellemeler yapabilmek için, öncelikle bu konuda dile getirilen, ayırt edilebilir ve organik çabanın var olması gerekir.

Kültürel metinlerin çokvurguluğuyla ilgili olarak değinilen bu iki meselenin ardından, son bölümde hegemonik motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarında sıklıkla yer verilen, ideolojik kapanmanın imkânsızlığını dile getiren ifadesel ortaklık üzerinde durulacaktır.

5.4. İfadesel Ortaklık:

5.4.1. *Anlam üzerindeki mücadelede ideolojik kapanımın imkânsızlığını vurgulayan ifadelerin oluşturduğu ortaklık:*

Çalışmanın bu kısmında son olarak hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının bakış açılarını kristalize eden ettiği düşünülen ve metinlerde sıklıkla karşımıza çıkan ifadelerin oluşturduğu ortaklığa değinilecektir. Bu türden ortaklıklar içinde öne çıkan belki de en belirgin ifade, ideolojik mücadeleden söz edildiği durumlarda anlamın mutlak bir şekilde sabitlenmesinin mümkün olmayışı nedeniyle ideolojik kapanımın gerçekleşmediğidir. Bu kısaca anlam alanı içinde olduğumuz sürece ideoloji alanı içinde olduğumuzu ve anlam üzerine verilen mücadelenin ideolojik bir mücadele olduğunu dile getirmektedir.

Hegemonyanın kazanımı, korunması ya da dönüşmesi için verilecek ideolojik mücadelenin önemli bir boyutunu oluşturan anlam üzerindeki mücadele, hegemonyanın özünde birleştirici, bütünleştirici ve homojenleştirici bir mekanizma olmayıp, çatışmacı ve dinamik bir süreç olmasından ötürü ideolojik düzeyde sürekli bir kapanımın ve sabitliğin mümkün olmadığını dile getirmektedir. Kuşkusuz hegemonik nitelik kazanmış anlamların belirli bir göndergesel çerçeve içerisinde sabitliği söz konusudur ancak bu “geçici/istikrarsız bir dengede” kurulu bir sabitliği ifade etmektedir.

İstikrarsız dengede sabitlenmiş anlamın, hegemonik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları açısından önemi, medya metinlerinin (özellikle haber medyasının) hegemonyacı talepleri göz ardı etmesinin mümkün olmadığıdır. Bu doğrultuda haber medyası hegemonik okumayı talep eden kodlama pratiği içerisinde devamlı olarak nesnellik, doğruluk, dengelilik ve hakkaniyetlilik türündeki ilkeleri tanımlamak, onarmak ve yeniden inşa etmek durumundadır. Dolayısıyla hegemonik

motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarında ilk etapta farklı toplumsal belirlenmişlik düzeylerince yapılan kodaçimleri nedeniyle, anlam üzerindeki mücadelede ideolojik kapanımın gerçekleşmesinin mümkün olmadığı akla gelse de, kodlama pratiğı açısından da çelişkisiz, sabit ve değışmeyen kodlama pratiğinden bahsetmenin mümkün olmadığı eklenmelidir.

Sonuç

Medya çalışmalarında benimsenen farklı ideoloji yaklaşımlarının tartışılmasını konu alan bu tez çalışmasında, oluşturulan beş ayrı küme yardımıyla epistemolojik ve metodolojik nitelikli çeşitli sorunlara işaret edilmeye çalışılmıştır. Aşağıda ilk olarak tez boyunca ele alınan sorunlar özetlenmekte ve ardından bu sorunlara ilişkin genel değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Çalışmanın ilk kısmında, “Gerçeklik ve İdeoloji” kümesini kesen ideoloji eksenlerinde ilki olan *ideoloji | görünen-örtük olan ayrımı eksenini* tartışılırken ele alınan medya çalışmalarında işaret edilmeye çalışılan sorun, Marksist ekonomi politiğin kaynaklık ettiği bu çalışmaların ekonomik ve politik düzeyler arasındaki ilişkiyi giderek özerk bir tarzda ele almalarıyla ilişkilidir. Bu türden medya çalışmalarının pek çoğunda aslında amaçlanan bu iki düzeyin birbiriyle olan bağıntısını açık bir şekilde kurmak olmasına rağmen bunun tam anlamıyla gerçekleştirildiğini söylemek güçtür. Bu özerkliğin doğmasına neden olan unsur, incelemelerin politik öznelere yurttaş biçiminde tarif etmesidir. Bu doğrultuda yurttaşların eşit ve adil bir şekilde medya ve iletişim olanaklarından yararlanması gerektiğine ilişkin argümanla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Kuşkusuz yurttaşlığın önemine yapılan bu vurguda, neo-liberal politikaların etkisi karşısında sadece sınıfa değil, cinsiyete, ırka ve etnik kökene dayalı farklılıkları yurttaş kimliği altında bir araya getirmek amaçlanmaktadır. Her ne kadar yurttaşlığın içerimi liberal geleneğin klasik yurttaş tanımlamasından farklı olsa da, yaklaşım içinde yurttaşlığın sorgulanmadan kabul edilmesinin, Marksist ekonomi politiğin önemli açılımlarından olan ekonomik ve politik düzeyler arasındaki heteronomik bağıntının ihmal edilmesi riskini taşıdığı düşünülmektedir.

“Gerçeklik ve İdeoloji” kümesi altında ayrıca, *ideoloji | değiştirilmiş gerçeklik eksenini* aracılığıyla tartışılan medya çalışmalarının, medyada görülen bozulma ve kırılmayı mekanik bir şekilde olguların kurgulara dönüşmesi biçiminde açıklanmasının sorunlu bulunduğunu eklemek gerekiyor. Bu eksen aracılığıyla ele alınan metinlerin, medyadaki temsillerin neden mevcut halleriyle ortaya çıktığını ve neden özellikle o hali aldığını açıklamada yetersiz kaldıkları düşünülmektedir. Bu durumun işaret ettiği sorun, birinci tekil şahıs olarak benim sözümün/ingemin ya da birinci çoğul şahıs olarak bizim sözümüzün/ingemizin medyada temsil edilmeden önce orijinal ve otantik olduğunu varsaymasıyla ilgilidir. Medyanın kendisinin bir temsil düzlemi olduğunun göz ardı edilmesi, imgenin ya da sözün bozulmasının ve çarpıtılmasının sebebi ve sorumluluğunun medyaya ait olduğunun düşünülmesi türünde kolaycı bir açıklamaya açık kapı bırakabilmektedir.

İlk kısımda tartışılan kamusal alan temasına ilişkin olarak, kavramın her zaman için iletişimin kurulduğu ya da normatif açıdan nasıl kurulabileceğine ilişkin ilke, değer veya temelin ifade edilmesine gerek duymasının, medya çalışmaları alanında sıklıkla göz ardı edildiği belirtilebilir. Aslında pratikte, sözle muhatapın buluşmasını (ister etkileşim içinde isterse karşıtlaşma halinde) ifade eden konuşmanın gerçekleşmesi pek çok durumda mümkün değildir. Yüz yüze ya da medyada konuşmanın gerçekleşmediği durumlar bir tür sayıklama halini ifade etmektedir ve bu hal, kamusal alan üzerine yoğunlaşan epistemolojik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya ve iletişim çalışmalarının varsaydığından daha yaygın bir deneyimdir.

Çalışmanın ikinci kısımda “Ekonomik İlişkiler ve İdeoloji” kümesi ele alınırken tartışılan temel sorunu, bu küme içinde yer alan medya çalışmalarının, medya ürünlerinin içeriğini ideolojiye indirgeme eğiliminde olmaları şeklinde

formüle etmek mümkündür. Bu bağlamda belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının, medya içeriklerini ideoloji biçiminde adlandırması, içeriği mevcut sistemin sembolü olarak gördüklerine işaret etmektedir. Burada varsayılan sembolik temsil (yani içeriğin ideolojinin sembolü olarak görülmesi) Marx'ın özellikle olgunluk döneminde görülen yoğunlaşma ve yer değiştirmeye dayalı temsil anlayışının oldukça gerisindedir. Çalışmanın bütününde varsayıldığı gibi, medya çalışmalarının siyaset biliminden ve felsefeden devraldıkları pek çok argümanı neredeyse faydacı bir tarzda okuması, birinci ve ikinci bölümlerde ele alınan medya çalışmalarının özellikle Marx yorumlarında yukarıda da örneklendiği gibi karşımıza çıkmaktadır.

İkinci kısımda ele alınan medya çalışmaları açısından, medya içeriklerinin ideolojiye indirgenmesi ve bu içeriklerin ideoloji olarak adlandırılması ayrıca, ideoloji anlam ilişkisinin de tartışılmasını güçleştirmektedir. Burada kuşkusuz basitçe içeriğin ideoloji olarak adlandırılabilceği hiçbir durumun olmadığı belirtilmek istenmiyor. Dikkat çekilmek istenen nokta esas olarak belli bir içeriğin ideolojik nitelik kazanmasının ne türden mekanizmalarla mümkün olduğunun, belirlenim motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarınca tartışma dışı bırakılmasıdır.

“Seçkinler ve İdeoloji” başlıklı üçüncü kısımda ise epistemolojik ve belirlenim motifli ideoloji kavrayışında olmadığı kadar sert bir ideoloji içi ve ideoloji dışı ayrımının korunduğu görülmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak araçsalçı motifli ideoloji kavrayışının izini süren medya çalışmalarının, iktidar ilişkilerini bir tür tesir meselesi şeklinde değerlendirmeleri sorunu bulunmaktadır. Bu kapsamda etki ve tesirde bulunma gücüne sahip öznenin alt edilmesiyle, ideolojinin ortadan kalkacağını varsayan bakış açısı belki de araçsalçı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmalarının en sorunlu olduğu noktadır.

Araçsalcı motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları adını ister emperyalizm, ister imparatorluk ister başka bir isimle adlandırsın medyanın bu sistemin devamlılığını sağlayanlarca insanları kandırmak üzere kullanıldığını varsaymaktadır. Aslında emperyal güçle mücadele gibi bir hedef belirlenmişse, bu mücadelenin üçüncü kısımda ele alınan çalışmalara da hâkim olan katı bir emperyal aklın kılavuzluğunda yürütülemeyeceği açıktır. Elbette bu sistem içinde hiç kimse farkına bile varılmadan benimsenmiş olan emperyal akıldan kendi iradesiyle ya da başka birisinin öncülüğünde kolaylıkla vazgeçebilecek değildir. Ancak emperyal aklın sorgulanmasına yönelik tartışmalar çeşitli disiplinler içinde devam ederken, medya çalışmaları alanında, araçsalcı motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş metinlerde bunun neredeyse hiç yer bulmaması ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

Dördüncü kısımdaki “Dil, Özne ve İdeoloji” kümesi içinde konumlanan medya çalışmaları ele alınırken işaret edilen sorunlardan ilki, özellikle *ideoloji | kodlama eksenini* tartışılırken, kodlama/kodaçımı modeline bağlı çalışmaların, psikanalizden beslenen ve özdeşleşme kuramları üzerine olan kültür incelemelerine ilişkin eleştirilerinde okur ve özne arasındaki ayrımı netleştirmede yetersiz kalmaları biçiminde ifade edilebilir. Bu nedenle öznellik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmaları, bir metnin ürettiği özne pozisyonu ile izleyicinin metin karşısındaki konumlanımını kimi zaman karşıtlık ilişkisi içinden değerlendirebilmektedir. Bu eksen aracılığıyla ele alınan medya çalışmalarında okur/izleyici kategorisinin kimi durumlarda doğrudan özne kategorisinin yerine kullanılması, öznenin öncelikli olarak dilsel bir kategori olarak ele alınmadığına işaret etmektedir.

Çalışmanın dördüncü kısmında ikinci olarak tartışılan sorun, temasal çerçeve bölümü altında değinilen izleyici etnografisi araştırmalarıyla ilgilidir. İzleyici

etnografisi araştırmaları kimi durumlarda deneyim ve öznelliği merkeze alarak, metnin neyi ifade ettiğini deneyimleyen ve anlatan bilinçli özne varsayımına sadık kalmayı sürdürmektedir. Dolayısıyla bilinçli ve rasyonel özne kategorisinin sorgulanması gerektiği kabulünden yola çıkan öznellik motifli ideoloji kavrayışına sahip medya çalışmaları, kimi zaman başvurdukları izleyici etnografisi araştırmalarıyla, yaşanmışlığın otantikliği ve dolayısızlığına vurgu yaparak, aslında sorgulamayı hedefledikleri idealin pekişmesi yönünde iş görebilmektedir.

Yukarıdaki noktaya ek olarak izleyici etnografisi araştırmalarında ayrıca, araştırmayı yapan öznenin, incelediği nesnenin gerçekliğini bilme ve “biz”e tercüme etme türündeki ayrıcalıklı konumu ve otoritesinin fazlaca tartışılmadığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda öznellik motifli ideoloji kavrayışını benimsemiş medya çalışmalarının, etnografin otoritesini tartışmaya açan etnografi alanındaki eleştirel literatüre sessiz kalması, bu bölümde dikkat çekilen bir diğer sorunu oluşturmaktadır.

“Hegemonya, İktidar ve İdeoloji” başlıklı son kısımda ele alınan medya çalışmalarıyla ilgili olarak ise, Voloşinov’dan devralınan göstergenin çokvurgululuğu niteliğinin hemen her durumda ve bir ilke şeklinde medya çalışmaları alanına taşınarak, medya metinlerinin çokvurgulu oluşu biçiminde uyarlanmaması gerektiğine değinilmeye çalışılmıştır. Medya metinlerinin peşinen çokvurgulu olduğunun ifade edilmesi, bir yandan bir kültürel göstergenin hangi durumlarda tekvurgulu olduğunu anlamayı güçleştirirken, diğer yandan tekvurgulu bir göstergeyi çokvurgulu yapmak için girişilecek ideolojik mücadelenin önünü kesmektedir.

Yukarıda her bir ideoloji kümesi içinde konumlanmış medya çalışmalarının barındırdığı kısaca özetlenmiş olan sorunlar, öncelikli olarak medya çalışmaları alanında benimsenen ideoloji yaklaşımları için referans oluşturan farklı kaynakların,

bu alandaki oldukça önemli çalışmalarda bile, zaman zaman pragmatik bir yaklaşımla değerlendirilebildiğine işaret etmektedir. Kuşkusuz bu durum, medya çalışmaları alanının diğer sosyal ve beşeri bilimler ve çalışma alanlarıyla kurduğu ilişkinin oldukça verimsiz bir hal almakta olduğu sonucunu doğurmaktadır. Söz konusu ilişki, tez boyunca ele alınan farklı yaklaşımlar içerisinde örneklenmeye çalışıldığı gibi, çoğunlukla medya çalışmaları alanının diğer disiplin ve çalışma alanlarından belli bir kavramı ya da argümanı ödünç alması biçiminde gerçekleşmektedir. Ancak bu uyarlamada, ya başvurulmuş bir kavramın veya argümanın bağlamından tamamen koparılması, ya da bu kavram veya argüman üzerinde devam eden özellikle eleştirel sorgulamaların göz ardı edilmesi sorunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla medya çalışmaları alanında yerleşik bir hal almaya başlayan mekanik bir uyarlama anlayışı, pek çok durumda bu alanı salt, belli bir ideoloji yaklaşımıyla ilgili çeşitli argüman ve kavramların ampirik düzeyde sınırlanmış bir alan hale dönüştürme riski taşımaktadır. Bir başka ifadeyle mekanik nitelikli sayılabilecek bir uyarlama doğrudan disiplinlerarasılık olarak kabul edilmemelidir. Disiplinlerarası bir analiz anlayışının geliştirilebilmesi için uyarlamadan öte, daha organik bir katkı ve çabanın söz konusu olması gerekir. Bu nedenle belli bir ideoloji kavrayışı etrafında dönen tartışmalara medya çalışmaları alanından katkı sağlamak gitgide daha da güçleştirmektedir. Sonuçta burada işaret edilen sorunları aşabilmek için, medya çalışmaları alanının bir anlamda yalıtılmış konumundan uzaklaşması ve diğer disiplin ve alanlarla daha heteronomik bir ilişki kurmasının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Yukarıda değinilen sorunun bir benzerini, medya çalışmalarının kendi içinde de yaşadığı söylenebilir. Bu bağlamda alanın diğer disiplin ve çalışmaları alanlarıyla olan yalıtılmış ilişkisinin bir benzerinin kimi durumlarda medya çalışmaları içindeki

farklı yaklaşımlar arasında da kurulduğundan söz edilebilir. Medya çalışmaları alanındaki çeşitli yaklaşımların sergiledikleri farklılıkların giderek keskinleşen karşıtlıklarla ya da verimsiz polemiklerle dile getirilişi, yaklaşımların birbiriyle kurabilecekleri heteronomik ilişkinin gelişmesine engel olacak sonuçlar doğurabilmektedir. Böylesi olumsuz bir sonuçtan uzaklaşılabilceğini göstermek üzere, bu çalışmada söz konusu farklı yaklaşımlar ele alınırken kümelendirme mantığı benimsenmiş ve bu kümelerin birbirinden ayrık olmadığı, birbiriyle kesişen kümeler olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Elbette kümelerin kesişmesi bir tür özdeşlik veya fark yoksunluğu biçiminde değerlendirilmemelidir. Çünkü aynı küme içerisinde konumlanan öğeler bile bir diğeriyle özdeş değildir.

Medya çalışmaları alanında farklı yaklaşımların birbiriyle heteronomik tarzda ilişki kurmaları gerektiğini savunmak, analitik düzeyde söz konusu heteronomik ilişkinin kurulmasına yardımcı olabilecek, belli bir ortaklığın ya da ittifakın kurulabilmesinde kilit konumu üstlebilecek etkin kavramlara ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışmada ideoloji kavramının böyle bir ilişkinin kurulmasında daha verimli olduğu düşünüldüğü için, ideoloji kavramı merkeze alınarak medya çalışmaları alanındaki önemli metinlerin değerlendirilmesine ilişkin bir okuma tarzı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz bu durum her şeyden önce ideolojinin eskimiş ve aşılmış bir kavram olmadığını, hala geçerliliğini koruduğunu ve etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Dolayısıyla ideoloji kavramının, ideolojinin geçeklikle, sınıfla, iktidarla, ekonomik ilişkilerle, dille, özneye, anlamla ve hegemonyayla kurduğu ilişkilerin tartışılmasını talep etmeyi sürdürdüğü ifade edilebilir.

Kaynakça

Adorno, Theodor W. (1975). "Culture Industry Reconsidered." Çev. Anson G. Rabinbach. *New German Critique* 6 (Sonbahar 1975). sf. 12-19.

Adorno, Theodor W. (1998a). "Prologue to Television." *Critical Models: Interventions and Catchwords* içinde. Çev. Henry W. Pickford. New York: Columbia University Press. sf. 49-57.

Adorno, Theodor W. (1998b). "Television as Ideology." *Critical Models: Interventions and Catchwords* içinde. Çev. Henry W. Pickford. New York: Columbia University Press. sf. 58-70.

Adorno, Theodor W. (1998c). "On Subject and Object." *Critical Models: Interventions and Catchwords* içinde. Çev. Henry W. Pickford. New York: Columbia University Press. sf. 245-258.

Adorno, Theodor W. (2001a). "How to Look at Television." *The Culture Industry* içinde. Der. J. M. Bernstein. London and New York: Routledge. sf. 158-177.

Adorno, Theodor W. (2001b). "The Stars Down to Earth: The Los Angeles Times Astrology Column." *The Stars Down to Earth and Other Essays on the Irrational in Culture* içinde. Der. Stephen Crook. London and New York: Routledge. sf. 34-127.

Adorno, Theodor W. (2001c). *Kant's 'Critique of Pure Reason'*. Der. Rolf Tiedemann. Çev. Rodney Livingstone. Stanford: Stanford University Press.

Adorno, Theodor W. (2004). "Kültür Eleştirisi ve Toplum." *Edebiyat Yazıları* içinde. Çev. Sabir Yücesoy ve Orhan Koçak. İstanbul: Metis Yayınları. sf. 159-179.

Adorno, Theodor W. (2006). "Eleştiri." *Eleştiri: Toplum Üzerine Yazılar* içinde. Çev. M. Yılmaz Öner. 2. baskı. İstanbul: Belge Yayınları. sf. 107-116.

Adorno, Theodor W. ve Horkheimer, Max (1996). "Kültür Sanayi: Kitlelerin Aldatılması Olarak Aydınlanma." *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar II* içinde. Çev. Oğuz Özügül. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi. sf. 7-62.

Allan, Stuart (1998). "News from NowHere: Television News Discourse and the Construction of Hegemony." *Approaches to Media Discourse* içinde. Der. Allan Bell ve Peter Garrett. Oxford: Blackwell Publishers. sf. 105-141.

Althusser, Louis (1994). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özişik. 4. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Althusser, Louis (2002). *Marx İçin*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: İthaki Yayınları.

Badiou, Alain (1991). "On a Finally Objectless Subject." *Who Comes After the Subject?* içinde. Der. Eduardo Cadava, Peter Connor ve Jean-Luc Nancy. Çev. Bruce Fink. London and New York: Routledge. sf. 24-32.

Bagdikian, Ben (1996). "Brave New World Minus 400" *Invisible Crises: What Conglomerate Control of Media Means for America and the World* içinde. Der. George Gerbner, Hamid Mowlana ve Herbert I. Schiller. Colorado and Oxford: Wesview Press. sf. 7-14.

Bahtin, Mihail Mihailoviç (2001). *Bir Eylem Felsefesine Doğru*. Çev. Siyaviş Azeri. İstanbul: Avesta.

Balibar, Etienne (1994). *Masses, Classes, Ideas: Studies on Politics and Philosophy Before and After Marx*. Çev. James Swenson. London and New York: Routledge.

Balibar, Etienne (2000/2001). "Bir Zulüm Topografyasının Anahatları: Küresel Şiddet Çağında Yurttaşlık ve Sivillik." Çev. Mahmut Mutman ve Meyda Yeğenoğlu. *Toplum ve Bilim* no. 87. sf. 28-43.

Balibar, Etienne (2003). *Marx'ın Felsefesi*. Çev. Ömer Laçiner. 3. baskı. İstanbul: Birikim Yayınları.

Barnett, Clive (2004). "Media, Democracy and Representation: Disembodying the Public." *Spaces of Democracy: Geographical Perspectives on Citizenship, Participation and Representation* içinde. Der. Clive Barnett ve Murray Low. London: Sage Publications. sf. 185-206.

Barrett, Michèle (1996). *Marx'tan Foucault'a İdeoloji*. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Becker, Samuel L. (1984). "Marksist Approaches to Media Studies: The British Experience." *Critical Studies in Mass Communication* vol. 1, no. 1. sf. 66-80.

Bennett, Tony (1982). "Media, 'Reality', Signification." *Culture, Society and the Media* içinde. Der. Michael Gurevitch et. al. London and New York: Routledge. sf. 287-308.

Blumler, Jay G. ve Michael Gurevich (1995). *The Crisis of Public Communication*. London and New York: Routledge.

Boyd-Barrett Oliver ve Daya Kishan Thussu (1993). "NWICO Strategies and Media Imperialism: The Case of Regional News Exchange." *Beyond National Sovereignty: International Communication in the 1990s* içinde. Der. Kaarle Nordenstreng ve Herbert I. Schiller. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing. sf. 177-192.

Boyd-Barrett, Oliver ve Chris Newbold (Der.) (1995). *Approaches to Media: A Reader*. London: Arnold.

Buci-Glucksmann, Christine (1980). *Gramsci and the State*. London: Lawrence and Wishart.

Butler, Judith (1999). "Performans Olarak Cinsel Kimlik." *Eleştirel Bakış* içinde. Der. Peter Osborne. Çev. Elçin Gen. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. sf. 142-161.

Butler, Judith (2002). "What is Critique? An Essay on Foucault's Virtue." *The Political: Blackwell Readings in Continental Philosophy* içinde. Der. David Ingram. Oxford: Blackwell Publishers. sf. 212-228.

Chadha, Kalyani ve Anandam Kavoori (2000). "Media Imperialism Revisited: Some Findings From Asian Case." *Media Culture and Society* vol. 22, no. 4. sf. 415-432.

Chatterjee, Partha (1996). *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*. Çev. Sami Oğuz. İstanbul: İletişim Yayınları.

Chomsky, Noam (1987a). *On Power and Ideology*. Montréal and New York: Black Rose Books.

Chomsky, Noam (1987b). "Interview." *The Chomsky Reader* içinde. Der. James Peck. New York: Pantheon Books. sf. 1-56.

Chomsky, Noam (1988). *Language and Problems of Knowledge: The Managua Lectures*. Cambridge: MIT Press.

Chomsky, Noam (1995). *Medya Denetimi*. Çev. Şen Süer. 2. baskı. İstanbul: Tüzmamanlar Yayıncılık.

Chomsky, Noam (2002a). *Understanding Power*. Der. Peter R. Mitchell ve John Schoeffel. New York: Vintage.

Chomsky, Noam (2002b). *Medya Gerçeği*. Çev. Abdullah Yılmaz ve Osman Akinhay. 3. basım. İstanbul: Everest Yayınları.

Chomsky, Noam (2002c). *11 Eylül*. Çev. Dost Körpe. 2. baskı. İstanbul: Om Yayınevi.

Chomsky, Noam (2003a). *Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi*. Çev. Ali Çakıroğlu ve Tuncay Birkan. 2. baskı. İstanbul: Metis Yayınları.

Chomsky, Noam (2003b). *Yeni Dünya Düzeninde Yalanlar ve Gerçekler*. Çev. Selen Göbelez. İstanbul: Sarmal.

Chomsky, Noam (2003c). "Propaganda ve Kamusal Aklın Kontrolü." *Kapitalizm ve Enformasyon Çağı: Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi*. Der. Robert W. McChesney vd. Çev. Nil Senem Çınga vd. İstanbul: Epos Yayınları. sf. 209-222.

Chomsky, Noam vd. (2004). *Medyanın Kamuoyu İmalatı: Medyanın Tekelleşmesi Kitlelerin Yönlendirilişi ve Zorunlu İtaat*. Çev. Adnan Köymen vd. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.

Clifford, James (1986). "Introduction: Partial Truths." *Writing Culture: The Politics and Poetics of Ethnography* içinde. Der. James Clifford ve George E. Marcus. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. sf. 1-26.

Cohen, Joshua ve Joel Rogers (1991). "Knowledge, Morality and Hope: The Social Thought of Noam Chomsky." *New Left Review* 187 (Mayıs/Haziran 1991). sf. 5-27.

Copleston, Frederick (1996). *Descartes: Felsefe Tarihi, Çağdaş Felsefe cilt 4, bölüm a*. Çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları.

Corner, John (2003). "A Response to Klaehn on Herman and Chomsky." *European Journal of Communication* vol. 18, no. 3. sf. 367-375.

Coward, Rosalind ve John Ellis (1985). *Dil ve Maddecilik: Semiyolojideki Gelişmeler ve Özne Teorisi*. Çev. Esen Tarım. İstanbul: İletişim Yayınları.

Curan, James (2002). *Media and Power*. London and New York: Routledge.

Curran James ve Michael Gurevitch (Der.) (2000). *Mass Media and Society*. 3rd edition. London: Arnold.

Curran, James (1994). "Kamusal Bir Alan Olarak Medyayı Yeniden Düşünmek." Çev. Süleyman İrvan. *İLEF Yıllık'93*. Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları. sf. 215-243.

Curran, James (1999). "Kitle İletişimi Araştırmasında Yeni Revizyonizm: Bir Yeniden Değerlendirme Çabası." *Medya İktidar İdeoloji* içinde. Der. ve Çev. Mehmet Küçük. 2. basım. Ankara: Ark. sf. 397-435.

Curran, James ve Jean Seaton (1997). *Power Without Responsibility; The Press and Broadcasting in Britain*. London and New York: Routledge.

d'Etrèves Maurizio Passerin (2000). "Critique and Enlightenment: Michel Foucault on 'Was ist Aufklärung?'" *Enlightenment and Modernity* içinde. Der. Norman Geras and Robert Wokler. New York: Palgrave Publishers. sf. 184-203.

Davis, Kimberly Chabot (2003). "An Ethnography of Political Identification: The Birmingham School Meets Psychoanalytic Theory." *Journal for the Psychoanalysis of Culture and Society* vol. 8, no. 1. sf. 3-11.

de Saussure, Ferdinand (1985). *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev. Berke Vardar. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Derrida, Jacques (1998). "I'll have to wander all alone." Çev. David Kammerman *Tympanum: A Journal of Comparative Literary Studies* vol. 1. <http://www.usc.edu/dept/comp-lit/tympanum/1/derrida.html>

Derrida, Jacques (2001). *Marx'ın Hayaletleri: Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Dorfman, Ariel ve Armand Mattelart (1977). *Emperyalist Kültür Sanayi ve W. Disney: Vak Vak Amca Nasıl Okunmalı*. Çev. Atilla Aksoy. İstanbul: Gözlem Yayınları.

Downing, John vd. (Der.) (1995). *Questioning the Media: A Critical Introduction*. 2nd edition. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Dreyfus, Hubert L. ve Paul Rabinow (1986). "What is Maturity? Habermas and Foucault on "What is Enlightenment?"” *Foucault: A Critical Reader* içinde. Der. David Couzens Hoy. Oxford: Blackwell. sf. 109-121.

Durand, Jean Pierre (2002). *Marx'ın Sosyolojisi*. Çev. Ali Aktaş. 2. basım. İstanbul: Birikim Yayınları.

Durham, Meenaksi Gigi ve Douglas M. Kellner (Der.) (2001). *Media and Cultural Studies: Keywords*. Oxford: Blackwell Publishing.

Eagleton, Terry (1996). *İdeoloji*. Çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ellis, John (1992). *Visible Fictions: Cinema, Television, Video*. Revised edition. London and New York: Routledge.

Engels, Friedrich (1992). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. Çev. Sevim Belli. 3. baskı Ankara: Sol Yayınları.

Ewen, Stuart ve Elizabeth Ewen (1992). *Channels of Desire: Mass Images and the Shaping of American Consciousness*. 2nd edition. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

Fanon Frantz (1994). *Yeryüzünün Lanetlileri*. Çev. Şen Sürer Kaya. İstanbul: Sosyalist Yayınlar.

Ferguson, Marjorie ve Peter Golding (1997). "Cultural Studies and Changing Times: An Introduction." *Cultural Studies in Question* içinde. Der. Marjorie Ferguson ve Peter Golding. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. sf. xiii-xxvii.

Foucault, Michel (1997). "What is Critique?" *The Politics of Truth* içinde. Der. Sylvere Lotringer ve Lysa Hochroth. Çev. Lysa Hochroth. New York: Semiotext(e). sf. 23-82.

Foucault, Michel (2000a). "Hakikat ve İktidar." *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1* içinde. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. sf. 59-85.

Foucault, Michel (2000b). "Aydınlanma Nedir?" *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2* içinde. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. sf. 173-192.

Foucault, Michel (2000c). "Polemik Siyaset ve Sorunsallaştırmalar." *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2* içinde. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. sf. 278-287.

Foucault, Michel (2004). *Marx'tan Sonra*. Çev. Gökhan Aksay. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.

Fraser, Nancy (1992). "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy." *Habermas and the Public Sphere* içinde. Der. Craig Calhoun. MIT Press. sf. 109-142.

Fraser, Nancy (1995). "Politics, Culture, and the Public Sphere: Toward a Postmodern Conception." *Social Postmodernism: Beyond Identity Politics* içinde. Der. Linda Nicholson ve Steven Seidman. sf. 287-314.

Frith, Simon ve Jon Savage (1993). "Pearls and Swine: The Intellectuals and Mass Media." *New Left Review* no. 198 (Mart Nisan 1993). sf. 107-116.

Gadet, Françoise (1989). *Saussure and Contemporary Culture*. Çev. Gregory Elliott. London: Hutchinson Radius.

Game, Ann (1998). *Toplumsalın Sökümü: Yapıbozucu Bir Sosyolojiye Doğru*. Çev. Mehmet Küçük. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Garnham, Nicholas (1990). *Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information*. London, Newbury Park and New Delhi: Sage Publications.

Garnham, Nicholas (1995). "Comments on John Keane's "Structural Transformations of the Public Sphere"." *The Communication Review* vol. 1, no. 1. sf. 23-25.

Garnham, Nicholas (1997a). "Ekonomi Politik ve Kültürel Çalışmalar: Birleşme mi Boşanma mı?" çev. Sevilay Çelenk. *Teori ve Politika* 8. sf. 87-104.

Garnham, Nicholas (1997b). "Political Economy and the Practice of Cultural Studies." *Cultural Studies in Question* içinde. Der. Marjorie Ferguson ve Peter Golding. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. sf. 56-73.

Garnham, Nicholas (1997c). "Medya ve Kamusal Alan." Çev. Sevdal Alankuş-Kural ve Hakan Tuncel. *İLEF Yıllık'94*. Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları. sf. 275-288.

Garnham, Nicholas (2000). *Emancipation, the Media, and Modernity: Arguments About the Media and Social Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Garnham, Nicholas (2001a). "Information Society Theory as Ideology: A Critique." *Studies in Communication Sciences* vol. 1, no. 1. sf. 129-166.

Garnham, Nicholas (2001b). "Bir Kültürel Materyalizm Teorisine Doğru." Çev. Sevilay Çelenk. *Praksis* 4. sf. 126-143.

Gerbner, George (2001). "The Cultural Arms of the Corporate Establishment: Reflections on the Work of Herb Schiller." *Journal of Broadcasting and Electronic Media* vol. 45, no. 1. sf. 186-190.

Gitlin, Todd (1980). *The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.

Gitlin, Todd (1983). *Inside Prime Time*. New York: Pantheon Books.

Gitlin, Todd (1994). "Prime-time Ideology: The Hegemonic Process in Television Entertainment." *TV: The Critical View* içinde. Der. Horace Newcomb. 5th edition. New York: Oxford University Press.

Gitlin, Todd (1997). "The Anti-Political Capitalism of Cultural Studies." *Cultural Studies in Question* içinde. Der. Marjorie Ferguson ve Peter Golding. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. sf. 25-38.

Gitlin, Todd (2001). *Media Unlimited: How the Torrent of Images and Sounds Overwhelms Our Lives*. New York: Metropolitan Books.

Golding, Peter (1990). "Political Communication and Citizenship: The Media and the Democracy in an Inegalitarian Social Order." *Public Communication: The New Imperatives: Future Directions for Media Research* içinde. Der. Marjorie Ferguson. London: Sage Publications. sf. 84-100.

Golding, Peter ve Graham Murdock (1979). "Ideology and the Mass Media: The Question of Determination." *Ideology and Cultural Production* içinde. Der. Michele Barrett vd. London: Croom Helm.

Golding, Peter ve Graham Murdock (1997a). "Introduction: Communication and Capitalism." *The Political Economy of the Media Volume I* içinde. Der. Peter Golding ve Graham Murdock. Cheltenham, UK and Brookfield, US: Edward Elgar Publishing. sf.xiii-xviii.

Golding, Peter ve Graham Murdock (1997b). "Communication and the Common Good" *The Political Economy of Media Volume II* içinde Cheltenham, UK and Brookfield, US: Edward Elgar Publishing. sf.xiii-xviii .

Golding, Peter ve Graham Murdock (2002). "Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik." *Medya Kültür Siyaset* içinde. Der. Süleyman İrvan. Çev. Dilek Beybin Kejanlıoğlu. Genişletilmiş ikinci baskı. Ankara: Alp Yayınevi. sf. 59-97.

Golding, Peter ve Graham Murdock (Der.) (1997). *The Political Economy of Media Volume I ve Volume II*. Cheltenham, UK and Brookfield, US: Edward Elgar Publishing.

Gramsci, Antonio (1971). *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Der. ve Çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith. London: Lawrence and Wishart.

Gramsci, Antonio (1984). *Modern Prens*. Çev. Pars Esin. Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.

Gramsci, Antonio (1988). *Aydınlar ve Toplum*. Çev. Vedat Günyol, Ferit Edgü, Bertan Onaran. 3. basım. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Gramsci, Antonio (1997). *Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları, Seçmeler*. Çev. Adnan Cemgil. 3. baskı. İstanbul: Belge Yayınları.

Gray, Ann (2003). "Cultural Studies at Birmingham: The Impossibility of Critical Pedagogy?" *Cultural Studies* vol. 17, no. 6. sf. 762-782.

Gray, Ann ve Jim McGuigan (Der.) (1997). *Studying Culture: An Introductory Reader*. 2nd edition. London and New York: A Hodder Arnold Publication.

Grossberg, Lawrence (1993). "Can Cultural Studies Find True Happiness in Communication?" *Journal of Communication* vol. 43, no. 4. sf. 89-97.

Grossberg, Lawrence (1997). *Bringing It All Back Home: Essays on Cultural Studies*. Durham and London: Duke University Press.

Grossberg, Lawrence (1998). "Kültürel Çalışmalar Ekonomi Politığe Karşı: Bu Tartışmadan Başka Sıkılan Var mı?" Çev. Sevilay Çelenk. *Teori ve Politika* No. 9 (1998 Kış). sf. 67-85.

Grossberg, Lawrence et. al. (2005). *Mediamaking: Mass Media In a Popular Culture*. 2nd edition. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.

Habermas, Jurgen (1992). "Further Reflections on the Public Sphere." *Habermas and the Public Sphere* içinde. Der. Craig Calhoun. Çev. Thomas Burger Cambridge: MIT Press. sf. 421-461.

Habermas, Jurgen (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Çev. William Rehg. Cambridge: Polity Press.

Habermas, Jurgen (1997). "İdeoloji" *Olarak Teknik ve Bilim*. Çev. Mustafa Tüzel. 3. baskı. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Habermas, Jurgen (2000). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. 3. baskı. Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Hall, Stuart (1980). "Recent Developments in Theories of Language and Ideology: A Critical Note." *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79* içinde. Der. Stuart Hall et. al. London: Hutchinson. sf. 155-162.

Hall, Stuart (1995). "Yeni Zamanların Anlamı" *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi* içinde. Der. Stuart Hall ve Martin Jacques. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. sf.105-124.

Hall, Stuart (1996). "Cultural Studies and its Theoretical Legacies." *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*. Der. David Morley ve Kuan-Hsing Chen. London and New York: Routledge. sf. 262-275.

Hall, Stuart (1997a). "The Work of Representation." *Cultural Representations and Signifying Practices* içinde. Der. Stuart Hall. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. sf.15-64.

Hall, Stuart (1998a). "Kültürel Kimlik ve Diaspora." *Kimlik: Topluluk / Kültür / Farklılık* içinde. Çev. İrem Sağlamer. İstanbul: Sarmal Yayınevi. sf. 39-61.

Hall, Stuart (1998b). “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik.” *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi: Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları*. Der. Antony D. King. Çev. S. Hakan Tuncel. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. sf. 39-61.

Hall, Stuart (1998c). “Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler.” *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi: Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları*. Der. Antony D. King. Çev. Gülcan Seçkin ve Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. sf. 63-96.

Hall, Stuart (1999a). “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü.” *Medya İktidar İdeoloji* içinde. Der. ve Çev. Mehmet Küçük. 2. basım. Ankara: Ark. sf. 77-126.

Hall, Stuart (1999b). “Kültür, Medya ve “İdeolojik Etki”.” *Medya İktidar İdeoloji* içinde. Der. ve Çev. Mehmet Küçük. 2. basım. Ankara: Ark. sf. 199-243.

Hall, Stuart (2002). “İdeoloji ve İletişim Kuramı.” *Medya Kültür Siyaset* içinde. Der. Süleyman İrvan. Çev. Ahmet Gürata. Genişletilmiş ikinci baskı. Ankara: Alp Yayınevi. sf. 101-126.

Hall, Stuart (2003). “Kodlama ve Kodaçım.” *Söylem ve İdeoloji* içinde. Çev. Barış Çoban. Haz. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan. İstanbul: Su Yayınları. sf. 309-326.

Hall, Stuart (2005). “Anlamlandırma, Temsil, İdeoloji: Althusser ve Post-Yapısalcı Tartışmalar.” *Kitle İletişim Kuramları* içinde. Der. ve Çev. Erol Mutlu. Ankara: Ütopya Yayınevi. sf. 359-394.

Hall, Stuart vd. (1978). *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. London: Macmillan.

Hall, Stuart, Lumley Bob ve Gregor McLennan (1985). *Siyaset ve İdeoloji: “Gramsci”*. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Hamelink, Cees (1997). “MacBride with Hindsight.” *Beyond Cultural Imperialism: Globalization, Communication and the New International Order* içinde. Der. Peter Golding ve Phil Harris. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. sf. 69-93.

Hanada, Tatsuro (2004). “Kugai: The Lost Public Sphere in Japanese History.” *Toward a Political Economy of Culture: Capitalism and Communication in the Twenty-First Century*. Der. Andrew Calabrese ve Colin Sparks. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers. sf. 95-110.

Hardt, Hanno (1992). *Critical Communication Studies: Communication, History and Theory in America*. London and New York: Routledge.

Hardt, Hanno (1999). “‘Eleştirel’in Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişim Araştırması.” *Medya İktidar İdeoloji* içinde. Der ve Çev. Mehmet Küçük. 2. baskı. Ankara: Ark. sf. 15-75.

- Hardt, Hanno (2004). *Myths for the Masses*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hardt, Michael ve Antonio Negri (2001). *İmparatorluk*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, David (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hawkes, David (1996). *Ideology*. London and New York: Routledge.
- Herman, Edward S. (2004). *Medyada İkiyüzlülük: Propaganda Çağında Haberleri Deşifre Etmek*. Çev. Nur Nirven. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Jennings, Tom (1995). "Chomsky, Propaganda, and the Politics of Common Sense." *Anarchist Studies*. vol. 3, no. 2. sf. 121-144.
- Jr. Preston, William, Edward S. Herman ve Herbert I. Schiller (1989). *Hope and Folly: United States and Unesco 1945-1985*. Minneapolis : University of Minnesota Press.
- Kant, Immanuel (1984). "<<Aydınlanma Nedir?>> Sorusuna Yanıt." *Seçilmiş Yazılar* içinde. Çev. Nejat Bozkurt. İstanbul: Remzi Kitabevi. sf. 213-221.
- Keane, John (1995a). "Structural Transformations of the Public Sphere." *The Communication Review* vol. 1, no. 1. sf. 1-22.
- Keane, John (1995b). "A Reply to Nicholas Garnham." *The Communication Review* vol. 1, no. 1. sf. 27-31.
- Klaehn, Jeffery (2002). "A Critical Review and Assessment of Herman and Chomsky's 'Propaganda Model'". *European Journal of Communication* vol. 17, no. 2. sf. 147-182.
- Klaehn, Jeffery (2003). "A Reply to John Corner's Commentary on the Propaganda Model." *European Journal of Communication* vol. 18, no. 3. sf. 377-383.
- Kumar, Krishan (2005). *Ütopyacılık*. Çev. Ali Somel. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kumar, Krishan (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*. Çev. Ali Galip. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (1992). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. Çev. Ahmet Kardam ve Doğan Şahiner. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Larrain, Jorge (1983). *Marksizm and Ideology*. London and Basingstoke: The Macmillan Press.
- Larrain, Jorge (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik: Üçüncü Dünya Gerçeği*. Çev. Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Larrain, Jorge (2001). "İdeoloji." *Marksist Düşünce Sözlüğü* içinde. Der. Tom Bottomore. Çev. Mehmet Küçük. 2. baskı. İstanbul: İletişim. sf. 292-296.
- Lefebvre, Henri (1996). *Marx'ın Sosyolojisi*. Çev. Selâhattin Hilav. 3. baskı. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Lefebvre, Henri (1998). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Çev. Işın Gürbüz. İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, Henri (2006). *Diyalektik Materyalizm*. Çev. Barış Yıldırım. İstanbul: Kanat Kitap.
- Lenin, Vladimir Ilyiç (1993). *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*. Çev. Sevim Belli. 3. baskı. Ankara: Sol Yayınları.
- Lenin, Vladimir Ilyiç (1997). *Ne Yapmalı?* Çev. İsmail Yarkın. 2. baskı. Ankara: İnter Yayınları.
- Levin, Harry (2003). "Motif." *Dictionary of the History of Ideas* içinde. <http://etext.lib.virginia.edu/cgi-local/DHI/dhi.cgi?id=dv3-29>.
- Livingstone, Sonia (2005). "On the Relation Between Audiences and Publics." *Audience and Publics: When Cultural Engagement Matters for the Public Sphere* içinde. Der. Sonia Livingstone. Bristol: Intellect Books. sf. 17-41.
- Livingstone, Sonia ve Peter Lunt (1994). *Talk on Television: Audience Participation and Public Debate*. London and New York: Routledge.
- Lock, Grahme (1996). "Subject, Interpellation, and Ideology." *Postmodern Materialism and the Future of Marxist Theory: Essays in the Althusserian Tradition* içinde. Der. Antonio Callari ve David F. Ruccio. London: University Press of New England. sf. 69-90.
- MacIntyre, Alasdair (1999). "Some Enlightenment Projects Reconsidered." *Questioning Ethics: Contemporary Debates in Continental Philosophy* içinde. Der. Richard Kearney and Mark Dooley. London and New York: Routledge. sf. 245-257.
- Marris, Paul ve Sue Thornham (Der.) (2000). *Media Studies: A Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Marx, Karl (1993). *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*. çev. Sevim Belli. 5. baskı. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2000). *Kapital: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*. Birinci cilt. Çev. Alaatin Çetin. 6. baskı. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2002). *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*. Çev. Sevim Belli. 3. baskı. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2003). *1844 El Yazmaları*. Çev. Murat Belge. 2. baskı. İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, Karl ve Frederick Engels (1992). *Alman İdeolojisi*. Çev. Sevim Belli. 3. baskı. Ankara: Sol Yayınları.

Mattelart, Armand (1979a). "Introduction: For a *Class Analysis* of Communication." *Communication and Class Struggle vol. 1: Capitalism, Imperialism* içinde. Der. Armand Mattelart ve Seth Siegelaub. Çev. Colleen Roach. New York: International General; Bagnolet: International Mass Media Research Center. sf. 23-70.

Mattelart, Armand (1979b). "Communication Ideology and Class Practice." *Communication and Class Struggle vol. 1: Capitalism, Imperialism* içinde. Der. Armand Mattelart ve Seth Siegelaub. Çev. Malcolm Coad. New York: International General; Bagnolet: International Mass Media Research Center. sf. 115-123.

Mattelart, Armand (1983). "Introduction: For a *Class and Group* Analysis of Popular Communication Practices." *Communication and Class Struggle vol. 2: Liberation, Socialism* içinde. Der. Armand Mattelart ve Seth Siegelaub. New York: International General; Bagnolet: International Mass Media Research Center. sf. 17-67.

Mattelart, Armand (1991). *Reklamcılık*. Çev. Fatoş Ersoy. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mattelart, Armand (1995). *Beyin İğfal Şebekesi: Uluslararası Reklamcılık*. Çev. Işın Gürbüz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Mattelart, Armand, Xavier Delcout ve Michele Mattelart (1984). *International Image Markets: In Search of an Alternative Perspective*. Çev. David Buxton. London: Comedia Publishing Group.

McCarthy, Thomas (1999). "Enlightenment and the Idea of Public Reason." *Questioning Ethics: Contemporary Debates in Continental Philosophy* içinde. Der. Richard Kearney and Mark Dooley. London and New York: Routledge. sf. 164-180.

McChesney, Robert W. (2003). "Küresel İletişimin Politik Ekonomisi." *Kapitalizm ve Enformasyon Çağı: Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi*. Der. Robert W. McChesney vd. Çev. Nil Senem Çingra vd. Ankara: Epos Yayınları. sf. 7-38.

McChesney, Robert W. (2006). *Medyanın Sorunu: 21. Yüzyılda İletişim Politikaları*. Çev. Çiğdem Çıdamlı, Emel Coşkun, Erdoğan Usta. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

McGuigan, Jim (1992). *Cultural Populism*. London and New York: Routledge.

McLellan, David (2005). *İdeoloji*. Çev. Barış Yıldırım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

McNair, Brian (1999). *Journalism and Democracy: An Evaluation of Political Public Sphere*. London and New York: Routledge.

Meehan, Eileen R. (1990) "Why We Don't Count: The Commodity Audience" *Logics of Television: Essays in Cultural Criticism* içinde. Der. Patricia Mellencamp. Bloomington: Indiana University Press. sf. 117-137.

- Meehan, Eileen R. vd. (1993). "Rethinking Political Economy: Change and Continuity." *Journal of Communication* vol. 43, no. 4 (Autumn). sf. 105-116.
- Miliband, Ralph (1977). *Marxism and Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Mitchell, W. J. T. (2005). *İkonoloji: İmaj, Metin, İdeoloji*. Çev. Hüsamettin Arslan. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Morley, David (1980a). *Nationwide Audience: Structure and Decoding*. London: British Film Institute.
- Morley, David (1980b). "Texts, Readers, Subjects." *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79* içinde. Der. Stuart Hall et. al. London: Hutchinson. sf. 163-173.
- Morley, David (1986). *Family Television: Cultural Power and Domestic Leisure*. London and New York: Routledge.
- Morley, David (1992). *Television, Audiences and Cultural Studies*. London and New York: Routledge.
- Morley, David (1992-1993). "Kültürel Dönüşümler, Direnme Politikası." *İLEF Yıllık '92*. Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları. sf. 79-93.
- Morley, David (1998). "So-Called Cultural Studies: Dead Ends and Reinvented Wheels." *Cultural Studies* vol. 12, no. 4. sf. 476-497.
- Morley, David (1999). "Finding About the World From Television News: Some Difficulties." *Television and Common Knowledge* içinde. Der. Jostein Gripsrud. London and New York: Routledge. sf. 136-158.
- Morley, David (2000). "Cultural Studies and Common Sense: Unresolved Questions." *Without Guarantees: In Honour of Stuart Hall* içinde. Der. Paul Gilroy, Lawrence Grossberg ve Angela McRobbie. London and New York: Verso. sf. 245-253.
- Morley, David (2005). "Psikanalitik Teoriler: Metinler, Okurlar ve Özneler." *Kitle İletişim Kuramları* içinde. Der. ve Çev. Erol Mutlu. Ankara: Ütopya Yayınevi. sf. 428-444.
- Morley, David (2006). "Unanswered Questions in Audience Research." *The Communication Review* vol. 9, no. 2. sf. 101-121.
- Morley, Gareth (2003). "Manufacturing Dissent: Noam Chomsky and the Crisis of the Western Left." *Inroads: The Canadian Journal of Opinion* no. 12. sf. 85-99.
- Mosco, Vincent (1996). *The Political Economy of Communication: Rethinking and Renewal*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Mowlana, Hamid (1993). "Toward a NWICO for the Twenty-First Century?" *Journal of International Affairs* vol. 47, no. 1 sf. 59-72.

- Murdock, Graham (1978). "Blindspots About Western Marksizm: A Reply to Dallas Smythe." *Canadian Journal of Political and Social Theory*. vol.2, no.2. sf. 109-119.
- Murdock, Graham (1993). "Communications and the Constitution of Modernity." *Media, Culture and Society* vol. 15, no. 4. sf. 521-539.
- Murdock, Graham (1995). "Across the Great Divide: Cultural Analysis and the Condition of Democracy." *Critical Studies in Mass Communication* vol. 12, no. 1. sf. 89-95.
- Murdock, Graham (1997). "Base Notes: The Conditions of Cultural Practice." *Cultural Studies in Question* içinde. Der. Marjorie Ferguson ve Peter Golding. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. sf. 86-101.
- Murdock, Graham (2000a). "Reconstructing the Ruined Tower: Contemporary Communications and Question of Class." *Mass Media and Society* içinde. Der. J. Curan ve M. Gurevitch. 3rd edition. London: Arnold.sf. 7-26.
- Murdock, Graham (2000b). "Talk Shows: Democratic Debates and Tabloid Tales." *Television Across Europe* içinde. Der. Jan Wieten vd. Londra, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. sf. 198-220.
- Murdock, Graham (2002). "Media, Culture and Modern Times: Social Science Investigations." *Handbook of Media and Communications Research: Qualitative and Quantitative Research Methodologies* içinde. Der. Klaus Bruhn Jensen. London and New York: Routledge. sf. 40-57.
- Murdock, Graham (2004). "Past the Posts: Rethinking Change, Retrieving Critique". *European Journal of Communication* vol. 19, no. 1. sf. 19-38.
- Murdock, Graham ve Peter Golding (1974). "For a Political Economy of Mass Communications." *The Socialist Register 1973* içinde. Der. Ralph Miliband ve J. Saville. London: Merlin Press. sf. 205-234.
- Murdock, Graham ve Peter Golding (1977). "Capitalism, Communication and Class Relations." *Mass Communication and Society* içinde. Der. James Curran, Michael Gurevitch ve Janet Woollacott. London: Edward Arnold Publishers. sf. 9-43.
- Negt, Oscar ve Alexander Kluge (1993). *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of Bourgeois and Proletarian Public Sphere*. Çev. P. Labanji, J. O. Daniel ve A. Oksiloff. Minneapolis: Minnesota Press.
- O'Sullivan, Tim ve Yvonne Jewkes (Der.) (1997). *The Media Studies Reader*. London: Arnold.
- Oliveira, Omar Souki (1993). "Brazilian Soaps Outshine Hollywood: Is Cultural Imperialism Fading Out?" *Beyond National Sovereignty: International Communication in the 1990s* içinde. Der. Kaarle Nordenstreng ve Herbert I. Schiller. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing. sf. 116-131.

- Orwell, George (1984). *1984*. 2. basım. Çev. Behzat Tanç. İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Peters, John Durham (1993). "Distrust of Representation: Habermas on the Public Sphere." *Media, Culture and Society* vol. 15, no. 4. sf. 541-571.
- Pillai, Poonam (1992). "Rereading Stuart Hall's Encoding/Decoding Model." *Communication Theory* vol.2, no. 3. sf. 221-233.
- Postman, Neil (2004). *Televizyon Öldüren Eğlence: Gösteri Çağında Kamusal Söylem*. Çev. Osman Akinhay. 2. basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Real, Michael R. (1986). "Demythologizing Media: Recent Writings in Critical and Institutional Theory." *Critical Studies in Mass Communication*. sf. 459-486.
- Reeves, Geoffrey (1993). *Communications and the Third World*. London and New York: Routledge.
- Richardson, Kay (1998). "Sign and Wonders: Interpreting the Economy through Television." *Approaches to Media Discourse* içinde. Der. Allan Bell ve Peter Garrett. Oxford: Blackwell Publishers. sf. 220-250.
- Ricoeur, Paul (1994). "Althusser's Theory of Ideology." *Althusser: A Critical Reader* içinde. Der. Gregory Elliott. Oxford: Blackwell. sf. 44-72.
- Roach, Colleen (1990). "The Movement for a New World Information and Communication Order: A Second Wave?" *Media Culture and Society* vol. 12, no.3. sf. 283-307.
- Roach, Colleen (1993). "Dallas Smythe and the New World Information and Communication Order." *Illuminating the Blindspots: Essays Honoring Dallas W. Smythe* içinde. Der. Janet Wasko, Vincent Mosco ve Manjunath Pendakur. Norwood and New Jersey: Ablex Publishing. sf. 274-301.
- Roach, Colleen (1997a). "The Western World and the NWICO." *Beyond Cultural Imperialism: Globalization, Communication and the New International Order* içinde. Der. Peter Golding ve Phil Harris. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. sf. 94-116.
- Roach, Colleen (1997b). "Cultural Imperialism and Resistance in Media Theory and Literary Theory." *Media Culture and Society* vol. 19, no.1. sf. 47-66.
- Said, Edward W. (1998). *Kültür ve Emperyalizm: Kapsamlı Bir Düşünsel ve Siyasal Sorgulama Çalışması*. Çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Hil Yayın.
- Schiller, Herbert I. (1976). *Communication and Cultural Domination*. New York: International Arts and Sciences Press.
- Schiller, Herbert I. (1989). *Culture, Inc.: The Corporate Takeover of Public Expression*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Schiller, Herbert I. (1991). "Not Yet the Post-Imperialist Era." *Critical Studies in Mass Communication*. vol. 8, no. 1. sf. 13-28.

Schiller, Herbert I. (1992a). "Manipulating Hearts and Minds." *Triumph of the Image: The Media's War in the Persian Gulf-A Global Perspective* içinde. Der. Hamid Mowlana, George Gerbner ve Herbert I. Schiller. Boulder, San Francisco ve Oxford: Westview Press. sf. 22-29.

Schiller, Herbert I. (1992b). *Mass Communications and American Empire*. Updated 2nd edition. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.

Schiller, Herbert I. (1993). *Zihin Yönlendirenler*. Çev. Cevdet Cerit. İstanbul: Pınar Yayınları.

Schiller, Herbert I. (1996). *Information Inequality: The Deepening Social Crisis in America*. London and New York: Routledge.

Scott, David (2005). "Stuart Hall's Ethics." *Small Axe* no. 17 (March 2005). sf. 1-16.

Sholle, David J. (1999). "Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar/Bilgiye." *Medya İktidar İdeoloji* içinde. Der ve Çev. Mehmet Küçük. 2. baskı. Ankara: Ark. sf. 267-308.

Showstack Sassoon, Anne (2001). "Hegemonya." Çev. Meral Özbek. *Marksist Düşünce Sözlüğü* içinde. Der. Tom Bottomore. 2. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları. sf. 273-275.

Siegelaub, Seth (1983). "Working Notes on Social Relations in Communication and Culture." *Communication and Class Struggle vol. 2: Liberation, Socialism* içinde. Der. Armand Mattelart ve Seth Siegelaub. New York: International General; Bagnolet: International Mass Media Research Center. sf. 11-16.

Smythe, Dallas W. (1977). "Communciations: Blindspot of Western Marksizm." *Canadian Journal of Political and Social Theory* vol. 1, no. 3 (Fall 1977). sf. 1-27.

Smythe, Dallas W. (1981). *Dependency Road: Communications, Capitalism, Consciousness and Canada*. Norwood: Ablex.

Spivak, Gayatri Chakravorty (2000). "Thinking Cultural Questions in 'Pure' Literary Terms." *Without Guarantees: In Honour of Stuart Hall* içinde. Der. Paul Gilroy, Lawrence Grossberg ve Angela McRobbie. London and New York: Verso. sf. 335-357.

Sreberny-Mohammadi, Annabelle (1996). "The Global and the Local in International Communications." *Mass Media and Society* içinde. Der. James Curran ve Michael Gurevitch. 2nd edition. London and New York: Arnold. sf. 177-203.

Sreberny-Mohammadi, Annabelle (1997). "Many Cultural Faces of Imperialism." *Beyond Cultural Imperialism: Globalization, Communication and the New International Order* içinde. Der. Peter Golding ve Phil Harris. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. sf. 49-68.

Straubhaar, Joseph D. (1991). "Beyond Media Imperialism: Assymetrical Interdependence and Cultural Proximity." *Critical Studies in Mass Communication*. vol. 8, no. 1. sf. 39-59.

Tester, Keith (1994). *Media, Culture and Morality*. London and New York: Routledge.

Therborn, Göran (1989). *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*. Çev. İrfan Cüre. İstanbul: İletişim Yayınları.

Thomas, Pradip N. (1997). "An Inclusive NWICO: Cultural Resilience and Popular Resistance." *Beyond Cultural Imperialism: Globalization, Communication and the New International Order* içinde. Der. Peter Golding ve Phil Harris. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. sf. 163-174.

Thompson, John B. (1990). *Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication*. Stanford: Stanford University Press.

Tomaşevski, Boris (1995). "Tema Örgüsü." *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri* içinde. der. Tzvetan Todorov. çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. sf. 225-259.

Tomlinson, John (1999). *Kültürel Emperyalizm: Eleştirel Bir Giriş*. Çev. Emrehan Zeybekoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

UNESCO (1980). *Many Voices, One World: Towards a New More Just and More Efficient World Information and Communication Order*. London: Kogan Page; New York: Unipub; Paris: Unesco.

van Dinh, Tran, (1979) "Nonalignment and Cultural Imperialism." *National Sovereignty and International Communication* içinde. Der. Kaarle Nordenstreng ve Herbert I. Schiller. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation. sf. 261-275

Voloşinov, Valentin Nikolayeviç (2001). *Marksizm ve Dil Felsefesi*. Çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

von Hendy, Andrew (2001). *Modern Construction of Myth*. Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press.

Vygotsky, Lev Semenoviç (1985). *Düşünce ve Dil*. Çev. Semih Koray. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Warner, Michael (2002). *Publics and Counterpublics*. New York: Zone Books.

Webster, Frank (2004). "Cultural Studies and Sociology at, and After, the Closure of the Birmingham School." *Cultural Studies* vol. 18, no. 6. sf. 847-862.

Wegner, Phillip E. (2002). *Imaginary Communities: Utopia, the Nation, and the Spatial Histories of Modernity*. Ewing, New Jersey: University of California Press.

Williams, Raymond (1980). *Problems in Materialism and Culture*. London, New York: Verso.

Williams, Raymond (1990). *Marksizm ve Edebiyat*. Çev. Esen Tarım. İstanbul: Adam Yayınları.

Williams, Raymond (2005). *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*. Çev. Savaş Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları.

Winston, Brian (2005). "Emancipation, the Media and Modernity: Some Reflections on Garnham's Kantian Turn." *Media, Culture and Society* vol. 27, no. 4. sf. 495-509.

Woollacott, Janet. (1982). "Messages and Meanings." *Culture, Society and the Media* içinde. Der. Michael Gurevitch et. al. London and New York: Routledge. sf. 91-111.

Yaguello, Marina (2001). "Fransızca Basıma Sunuş." *Marksizm ve Dil Felsefesi* içinde Çev. Nilgün Tural. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. sf. 32-42.

Žižek, Slavoj (2002). *İdeolojinin Yüce Nesnesi*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.

Žižek, Slavoj (2004). *Lenin Üzerine*. Çev. Nilgün Aras. İstanbul: Encore Yayınları.

Özet

Bu tez, medya çalışmalarında ideoloji yaklaşımlarına ilişkin epistemolojik ve yöntemsel sorunların ayırt edilen beş yaklaşım içinden tartışılmasını konu almaktadır. Her bir yaklaşım tez içinde bir küme biçiminde ele alınıp, oluşturulan motif, eksen, temasal çerçeve ve ifadesel ortaklıklar kavramları ışığında değerlendirilmektedir. Bu kapsamda ilk kısımda ideolojiyi gerçeklikle ilişkisi bağlamında tartışan medya çalışmaları, ikinci kısımda kavramı ekonomik ilişkilerle olan ilişkisi içinden tartışan çalışmalar, üçüncü kısımda ideoloji ve seçkinler ilişkisini merkeze alan çalışmalar, dördüncü bölümde dil, özne ve ideoloji ilişkisi üzerinde odaklanan çalışmalar ve son olarak beşinci bölümde hegemonya, iktidar ve ideoloji ilişkisi ele alan çalışmalar tartışılmaktadır.

Abstract

This thesis, is upon the discussion of epistemological and methodological problems of ideology approaches in the field of media studies, explores this discussion within five ideology approaches. Each approach is considered as a set and is elaborated with the concepts of ideology motive, ideology axis, thematic framework and partnership of statements. In this context, first part of the thesis dwells upon the media studies that conceptualize ideology with its relation to reality, second part of the thesis deals with the studies that discuss the relation of ideology and economic base, third part exposes the problems of the media studies that focus on the relationship of ideology and elites, fourth part of the thesis is on media studies that try to conceptualize the relationship of language, subject and ideology, and finally the fifth part debates the media studies that focus on the relation of ideology, hegemony and power.